

LEXICONORDICA

6–1999

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Dag Gundersen,
Jón Hilmar Jónsson, Nina Martola, Knud Troels Thomsen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språkråd

Innehåll

<i>Henning Bergenholtz/Sven-Göran Malmgren</i> Förord	1
Tematiska bidrag	
<i>Martin Gellerstam</i> LEXIN – lexikon för invandrare	3
<i>Ásta Svavarsdóttir</i> Lexin på Island? Funderingar kring isländska invandrarordböcker	19
<i>Tove Bjørneset</i> Ordboksprosjektet NORDLEXIN-N	35
<i>Adolf Dahl</i> Lexinlexikonen och översättaren	47
<i>Henrik Holmboe</i> Det danske bidrag til NORDLEXIN	55
<i>Jón Hilmar Jónsson</i> Fraseologiens plass i ordbøker for innvandrere	65
<i>Sven-Göran Malmgren</i> De svenska LEXIN-ordböckerna ur ett (ställföreträdande) användarperspektiv	79
<i>Torbjørn Nordgård</i> Nyttige normer i et "normløst" språk	91
<i>Satu Syrjänen, Tuula Eskeland & Christine Lund</i> Terminologisamarbete kring invandrar­språk inom kontakttolkning i Finland	99
<i>Sven Tarp</i> Lørnerordbøger for indvandrere og andet godtfolk	107

Recensioner

Henrik Andersson

To nye danske idiomordbøger 133

Håvard Hjulstad

Ordboksterminologi 151

Carl-Erik Lundblad

Serenius ordböcker och 1700-talets ordförråd 159

Nina Martola

Småordböcker över slang och dialekter 177

Björn-Eric Mattsson

Cd-romversionen av Stora finsk-svenska ordboken 183

Sölve Ohlander

Anne-Line Graedler & Stig Johansson: *Anglismeordboka.*

Engelske lånord i norsk 193

Morten Pilegaard

Universitetsforlagets Store Medisinske Ordbok 205

Mikael Reuter

SAOL12 211

Kirsti Siitonen & Kristina Vaikutytõ

Finsk ordbok för utlänningar 227

Jaakko Sivula

Ny finsk ordbok 235

Trond Trosterud

Turid Farbregd, Sigrid Kangur og Ûlle Viks 1998:

Norsk-estisk/Estisk-norsk ordbok ~Norra-eesti/Eesti-norra

sõnaraamat 241

Lars Törnqvist

En modern bildordbok 249

Inkomna böcker 254

Meddelanden 255

Henning Bergenholtz/Sven-Göran Malmgren

Förord

Det har sagts många gånger förut, men det förtjänar att upprepas: de senaste tio åren har inneburit ett stort uppsving för det lexikografiska samarbetet i Norden, både från teoretisk och praktisk synpunkt. Ett av de främsta resultaten av det mer teoretiskt inriktade samarbetet är *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO), som spelat en viktig roll för stabiliseringen av den lexikografiska terminologin på de olika språken i Norden och bidragit till att reducera omotiverade terminologiska skillnader. Men NLO kan också ses som ett lyckat fall av praktiskt lexikografiskt samarbete i så måtto att den i sig själv är en nordisk ordbok som utarbetats gemensamt av representanter för de fem nordiska länderna. (NLO recenseras i detta nummer av *LexicoNordica* av Håvard Hjulstad.)

Temat för årets *LexicoNordica* liksom för det förberedande symposiet i Köpenhamn i februari 1999, *Invandrarordböcker i Norden*, aktualiserar en annan intressant typ av lexikografiskt samarbete. Inte mindre än sju av de tio tematiska bidragen anknyter till det s.k. LEXIN-projektet (*Lexikon för invandrare*), som startades i Sverige – under språkvetenskaplig ledning av Martin Gellerstam – för mer än 20 år sedan och som på senare tid inspirerat till liknande projekt i Danmark, Norge och Island. Ett nyckelord i både det svenska och det utvidgade nordiska LEXIN-projektet är **återanvändning**, något som mer eller mindre framtvings av att de potentiella köparna av många av invandrarordböckerna är få. Principen att använda en och samma källspråksbas, som tillämpats i det svenska LEXIN-projektet, kommer sålunda, åtminstone i stor utsträckning, också att tillämpas i de övriga nordiska LEXIN-projekten. Men dessutom kan det översättningsarbete, som utförts i de svenska LEXIN-ordböckerna, nyttiggöras också i det utvidgade LEXIN-projektet, förutsatt att det i stor utsträckning går att hitta ekvivalenter till de svenska uppslagsorden på de övriga nordiska språken. Denna problematik tas upp i flera av bidragen (Ásta Svavarsdóttir, Bjørneset).

Naturligtvis är det i och för sig ingen nyhet att ett ordboksprojekt i ett nordiskt land utnyttjar arbete som tidigare utförts inom ordboksprojekt i andra nordiska länder (för ett tidigt exempel se Rogström 1997). Men möjligen innebär arbetet på nordiska invandrarordböcker det hittills tydligaste exemplet på möjligheterna till sådant samarbete, i syfte att så långt som möjligt undvika dubbelarbete.

Årets LexicoNordica-tema har vissa beröringspunkter med temat i LexicoNordica 4, Ordböcker över små språk i Norden. Förvisso är språk som turkiska, persiska och somaliska inte "små", men som invandrarspråk i de nordiska länderna talas de av förhållandevis få människor. Flera av bidragen till temadelen i LexicoNordica 4 (t.ex. Bergenholtz 1997 om polyfunktionella ordböcker) har därför relevans för det aktuella temat.

Liksom termen **små språk** gav upphov till viss debatt för snart tre år sedan (se Bergenholtz & Malmgren 1997), diskuterades vid årets symposium termen **invandrarordbok**. Det rådde dock enighet om att beteckningen är praktisk, men det ifrågasattes om den svarar mot en särskild kategori i en ordbokstypologi (se särskilt Tarps bidrag). Möjligen kan man hävda, att invandrarordböcker tillsammans med bl.a. inlärningsordböcker och skolordböcker kan inordnas under beteckningen **pedagogisk lexikografi**.

Vi vill påminna om kommande symposier och motsvarande temadelar i LexicoNordica:

- 2000: Nordiska lexikografiska traditioner
- 2001: Ordböcker mellan de nordiska språken
- 2002: Språknormering i nordiska ordböcker

För de följande åren föreligger inga definitivt fastlagda teman. Två teman som har nämnts är "Ordbokskritik i Norden" och "Nordiska bilingvala ordböcker". Vi tar tacksamt emot temaförslag. Likaså vill vi uppmana alla som är intresserade av de kommande årens teman att uttrycka sitt intresse för att delta, i första hand till redaktionskommittémedlemmen i resp. land (se sista sidan i tidskriften).

Slutligen vill vi som vanligt tacka Nordiska språkrådet, i synnerhet Birgitta Lindgren och Rikke Hauge, för finansiellt stöd och praktisk hjälp i samband med publiceringen och distributionen av LexicoNordica 6.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 1997: Polyfunktionale ordbøger. I: *LexicoNordica* 4: 5–14.
- Bergenholtz, Henning & Malmgren, Sven-Göran 1997: Förord. I: *LexicoNordica* 4: 1–4.
- Rogström, Lena 1997: Serenius, Bertelsen och Bay. I: *LexicoNordica* 4: 135–148.

Martin Gellerstam

LEXIN – lexikon för invandrare

Bilingual dictionaries for immigrants have been produced in Sweden since the late seventies in the framework of the LEXIN project (LEXikon för INvandrare), funded by the Swedish government. The main features of this project are discussed together with problems connected with the use of Swedish as a common denominator of the bilingual dictionaries and the possibilities of "translating" the Swedish base into other Scandinavian languages.

1. Bakgrund

Invandringen på 1970- och 80-talen förvandlade Sverige till ett mångkulturellt land. Så mycket som ett hundratal språk talas idag i landet, även om svenskt språk och svensk kultur på någon generation tenderar att få överhanden. Utvecklingen har satt tydliga spår i svensk utbildningspolitik från 1970-talet och till idag, med inslag som lagstadgad undervisning i svenska för invandrare, främjande av aktiv tvåspråkighet och hemspråksundervisning.

En viktig del i svenskundervisningen för invandrare är tillgången till ordböcker. Så länge den nordiska arbetskraftsinvandringen stod för den största delen av inflyttningen kunde invandrarna relativt lätt acklimatisera sig språkligt i Sverige. Men när den stora flyktinginvandringen från icke-nordiska och icke-europeiska länder började på allvar på 1980-talet, blev behovet av en välorganiserad språkundervisning alltmer uppenbart. Bristen på tvåspråkiga ordböcker till de flesta invandrarspråk framstod här som ett svårt problem.

Produktionen av ordböcker i allmänhet är normalt ett förlagsintresse. Men förlagens intresse för dyra produktioner av tvåspråkiga ordböcker för små grupper av invandrare var förståeligt nog svalt. I detta läge tog Skolöverstyrelsen (genom dåvarande skolkonsulenten Hardy Hedman) 1977 initiativet till projektet Lexikon för invandrare¹(förkortat LEXIN).

---

¹ Termen *ordbok* har här använts generellt om både enspråkiga och tvåspråkiga ordböcker. När *lexikon* använts har det skett i anslutning till projektets namn *Lexikon för invandrare*.

Projektet² hade – och har – till syfte att på sikt avhjälpa bristen på ordböcker för många invandrargrupper. Ett viktigt led i arbetet var att från början ta fram ett genomtänkt ordförråd på svenska, försett med språkliga upplysningar av olika slag. Detta ordförråd skulle tjäna som standardiserad utgångspunkt för en rad tvåspråkiga ordböcker.

Vidare skulle det svenska ordförrådet läggas upp i en databas som var lätt åtkomlig för uppdatering och urval av delordförråd. De tvåspråkiga ordböcker som blev resultat av arbetet skulle också läggas upp i en databasform som skulle möjliggöra "vändningar" av ordförrådet så att inte bara svenska utan också de främmande språken skulle kunna göras till utgångspunkt för tvåspråkiga ordböcker. Vid sidan av det rent lexikografiska arbetet skulle därutöver anvisningar utarbetas för de experter på främmande språk som skulle "översätta" den svenska ordbokstexten. Dessa anvisningar skulle få formen av en lexikografisk handbok.

Som ett första steg finansierades ett treårsprojekt som skulle producera ordböcker till och från turkiska, serbokroatiska och kroatiska. Resultatet blev tre ordböcker från svenska till dessa språk som kom ut 1984–85. Sedan dess har ytterligare ett tiotal större ordböcker och lika många mindre från svenska till andra språk publicerats (se Bilaga). Hittills har dock – trots flera ansatser – inga lexikon från invandraspråk till svenska producerats. Det svenska underlaget har kommit ut, hittills i tre upplagor, under titeln *Svenska ord med uttal och förklaringar* (i fortsättningen kallat *Svenska ord*). Ordböckerna har med ett undantag – den svensk-engelska – inriktats på större invandrargrupper i Sverige. Den svensk-engelska ordboken har varit avsedd som ett komplement för de grupper av invandrare som inte har någon ordbok men som kan tillräckligt mycket engelska.

Projektet och ordböckerna har recenserats i olika sammanhang (Garlén 1985, Bergenholtz 1994).

2. Projektets organisation

---

² Denna översikt över LEXIN-projektet baseras på mitt deltagande i projektarbetet under åren 1977–1995 som huvudansvarig för det svenska ordboksunderlaget och dess vidare utveckling t.o.m. publiceringen av andra upplagan (1993). Jag har i denna egenskap också varit inblandad i tillkomsten av de tvåspråkiga ordböckerna och haft synpunkter på deras utformning, inte minst som medlem av den ursprungliga ledningsgruppen för LEXIN-projektet. Andra medarbetare vid Språkdata, senare Institutionen för svenska språket, har varit bl.a. Kerstin Norén (som deltog i arbetet på det svenska underlaget) och Daniel Ridings, systemansvarig. Samarbetet med Skolverket avbröts 1995.

Projektet finansierades och leddes av dåvarande Skolöverstyrelsen i samarbete med Statens invandrarverks språksektion. Några universitetsinstitutioner kom också att knytas till projektet, bl.a. Institutionen för språkvetenskaplig databehandling vid Göteborgs universitet (Språkdata) som fick i uppdrag att utarbeta det svenska ordboksunderlaget och Slaviska institutionen vid Uppsala universitet som gjorde den serbokroatiska och kroatiska delen av de första ordböckerna. Kompetens på invandrarspråken kom annars att hämtas där den fanns, inte nödvändigtvis i statliga institutioner.

Projektet fördes 1984 över till Skolöverstyrelsens läromedelsorgan, Statens institut för läromedel (SIL). När Skolöverstyrelsen upphörde och ersattes av Skolverket (1991) fördes projektet över dit. Frågan om projektets organisation och inte minst huvudmannskapet har diskuterats i olika omgångar (bl.a. efter utredningar av Statskontoret) men projektet drivs fortfarande av Skolverket.

LEXIN-projektet hade från början en ledningsgrupp med representanter från de inblandade parterna, bl.a. Statens invandrarverk och Språkdata. Denna styrgrupp upphörde någon tid efter det att projektet knutits till Skolverket. Projektet leds för närvarande av Kiros Fre Woldu och Mai Beijer som också nyligen har presenterat projektet (Beijer & Fre Woldu 1997).

3. Ordböcker för vem?

De tvåspråkiga LEXIN-ordböckerna är avsedda för nytillkomna invandrare och flyktingar som skall lära sig svenska. Utformningen av ordböckerna speglar på olika sätt denna grups behov: man har i allmänhet ingen erfarenhet av studier i främmande språk, ingen lexikonvana, ofta begränsad läsfärdighet också på modersmålet. Detta är naturligtvis en generaliserande bild av invandraren eller flyktingen men riktmärket är den ovane lexikonanvändaren. Därför är texten spatiös, böjningsangivelser utskrivna, exempelmeningar tydligt markerade och uttal angivet på varje ord (även om många ords uttal hade kunnat ges via en regel). Direkt avsedda för målgruppen är också samhällsorden som ger kunskap om termer inom det svenska samhällets offentliga sektor.

Ordböckerna är inte ensidigt inriktade på antingen reception eller produktion utan innehåller drag av båda. De aktiva dragen omfattar sådant som språkexempel och syntaxinformation, de passiva omfattar framför allt ordförklaringarna. Till detta kommer att man i många av de tvåspråkiga ordböckerna har bevarat den svenska förklaringen, med

baktanken att lite kunskap om svenska omedvetet följer med när man slår i ordboken. Ordböckernas delvis dubbla syfte gör att de kan användas inte bara av invandrare som lär sig svenska (reception) utan också exempelvis av svenskar som vill lära sig ett invandrarspråk (produktion). Detta senare syfte angavs under pilotprojektet särskilt för det serbokroatiska lexikonet.

Vad beträffar urvalet av målgrupper så har detta varit Skolöverstyrelsen/Skolverkets uppgift. Bakom urvalet ligger faktorer som "antalet personer som har språket som modersmål, populationens ålderssammansättning och utbildningsbakgrund, läsfärdighet på modersmålet hos vuxna, antal elever som deltar i hemspråksundervisningen samt eventuell tillgång till lexikon till och från andra språk (exempelvis engelska)" (Beijer & Fre Woldu 1997).

4. Ett svenskt underlag för översättning

Det svenska ordboksunderlaget utgör förutsättningen för och ingår som en del i de tvåspråkiga ordböckerna. Ordboksstrukturen i det svenska underlaget behandlas här kortfattat (för en utförligare beskrivning, se Gellerstam 1999).

4.1 Ordförråd

Ordförrådet svarar mot en rad olika önskemål som inte utan vidare är lätta att förena. Man behöver vanliga frekventa svenska skriftspråksord men också talspråkliga ord och "praktiska ord" (som *tandborste* och *diskborste*), mindre vanliga i skriftspråk men ofta aktualiserade i det dagliga livet. Man behöver vanliga fraser men också ord som står för företeelser i det svenska samhället som inte har motsvarigheter i andra kulturer. Någon exakt sammanvägning av dessa olika typer av ord är svår att göra men ordförrådet kom att bestå av följande ingredienser:

- (a) ett frekvensbaserat skriftspråkligt basordförråd;
- (b) ett "praktiskt" ordförråd hämtat ur ordindex till ett antal läromedel för invandrarundervisning;
- (c) samhällsord, dvs. ord som behövs för att man som medborgare skall kunna orientera sig i det svenska samhället (*moms*, *daghem*, *kommunalval* etc.);

(d) diverse vardagliga och talspråkliga ord, "svåra" ord enligt förståelseundersökningar.

Det ordförråd som ursprungligen samlades in bestod av ca 17.000 uppslagsord. Med utgångspunkt från detta ordförråd gjordes åtta ordböcker (se Bilaga). Till detta kom ett ad hoc-mässigt urval på 5.000 ord som kom att ligga till grund för ett tiotal "miniordböcker", producerade till lägre kostnad och med tanke på det stora behovet. En ordbok, den svensk-tigrinska, baserades på 8.000 uppslagord. En andra och större upplaga av *Svenska ord* (1993) ligger till grund för ytterligare ett antal ordböcker (inklusive andra upplagan av några som tidigare publicerats).

4.2 Språklig information

Den viktigaste källan till kunskap om hur orden uppträder i sitt naturliga sammanhang är Språkbanken vid Språkdata. Här finns en stor samling texter som avspeglar ett modernt svenskt ordförråd, mest skriftspråkligt men också talspråkligt textmaterial. Språkbanken har i projektet kunnat utnyttjas inte bara som källa till språkexempel i form av meningar, satsfragment och sammansättningar utan också för att bedöma vad som är vanliga betydelser, vanliga textsammanhang, vanliga konstruktioner och böjningsvarianter.

De språkliga kategorierna knutna till uppslagsorden i det svenska lexikonunderlaget (mikrostrukturen) kan beskrivas enligt följande:

Tabell 1: *Mikrostruktur i det svenska lexikonunderlaget*

Formkategorier	Stavning
	Ordböjning
	Uttal
	Grammatisk kommentar
Innehållskategorier	Ordförklaring
	Sakupplysning
	Synonymi/Antonymi
	Bilder
Kontextbeskrivning	Stil
	Användningsområde
	Syntaktisk beskrivning

Språkexempel	Meningar och meningsfragment
	Idiom
	Sammansättningar

Några av dessa kategorier har drag som skiljer LEXIN-ordböckerna från många andra inlärningsordböcker. Hit hör framför allt:

- Verbens uppslagsord i presensform
- Fullform på böjningsformer
- Uttal på samtliga ord
- Sakupplysning, dvs. encyklopediska uppgifter, inte bara språkliga
- Explicit syntaktisk beskrivning (valens) i enkel kodform
- Bildbilaga

När det gäller presens som verbets uppslagsform (alltså *kastar* istället för *kasta*) går ordboken mot praxis i svenska ordböcker. Det kan finnas goda skäl för bägge uppslagsformerna men det viktigaste skälet för presens har varit uttryckliga önskemål från invandrarlärare som länge använt presens som "komihåg-form". Ett argument har då varit att det är lättare att korrekt producera andra former av verbet om man kan presensformen än om man kan infinitiven: kan man *kastar* så kan man också *kastade* men kan man *kasta* så kan man inte utan vidare producera de övriga formerna.

Ett annat särskiljande drag där Svenska ord har varit först bland svenska lexikon är den explicita syntaxmarkeringen av verb och vissa adjektiv. För verben ges uppgifter om "medspelare" i satsen (t.ex. *x* *erfordrar* *y*), för adjektiv ges ofta den preposition som följer efter (t.ex. *omedveten om x/att+SATS*). (För en utförlig beskrivning, se Gellerstam 1988).

Ett stort antal sammansättningar med uppslagsordet som förled eller efterled förekommer som exempel på ordets morfologiska kontexter. Inte sällan kan olika förleder användas för att skilja på ett ords huvudbetydelser. Ordet *affär* kan exempelvis delas upp i sådana betydelser efter förlederna *miljonaffär*, *tobaksaffär* och *kärleksaffär*.

I bildbilagan visas bilder som knyts till ca 1.700 "bildord" i lexikonet. Bilderna är där så är möjligt ordnade temavis ("kroppsdelar, tidsindelning, djur och växter, verktyg osv.").

Se nästa sida för ett exempel på utformningen av artiklarna i *Svenska ord*.

5. Tvåspråkiga lexikon

5.1 Principen med ett oförändrat svenskt underlag

En av grundtankarna inom LEXIN-projektet har varit att det svenska underlaget oförändrat skulle kunna användas för tvåspråkiga ordböcker till olika språk. Denna grundtanke har uppenbara fördelar men har också ifrågasatts av översättare under arbetets gång. Vad beträffar fördelarna är det uppenbart tidsbesparande att översättare exakt vet vad som skall återges på invandrarspråket och att de inte varje gång behöver utforma den tvåspråkiga ordboken från grunden. Tankar i denna riktning – och särskilt i kombination med idéer om "vändning" av ordböcker – har återkommit i andra projekt, exempelvis OMBI-projektet som presenterades vid Euralex '96 i Göteborg och senare också vid Euralex '98 i Liège (Martin & Tamm 1996).

Kritiken har riktat in sig på olika aspekter av det oförändrade underlaget. En kritik som är lätt att avvisa gäller det faktum att vissa ord saknas i det svenska underlaget som inriktar sig på målspråket. Alltså: om man i turkiskan har ett ord som närmast skulle kunna översättas till svenska som "byäldste" så skulle man i det svenska underlaget ha med detta ord. Eller om fåravel är en vanlig företeelse i invandrarspråket så skulle det svenska underlaget innehålla många ord från denna betydelsesfär. Det naturliga svaret på denna kritik är att det svenska underlaget är gjort utifrån svenska förutsättningar, det är alltså ett centralt stycke svenska utan sneglingar åt andra håll. Men hur tillgodoser man då invandrarspråkets speciella behov? Helt enkelt genom att man har en ordbok från invandrarspråket till svenska där alla kulturspecifika ord finns med och översätts till, eller förklaras på, svenska. Tyvärr har ännu inga ordböcker av denna typ ännu publicerats men principiellt ingår detta i projektets mål.

Bild 1: *Provartiklar ur Svenska ord* (3 uppl. 1999)

En annan kritik går ut på att ett ord med flera betydelser på svenska inte sällan motsvaras av ett ord på invandrarspråket som har samma betydelseindelning. Detta innebär att ett svensk ord med t.ex. fyra betydelser har samma ekvivalent i alla betydelserna. Detta kan tyckas vara åtminstone en skönhetsfläck i den tvåspråkiga ordboken. Eventuellt skulle man kunna slå samman de olika betydelserna i svenska och sedan ge endast en ekvivalent. I så fall är det viktigt att man explicit anger vilka svenska betydelser som alla motsvaras av en och samma ekvivalent – annars kan man inte vara säker hur långt ekvivalenten faktiskt gäller.

En tredje kritik gäller också utformningen av det svenska underlaget men handlar mer om möjligheten för en invandrare eller flykting att förstå sitt eget språk. Om man vill översätta det svenska *sekretes* till ett främmande språk så kan det hända att ekvivalenten på invandrarspråket är okänd för användaren. Ett sätt att komma tillrätta med detta skulle kunna vara att också översätta den svenska förklaringen "tystnadsplikt (i det allmännas verksamhet)" jämte den ekvivalent som kanske finns på invandrarspråket ifråga. Ett sådant tillvägagångssätt – som tillämpats inom enskilda LEXIN-ordböcker – är dock inte att rekommendera och

det finns andra sätt att förstärka kunskapen i invandrarspråket än att låta en ordbok täcka hela behovet av kunskapsinhämtning. Som lexikografisk lösning har det tidigare inte tillämpats.

Det oförändrade svenska underlaget kan också framtvunga olika lösningar i presentationen av ekvivalenter på invandrarspråket. Om man t.ex. vill översätta det svenska ordet *flock* till ett annat språk så finner man att det kanske inte finns en ekvivalent på denna abstraktionsnivå utan bara ord som närmare specificerar *flock* (*fågelflock*, *vargflock* etc.). Beroende på det enskilda språket skulle man därför vid beskrivningen av ekvivalenter behöva precisera vilken flock det rör sig om. Detta kan kanske ses som en fråga som snarare gäller utformningen av ekvivalenter och inte ett problem för det svenska underlaget men indirekt visar det svårigheten med ett statistiskt svenskt underlag. Under projektets pilotstudie (som bl.a. omfattade en svensk-serbokroatisk och ett svensk-kroatisk ordbok) överlämnades denna specificeringen till de översättare som utformade ekvivalenterna. I senare ordböcker har denna metod (tyvärr) blivit mindre utnyttjad. Detta kan också ha att göra med att de första tvåspråkiga ordböckerna hade ambitionen att också kunna användas av svenskar som ville lära sig det främmande språket, alltså om ett slags produktionsordböcker. Senare ordböcker i LEXIN-serien blev mer utpräglade receptionsordböcker, åtminstone i utformningen av ekvivalenterna som i vissa fall blev många och ospecificerade. I vissa fall drevs översättare av en önskan att hitta så många ekvivalenter som möjligt, vilket inte var till gagn för ordböckerna.

5.2 Vändning av ordböcker

Den ursprungliga projektskissen i LEXIN-projektet innehöll planer på ordböcker med utgångspunkt i invandrarspråk, inte bara med utgångspunkt i svenska. Man skulle alltså ha par av ordböcker ungefär som vi är vana vid när det gäller några av de stora västeuropeiska språken (en svensk-engelsk ordbok och en engelsk-svensk). Sådana par av ordböcker för invandrarspråken skulle åstadkommas genom "vändning" av färdiga ordböcker så att en svensk-turkisk ordbok enkelt skulle kunna förvandlas till en turkisk-svensk. Så har ännu inte skett även om en långtgående planering av en turkisk-svensk ordbok tidigare har förekommit inom projektet.

Tanken på vändning av ordböcker är gammal och genom modern datateknik fortfarande aktuell. Problemen är emellertid många. Här skall bara nämnas det kanske viktigaste: att varje språks ordförråd måste beskrivas utifrån sina egna förutsättningar. En vändning är inte möjlig sålänge det inte finns exakta språkliga och kulturella en-till-en-motsvarigheter mellan två ordförråd. Alltså: lika orimligt som det är att

ett svenskt ordförråd skall innehålla ordet *byäldste*, lika självklart är det att ett turkiskt ordförråd skall innehålla motsvarande ord på turkiska. En vändning kan möjligen fungera som ett hjälpmedel men förutsätter en så långtgående kontroll och så stora kompletteringar att tidsvinsten blir tveksam.

5.3 Riktlinjer för översättare

För enkelhetens skull har de medarbetare i LEXIN-projektet som utvecklar det svenska underlaget till en tvåspråkig ordbok kallats "översättare". Arbetet handlar givetvis om mer än översättning (av en text), det handlar om att finna typiska ekvivalenter och i övrigt göra boken användbar för personer som har ett annat modersmål än svenska.

Till sin hjälp har dessa översättare anvisningar om hur och i vilken utsträckning informationen i LEXIN-underlaget skall översättas.

Bild 2: *Provartiklar ur det svensk-serbokroatiska lexikonet* (1 uppl. 1984).

De översättare som har engagerats för olika ordboksproduktioner har varierande vana vid lexikografiskt arbete. Här har tidigare nämnts problemet med att översättare – trots tydliga anvisningar – uppfattat sin roll som att ge så många ekvivalenter som möjligt (vanligtvis utan precisering av motsvarande betydelsenysanser hos det svenska ordet). Ett annat problem som följt LEXIN-projektet har varit översättares benägenhet att istället för att ge allmänna ekvivalenter till det svenska uppslagsordet, översätta till invandrarspråket den svenska förklaring som i många fall står kvar också i de tvåspråkiga ordböckerna (av pedagogiska skäl). I ett stort projekt som LEXIN-projektet har kvalitén oundvikligen växlat mellan olika ordboksproduktioner även om alla arbeten har granskats av experter.

De problem som förekommit med översättningsdelen i de tvåspråkiga lexikonerna har flera orsaker: översättarna har haft varierande lexikografisk vana och inte alltid följt anvisningarna. Ibland har de börjat följa en felaktig praxis och sedan har det varit svårt för projektledningen att få en ändring till stånd. Projektledningen har haft sin del av ansvaret för detta. Dessutom har man inte haft den professionella vanan vid arbete med tvåspråkig lexikografi som hade varit önskvärd. Man kan i efterhand önska att projektet varit stadigare förankrat i antingen förlagsverksamhet (där man har lång erfarenhet av tvåspråkig lexikografi) eller hos facklexikografer.

Förutom problemet att hitta folk med rätt kompetens så har det inte gått att undvika politiska spänningar i några av projekten. Tydligast kom detta till uttryck i produktionen av de svensk-serbokroatiska och svensk-kroatiska ordböckerna där nationella stämningar under projektets gång påverkade arbetet på ett olyckligt sätt. Under resans gång blev en serbokroatisk ordbok två ordböcker, med mycket små informationsförändringar. Sådana spänningar hade förmodligen kunnat undvikas om inte projektet letts av en officiell svensk myndighet som Skolöverstyrelsen, något som kunde ses som ett uttryck för svensk officiell hållning. En ren förlagsprodukt hade förmodligen förorsakat mindre uppståndelse.

6. Teknisk uppläggning

Datatekniken var från början av LEXIN-projektet tänkt som en viktig grundval för arbetet, alltifrån inkodning av det svenska ordförrådet till typografering och sättning av de slutliga ordböckerna. Databehandling kom också att utnyttjas i en rad olika moment av arbetet: insamling av språkligt referensmaterial, urval av det svenska ordförrådet, inkodning

av ordboksartiklar, uppläggning av ordförrådet i databas, presentation av underlag för översättares arbete, konsekvenskontroller, utskrifter, urval av delordförråd för olika stora ordböcker, "vändning" av tvåspråkigt ordböcker, typografering och sättning.

Utformningen av ordböckerna har skiftat med tid, ordbokstyp och invandrarspråk. Under den första tiden av projektet var blandning av svenska och språk med icke-latinskt alfabet inte tekniskt möjligt. Lösningen blev därför för några av miniordböckerna att presentera svenskan i en vänsterspalt och med skrivmaskin tillfoga de aktuella översättningarna i högerspalt.

LEXIN-ordböckernas uppläggning i databas – särskilt det svenska underlaget – har möjliggjort sökningar och utskrifter av systematiska data: böjningskategorier, uttal, syntax, grammatiska kommentarer och stilistiska data.

7. Lärdomar av projektet

LEXIN-projektet pågår fortfarande. Vissa av ordböckerna har av Skolverket lagts ut på nätet³ och tidigare ordböcker ges ut i nya upplagor. Samarbete med andra nordiska länder pågår om utnyttjande av det svenska underlaget som modell för tvåspråkiga ordböcker inom invandrarområdet. Det kan finnas anledning att slutligen fundera något över vad som varit bra och vad som varit mindre bra.

Grundidén bakom projektet – att utarbeta ett gemensamt svenskt underlag för många tvåspråkiga ordböcker – har varit arbetsbesparande och påskyndat utvecklingen av de tvåspråkiga lexikonerna. Marginellt har principen förorsakat diskussioner mellan utvecklaren av det svenska underlaget och översättare, kanske mer om innebörden av svenska ord och uttryck än om bristande koppling mellan svenska och invandrarspråket. Tanken på att en svensk ordbok kan fungera som "nav" i ett antal tvåspråkiga ordböcker är fortfarande giltig. Det svenska underlaget har därutöver kunnat fungera som en självständig ordbok för invandrarundervisning (och som en generell svensk ordbok). Synpunkter från översättare på det svenska underlaget har kunnat komma senare upplagor av *Svenska ord* till godo. Bildbilagan har av användarna setts som en tillgång och också getts ut separat.

---

³ Till glädje för många användare men till skada för Norstedts förlag som därigenom har haft svårt att sälja motsvarande böcker. Förlaget har av dessa och andra skäl avbrutit kontakten med projektet.

Slutresultatet har för många invandrargrupper varit efterlängtade tvåspråkiga ordböcker på många språk som har kunnat användas i undervisningen och samtidigt betytt mycket för den språkliga identiteten hos invandrargrupper.

Styrningen av ordboksproduktionen till olika språk har baserats på kunskapen om olika invandrargrupperns behov av ordböcker och tycks ha fungerat bra. Avvägningen mellan att satsa på ytterligare en mindre ordbok istället för att utveckla en ordbok med ett invandrarspråk som utgångspunkt har diskuterats inom projektet och kritiserats utifrån, bland annat i en tidig recension (Svensson 1985). Enligt kritikern innehöll miniordböckerna ett alltför snävt ordförråd och det faktum att svenska hela tiden var utgångspunkten ansågs som "kolonialt".

Användningen av det svenska underlaget för nordiskt samarbete har diskuterats under lång tid och nu under senare år alltså också förverkligats. Tanken är att de tvåspråkiga ordböckerna skall kunna användas efter anpassning till respektive nordiskt språk av det svenska underlaget. Det slutgiltiga resultatet av samarbetet kan ännu inte bedömas men tanken med en språklig "genväg" till tvåspråkiga ordböckerna på nordiska språk är tilltalande.

I backspegeln kan man också ha kritiska synpunkter. Hit hör den starka satsningen på alltför små miniordböcker och den motsvarande bristande satsningen på ordböcker med invandrarspråket som utgångspunkt. Hit hör också olika problem knutna till vissa översättargrupper (varierande lexikografisk vana, bristande vilja att följa anvisningar) och bristen på erfarenhet av tvåspråkig lexikografi hos projektledningen. Frågan om huvudmannaskap för verksamheten som med jämna mellanrum har aktualiserats borde kunna mynna ut i en lösning där verksamheten knyts till en mer permanent lexikografisk huvudman.

Litteratur

- Beijer, Mai & Fre Woldu, Kiros, Detta är LEXIN. Lägesbeskrivning våren 1997. Skolverket.
- Bergenholtz, Henning 1994: Grundordbog til genbrug. [Recension av *Svenska ord*]. I: *LexicoNordica* 1. S. 243–247.
- Dagens Nyheter* 24 maj 1985.
- Garlén, Claes, Lexikon för invandrare. [Recension av *Svenska ord*]. I: *Språkvård* 1985:2. S. 21–25.
- Gellerstam, Martin 1978: LEXIN-projektet och Språkdata. En rapport till Skolöverstyrelsen.

- Gellerstam, Martin 1988: Verb Syntax in a Dictionary for Second-Language Learning. I: *Studies in Computer-Aided Lexicology*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. S. 103–123.
- Gellerstam, Martin 1999: Kommentar till ordboken. I: *Svenska ord med uttal och förklaringar*. 3 uppl. S. 762–776.
- Hedman, Hardy 1977: Projektförslag: LEXIN-projektet. I: Förslag från Läromedelssektionen 3:2 vid Skolöverstyrelsen inför FoU-petita 78/79.
- Martin, Willy & Tamm, Anne 1996: OMBI: An editor for constructing reversible lexical databases. I: *Euralex '96 Proceedings*. Göteborg 1996. S. 675–687.
- Svenska ord med uttal och förklaringar*. 3 uppl. Sthlm 1999.
- Svensson, Lasse 1985: Tidningsinlägg om LEXIN-projektet. *Dagens Nyheter* 24 maj 1985.

BILAGA:

Ordböcker utgivna inom LEXIN-projektet (juli 98)

(Lexikon utmärkta med * är när detta läses antingen redan utgivna eller på väg att publiceras)

1. Svenska ord – med uttal och förklaringar (28.500 ord). 3 uppl. 1999.
[Underlag för översättning; bildteman dessutom publicerade separat]

2. Lexikon i maxiserien (28.000 ord)

svensk-engelskt

svensk-finskt

svensk-bosniskt*

svensk-grekiskt*

svensk-kroatiskt (2 uppl., jfr moment 3)*

svensk-ryskt*

svensk-serbiskt (2 uppl., jfr moment 3)*

svensk-spanskt*

3. Stora lexikon (17.000 ord)

svensk-albanskt

svensk-arabiskt

svensk-kroatiskt

svensk-makedonskt

svensk-persiskt

svensk-rumänskt

svensk-sebokroatiskt

svensk-turkiskt

4. Lexikon i midiserien (8.000 ord)

svensk-tigriskt

5. Lexikon i miniserien (5.000 ord)

svensk-arabiskt

svensk-nordkurdiskt

svensk-persiskt

svensk-polskt

svensk-sydkurdiskt

svensk-somaliskt

svensk-tjeckiskt

svensk-turabdinskt

svensk-vietnamesiskt

Ásta Svavarsdóttir

Lexin på Island?

Funderingar kring isländska invandrarordböcker¹

The main subject of the article is a pilot-project carried out at the Institute of Lexicography in Reykjavík, Iceland. The purpose of the project was to investigate the practicality of translating and adjusting the Swedish LEXIN-material for use as a base for bilingual dictionaries for foreign immigrants in Iceland, much like the original Swedish material has been used for decades in Sweden. The possibility of using the translations already made for the Swedish bilingual dictionaries for their Icelandic counterparts was also evaluated. In the investigation, the main emphasis was put on two questions: (1) What is the proportion of absolute equivalents in the Swedish and Icelandic word lists? (2) Does the adoption of the Swedish material yield an Icelandic word list that is representative enough for the vocabulary of Icelandic? The answer of the first question is important with respect to the use of translations to a third language as direct equivalency is a prerequisite for their usage. The result of this part was satisfactory as the proportion proved to be 60–70%. In order to seek an answer to the second question, the vocabulary appearing in the Icelandic LEXIN-translation was compared to two original Icelandic word lists compiled on the basis of frequency. The result of the comparison was that 50–70% of the words in the Icelandic lists were represented in the LEXIN-translation and the difference to a great part being explainable by specific Icelandic and Swedish vocabulary.

I denna uppsats beskrivs ett pilotprojekt utfört av Orðabók Háskólans (Lexikografisk Institut) i Reykjavík under senare hälften av år 1998 på det isländska utbildningsdepartementets begäran. Projektets syfte var att ta reda på i vilken mån det skulle vara möjligt att utnyttja det svenska LEXIN-materialet, vilket har erbjudits Island tillsammans med andra nordiska länder, att undersöka både fördelar och nackdelar när det gäller att lägga ett utländskt material till grund för en isländsk ordbok för invandrare. Dessutom skulle projektet visa vilka problem som kunde uppstå vid sådan anpassning och göra det möjligt att utarbeta en arbets- och kostnadsplan för en möjlig fortsättning av arbetet.

I inledningen beskrivs kortfattat arbetets syfte, vilka som kommer att ha nytta av det och deras behov, samhällets plikter och dess möjligheter att fylla invandrarnas behov av lämpliga ordböcker och till slut diskuteras fördelen och nackdelen med att utnyttja det svenska LEXIN-

---

¹ Översatt från isländska av Bjarnveig Ingvarsdóttir.

materialet i det syftet. Därefter följer en redogörelse för det isländska pilotprojektet, dess ändamål och huvudresultat. Till slut beskrivs de slutsatser som kan dras av projektet och vilka idéer som har uppstått angående fortsättningen, även om den ännu inte är säkerställd.

1. Inledning

Antalet utlänningar som bosätter sig på Island för gott har ständigt ökat sedan mitten av 1900-talet. Invånarna av utländskt ursprung var relativt få i många år och de flesta härstammade från våra grannländer. De flesta som flyttade till Island var ensamstående och bosatte sig här av personliga skäl, ofta på grund av släktförhållanden (giftermål o.d.). Sedan några år eller årtionden tillbaka har antalet utlänningar ökat ganska mycket och de räknar nu ungefär 3–4% av landets befolkning. På samma gång märks två slags förändringar. För det första kommer allt fler från fjärran länder, människor som är uppvuxna under olika förhållanden, när det gäller språk och kultur. Och för det andra blir det allt vanligare att man flyttar hit i grupper, hela familjer tillsammans, först och främst som flyktingar. Denna utveckling återspeglas i följande tabell där man kan se antalet utländska medborgare bosatta på Island.

Tabell 1: Utländska medborgare bosatta på Island

	1980	1990	1997
Europa			
Norden	1.360	1.578	1.546
Andra länder	886	1.698	2.388
Amerika	731	861	732
Afrika	38	125	133
Australien	104	144	55
Utan/okänt medborgarskap	7	2	2
Summa	3.240	4.812	5.635

Det bör observeras att de som har erhållit isländskt medborgarskap inte är medräknade; det gäller omkring 3.000 människor under de senaste tjugofem åren. Upplysningar om fördelningen av denna grupp med hänsyn till ursprung finns inte men det kan nämnas att till gruppen hör en del kinesiska och vietnamska invandrare. Dessutom bör det uppmärksammas att siffrorna inte enbart visar hur många som har bosatt sig i landet för gott, utan också dem som stannar här över en viss period på grund av studier eller jobb. Det är klart att gruppen består av olika individer med bl.a. olika modersmål. I tabell 2 visas den ungefärliga

fördelningen av utländska medborgare bosatta på Island med hänsyn till deras modersmål. Endast de språk som fler än ett hundra människor har som modersmål räknas med och det bör observeras att siffrorna inte inkluderar dem som saknar isländskt medborgarskap. Skulle det vara fallet kunde man tänka sig att några språk tillfogades, åtminstone kinesiska och vietnamiska. Det kan också påpekas att de angivna siffrorna gäller år 1997, men nyligen (under de senaste månaderna) har en hel del människor från f.d. Jugoslavien flyttat hit och till följd av detta är det möjligt att den serbo-kroatiska gruppen är något större. Dessutom är det troligt att antalet albaner närmar sig 100.

Tabell 2: Utländska medborgare på Island. Språkgrupper med mer än 100 talare

Nordiska språk	1.460	Tagalog/engelska (Filippinerna)	210
Engelska	1.010	Serbo-kroatiska	200
Polska	740	Spanska	200
Tyska	350	Franska	120
Thailändska	290	Holländska	110

Man noterar först att det är fråga om små tal. I sin helhet överstiger antalet invånare av utländskt ursprung knappast 8–10.000, även om detta är en väsentlig del av landets befolkning och inte fler än 2–300 människor tillhör de flesta grupperna. Immigranter som har nordiskt språk eller engelska som modersmål är något fler och samma sak gäller polacker. Trots detta måste dessa människor lära sig isländska, därför att det är huvudförutsättningen för att de ska kunna anpassa sig till isländska förhållanden och bli fullvärdiga medborgare. Under de senaste åren har man allt mer insett islänningarnas förpliktelser på det området, inte minst när det gäller flyktningsgrupper som myndigheterna har erbjudit att stanna i landet under kortare eller längre perioder. Offentligt stöd åt invandrare innebär först och främst undervisning i isländska språket, både i form av fristående kurser och inom skolsystemet. I den nya studieplanen för grundskolan och gymnasiet har man räknat med att varje elev, vars modersmål inte är isländska, erbjuds speciell undervisning i sitt modersmål. Detta kräver bl.a. lämpliga läromedel och åtskilliga hjälpmedel, t.o.m. ordböcker. Tyvärr kan marknadens litenhet minska möjligheterna. Inga ordböcker, speciellt avsedda för invandrarnas behov, har utgivits, varken enspråkiga eller tvåspråkiga, och därför har man fått använda de tvåspråkiga ordböcker som redan finns – både utländsk-isländska och isländsk-utländska ord-

böcker förutom ordlistor av olika slag. Ordböckernas kvalitet varierar och dessutom är de först och främst avsedda för dem som har isländska som modersmål. Ordlistorna är först och främst anpassade till språkanvändarnas behov och ger inte tillräckligt noggranna upplysningar om isländskans ordförråd, dock är det klart att ordlistorna är bättre än ingenting alls. Det finns med andra ord ett enormt behov av speciella ordböcker avsedda för denna grupp och det är viktigt att tillmötesgå dem på bästa möjliga sätt.

Island har erbjudits att utnyttja den svenska LEXIN-basen på samma sätt som andra nordiska länder. Materialets anpassning till isländskan kan innebära ekonomiska fördelar när det gäller produktion av ordböcker för invandrare. Man har lagt grunden till detta och i den mån det går att hitta direkta isländska ekvivalenter till de svenska orden skulle man kunna tänka sig att använda de översättningar som redan har gjorts från svenskan till åtskilliga språk. Ett av huvudsyftena med det projekt som kommer att beskrivas nedan var att undersöka hur stor andel av orden och uttrycken som skulle kunna utnyttjas, dvs. vilka som har en direkt motsvarighet i isländskan. I stället för att börja ett sådant arbete helt och hållet från början kan man räkna med att spara mycket arbete på detta sätt, även om det kräver mycket arbete att översätta och anpassa basen. Det är också klart att vissa avsnitt skulle behöva författas från början, både redovisning av särisländska ord av olika slag och den isländska språkbeskrivningen, dvs. uppgifter om uttal, böjningar och syntax. Också där kunde man ha stor nytta av det svenska materialet som förebild.

En anpassning av denna art är självklart inte problemfri och man riskerar att ge en sned bild av det isländska språket. Basen är naturligtvis byggd på svenska premisser, och även om det handlar om besläktade språk och mycket lika samhällsformer, finns en betydande skillnad mellan både språk och kultur i Sverige och Island. Därför finns det risk för att det svenskbaserade materialet inte kommer att ge en realistisk bild av det isländska språket, i varje fall inte på samma sätt som om ord och innehåll byggde helt och hållet på isländska premisser. Det finns möjligheter att kompensera detta, t.ex. genom noggrann jämförelse med ordlistor sammansatta med hänsyn till isländska texter. Man måste också vara säker på att själva språkbeskrivningen enbart ger upplysningar om det som är viktigast i isländskan, även om man skulle ha det svenska materialet som förebild. Man kunde göra en noggrannare beskrivning i tillägg, bl.a. i uppgifter om böjning och även genom att utesluta oväsentliga uppgifter, när det gällde det isländska språket, även om de spelar en viktig roll i svenskan.

2. Det isländska pilotprojektet

2.1 Mål- och projektbeskrivning

Sommaren 1998 sattes ett pilotprojekt igång med avsikten att ta reda på om det var möjligt att utnyttja det svenska LEXIN-materialet som bas och förebild till ett motsvarande isländskt material. Följande frågor skulle besvaras:

- I vilken mån finns det direkta isländska ekvivalenter till de svenska uppslagsorden?
- I vilken mån kan andra delar av den svenska basen översättas direkt, dvs. förklaringar, exempel, fraser m.m.?
- I vilken mån kan man ha den svenska språkbeskrivningen som förebild för beskrivningen av isländskan med hänsyn till böjningar, syntax, uttal m.m.?

Projektet delades upp i tre delar. I varje del arbetade man med en av de ovanstående frågorna och dessutom behövdes någon tid för att utarbeta en rapport grundad på projektets resultat. Tiden för projektet beräknades till 6 månader och det stämde i stort sett. En utförlig rapport lämnades till utbildningsdepartementet i början av år 1999 men än så länge har inga beslut fattats angående fortsättningen.

En omfattande del av arbetet var översättning av det svenska materialet till isländska. Det var ett tvåsidigt arbete. Å ena sidan beaktades alla uppslagsord i den minsta delen av basen (minibasen), nära 4.500–5.000 ord med omkring 6.000 betydelsemoment. Man försökte hitta en så noggrann översättning som möjligt för varje uppslagsord utan att ägna lång tid åt problematiska begrepp. Översättningsarbetet utfördes med hänsyn till projektets huvudsyfte, att få en så klar överblick som möjligt över hur stor del av det svenska materialet som skulle kunna utnyttjas och översättningarna blev utarbetade på det viset att de kan utnyttjas som utgångsmaterial, ifall arbetet skulle fortsätta. Å andra sidan bearbetades ungefär 300 artiklar under bokstaven D och hela innehållet översattes, i de fall det överhuvudtaget var möjligt: förklaringar, exempel, fraser o.d. Syftet med detta var att se hur det gick att anpassa materialet förutom själva uppslagsorden och man följde samma principer som i det förra fallet när det gällde översättningarnas noggrannhet.

Parallellt med själva översättningen studerades den svenska språkbeskrivningen och jämfördes med isländskan. Det är klart att själva

språkbeskrivningen måste skrivas om för isländskan, men frågan är i vilken mån den faller innanför det svenska materialets ram. Man undersökte också behovet av nödvändiga förändringar och tillägg. Störst vikt lades vid uppgifter om böjning, ty dessa spelar en mycket stor roll i isländskan och på det området kan man förvänta sig stora skillnader mellan de två språken när det gäller språkbeskrivningen. Dessutom undersöktes syntaxupplysningarna, men uttalsbeteckningarna hoppades över tills vidare.

2.2 Översättning och anpassning av uppslagsord

I detta avsnitt redogörs för de väsentligaste slutsatserna man kom fram till i det isländska pilotprojektet. Först och främst kommer själva översättningen av uppslagsord i minibasen att studeras; mer kortfattat kommer det att diskuteras vilka slutsatser man kom fram till angående de två andra delarna av projektet. Störst vikt lade man vid att se hur stor del av det svenska materialet som kunde utnyttjas, dvs. hur stor del av uppslagsorden som kunde översättas med isländska ekvivalenter, och att jämföra dessa ord med andra isländska ordlistor för att se om LEXIN-materialet ger en realistisk bild av isländskans ordförråd.

Som tidigare påpekats innehåller denna del av basen, dvs. minibasen, ungefär 6.800 betydelsemoment. Våra slutsatser är i korthet följande:

- 10% av orden går antingen inte att översätta eller faller bort därför att de av något skäl inte hör hemma i isländskan.
- 24% av orden måste översättas med flera isländska ord, ibland synonymmer, ofta därför att inget enskilt isländskt ord täcker det svenska ordets betydelse.
- 66% av orden översattes med ett motsvarande isländskt ord.

I första gruppen ingår antingen svenska ord som inte har någon motsvarighet i isländskan, t.ex. den obestämda artikeln *en* och vissa verb, t.ex. *amma* (isl. 'gefa (barni) brjóst') och *flexa* (isl. 'hafa sveigjanlegan vinnutíma', jfr 'ha flexibel arbetstid'), vilka endast går att översätta med fraser, eller ord som inte hör hemma i isländskan eftersom de inte beskriver den isländska verkligheten, även om några kan översättas med ekvivalenter. Man kan nämna åtskilliga svenska samhällsord, t.ex.

namn på politiska partier, svenska ortnamn samt ord som har att göra med natur och landskap, bl.a. djur som inte lever på Island.

Till den andra gruppen hör alla ord som översattes med flera än ett ord. För det första kan de isländska översättningarna vara synonymer, ofta nybildningar och lånord av samma betydelse, t.ex. *dagatal* och *almanak* (sv. *almanacka*), *rafhla>a* och *batteri* (sv. *batteri*). Sådana ordpar är vanliga i isländskan, bl.a. på grund av purismen som känneteknar den isländska språkpolitiken. Båda orden kan då anses vara ekvivalenter till det svenska ordet och skulle egentligen tillhöra grupp 3. Frågan är först och främst vilket av de två orden man väljer för den isländska ordbasen. I några fall kunde det finnas skäl för att båda två skulle ingå i basen och då kunde man i båda fallen använda samma översättning till ett tredje språk. För det andra är det frågan om att översätta med två eller flera isländska ord med likartad betydelse utan att de är fullständiga synonymer. Varje ord motsvarar på något sätt det svenska ordet utan att ha exakt samma betydelse. Detta är ganska vanligt när det gäller abstrakta ord såsom *debatt* som översattes med tre isländska ord, *deila*, *rökræ>a* och *umræ>a*, vilka inte kan kallas synonymer fast ordens betydelser överlappar varandra. För det tredje finns det exempel på att två eller flera isländska ord har en enda svensk motsvarighet. Det svenska ordet *buss* betyder *strætisvagn* ('buss i stan') eller *rúta* ('buss på landet') och svenska ordet *stjært* måste översättas med åtminstone tre isländska ord, *afturendi* (på människor), *spor>ur* (på fiskar) och *stél* (på fåglar).

Man kan inte förneka att den här delen av projektet ger stora förhoppningar om det svenska materialets brukbarhet. Två tredjedelar av de svenska uppslagsorden kunde översättas med en isländsk ekvivalent. Dessutom finns det vid några tillfällen exempel på två isländska översättningar som faktiskt är synonymer till varandra och på det viset direkta ekvivalenter till det svenska ordet. Om man tar hänsyn till dessa två kategorier kan man säga att nästan 70% av minibasen har isländska ekvivalenter, och i varje fall över 60%, även om antalet minskade vid närmare påseende. Till följd av detta skulle det bli möjligt att överföra en stor del av översättningarna från svenskan till andra språk, direkt till den isländska basen, åtminstone när det gäller själva uppslagsorden. En undersökning av några artiklar i D-avsnittet antyder att om ett uppslagsord har en direkt motsvarighet i isländskan kan man i flesta fall översätta det mesta av varje artikel direkt, åtminstone förklaringar men vanligen också exempel, fraser och sammansättningar. Dessutom kan man räkna med att ha stor nytta av det svenska materialet vid översättning till ett tredje språk, även när inget enskilt isländskt ord motsvarar det svenska, och i många fall kunde några modifieringar och

tillägg räcka till, inte minst i de fall där det svenska ordets betydelse delas mellan två olika isländska ord, använda i olika sammanhang, t.ex. *strætisvagn* och *rúta* (för *buss*).

Ovan diskuterades den risk som användningen av ett utländskt material medför genom att det skulle kunna ge en skev bild av isländskan. För att undersöka om så var fallet jämfördes två ordlistor som delvis eller helt är byggda på frekvensundersökningar av isländska texter. Å ena sidan byggde man på en ordlista med alla uppslagsord från en barnordbok som utgavs 1988, i allt ca 2.300 ord, och å andra sidan på en lista med de vanligaste orden från en isländsk frekvensordbok från 1991 med ca 4.700 ord, vilka förekom fem gånger eller mer och i åtminstone två texter från den frekvensundersökning man grundade undersökningen på. Jämförelsematerialet valdes med hänsyn till LEXIN-översättningens omfattning och med hänsyn till att det innehöll vanliga isländska ord. När översättningarna från LEXIN hade ordnats i en lista, visade de sig vara 5.600, dvs. något fler än i jämförelsematerialet. De tre listorna kördes på dator och resultatet av jämförelsen visas i följande diagram.

Fig. 1 visar i vilken mån de tre listorna överlappar varandra. Fig. 2 visar däremot andelen ord som i varje lista är gemensam med de andra listorna samt andelen ord som förekommer bara i en bestämd lista.

Fig. 1 Överlappningen av ordförrådet i LEXIN-översättningen och två isländska lemmalistor (antal ord).

Fig. 2 Andelen av det gemensamma ordförrådet i tre ordlistor: LEXIN-översättningen (ca 5.600 ord), en isländsk barnordbok (ca 2.300 ord) och en isländsk frekvensordbok (ca 4.700 ord).

Man ser att drygt 40% av översättningsorden i LEXIN också förekommer i jämförelsematerialet, i den ena av listorna eller båda. En stor del av LEXIN-orden finns dock inte i någon av de andra ordlistorna. Skälet till detta kan vara att LEXIN-listan är större än de andra listorna, t.ex. är översättningsorden dubbelt så många som alla uppslagsord i Barnordboken. De ord som endast finns i LEXIN-översättningen och inte i jämförelsematerialet undersöktes och det visade sig att tre ordgrupper skiljer sig något från de andra. Dels gäller det ord som på något sätt har anknytning till särsvenska förhållanden eller miljö. De hör inte hemma i en isländsk bas till en ordbok även om de översatts. Dels är det frågan om några varianter till de traditionella uppslagsorden, mest vissa oregelbundna böjningsformer vilka betecknas som självständiga uppslagsord i LEXIN med hänvisning till huvudartikeln. Sådana former finns inte i jämförelsematerialet. Till slut tar en del vardagsord, som berör vardagliga sysslor, hygien, hushåll m.m., mycket plats i LEXIN-materialet. Även om sådana ord är allmänna i vardagsspråk är de sällsynta i skriftspråk och kommer inte fram i frekvensundersökningar av den typ som jämförelsematerialet bygger på. Dessutom finns det några ord i LEXIN-översättningen som står utanför dessa tre kategorier.

Det är inte mindre intressant att studera vilka ord som ingår i jämförelsematerialet och inte i LEXIN-översättningen eftersom man kan

förvänta sig att de ger indikationer på att det finns luckor som måste fyllas när man anpassar basen. Främst får man beakta de ord som finns i båda jämförelselistorna och saknas i LEXIN. Några ordgrupper kan urskiljas. I första hand är det vanliga isländska ord som inte har direkt motsvarighet i svenskan, t.ex. *hjón* (man och hustru). För det andra gäller det ord med anknytning till isländskt samhälle och isländsk administration, t.ex. *sýsla* (län), *kaupstaður* (större by), *Alþingi* (riksdagen), *sjálfstæðismaður* (medlem av högerpartiet) osv., vilka skulle ersätta motsvarande svenska ord som skulle tas bort från basen. För det tredje gäller det ord som har att göra med isländsk natur, t.ex. *hraun* (lava), *jökull* (glaciär), *óbyggðir* (ödemark), *tún* (tun) osv. Antagligen bör de ersätta motsvarande svenska ord. För det fjärde är det frågan om ord med anknytning till isländskt näringsliv som inte har stor aktualitet i Sverige, inte minst ord från fiskerinäringen, t.ex. *aflí* (fångst), *sjómaður* (fiskare), *togari* (trålare), *vertí* (fiskesäsong) m.m. I stället skulle svenska ord som har anknytning till svenskt näringsliv och samhälle och inte har direkta motsvarigheter till isländskan falla bort. Där ingår t.ex. järnvägstermer samt militära termer. Till slut kan man nämna åtskilliga ord som reflekterar vissa aspekter av isländskt kulturliv och isländsk livsstil, t.ex. orden *skáld* (skald), *leikrit* (skådespel) *ljóðabók* (diktsamling) osv. samt orden *jeppi* (jeep) och *sundlaug* (simbassäng).

Om man betraktar ordförråden i sin helhet, märker man att orden som ingår i LEXIN och inte i jämförelsematerialet till dels reflekterar det som saknas i det svenska materialet med hänsyn till det isländska. En ganska stor del av de ord som antingen betecknar isländska eller svenska begrepp tillhör parallella fält även om själva orden varierar och återspeglar respektive förhållanden. Sådana jämförelser är nyttiga vid anpassningen av basen, därför att den antyder vilka ord som borde tas bort och vilka ord som borde tillfogas med hänsyn till isländska förhållanden. Detta problem är tvärsidigt. Å ena sidan får man byta ut ord med hänsyn till det isländska jämförelsematerialet och å andra sidan måste man studera vissa lexikaliska fält i sin helhet och välja ut de ord som inte får utelämnas. Det gäller först och främst de fält som inte förekommer i det svenska materialet, t.ex. ord från fiskerinäringen samt ord som betecknar landskap och miljö och dessutom lexikaliska fält som på visst sätt är olika i svenska och isländska, t.ex. samhällsord.

2.3 Ordförrådets formella egenskaper

Beskrivningen av ordens formella egenskaper måste naturligtvis utarbetas på nytt med tanke på isländskans morfologi. I denna del av den isländska språkbeskrivningen handlar det inte om översättningar till ett tredje språk och därför förlorar man ingenting om man i stort sätt bortser från den svenska förebilden. I pilotprojektet studerades i vilken mån man kunde ha nytta av det svenska materialets begränsningar när det gällde de givna uppgifterna och deras framställning, med huvudvikt på uppgifter om böjning och syntax. Än så länge är uppgifter om uttal inte utarbetade.

Presentationen av grammatiska uppgifter i LEXIN skiljer sig i vissa fall från allmänna normer i ordböcker. Det beror på att man i LEXIN lägger huvudvikten på praktiskt bruk. Det är huvudsakligen två principer det handlar om:

Upplysningarna om ordets formella egenskaper är noggrannare än vanligt, dvs.

-flera böjningsformer anges

-verb och många adjektiv anges vanligen i (vanliga) fraser

Framställningen är mera konkret än vanligt, dvs.

-olika böjningsformer anges i fullständiga ord och inte bara som ändelser

-genus anges genom att man visar bestämd form av ordet (inga förkortningar)

Dessa principer är inte alltid lätta att följa och ibland motsäger de varandra. Den fraseologiska informationen är ofta ganska abstrakt och knappast till nytta för alla. Som exempel är de dock till viss nytta.

Isländskans böjningssystem är mycket mera omfattande än det svenska. Det beror främst på kausböjningen av substantiv och adjektiv förutom genus, samt böjningen i singular och plural. Dessutom varierar böjningsformerna och i alla ordklasser finns många böjningsgrupper eller mönster. Undersökningen av det svenska materialet visade att upplysningar, parallella med dem som lämnas om de svenska orden, också är viktiga för de isländska och att inga uppgifter kunde tas bort utom substantivens bestämda pluralformer som inte behöver anges i isländskan. Däremot måste man tillfoga vissa upplysningar i den isländska beskrivningen, först och främst substantivens singulara genitivformer. Dessa är traditionellt de substantivformer som anges i isländska ordböcker och de är viktiga vid beskrivningen av substantivens böjning. Det skulle också vara till nytta att tillfoga vissa former, bl.a. singulara dativformer av många maskulina substantiv. När det gäller verben kan vissa former behöva tillfogas, ofta pluralformer i presens och

imperfektum (preteritum) av starka verb men också oregelbundna former av vissa ord. Däremot kunde man hoppa över imperativformen som finns med i det svenska materialet.

I de svenska LEXIN-böckerna visas ofta oregelbundna böjningsformer som uppslagsord med hänvisning till ordets huvudartikel. Detta gäller inte minst pronomen men också avvikande former på andra ord. I isländskan bör man använda metoden vid mycket flera tillfällen än i svenskan. Det är t.ex. inte lätt för en utlänning att finna artiklarna till *fjörður*, *vera*, *djúpur*, när han söker förklaring på orden i meningen "...flótt firirnir séu dǫpri en...", även om inga av orden anses ha oregelbunden böjning förutom konjunktivformen *séu* (vore). Trots att den bästa lösningen vore att hänvisa till huvudartikeln utifrån resp. böjningsformer blir det knappast möjligt, åtminstone inte i en tryckt version, även om man inte kan undgå att ge vissa böjningsformer som uppslagsord.

Kasusböjningen påverkar också meningsbyggnad och uppgifter om den eftersom verb och prepositioner styr kasus i isländskan och det måste förklaras i varje meningsram. Det är relativt enkelt att tillfoga tecken liksom de traditionella förkortningarna för kasus men på så sätt blir formerna inte särskilt läsarvänliga:

<A-nf gefur B-flgf x-ff> 'A-nom ger B-dat x-ack'.

Om man tar hänsyn till dessa omständigheter står det klart att det i isländskan krävs fler uppgifter om böjning än i svenskan, trots att antalet böjningsformer som måste redovisas varierar, dels beroende på ordklass och dels inom ordklasserna. Man borde ha som regel att enbart visa det som begagnas vid varje tillfälle, varken mer eller mindre. Onödiga upplysningar upptar inte endast dyrbar plats i texten utan de kan verka förvirrande. Självklart är det inte ordböckernas uppgift att visa en fullständig översikt över böjningssystemet. Syftet med att visa uppgifter om böjning är att visa hur orden används och dessutom måste språkanvändaren kunna finna fram till rätt artikel utifrån det ordform han ser eller hör. Ytterligare upplysningar måste på något sätt få plats i texten. Om man håller fast vid principen att uppgifterna måste vara noggranna och framställningen konkret finns det risk för att uppgifterna om böjning tar för mycket plats i vissa artiklar. Om projektet fortsätter kommer huvudarbetet att fokuseras på lämplig framställning av språkformernas beskrivning, inte minst när det gäller uppgifter om böjning.

2.4 Anpassning av bildmaterialet

Bilder spelar en viktig roll i LEXIN och en stor del av ordförrådet har direkt hänvisning till bilder. Grovt räknat skulle man kunna använda hälften av bilderna oförändrade och man skulle behöva göra små förändringar på en fjärdedel av bilderna, t.ex. ändra på utseende och/eller beteckningar på förpackningar på vanliga matvaror (mjölk, smör, ägg m.m.), visa bilder av isländska mynt, åtskilliga blanketter, tidningar och tidskrifter i stället för de svenska varianterna, ta bort tunnelbana, spårvagn, järnvägsstation och tåg i gruppen transportmedel och ändra på bl.a. polisbilens, brevlådans och bankomatens utseende med hänsyn till den isländska verkligheten. Därför måste bara en fjärdedel av bilderna ersättas av nya bilder, särskilt bilder som visar företeelser i natur, landskap, flora och fauna. Revideringen av bilder måste göras med hänsyn till isländsk egenart i naturligt samspel med ordvalet i texten.

3. Utgåvans form

I samband med det isländska pilotprojektet har utgåvans form något diskuterats. När man började arbeta med det svenska LEXIN-materialet kom endast en tryckt utgåva ifråga och organisationen och framställningen av materialet byggde på denna förutsättning. I dag är det inte självklart att ordböcker är ges ut i tryck. En elektronisk utgåva kommer också ifråga, antingen på diskett eller på Internet. Man har faktiskt redan prövat denna form av utgåva och två LEXIN-ordböcker går att hitta på Internet. En elektronisk utgåva har också planerats i Danmark och Norge.

En elektronisk utgåva verkar vara ett spännande alternativ på Island. Den skulle erbjuda större flexibilitet än tryckta böcker, dels när det gäller framställningen och publiceringen av materialet och dels skulle det vara lättare att följa principen att förklaringarna ska vara både noggranna och konkreta, åtminstone på ytan. Då ser man först och främst på beskrivningen av ordens former, såsom uttal, böjning och meningsbyggnad. En elektronisk utgåva ger utrymme för ett större antal upplysningar än en tryckt bok och det blir också lättare att ordna materialet på det sättet att man skiljer tydligt mellan olika typer av upplysningar. En elektronisk textform kan vara tredimensionell på det sättet att den ligger i olika nivåer och det medför att man inte bara söker upplysningar fram och tillbaka i texten som i en tryckt bok utan också mellan nivåer. På så sätt kan artiklarna ytligt sett vara relativt enkla men

det blir möjligt att få fram ytterligare upplysningar om vissa saker om man så behöver, t.ex. om böjning, fraser o.d. På så sätt skulle inget stå i vägen för att alla böjningsformer kunde anges – eller åtminstone en större del än vad som är möjligt i bokform –, något som skulle vara till stor nytta i isländskan inte minst om man på samma gång kunde få fram allt man begärde och det inte spelade någon roll om man sökte ordformen *or>abók*, *or>abókar*, *or>abækur* eller *or>abókanna* – de skulle alla leda fram till artikeln **or>abók**. Ordbokens konkreta egenskaper skulle få ny vikt om man använde ljud i beskrivningen av uttal, antingen i stället för fonetiska transkriptioner (ljudskrift) eller jämsides med dem och genom ökade möjligheter att visa bilder jämte betydelseförklaringarna, även rörliga bilder.

Denna flexibilitet påverkar också själva utgåvan, eftersom det är mycket enklare och billigare att utarbeta ett material i elektronisk utgåva än att återutge en bok. Om man organiserar allt arbete beträffande anpassning eller lokalisering i några (trapp)steg kunde man publicera resultatet av varje del, när arbetet är lagom färdigt, och tillfoga övriga delar så småningom. På det sättet kunde man använda allt material som fanns vid varje tidpunkt, även om det inte var helt avslutat. Man kunde också lägga stor vikt vid den isländska språkbeskrivningen, som skulle användas av alla, oavsätt vad de har för modersmål, och man kunde publicera den så småningom, tillsammans med översättningar till övriga språk, som gick att använda direkt från det svenska LEXIN-materialet. Gradvis kunde man tillfoga översättningar av särisländska ord, samt ord som inte har direkt motsvarighet i svenska språket. Denna utväg skulle inte vara möjlig med äldre teknik. Det går nämligen inte att utge en tryckt ordbok innan den är helt fullbordad.

4. Slutord

Slutsatsen av det isländska pilotprojektet är att man kan rekommendera en översättning och anpassning av det svenska LEXIN-materialet och på så sätt utarbeta en isländsk bas för ordböcker avsedda för invandrare på Island. Trots att metoden har vissa nackdelar är det en ekonomiskt fördelaktig utväg jämfört med att bygga från grunden på isländska förutsättningar. På så sätt kan man dra nytta av svenskarnas erfarenhet, utnyttja det grundarbete de redan har gjort i form av organisation av materialet och få direkt tillgång till översättningar till ett tredje språk som redan gjorts i de svenska LEXIN-böckerna. Om man i huvudsak bygger på gemensam grund från början öppnar sig möjligheter till ytterligare samverkan i framtiden, t.ex. när det gäller revidering av vissa

avsnitt, bl.a. bilder och översättningar till nya språk. De positiva sidorna skulle bli ännu fler om man lyckades foga ihop alla de nordiska LEXIN-projekten. Trots att man redan håller på med anpassning av det svenska materialet både i Norge och Danmark, är det än så länge enbart frågan om bilaterala förbindelser mellan det svenska materialet och danskan och norskan var för sig. Bäst vore att förbinda de fyra baserna i ett nätverk i stil med det som visas i Fig 3:

Fig. 3 Olika förbindelser mellan de nordiska LEXIN-baserna.

Visserligen skulle det betyda mer arbete om man förband alla LEXIN-baserna med varandra. Det skulle kräva en jämförelse mellan varje bas och övriga baser. Man skulle förvänta sig att någon gemensam kärna skulle finnas för alla baser, vissa ord skulle motsvara varandra i två eller tre språk och slutligen avgränsades något ämne till ett enda språk. Man kunde också tänka sig att ordförrådet i samband med fiske och beredning av fisk i viss mån var likartat i isländskan och norskan och hade lika vikt i bägge språken men inte var relevanta när det gäller svenska basen och knappast relevanta i den danska basen. Man kan också förvänta sig att långvariga och nära relationer mellan Island och Danmark återspeglas i vissa likheter mellan de två baserna och av samma skäl borde det finnas motsvarigheter mellan danskan och norskan, troligen i större omfattning. En mångsidig jämförelse som denna kunde i lång sikt medföra en stor vinst och ge extra möjligheter till samverkan och användning – med revidering och tillägg – av den svenska basen samt till översättning till nya språk. Dessutom skulle man ha tillgång till ett jämförelsematerial över de fyra nordiska språken, vilket kunde utnyttjas som grundmaterial till ordböcker mellan dessa språk.

5. Referenser

- Barnaorðabókin* 1988: Red: Sigurður Jónsson frá Arnarvatni. Reykjavík: Þunn.
- Beijer, Mai och Kiros Fre Woldu 1997: *Detta er LEXIN. Lexikon för invandrare*. Lägebekrivning våren 1997. Stockholm: Skolverket.
- Bergenholtz, Henning 1994. Grundordbog til genbrug. [Kritik av 2. uppl *Svenska ord.*] *LexicoNordica* 1:243–247.
- Jörgen Pind [red.], Friðrik Magnússon och Stefán Briem 1991. *Íslensk orðtíðibók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.

Tove Bjørneset

Ordboksprosjektet NORDLEXIN-N

A project team at the HIT centre, University of Bergen, has since 1996 been working on transferring the source material of the Swedish dictionary series LEXIN to Norwegian. The LEXIN dictionaries are customized for non-native speakers who have limited proficiency in the source language and who may also be unfamiliar with the use of dictionaries as such. The Swedish source material amounts to approx. 30.000 entries distributed on the quantitative selections MINI (approx. 5.000 entries), MIDI (approx. 8.000 entries), STORA (approx. 17.000 entries), and MAXI (approx. 30.000 entries). The objective of the project is to exploit as much of the Swedish source material as possible in order to develop a similar Norwegian database. This may in turn be linked to the already existing translations (approx. 20 languages), so that a similar dictionary series can be automatically generated in Norway. This article gives a short outline of the work carried out so far.

Bakgrunn

Den svenske Skolöverstyrelsen (SÖ) tok i 1979 initiativ til å starte et forsknings- og utviklingsprosjekt med den hensikt å produsere ordbøker som egnet seg for svenskundervisning for innvandrere. Prosjektet fikk navnet Språklexikon för invandrare (LEX-IN) og ble gjennomført i samarbeid med Statens institut för läromedel (SIL) og Statens invandrarverk (SIV). Det grunnleggende utviklingsarbeidet ble avsluttet i 1984. Deretter overtok SIV hovedansvaret for, i samråd med SÖ og SIL, å produsere ordbøker for innvandrere. Siden juli 1991 har Skolverket hatt dette ansvaret. Bakgrunnen for prosjektet var den svenske Riksdagens beslutning om at det svenske samfunnet skulle arbeide for aktiv tospråklighet og forbedre svenskopplæringen for innvandrere.

LEXIN-ordbøkene er oversiktlige og enkle å bruke, noe som gjør at også innvandrere med svært begrensede leseferdigheter eller erfaring i bruk av ordbøker kan ha nytte av dem. Ordbøkene utgis i ulike størrelser; MINI (ca. 5.000 ord), MIDI (ca. 8.000 ord), STORA (ca. 17.000 ord) og MAXI (ca. 30.000 ord). Oversettelsene omfatter per i dag rundt 20 språk, deriblant tyrkisk, albansk, arabisk, finsk, gresk, makedonsk, persisk, tigrinsk, polsk, somalisk, armensk og turabdinsk. Antall lemma i disse varierer, og flere ordbøker er under utgivelse.

Tidlig på 1990-tallet fikk samtlige nordiske land tilbud om å disponere den svenske databasen med ordboksgrunnlaget for LEXIN vederlagsfritt, for eventuell produksjon av sine nasjonale LEXIN-ordbøker. Det kongelige kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (KUF) var oppdragsgiver da det norske NORDLEXIN-prosjektet ble satt i gang ved HIT-senteret (Forskningsprogram for humanistisk informasjonsteknologi), avdeling Norsk termbank, Universitetet i Bergen, høsten 1996. Arbeidet hadde de første månedene status som et pilotprosjekt, der det svenske ordboksunderlaget for MINI-utvalget ble overført til norsk. I juni samme år startet arbeidet med overføringen av ordboksunderlaget for STORA-utvalget, et arbeid som pågikk til slutten av 1998. I 1999 overdrog KUF oppdragsgiverfunksjonen til Nasjonalt Læremiddelsenter (NLS), men samarbeidet med HIT-senteret fortsetter. Det norske ordboksunderlaget skal nå utvides til samme omfang som det svenske, altså rundt 30 000 ord.

De svenske ordbokspostene inneholder som et minimum:

- opplysninger om ordklasse
- fullt utskrevne bøyingsformer
- forklaring i form av omskriving og/eller synonym
- setningskonstruksjon
- uttalemarkering

– og som regel også:

- stilistisk og grammatisk kommentar
- språkeksempler og idiommer

Rundt 1 700 av de svenske lemmaene er illustrert. Illustrasjonene er inndelt i 32 emneområder (for eksempel 'familie og slekt', 'skole og utdanning' og 'natur og landskap') og er samlet i et eget vedlegg i ordbøkene. De er nå også utgitt som et eget hefte, Bildtema. Blant annet som følge av særsvensk utforming og alder kan ikke de svenske illustrasjonene brukes i Norge, men en lignende løsning vil trolig bli valgt. Foruten den primære målgruppen, som består av innvandrere og flyktninger, kan et slikt bildehefte være et godt pedagogisk hjelpemiddel også for andre elevgrupper, for eksempel døve og elever med lese- og skrivevansker.

Overføring av et ordboksgrunnlag fra svensk til norsk

Det som kanskje i størst grad særpreger det norske NORDLEXIN-prosjektet, er at det er selve kildepråksunderlaget for en ordboksserie som overføres fra svensk til norsk. Denne overføringen skjer fortløpende under gjennomgangen og vurderingen av de alfabetiserte svenske ordboksartiklene. Arbeidet kan grovt deles inn i to hovedfaser:

1. ekvivalensarbeid
2. tilrettelegging for norske forhold

Under gjennomgangen av de svenske ordboksartiklene kartlegger og etablerer vi ekvivalenser mellom de svenske ordbokspostene og de nye norske postene. I denne fasen konsentrerer vi oss om å utnytte det svenske grunnlagsmaterialet best mulig, noe som innebærer oversettelse av alle lemma, fraser, idiomer og sammensetninger. Alle ekvivalenser kontrolleres og godkjennes av en svensk filolog med lang erfaring i norskundervisning for innvandrere og flyktninger.

Hensikten med ekvivaleringsarbeidet er at vi ønsker elektronisk tilgang til de oversettelsene som allerede er gjort på svensk side. For at dette skal være mulig, må alle norske ekvivalensfelt knyttes til de svenske feltene som de er relatert til. Det satses på at en vesentlig del av oversettelsene til målspråkene skal kunne gjøres datamaskinelt, men vi må avvente oppdragsgiverens valg av målspråk før dette delprosjektet kan settes i gang.

□ Under tilretteleggingen for norske forhold er det naturlig å frigjøre seg noe mer fra det svenske ordboksunderlaget, for å sikre at lemmautvalget i større grad avspeiler det norske samfunnet. I denne fasen blir basen systematisk supplert med nye norske ordboksartikler. Nye fraser, sammensetninger og idiomer legges inn etter skjønn i både ekvivalerte og nye norske ordboksposter. Til slutt legges morfologi og uttalemarkering inn i samtlige ordboksartikler.

□ Ordboksartiklene i LEXIN-serien inneholder flere felt som beskriver bruksområdet for lemmaet (blant annet definisjon, frase, idiom og sammensetninger). Det varierer hvilke felt som har blitt oversatt i de ulike LEXIN-ordbøkene, men vi har likevel valgt å etablere samtlige ekvivalenser vi har funnet. Det vil dessuten være av betydning for en eventuell fellesnordisk LEXIN-base at oversettelsene av det svenske underlaget er så fullstendige som mulig. Vi har tatt utgangspunkt i det svenske postformatet, men bearbeidet det noe og utviklet et eget postformat i en ORACLE-base. Ordbokspostene har, noe grovt skissert, denne strukturen:

S-lem svensk lemma
E-lem norsk lemma

S-kat	svensk ordklasse
E-kat	norsk ordklasse
S-def	svensk definisjon/synonym
E-def	norsk definisjon/synonym
S-til	svensk tilleggsdefinisjon (ved samfunnstermer)
E-til	norsk tilleggsdefinisjon (ved behov)
S-eks	svensk frase
E-eks	norsk frase
S-idi	svensk idiom med forklaring
E-idi	norsk idiom med forklaring
S-div	henvisning til svensk illustrasjon
E-div	henvisning til illustrasjon ikke etablert
S-sms	svensk sammensetning
E-sms	norsk sammensetning
S-mor	fullt utskrevne bøyingsformer
E-mor	fullt utskrevne bøyingsformer (med alle lovlige varianter)
S-utt	uttalemarkering med ordinære bokstaver, markering av tonem
E-utt	uttalemarkering med ordinære bokstaver, ikke markering av tonem

S-feltene inneholder det svenske ordboksgrunnlaget, mens E-feltene er opprettet av oss og skal fylles med ekvivalent norsk materiale. Alle ordboksposter og felt har sine unike koder med henblikk på styringen av det forstående datamaskinelle oversettelsesarbeidet. Om det ikke eksisterer noen ekvivalent for det svenske lemmaet, inaktiveres ordboksposten, slik at den ikke lenger er en del av den norske databasen. Mangler det en norsk ekvivalent for et av de andre feltene, inaktiveres feltet ved at det settes inn en bindestrek. Eventuelt legger vi inn et særnorsk felt med innhold som ikke skal knyttes til noe svensk felt, og som da må oversettes på nytt til det aktuelle målspråket. Den ekvivalerte ordboksartikkelen under kan illustrere dette. Ordboksartikkelen er fullstendig ekvivalent. Det svenske og det norske begrepet er det samme, men definisjonen er utdypet:

S-lem	glas
E-lem	glass
S-kat	subst.
E-kat	subst
S-def	ett hårt och genomskinligt ämne
E-def	–
N-def	et hardt, knusbart og gjennomsiktig materiale
S-div	bild 7:14
E-div	
S-sms	glas~tillverkning -en
E-sms	glass~produksjon -en
S-mor	glaset glas glasen
E-mor	glasset glass glassene (el glassa)

N-alt	glas
S-utt	gla:s
E-utt	glas

Ekvivalens

NORDLEXIN-N-prosjektet er ikke et oversettelsesprosjekt i vanlig forstand, men mer et *ekvivaleringsprosjekt*. Å kartlegge og etablere ekvivalenser for lemma-feltene har vært det mest sentrale i dette arbeidet. I *Nordisk leksikografisk ordbok* (1997) defineres 'ekvivalens' slik:

semantisk og funksjonsmessig overensstemmelse mellom ord eller uttrykk i to eller flere språk.

Begrepene kan ofte være vagere og mer upresise i allmennspråk enn i fagspråk. Den typiske termgruppen består hovedsakelig av substantiv, mens dette ordboksprosjektet i større grad har hatt leksem fra alle ordklasser. *Fullekvivalens*, det vil si fullstendig samsvar i tegninhold og betydningsomfang, forekommer sjelden i allmennspråk, men oftere i fagspråk. Det er kartlagt flere fullekvalensener enn forventet i prosjektet. Ved partiell ekvivalens er det delvis likhet mellom kildeord og målord. Forskjellen kan blant annet vise seg ved at begrepet i mål-språket har færre karakteristiske trekk enn begrepet i kildespråket. Eksempelvis kan det svenske lemmaet 'betyg' i mange tilfeller oversettes til 'karakter', men vi må tenke generelt og begrepsorientert. I tillegg til denne betydningen, dekker 'betyg' også det norske ordet 'vitnemål'. Vi kan derfor ikke ekvivalere det svenske lemmaet med 'karakter'. Fordi det ikke finnes noen norsk overterm som dekker både 'karakter' og 'vitnemål', kan vi heller ikke sette inn en norsk ekvivalent for 'betyg'. Vi må i stedet inaktivere den svenske posten og opprette to nye ordboksposter for 'karakter' og 'vitnemål'. Det er også kartlagt en viss mengde av nullekvivalensener. Ikke sjelden mangler norsk fullstendige eller partielle ekvivalenter til de svenske leksikalske størrelsene. Som regel inntreffer dette i møte med kulturspesifikke svenske begreper, som for eksempel med 'De Aderton' (medlemmene i Svenska Akademien).

Nye, norske lemma i NORDLEXIN-N

Svensk og norsk språk er mer ulike enn man gjerne vil tro. Tilsynelatende identiske ord viser seg gjerne å være falske venner (jf. det svenske anglolånet 'freestyle', som på norsk betyr 'walkman') eller tilsløre ofte viktige betydningsnyanser og -forskjeller. Ord som er synonyme i ett av språkene kan ha klart atskilte betydninger i det andre språket. I en del tilfeller har slike og lignende ulikheter gjort det nødvendig å lage nye norske poster. Vi har arbeidet i nær dialog med fagfolk i ekserperingsdelen av dette arbeidet.

Samfunnsinstitusjoner med tilhørende stillingskategorier og funksjoner er ofte ulikt organisert i Sverige og Norge. En rekke ord som er knyttet til det svenske samfunnet og samfunnssystemet har vi valgt å inaktivere i den norske versjonen av ordboksgrunnet. I stedet er tilsvarende norske institusjoner, sosiale ordninger og lignende lagt inn som nye oppslag. Videre har det vært nødvendig å legge inn en del ord som refererer til nyere og mer moderne fenomener. Dette gjelder blant annet dataterminologi og uttrykk knyttet til samfunns- og politiske forhold fra de siste par tiårene. Det er også ekserpert ord og uttrykk fra brosjyrer og foldere som er utgitt av kommunale etater (særlig helse- og sosialvesenet), apotek, bank, postkontor, arbeidskontor og offentlige kommunikasjonsbedrifter, for å fange opp flest mulig ord som man møter i hverdagslivet. Tilsvarende er det lagt inn ord og uttrykk knyttet til skolefag, skoleverk og lignende, og dessuten en del ord og uttrykk knyttet til sport og fritidsaktiviteter. Vi har valgt å utelate opplagt tidsavgrenset informasjon, med unntak av blant annet de største norske politiske partiene og organisasjonene.

Prosjektnormal

Alle former innenfor læreboknormalen skal være representert i ordboksunderlaget for NORDLEXIN-N. De praktiske konsekvensene av dette er blant annet et nærmest uendelig mangfold av valgmuligheter: Hvilken rekkefølge bør de ulike formene presenteres i? Hvilke former bør vi bruke i definisjoner og eksempler? Etter hvert kom vi fram til at det ikke ville være riktig å bruke bare én variant av norsk bokmål. I ordboksprosjekter som dette er det etter vår oppfatning viktig å ikke tilsløre de relativt store variasjonsmulighetene, men tvert imot å gjøre dem synlige for brukeren.

Vi valgte likevel å etablere og operere med en allmennspråklig prosjektnormal til bruk i lemma- og definisjonsfeltene. Prosjektnormalen kan karakteriseres som et relativt moderat bokmål. I andre felt har vi bevisst vekslet mellom de ulike tillatte formene i læreboknor-

malen. Innbyrdes inkonsekvens har ikke blitt vurdert som problematisk, men som ellers i bokmål er det gjerne konkrete substantiver og visse stilistiske kontekster som i særlig grad motiverer valg av hokjønnsord og andre "radikale" former. Til sjuende og sist blir dette likevel bare et spørsmål om skjønn:

monoftong - diftong

løs (laus)
sen (sein)
bløt (blaut)

hv/kv

hvit (kvit)
kvass (hvass)

y/ju

syk (sjuk)
tykk (tjukk)

e/jø

selv (sjøl)
mel (mjøl)
bjørk (bjerck)

u/o

hule (hole)
hugg (hogg)

hard versus myk konsonant

ligne (likne)

andre

fram (frem)
abbor (åbor)
albue (alboge)
aske (oske)
bånd (band)
vei (veg)
hammer (hammar)

verbbøying, partisipp

kastet (kasta)
stripete (stripet)

substantivbøying

<i>bevere</i>	(bevrer) - beverne (bevrene)
<i>slottene</i>	(slotta)
<i>kontorer</i>	(kontor)

felleskjønn eller hunkjønn

<i>antennen</i>	(antenna)
<i>adressen</i>	(adresa)

sammenskriving eller særskriving

<i>allting</i>	(all ting)
<i>riktignok</i>	(riktig nok)
<i>visstnok</i>	(visst nok)

kort eller lang form

<i>bestride</i>	(bestri)
<i>be</i>	(bede)
<i>blø</i>	(bløde)
<i>rå</i>	(råde)

tegnsetting i forkortelser

<i>ca</i>	(ca.)
<i>f eks</i>	(f.eks.)
<i>m oh</i>	(m o.h.)

store eller små bokstaver i leksikaliserte forkortelser

<i>lp</i>	(LP)
<i>ekg</i>	(EKG)
<i>pc</i>	(PC)
<i>aids</i>	(AIDS)

norsk eller engelsk skrivemåte

<i>teip</i>	(tape)
<i>vaier</i>	(wire)

Valgfrie former

De ulike formene er atskilt med mellomrom. Sidestilte former settes i vanlige parenteser og innledes med "el" for "eller". For lemmaer med flere sidestilte former har vi hittil valgt å sette de alternative formene i

parentes. Den store valgfriheten i norsk gjør imidlertid at denne løsningen fungerer vesentlig dårligere hos oss enn i Sverige, og vi ønsker derfor å endre dette oppsettet.

I morfologifeltet er de valgfrie formene lagt inn i samme rekkefølge som de ulike sidestilte formene av lemmaet. 'Beruset', 'berusa' og 'berust' er sidestilte former. 'Beruset' er valgt som hovedinngang, og 'berust' og 'berusa' er lagt inn i feltet for alternative former. I morfologifeltet settes de finitte formene opp i samme rekkefølge:

S-lem	berusad
/.../	
S-eks	en kraftigt berusad yngling
E-eks	en svært berusa ungdom
N-eks	hun var beruset av suksessen
S-mor	berusat berusade
E-mor	beruset (el berust berusa) berusede (el berusete beruste berusa)
N-alt	berusa berust
S-utt	berU:sad
E-utt	beru55:set

I tilfeller der lemmaet bare har én lovlig variant innenfor læreboknormalen, men det er flere valgfrie bøyingsformer, har vi som et grunnprinsipp valgt å sette de mest konservative formene først:

S-lem	abonnemang
E-lem	abonnement
/.../	
N-eks	jeg avsluttet abonnementet på lokalavisen
S-sms	årsabonnemang
E-sms	årsabonnement
S-sms	abonnemangs~avgift -en
E-sms	abonnements~avgift -en/-a
S-mor	abonnemanget abonnemang abonnemangen
E-mor	abonnementet abonnementer (el abonnement) abonnementene (el abonnementa)
S-utt	abånemAN:
E-utt	abonema5ng

Vi har forsøkt å rasjonalisere med plassen i de norske morfologifeltene, der dette har vært mulig. Når variasjonen mellom ulike former ikke gjelder bøyingsparadigme, men annen variasjon, for eksempel monoftong/diftong, mener vi at det er tilstrekkelig å illustrere bøyningen med den varianten som er oppført i lemmafeltet. Ordene *sen*

og *sein* har identisk bøyning, og det er derfor ikke nødvendig å gjenta informasjonen om at også diftong er tillatt, i morfologifeltet.

S-lem	sen 2
E-lem	sen
/.../	
S-mor	sent sena
E-mor	sent sene
N-alt	sein
S-utt	se:n
E-utt	se:n

Uttale

Det finnes ingen normert uttale for norsk, og heller ikke finnes det noe 'høyspråk'. Det har etter hvert blitt akseptert å snakke sin egen dialekt i alle sammenhenger, uansett posisjon og tilholdssted. Det nærmeste vi kommer en standardisert uttale, er kanskje scenespråket som brukes på teater og lignende steder, men dette høres ofte stivt og unaturlig ut for de fleste. I vår statlige nyhetskanal NRK må journalistene snakke bokmål eller nynorsk i nyhetssendingene, men uttalen kan likevel være svært forskjellig, avhengig av hvor i landet de kommer fra. På bakgrunn av dette er det etter vår oppfatning ikke mulig å gi en nøyaktig uttalemarkering for moderne norsk. En uttalemarkering som skal være funksjonell for flest mulig i målgruppen, må nødvendigvis være så generell at den ikke blir direkte misvisende for svært mange av de norske dialektene. Likevel må den gi mer informasjon enn selve skriftbildet gir.

Der det har vært nødvendig å velge mellom to uttalemåter med geografisk variasjon, har vi valgt den som dominerer i Østlandsområdet, fordi de største delene av målgruppen bor der. Er to uttalemåter utbredt over hele landet, er begge tatt med.

Det er ikke brukt IPA-tegn i uttalemarkeringene, da disse tegnene ble vurdert som for avanserte for den primære målgruppen. I stedet brukes den vanligste bokstaven eller bokstavkombinasjonen for en norsk lyd. Hver lyd er vanligvis representert av én bokstav i uttalemarkeringen. Diftonger markeres med bue.

Kvantitet og aksent

Kvantitet er bare markert for vokalene. Markeringen består av et kolon direkte etter den lange vokalen, fordi lengden på konsonantene kan utledes fra lengden på vokalene:

lete etter noe	[le:te]
flyet skal snart lette	[lete]

Trykk markeres med et punkt under den aksentuerte vokalen, med unntak av i enstavelsesord. Hovedtrykk markeres i alle posisjoner. Bitrykk markeres ikke:

boksta5:v
arbæider

Tonem

Norsk har to tonem (også kalt 'tonelag'). Det er ulik uttale på ¹tanken (bestemt form av substantivet 'tank') og ²tanken (bestemt form av substantivet 'tanke'). Dette markeres likevel ikke, fordi det er store dialektvariasjoner med hensyn til hvilket tonem et ord har, og også med hensyn til hvilke ord som har tonemvariasjoner eller ikke.

Ordklasseinndeling

Vi har tatt utgangspunkt i *Norsk referansegrammatikk* og bruker disse ordklassene:

Substantiv	(en gammel mann)
Pronomen	(han spurte henne om de skulle gifte seg)
Determinativ	(en gammel mann)
Adjektiv	(en gammel mann)
Adverb	(det regner ikke nå)
Verb	(jeg heter Nina og bor i Norge)
Preposisjon	(jeg bor i Bergen)
Interjeksjon	(huff! , æsj! , au!)
Konjunksjon	(han var snill og grei)
Subjunksjon	(han spurte om jeg kom)

Sluttkommentar

Vi har ofte blitt spurt om årsaken til at vi går via et svensk ordboksunderlag i arbeidet med å lage norske ordbøker for minoritetsspråklige innvandrere. Som kjent kan ordboksproduksjon foregå på ulike måter, og NORDLEXIN-N-prosjektet kan kanskje sies å være tuftet på en kombinasjon av disse. Ved å overføre det svenske ordboksunderlaget for LEXIN-ordbøkene til norsk, satser vi på å oppnå en tidsgevinst med henblikk på elektronisk tilgang til de rundt 20 målspråkene som LEXIN til nå er oversatt til. Videre bør det ligge et ikke ubetydelig kvalitetssikringsaspekt i det å bygge på et svensk ordbokskonsept som har fungert godt i en svært differensiert målgruppe gjennom snart 20 år. På dette grunnlaget håper vi å kunne utvikle funksjonelle og brukervennlige ordbøker i både trykt og elektronisk form for innvandrere også i Norge.

Litteraturliste

- Beijer, Maj og Kiros Fre Woldu 1997: *Detta är LEXIN. Lexicon för invandrare*. Stockholm: Skolverket.
- Bergenholtz, Henning m.fl. 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Faarlund, Jan Terje m.fl. 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexicografi. Principer och metoder i ordboksarbete*. Stockholm: Norstedts.

Adolf Dahl

Lexinlexikonerna och översättaren

One of the new features of Lexin is the concept of a common data-base used to serve several dictionaries. Admittedly, this has been done before, but never without a certain amount of adaptation to each language. The use of a common data-base saves time and money. It stands to reason that this procedure inevitably has drawbacks as well. The author argues that the translators should have a more active role in suggesting improvements.

Another problem in Lexin is the presentation of compound words. The last elements in words are listed in places where they are hard to find, which means that they are effectively "lost" for the user. Cross classification is suggested as an improvement.

A third problem concerns the inclusion of new information in new editions of the Lexin dictionaries. The author points out the need for an editor who is responsible for the adaptation of new data (from different sources) to the original framework of the basic Swedish dictionary and who is also responsible for the proofreading.

Lexinprojektet har passerat tjugoförårsstreck, en så pass aktningvärd ålder att det borde få chans till förnyring. Under de år jag använt dessa ordböcker har jag också haft tillfälle att diskutera med andra användare, inte minst översättare av materialet. Intressant är då att konstatera att svårigheterna är i stort sett lika vilken språkgrupp man än befinner sig i. I det följande föreslår jag förbättringar som rör det svenska underlaget, principerna för översättning och den formella utformningen av de tvåspråkiga ordböckerna. Exemplet är hämtade från dels Svenska ord (3 uppl.), dels den svensk-engelska ordboken.

1. Sammansättningarna behöver rensas, förklaringarna/definitionerna omdisponeras

De begrepp som är svårast (både för översättaren och för läsaren) i Lexin är sammansättningarna. Det beror inte bara på att svenska språket är svårt just i denna kategori utan även på att Lexin omfattar vissa modebetonade sammansättningar med karaktär av dagsländor (*oljestopp, plåtschabrak*) eller rent grammatiska, vidare tekniska (*telefonrelä*) och allmänt svårbegripliga/luddiga/idiomanknutna begrepp (*vårutsäde, uppställningsplats, sakkunnigutlåtande, folkmun, aktivitetsstöd*) som ofta kräver förklaringar eller placering i en kontext.

Översättaren av det svenska underlaget i Lexin får rikligt med synonymer och förklaringar till sin hjälp, eller fullständiga satser som exemplifierar lexemen. Undantaget är kategorin sammansättningar som förklaras endast i de sällsynta fall de hänförs till samhällsord.

Sammansättningar är alltså en svår kategori, till exempel blir *hålla valvaka* upptaget under verbet *vakar* medan *oljestopp* uppfattas som en teknisk, ej ekonomisk term. Generellt är det ofta svårt att veta om det är egentlig eller överförd betydelse som skall översättas: *bergsprängare*, *blindskär*, *bländverk*, *bottenskrap*, *bullermatta*, för att ta exempel bara inom bokstaven B.

I den utformning som Lexin har idag motiverar man det faktum att *dammkorn* och *svampkorg* återfinns under K och inte D respektive S med att det inte är särskilt intressant att veta vad ett dammkorn är (sammansättningsledet är det som står i förgrunden). I så fall vore väl den radikala lösningen att utelämna översättningen enligt den modell som den somaliska versionen av Lexin ger?

Sammansättningarna är för närvarande inte klart åtskilda utan kan ofta resultera i samma översättning. Detta är störande. *Vaggvisa* står till exempel bredvid *vaggsång*, *vanvård* bredvid *vanskötsel* och *virvelvind* bredvid *virvelstorm*. Självklart har det ett värde för användaren att se detta sammanhang (som en del kallar rikedom) men det är ändå ett inte oväsentligt slöseri med utrymme. Den sofistikerade informationen *vanskötsel*=*mismanagement* och *vanvård*=*neglect*, *negligence* kan vara intressant men en ambitiös översättare riskerar skapa ett konstlat avstånd. Vidare kan man inte fränse att det sker på bekostnad av "väl-förtjänta" och frekventa "grannar" som Lexin **inte** upptar – *vanartig*, *vanheder*, *vanlottad*, *vantolka* m.fl.

Överhuvudtaget borde fler nya sammansättningar (se t.ex. SAOL) få en plats i Lexin: *avboka*, *bingolott*, *fredsprocess*, *kameraövervakning*, *källsortera*.

Definitioner ger ett värdefullt stöd för översättningen av semantiskt avancerade begrepp, till exempel i ovanstående sammansättningar *plåt-schabrak*, *oljestopp*, där det uppenbarligen finns behov av letande för att få fram ett adekvat innehåll.

Däremot kan man ifrågasätta om till exempel *stol* behöver någon definition. Att förklara uppenbart enkla begrepp för en invandrare riskerar att uppfattas som förnedrande. Hittills har inte Lexin översatts till en språkmiljö där *stol* är okänt. Om det trots allt måste definieras bör det ske inom ramen för en strikt definitionsvokabulär, alternativt Lexins eget ordförråd. Om *stol* definieras som "sittmöbel med ryggstöd för en person", bör såväl *sittmöbel* som *ryggstöd* finnas med som uppslagsord, vilket de inte gör för närvarande. Både *stol* och *bord* bör i så fall få sina

svenska förklaringar (i den engelska versionen finns på *bord* ingen svensk förklaring, däremot verkar den svenska förklaringen ha ersatts med *piece of furniture*).

2. "Samhällsorden" behöver ges en stramare definition

Begreppet "samhällsord" har i Lexin fått en (alltför) vid definition. I inledningen till Svenska ord definieras de som "ord som behövs för att man skall kunna orientera sig i det svenska samhället". De uppfattas dock snarast som "ord med utförligare förklaring och sakupplysning", dvs. anknytningen till samhället är ej hundra procentig. Samhällsord återfinns dels i ord som är "namnliknande", till exempel *Domänverket*, dels som en kompletterande upplysning till ord som också ges en vanlig ordförklaring, till exempel *barnbidrag*. Detta något ostrukturerade sätt att definiera samhällsord gör att till exempel termer ur matematiken ingår, likaså sjukdomar som *allergi* och *diskbråck*, eller ämnesbeteckningar som *fosfor* och *lera*.

Vid definitionen av samhällsord bör termer som kan antas vara bekanta i målspråket ej upptas, däremot typiskt svenska institutioner. *Addition* borde inte vara samhällsord eftersom samhällsord skall ha en förankring i den svenska verkligheten, ej nödvändigtvis bara utgöra termer som *försäkringskassa* och *Korpen* utan även historiska företeelser som *sjuk-kassa*, eller maträtter som *köttbullar* och *strömming*. Kemiska ämnen eller jordarter kan ej uppfattas som specifikt svenska.

De organisationer som upptas bör spegla en viss systematik. *Arabförbundet* ingår i Lexin och det är kanske bra. Men det är svårt att inse varför *EU*, *EG*, *EES* och *Europarådet* ej ingår. En systematisk genomgång av dessa kategorier skulle också ge till följd att andra institutionella begrepp skulle komma in bland samhällsorden.

Ett typiskt exempel på termer med stark nutidsanknytning till invandrarnas verklighet är förkortningarna från arbetslivet/arbetsförmedlingen. De kan vara svåra för flera än invandrarna. Här bör följande termer finnas med: *ALU*–Arbetslivsutveckling, *LAK*–Lagen om arbetslöshetskassor, *OTA*–Offentligt tillfälligt arbete, *TAE*–Tillfällig avgångsersättning, *ASO*–Arbetslöshetskassornas samorganisation, *UBS*–Särskilt utbildningsbidrag, *SVUX*–Särskilt vuxenstudiestöd.

3. Ordlekar, vitsar och smeknamn bör utgå

När det gäller texter skrivna på svenska bör beställaren själv gå igenom texten innan den går till översättning. Då det finns möjlighet att redigera

texten (reklam, facktexter osv) bör beställaren undvika hänvisningar till sådana specifikt svenska förhållanden som läsare i andra länder inte kan förväntas känna till, ordlekar, slanguttryck etc, som kan vara svåra eller omöjliga att översätta.

Denna handfasta instruktion är tagen ur FAT:s (Föreningen Auktoriserade Translaterare) medlemsmatrikel, som även innehåller råd till beställaren. *I folkmun kallas katolska kyrkan i Göteborg hedendomen* är ett typiskt exempel på oöversättlig vits. I en litterär text skulle den ersättas med en vits vilken som helst (originalet visas ju aldrig), där tonvikten ligger på någon annan ordlek. Den lösningen kan översättaren av Lexin inte välja.

Mer eller mindre oskyldiga exempel som *att kalla läraren för Ägget* kan i en annan kultur uppfattas som mycket stötande (inte bara för att öknamn på lärare är portförbjudna utan också därför att *ägg* ofta har en bibetydelse, till exempel i serbokroatiska betyder det i jargong *testikel*).

Namn kan normalt inte översättas. Exempel som *han kallas för Lillen – he is called Lillen* eller *Slottsskogsvallen – Slottsskogsvallen* skapar lätt en desperat känsla hos översättaren som inte kan göra annat än att upprepa vederbörande namn, inte tota ihop något fantasifullt på målspråket.

4. Den svenska basen behöver moderniseras och ideologin anges

Den svenska bas som utarbetades på sjuttioalet kan inte längre sägas vara aktuell, även om marginella ändringar och tillägg gjorts under projektets gång. Ord bortfaller eller förändras (till exempel *Domänverket* och *folkbokföring*) men tillkommer också. SAOL12 upptar till exempel *mörka, populist, race, raken, snoa, stylist, tölt, ultimatum* men de saknas i Lexin.

Det är viktigt att ha en ideologi i frågan om normeringen av svenskan. Här har Lexin ett ansvar i och med att de flesta invandrare företräder en preskriptiv språksyn. I och med att en dataordlista integreras i materialet kommer nu en preskriptiv aspekt in (de engelska termerna har hamnat i bakgrunden). Detta bör förklaras/motiveras.

5. Den "bästa" översättningen måste kompletteras med även den "nästbästa"

Det traditionella vad gäller lexemuppdelning är att målspråket bestämmer hur uppdelningen sker. Om *fri* i engelska kan användas för *skuldfri*, *skattefri*, *smärtfri* och *snöfri* är motivet för att dela upp det i 1. *free of debt* 2. *free of tax* 3. *free of pain* 4. *free of snow* inte obefintligt men dock svagt eftersom risken är liten att hamna fel om man kan *debt*, *tax*, *pain* och *snow*. Däremot finns det all anledning att ta med *fri utsikt* – *unrestricted view*, *fritt vatten* – *open water* osv.

Lexemuppdelningen enligt modell 1. *problemfri* 2. *fri kvinna* 3. *fritt inträde* är däremot relaterad till svenskan och detta slår igenom vid översättning. Här måste man vid översättning till exempel till serbokroatiska anstränga sig för att variera *fri* som i alla tre fallen egentligen bör vara *slobodan*. Att låta målspråket bestämma uppdelningen är klart att föredra därför att man då får en adekvat information.

Att *kork* både betecknar ämne och flaskpropp av samma ämne är tämligen vanligt, därför är följande indelning av *kork* ur engelskans synvinkel överambitiös:

1. *lätt material som består av bark från korkeken* – ***cork***
2. *flaskpropp (av kork)* – ***cork***

I översättarinstruktionerna ingår restriktivitet med att ge synonymer. Grundprincipen skall vara att "välja bästa ord". Som en handfast regel för att få ner antalet synonymer kan den fungera men den bör kompletteras. Resultatet kan annars bli svåra avgränsningar och störande förenklingar.

I slaviska språk finns både latinskt alfabet och kyrilliskt alfabet, och båda har egna beteckningar i serbokroatiska (*latinica* respektive *cirilica*). På Balkan är alfabetet inte bara en fråga om skrivkunnighet utan i vissa fall ett politiskt ställningstagande. Att i sådana fall inte bara tvingas rangordna översättningarna utan rent av göra ickespråkliga uteslutanden (alltså välja antingen *latinica* eller *cirilica*) är att begära (för) mycket av en översättare.

Orden *ankdamm* och *slagpåse* kan användas både i bokstavig och överförd bemärkelse. En översättare kan knappast ta ställning till vilket som är mest frekvent (= "bäst"). Första ingivelsen måste vara att återge både bokstavig och överförd betydelse, vilket nu inte sker i Svenska ord. Nya användningar kommer också. Ordet *ombord* kan avse båt men allt oftare flygplan. Och så vidare.

6. Kontakten källspråk – målspråk

De svenska definitionerna och parafaserna av ord och fraser är ibland väl invecklade. När de översätts till målspråket kan resultatet bli mindre lyckat.

en vacker dag ("en gång i framtiden (då man inte är förberedd)") *one fine day* ("some time in the future (when one is not prepared)")

Den gamla anekdoten om den förtörnade latinlärarens tillsägelse "Och om dig, Pelle, har jag, då du, då jag, på grund av iråkad förkylning, högt nös, brast i skratt, fått en högst ofördelaktig uppfattning" kommer osökt upp när man ser dessa invecklade nätverk i en ordbok som ju trots allt är tänkt för många läsovana personer.

Fler "blandade exempel": *hacka på* ("ständigt kritisera") *någon* – pick on ("constantly criticize") *sby*, *hart när* ("nästan") (*omöjligt*) – well-nigh ("almost") (impossible), *vem som helst* ("vem som vill (av er)") *får försöka* – anyone ("all those (of you) who wish") can have a go, (*inte värd*) *ett ruttet lingon* ("värdelös") – (not worth) a fig (bean, damn) ("worthless").

Blandningen av parenteser, citattecken, källspråk/målspråk och förklaringar blir svårläst och borde förenklas. Detta är en åtgärd som översättaren kan vidta under förutsättning att det tas in i hans/hennes instruktioner för översättning. Ovanstående bör utan olägenheter kunna kortas till en konventionell lösning utan att något väsentligt faller bort:

en vacker dag – *one fine day*

Det är däremot viktigt att stilsorterna hålls i sär. Om samma fonter används både för källspråk och målspråk blir intrycket förvirrande, ibland obegripligt. Följande exempel saknar all information även om man söker på *klipper* resp. *clipper*:

clipper /*klip:er*/ *see klipper clipper*

Det finns egentligen två svårigheter i ovanstående "blandade exempel". Först och främst är de svårlästa eftersom man inte översiktligt ser hur delarna hänger samman. Men det är också långtifrån säkert att språk inordnar sig till parallella exempel så prydligt som i engelska. Det blir alltså omöjligt att utföra dessa strukturer när de inte motsvarar varandra i förhållandet 1:1.

Den grammatiska informationen får inte hamna på fel språk. I nedanstående exempel i Sv-En är den förvirrande:

hon /hon:/ henne pron.

she (indicates a female individual) *used in the declined form as an object and after a preposition*

koppor /2kåp:or/ subst.

hudutslag med blåsor **pox** plural; *mainly used in compounds*

7. Grammatiken inklusive syntaxmarkeringarna behöver ses över

En särskilt kategori i lexinordböckerna är de formaliserade konstruktionsuppgifterna, särskilt vid verben:

<A korar B till/som x>

han *korades* till segrare – he was named the winner

Definitionsmässigt symboliserar *x* saker vilket gör symbolerna svår-förståeliga. Distinktionen levande-ickelevande är väsentlig t.ex. i slaviska språk (ackusativformen har olika ändelser). Att inte kategorisera *segrare* som person verkar än mer förbryllande än i svenskan.

Det vore nyttigt med en automatisk kontroll i programmet så att beskrivningen av ett och samma ord blir enhetlig när det förekommer flera gånger i materialet. Ordet *slarvsylta* bör till exempel ha samma böjningsangivelse som ordet *sylta*, dvs. *-an -or*.

Översättarna bör hylla principen om utbytbarhet i satsstrukturerna. Nominalfras bör återges med nominalfras osv. Om till exempel ett particip översätts med en nominalfras har man släppt efter på lexikografisk praxis och gjort användaren förvirrad för att inte säga missledd (bättre då ändra på den svenska sidan):

villkorligt frigiven – *conditional release, release on probation*

Liksom annat metaspråk bör ordklassangivelse alltid översättas (den skall ju förstås av en som har målspråket som modersmål). Det bör alltså inte se ut som här i Sv-En:

konst *konsten konster* subst

Bättre vore:

konst *konsten konster* noun

Litteratur

SAOL12 = *Svenska Akademiens ordlista*. 12 uppl. Stockholm: Norstedts 1998.

Sv-En = *Svensk-engelskt lexikon*. Stockholm: Norstedts 1997.

Svenska ord = *Svenska ord med uttal och förklaringar*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts 1992.

Henrik Holmboe

Det danske bidrag til NORDLEXIN

The Swedish project LEXIN has inspired other Nordic countries to develop the idea of a common nordic project called NORDLEXIN. This paper is about the Danish contribution to the project. The three languages Danish, Norwegian and Swedish are similar to such an extent, that you can take advantage of it in building word bases with the central vocabularies and other teaching material to the benefit of immigrants and refugees in the three countries. To accomplish such a project is not just a question of finding the right linguistic and pedagogical solutions. It also depends on political choices and political willingness to invest in a number of languages, which we normally consider marginal in a Nordic context.

LEXIN og NORDLEXIN

Nærværende danske bidrag til nordlexin er et dansk projekt, som er inspireret af og i en række væsentlige henseender har været afhængigt af det svenske lexiprojekt. At det er dansk betyder ikke simpelthen, at det drejer sig om dansk sprog, men også, at det er muliggjort og gennemført takket være en bevilling fra det danske undervisningsministerium.

Forud for selve bevillingen og det konkrete arbejde er gået et langt, med tålmodighed og vedholdenhed udført arbejde på politisk niveau og på embedsmandsniveau for at fastholde og udvikle ideen om et ordbaseprojekt til gavn for vore indvandrere; et projekt, der ikke blot skulle være en dansk pendant til det svenske lexiprojekt, men skulle være det danske bidrag til et nordisk ordbaseprojekt med bidrag fra og senere hen bidrag til de relevante nordiske sprog og de interesserede nordiske lande og sprogsamfund.

Dansk, norsk og svensk – forskellighederne

Erkendelsen af, at de tre nordiske sprog svensk, norsk og dansk er meget tæt beslægtede er gået hånd i hånd med iagttagelsen af, at de også er forskellige, individuelle sprog, og til hver sine lejligheder har man valgt at lægge hovedvægten på lighederne eller på forskellighederne. Forskellighederne instrumenteres således, når landene optræder i EU-sammenhæng, medlemmer eller ej. Der tolkes og oversættes

mellem sprogene som mellem alle andre sprog, og undertiden ignoreres sprogene på grund af deres lidenhed enkeltvis uden hensyn til, at de sammenlagt ville have et volumen, der kunne gøre dem en smule mere synlige. Tiden er åbenbart endnu ikke moden til en mere konvergent tankegang, der f.eks. kunne afstedkomme, at de nordiske lande i forbindelse med tolkning og oversættelse inden for nogle ekspertområder fordelte en række ekspertiser og lagde dem i forlængelse af hinanden i stedet for at forsøge at dublere, ja triplere dem. Tiden er ikke moden, var min antagelse; eller rettere: det ydre pres er endnu ikke så stort, at man vil formulere en nordisk sprogpolitik gående ud på at foretage den marginale uddannelsesmæssige investering, der skulle til, for at dansk, norsk og svensk for alvor kunne aktiveres som hinanden supplerende og understøttende sprog.

Små sprogs politiske kår i EU

De ytringer, der fra dansk politisk side fremkommer, går ofte i retning af, at vi må imødesee, at der ikke vil være råd til at opretholde dansk som sprog i EU, så derfor må vi sørge for fortsat at være gode til engelsk. En sådan holdning, der rummer en villighed til at lade dansk lide en række domænetab, kan i sin konsekvens føre danskens status i retning af det, vi kender for frisisk og gælisk. I modsætning hertil har norsk og svensk sprogpolitik en meget fastere kontur.

EU har nu lanceret sit 5. rammeprogram og herunder også ved en konference i Wien i december 1998 specielle programmer for IST (Information Society Technologies) og for HLT (Human Language Technologies). I denne forbindelse har EU fastholdt det standpunkt, at EU fortsat skal være mangesproget og flerkulturelt, og de anvendte formuleringer vedrørende sprogene i Europa viser en åbning i retning af heri at ville omfatte flygtninge- og indvandrersprog, hvilket efter min mening er en positiv signalændring.

Dansk, norsk og svensk – lighederne

Efter nu at have bemærket, at de nordiske sprog er forskellige og at de nordiske lande er forskellige i henseende til sprogpolitik og sprogbevidsthed, må vi heroverfor konstatere, at projekt nordlexin er en sprogpolitisk markering af, at det er fornuftigt at lægge vægt på lighederne mellem de nordiske sprog, i første omgang svensk, norsk og dansk.

Man har også tidligere arbejdet efter sådanne linier; lad mig som synlige spor nævne nogle ordbogspublikationer, der på deres titelblad angiver at være tosprogede ordbøger af typen "Dansk-norsk – x" eller "x – Dansk-norsk", hvor Dansk-norsk indgår som kun ét sprog, hvad enten det er kildesprog eller målsprog; eksempler på det første er – cf. bibliografien – N. Beckman, A. Larsen (1888 og 1897), Johannes Magnussen (1902), E. C. Rangel-Nielsen (1909) og Thor Sundby & Euchairie Baruël, (1883–84), eksempler på det sidste er J. Brynildsen (1907), Ida Falbe-Hansen (1912) og A. Larsen (1884). I denne forbindelse bør også H. S. Falk & A. Torp, (1910–11) og H. Falk & A. Torp (1900) nævnes. Der kan være andre eksempler end de her anførte; listen giver sig ikke ud for at være udtømmende.

Indvandrersprog i Danmark, Norge og Sverige

I Danmark, Norge og Sverige er der flygtninge og indvandrere med en lang række forskellige sprog (i Danmark således ca. 150), hvoraf de fleste kun er repræsenteret med små grupper af sprogbrugere. Det er endvidere tilfældet, at rækken af indvandrersprog i de tre lande er ganske sammenfaldende, at der ikke er stor forskel på fællesmængden og foreningsmængden af disse sprog i de tre lande, selvom der er forskel på sprogkontingenternes størrelse fra land til land. Det er også karakteristisk for de tre lande, at der politisk og folkeligt er en god forståelse for, at det er en offentlig opgave at hjælpe flygtninge og indvandrere, bl.a. ved at lette deres indlæring af de nye opholdslandes sprog.

Og det betyder mere konkret, at der skal etableres sprogindlæring og tilvejebringes hjælpemidler, konkret bl.a. en række tosprogede ordbøger mellem det nordiske sprog og typisk et sprog, der ikke i vore lande er tradition for at beskæftige sig med i en pædagogisk kontekst. Det er derfor en oplagt god idé at forsøge at finde fælles løsninger på ens eller næsten ens problemer, og at bruge datamatiske teknikker og metoder til at fremstille de nødvendige indvandrerordbøger.

Vi har at gøre med en række sprog, der er kommet til vore lande med flygtninge og indvandrere, men af praktiske grunde vil jeg herefter bruge betegnelserne indvandrersprog og indvandrerordbøger til at dække sprog og ordbøger for både flygtninge og indvandrere.

Den store danske encyklopædi anfører som de største indvandrer-sprog i Danmark serbokroatisk, tyrkisk, urdu, vietnamesisk, arabisk og somali. Hertil er forskelligt at bemærke:

Serbokroatisk vil være det sprog, som indvandrerne fra det tidligere Jugoslavien har angivet som deres sprog; det vil selvfølgelig være uhåndterligt at begynde at sortere deres sprog i serbisk og kroatisk og bosnisk; med nye indvandrere fra de pågældende områder kan det blive en anden sag.

Tyrkisk vil dække en del indvandrere, der også har kurdisk som sprog, ja måske endda som deres stærkeste sprog.

Arabisk opføres som kun et sprog, men vore arabisksprogede indvandrere repræsenterer flere forskellige vernacularer, og det er ikke sikkert, at de alle har moderne standard arabisk som aktivt instrument ved siden af deres dialekt.

Og endnu en bemærkning: bl.a. engelsk, tysk, fransk, norsk og svensk er slet ikke nævnt, hvilket ikke må forlede os til den slutning, at der i Danmark ikke er indvandrere fra disse sprogområder. Den logiske klassifikation af indvandrersprog, nemlig 'et sprog forskelligt fra dansk, som en indvandrer til Danmark selv vil betegne som sit sprog', holder altså ikke; et indvandrersprog er tillige forbundet med lav status fra et dansk synspunkt, og vil være det i generationer. Det er altså ikke ethvert fra dansk forskelligt sprog, der under passende historiske omstændigheder kan blive et indvandrersprog i Danmark.

Indvandrerne

Efter disse betragtninger over fænomenet indvandrersprog kan vi vende os mod sprogbrugerne, mod indvandrerne, der jo er de potentielle brugere af indvandrerordbøger. Det er næsten overflødigt at anføre det, men det må ikke glemmes: indvandrere er mennesker med højst forskellig uddannelsesbaggrund; nogle er veluddannede, vante til at tilegne sig viden gennem boglige studier, andre er uvante hermed, er evt. analfabeter, således at de for første gang stifter bekendtskab med skriftsprog i Danmark; nogle kommer fra privilegerede samfundslag, andre fra underprivilegerede; nogle kommer med modersmål, som i deres hjemlande er prestigefyldte, andre kommer med sprog eller dialekter, som næppe har været anerkendt eller overhovedet kendt officielt i deres oprindelseslande, og som de måske ønsker at distancere sig fra; nogle kommer fra lande, der er hjemsted for røgt og pleje af deres sprog, andre fra lande, hvor dette ikke er tilfældet; nogle er sprogligt veludrustede derved, at de måske har en to- eller flersproget baggrund eller i løbet af deres uddannelse har lært flere sprog, andre har næppe et ræsonneret forhold til deres modersmål; nogle har været vante til at kunne gøre sig gældende og selvstændigt fremføre deres ærinder i

alle relevante sammenhænge ved hjælp af sproget, talt eller skrevet, andre har kun haft en nødtørftig kode til deres rådighed.

Alle disse mennesker skal have opbygget danskkundskaber, og i det perspektiv og til det formål har vi så udarbejdet et dansk bidrag i form af en ensproget database. Det ligger i selve opgaven, at der er en række hensyn til de forskellige grupper af ordbogsbrugere, som man burde tage, og som vi ikke kan tage i dette projekt; vi bliver nødt til at være realistiske og summariske. Hertil hører det at se i øjnene, at alternativet til en elektronisk ordbase af denne type ikke er den gode filologiske ordbog, men derimod ingen ordbog. Man kan sammenligne det med en form for krigskirurgi, som figur 1 viser et andet eksempel på.

Figur 1. På Museet for Danmarks Frihedskamp 1940–1945 finder man ét af de få eksisterende eksemplarer af denne lille dansk-ungarsk ungarsk-dansk ordbog med udgivelsesbetegnelsen Jylland 1945. Historien bag ordbogen er i korthed følgende: I slutningen af krigen var der i Danmark stationeret en garnison ungarske soldater, som gør mytteri, flygter fra deres kaserne og tager kontakt til den danske modstandsbevægelse. For at etablere en kommunikation laves i hast denne ordbog.

Den danske LEXIN-ordbase

Følgende punkter har stået fast:

- Ordbasen er udarbejdet helt uafhængigt af det eller de fremmedsprog, som bliver den anden komponent i den tosprogede ordbog.
- vi forudsætter, at eleverne skal hjælpes i gang med de første ca. 4500 ord på dansk; når eleverne får et større ordforråd og et stærkere dansk sprog, vil denne ordbases rolle træde i baggrunden.
- vi forudsætter endvidere, at eleverne kan forstå de anførte oplysninger vedrørende ortografi, morfologi og udtale, hvilket igen forudsætter, at eleverne har adgang til undervisning og vejledning hos en lærer, der kan undervise heri. Det er ikke meningen, at ordbasen med dens kommentarer skal løse alle problemer – og slet ikke de problemer, som den nordiske filologi hidtil ikke har kunnet løse – og det er heller ikke meningen, at den skal fungere i et scenarie, der hedder selvstudium; den kan muligvis gøre det, men kun for de i forvejen veludrustede elever.
- vi forudsætter, at eleverne forstår sprogbrugseksempler, der refererer til et voksent dansk univers; eleverne kan udmærket være børn, men ordbasen er ikke barnlig i den forstand, at sprogbrugseksemplerne refererer til et univers befolket af dukker og bamser. Basen skal være simpel, men ikke primitiv; voksne elever må ikke føle sig konfronteret med et infantilt instrument, som taler ned til dem.
- vi forudsætter, at eleverne skal bygge videre på deres sprogkunderskaber, når de kommer ud over det niveau, hvor basen kan hjælpe dem. Dvs. at den viden, der meddeles, skal være ekspanderbar uden modsigelse. Vi har ikke formuleret regler, som er rigtige for det forholdsvise lille ordforråd, men som vil være forkerte i videre perspektiv.

Forhåbentlig undgår vi herved indlæringsmæssige u hensigtsmæssigheder, som skyldes en utilstrækkelig læresituation.

Udtaleangivelser

Lad mig i denne forbindelse nævne et punkt, vi har lagt vægt på: vi har tilstræbt konsekvent at udstyre ordene med mindst to udtalehastigheder; vi ønsker herved fra første færd at gøre eleverne og deres lærere opmærksomme på, at der på dansk er ganske stor forskel på pausefonologi og lentofonologi på den ene side og på den anden side allegrofonologi, og at dette er noget helt andet end spørgsmål om omhyggelig udtale over for sjusket udtale. En hyppig og øjeblikkeligt afslørende fejl hos dansktalende udlændinge er netop, hvis de i al-

mindeligt tale tempo anvender hurtigt udtalt lentofonologi og ikke alle-grofonologi.

Andre forklarende oplysninger

Ikke overraskende i betragtning af det elektroniske medium har vi anvendt pleneskrivning af bøjningsformer. Der er en lang tradition for i trykte ordbøger at bruge forkortelser og symboler, der erstatter redundante delstrengene, og som for den indviede måske kan være fyldestgørende; men i al fald to grunde har haft betydning for vort valg af pleneskrivning: Vi kan slet ikke regne med at have sådanne indforståede elever, og vi vil ikke lægge op til, at de skal bruge deres tid og kræfter på sådanne udenværker; endvidere vil vi gerne gengive det korrekte ordbillede, som vil kunne genkendes i virkelighedens tekster, vel vidende, at vi delvis indlærer de hyppigste ord som hele ordbilleder og ikke som ordstumper uden redundans; synspunktet er vigtigt i relation til de lidt svage læsere, og dem er der også nogle af blandt indvandrerne; – indvandrere kan også være ordblinde.

Figurene 2 og 3 viser de elektronisk tilgængelige hjælpesider til Lexin-basen.

Om det norske bidrag

I sit bidrag har min norske kollega Tove Bjørneset gennemgået en række af de momenter, der har givet anledning til overvejelser i den norske Lexin-arbejdsgruppe. I stort omfang har vi i den danske gruppe haft tilsvarende overvejelser og har kunnet finde tilsvarende løsninger. Vi benytter lejligheden til at takke for god kontakt og godt samarbejde.

Bibliografi

- Axelsen, Jens 1995: *En rød klassiker*. Gyldendal 1995.
 Beckman, N.: *Dansk-Norsk – Svensk Ordbok*. Upubl. Omtalt i Falbe-Hansen (1912) s. II.
 Brynildsen, J. 1907: *Engelsk – dansk-norsk Ordbog* (2 Bd., fuldent 1907).
 Falbe-Hansen, Ida 1912: *Svensk – Dansk-Norsk Ordbog*. Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag. Kjøbenhavn og Kristiania 1912.

- Falk, Hjalmar & Torp, Alf 1900: *Dansk-norskens Syntax i historisk Fremstilling*. Kristiania 1900.
- Falk, H. S. & Torp, A. 1910–1911: *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch*. 1910–11.
- Larsen, A. 1888: *Dansk-Norsk – Engelsk Ordbog*. Gyldendal. København. 2. Udgave 1888. 3. Udgave gennemset af Johannes Magnussen. 1897. Med engelsk titelblad: *A Dictionary of the Dano-Norwegian and English Languages*.
- Larsen, A. 1884: *Svensk – Dansk-Norsk Haand-Ordbog*. 1884
- Magnussen, Johannes 1902: *Dansk-Norsk – Engelsk Ordbog*. Gyldendalske Boghandels Ordbøger 1902.
- Rangel-Nielsen, E. C. 1909: *Dansk- norsk – fransk Ordbog*. Det nordiske Forlags Ordbøger. Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag 1909.
- Store danske encyklopædi, Den*: Bd. 9, 1997, s.v. Indvandrere.
- Sundby, Thor & Baruël, Euchaire 1883–1884: *Dansk-Norsk – Fransk Haandordbog, 1–2*. København 1883–84.

Figur 2

Figur 3

Jón Hilmar Jónsson

Fraseologiens plass i ordbøker for innvandrere

Dictionaries for foreign speakers must differentiate between examples and collocations, on the one hand, and idioms, on the other hand. The Swedish Lexin dictionaries show the difference between these two types by different section marks, as well as making idioms into independent items in the text, accompanied by explanations. The topic of this paper is how idioms are treated in the Lexin dictionaries, their classification, and their link to the headwords, in light of the prospective user's background and needs. It is maintained that the idioms should be chosen and ordered by their meaning, making them accessible to the users by the use of terms for selected concepts uniting semantically related idioms. The importance of semantic classification of this type is considered both in the light of Swedish and Icelandic data.

1. Innledning

I Lexin-ordbøkene utgjør "språkeksempler" en viktig komponent i ordboksteksten, delvis som angivelser i forbindelse med de enkelte lemmer, der de ikke minst viser viktige syntagmatiske egenskaper, men også som mer eller mindre selvstendige enheter overfor lemmaet som gjerne krever en ekstra betydningsforklaring. I ordboksteksten er det en eksplisitt skilnad mellom disse to typer språkeksempler i form av ulike momentsymboler (jfr. Bergenholtz 1994).

I denne artikkelen kommer jeg til å fokusere på den type språkeksempler som i Lexin får betegnelsen "idiom", men som i grunn omfatter ganske ulike fraser og ordforbindelser. Jeg kommer til å se på plasseringen av ordforbindelsene i forhold til makrostrukturen, og på hvordan den svarer til de forventninger og de behov man kan regne med fra brukernes side. Til dette hører også de problemer som gjenspeiles i selve seleksjonen av fraser og ordforbindelser og i fremstillingen av disse enhetene i ordboksteksten. Jeg kommer også til å vurdere hvilke skritt man kan ta for å gi en bedre og mer fleksibel adgang til fraseologien ved å endre på selve struktureringen av de elementer som leder fram til den informasjon brukeren er ute etter i ordboken.

Den ordboksbasen som ligger til grunn for Lexin-ordbøkene, er i det siste blitt aktuell i islandsk sammenheng, i og med at det islandske undervisningsdepartementet har satt i gang arbeid med å vurdere nytten av å bruke det svenske materialet som grunnlag for tilsvarende

islandske ordbøker for innvandrere på Island. Et eventuelt islandsk Lexin-prosjekt vil sikkert, som de prosjektene som nå er i gang i Norge og Danmark, for en stor del bestå i oversettelse av det svenske kildespråkmaterialet. Men for å gi en tilfredsstillende dekning av islandsk som kildespråk, vil det bli nødvendig å foreta en omfattende kontrollering og komplettering av det materialet som er direkte knyttet til den svenske basen som islandske ekvivalenter. Her gjelder det ikke minst å vurdere hvordan enkelte begrep og begrepsfelt blir dekket av islandske ord og ordforbindelser, oppdage lakuner, velge mellom synonyme ord og uttrykk osv. En begrepsmessig klassifisering av det svenske utgangsmaterialet er også aktuell i denne sammenheng, både med hensyn til ekvivalentspråket som sådant og med tanke på en generell kartlegging og en eventuell komplettering av innholdet i den svenske basen. I den siste delen av artikkelen vil jeg se på noen begrepsfelt som klart kommer til uttrykk i den fraseologien som blir angitt i Lexin-ordbøkene og vurdere hvordan samme begrepsfelt kan dekkes med islandske fraser og ordforbindelser.

2. Ulike typer ordforbindelser i *Svenska ord*

I *Svenska ord* fins det fraser av ganske ulik karakter under kategorien "idiom og uttrykk". En vesentlig del hører til typen faste ordforbindelser (jfr. definisjonen av termen "fast ordforbindelse" i NLO), bl.a. stivnete adverbiale uttrykk som:

trots allt (=ändå)
 i alla fall (=ändå, trots allt)
 å andra sidan (=däremot)
 i elfte timmen (=i sista stund)
 på förhand (=i förväg)
 först och främst (=i första hand, framför allt)
 i första hand (=först och främst)
 framför allt (=i första hand)
 rätt och slätt (=helt enkelt)

Slike ordforbindelser har som regel en klar egenbetydning på linje med enkelte ord, som ofte kan gjengis ved hjelp av et synonymt ord eller frase.

Men innimellom fins det også ordforbindelser som kan defineres som konstruksjoner:

vara någon behjälplig (=hjälpa någon) [under *behjälplig*]

betjäna sig av (=utnyttja) [under *betjäna*]
 förstå sig på något (=vara expert på något) [under *förstår*]
 vara klar över (något) (=förstå (något)) [under *klar*]
 vara trött på (=vara utled på) någon el. något [under *trött*]

Konstruksjoner hører ellers primært hjemme under "satser eller satsfragment" (jfr. avsnitt 2.11 i Kommentar til ordboken). Grunnen til at ordforbindingene ovenfor blir klassifisert som idiomer, er trolig den at de får en betydningsforklaring i motsetning til typen satser og satsfragment.

En annen type ordforbindinger som får en varierende status i Lexin, er partikkelverb. Størsteparten av slike forbindelser blir lemmatisert med samme status i lemmalisten som ettordsenheter:

gör bort seg
 gör om
 gör upp
 tar emot
 tar reda på
 tar sig för
 tar upp

Men en del partikkelverb dukker også opp som fraser:

klippa till (=slå till)
 känna till (=ha ytlig kunnskap om)
 kännas vid (=erkänna, tillstå)
 köra om (=köra förbi)
 sadla om (=byta yrke, (helt) ändra åsikt)

Når det gjelder kollokasjoner, har det en avgjørende betydning under hvilket oppslagsord ordforbindingen blir plassert. Et belysende eksempel er forbindelsen *fatta misstankar*, som i *Svenska ord* både blir angitt under substantivet og verbet. Under substantivet blir den angitt som en ren kollokasjon (altså som "sats eller satsfragment") uten noen forklaring, sammen med en annen (grammatisk) kollokasjon:

misstanke [²mɪs:taŋ:ke] *misstanken*
misstankar subst.
 aning (att något ligger till på ett visst sätt)
 <*misstanke om x/ att + S*>
 Δ *fatta misstankar*
 Δ *misstanke om brott*

Under verbet derimot finner vi samme ordforbindelse markert som idiom med en betydningsforklaring:

fattar [²fæt:ar] *fattade fattat fatta(!)* verb

l ta, gripa

⟨A fattar x⟩

△ *fatta tag om något*

△ *fatta ett beslut*

▽ *fatta misstankar* (=bli misstänksam)

Følgende kollokasjoner blir også definert som idiomer:

klara något med glans (=klara något väldigt bra) [under *glans*]

spritt galen (=helgalen) [under *spritt* 2]

spritt språngande galen (=fullständigt galen) [under *språngande*]

skvatt galen (=fullständigt galen) [under *skvatt* 1]

spritt naken (=helnaken) [under *spritt* 2]

falla i gråt (=börja gråta) [under *faller*]

brista i skratt (=börja skratta) [under *brister* 2]

skratta ihjäl sig (=skratta våldsamt) [under *ihjäl*]

sätta eld på (=tända) [under *sätter*]

ingå avtal (=göra en överenskommelse) [under *ingår*]

nära en förhoppning (=hysa en förhoppning) [under *när* 3]

trängande behov (=tvingande behov) [under *trängande*]

vänta barn (=vara gravid) [under *väntar*]

I samsvar med det prinsipp som gjenspeiles i angivelsen av ordforbindelsen "fatta misstankar", blir disse ordforbindelsene angitt under det ordet som fungerer som kollokator i kollokasjonen. Det motsatte gjelder i tre tilfeller:

ett svidande nederlag [under *svider*]

inleda en dialog (=komma till tals) [under *dialog*]

fatta eld (=börja brinna) [under *eld*]

I alle tilfeller, bortsett fra forbindelsen "ett svidande nederlag", blir det angitt en betydningsforklaring, noe som understreker den funksjon ordforbindelsen fordeles i ordbeskrivelsen. Kollokasjoner som inneholder et sammenligningsledd, blir konsekvent angitt under kollokatoren og blir dermed definert som idiomer og ikke som kollokasjoner i forhold til basisordet:

arg som ett bi (=mycket arg) [under *bi* 1]

from som ett lamm (=beskedlig, menlös) [under *lamm*]

full som en alika (=mycket berusad) [under *alika*]

säkert som amen i kyrkan (=helt säkert) [under *amen*]

god som guld (=mycket snäll) [under *guld*]
 snabb som en pil (=mycket snabb) [under *pil*]
 stel som en pinne (=mycket stel) [under *pinne*]
 tyst som en mus (=helt tyst) [under *mus*]
 pigg som en mört (=mycket pigg) [under *mört*]
 arbeta som en slav (=arbeid mykkt hårt) [under *slav 1*]

En sentral type er rene idiommer, altså ordforbindelser av metaforisk karakter, der betydningen ikke svarer til summen av de betydninger som ligger i de enkelte delene. Ordforbindelser av denne type er bl.a.:

föra (någon) bakom ljuset (=lura, bedra) [under *bakom 1/för 4*]
 stå på egna ben (=klara sig själv) [under *ben/står*]
 få någøt att bita i (=få en svår oppgift) [under *biter*]
 bränna sina skepp (=förstöra möjligheten att återvända) [under *bränner*]
 sluta sina dagar (=dö) [under *dag*]
 dra ett streck över (=låta någøt falla i glömska) [under *drar*]
 hålla dörren öppen (för någøt) (=vara villig att kompromissa) [under *dörr*]
 spela första fiolen (=vara den ledande) [under *fiol*]
 ha många jern i elden (=hålla igång flera saker samtidig) [under *jern*]

Tilknytningen til lemmaet er nokså varierende, men i de fleste tilfeller blir idiomet angitt under et sentralt substantiv. I noen få tilfeller blir et idiom angitt under to oppslagsord der vi kan finne to ulike betydningsforklaringer:

gå över ån efter vatten (=søka någøt lenger bort än nödvändig) [under *å 3*]; =gøra sig onödig besvär [under *vatten*]

En viktig kategori består i forskjellige rutineformler, faste uttrykk som karakteriserer en samtale eller en talesituasjon: Under dette hører bl.a.:

lycka till! (=jag hoppas att du lyckas!) [under *lycka*]
 på återhörande! (=vi hörs igen) [under *återhörande*]
 på återseende! (=vi träffas igen) [under *återseende*]
 dra åt helvete! (=ge dig iväg!) [under *drar*]
 vad i all världen? ("vad betyder det här?") [under *all 1*]
 alla tiders! ("jättebra!") [under *all 2*]
 lugna dig! ("vanta lite, ta det lugnt") [under *lugnar*]

Ordforbindelser av denne typen byr ikke i samme grad på noen egentlig betydningsforklaring. Enkelte forbindelser står også uten noen forklaring (god morgon! god dag! god jul!), andre får en kommentar som går på funksjon:

ve och fasa! (=uttryck för förskräckelse) [under *fasa*]
 hej då (=hej (när man skils åt)) [under *då I*]

Det kan nevnes til slutt at det innimellom fins en del ordforbindelser som først og fremst innebærer en encyklopedisk informasjon som da også blir angitt i betydningsforklaringen:

lagrad ost (=ost som fått sterk smak genom att lagras länge) [under *lagrar*]

representativ demokrati (=politiskt system där makt utövas av valda representanter för folket) [under *representativ*]

strategiska vapen (=vapen som ingår i en spesiell krigsplan) [under *strategisk*]

öppen vård (=vårdform utanför sjukhus el. anstalt [under *vård*]; =vård där pasienter besöker läkare utan att vara inlagda på sjukhus [under *öppen*])

3. Plasseringen av ordforbindelser

Plasseringen av de ordforbindelser (språkeksempler) som blir markert som idiom, understreker at de ikke primært blir angitt som elementer i beskrivelsen av vedkommende lemma, men blir ansett som selvstendige, isolerte elementer i ordbeskrivelsen (artikkelen). Kravet om en betydningsforklaring vitner også om denne innstillingen. Dette betyr at når det gjelder idiomene, blir et oppslag først og fremst aktuelt i resepsjonssammenheng for å avkode en tekstenhet, og er i mindre grad aktuelt når det gjelder produksjon. Plasseringen av ordforbindelsene svarer altså mer til en passiv enn en aktiv ordbok. Jeg tenker her ikke minst på mange viktige kollokasjoner der kollokatoren blir foretrukket som oppslagsord, og ordbeskrivelsen får en passiv karakter.

Dette kan sies å stå i en viss motsetning til andre viktige egenskaper til Lexin-ordbøkene, der man tvertimot er opptatt av å fremheve den aktive bruken av ordbøkene. Jeg tenker her på bildematerialet og den rolle det spiller for å gi umiddelbar adgang til ordforrådet innenfor enkelte ordfelt. Til dette hører også de grammatiske angivelser, konstruksjons- og valensopplysninger og bruken av presensformen som oppslagsform for verbene.

Når det gjelder adgangen til ordforbindelsene generelt, er forutsetningen at brukeren knytter den aktuelle forbindelsen til et konkret ord der han eller hun forventer å finne den aktuelle forbindelsen. Valg av

oppslagsord fra forfatterens eller redaktørens side gir til en viss grad uttrykk for hvilken funksjon ordboken tildeles, hva som skal gi anledning til å slå opp i ordboken, og hvorfor brukeren skal ha behov for å hente opplysninger om fraser og ordforbindelser. Lemmatisering av ordforbindelser gir også uttrykk for forfatterens eller redaktørens innstilling i denne sammenheng.

Hovedforskjellen her består i den klassiske forskjell mellom passiv og aktiv bruk. Jo mer man fokuserer på aktiv bruk, desto viktigere blir det å velge sentrale innholdsord som oppslagsord for en ordforbindelse, det ordet som utgjør kjernen i forbindelsen og fungerer som en logisk nøkkel til den informasjon brukeren er ute etter. Det forutsettes da at brukeren kjenner til oppslagsordet på forhånd, og at han eller hun stort sett er klar over ordets betydning. For passive behov kan det derimot være aktuelt å satse på mindre kjente ord som oppslagsord for å forklare eller belyse ordforbindelsen i forbindelse med en semantisk informasjon man regner med at brukeren har behov for å hente.

Det kommer an på ordforbindelsestype hvor godt man kan imøtekomme brukerens aktive og passive behov. Når det gjelder typiske kollokasjoner, vil man stort sett kunne velge basisordet som oppslagsord og regne med at den aktive bruken er mer aktuell. Forskjellige faste fraser og uttrykk som i større grad utgjør en fast og urokkelig leksikalsk enhet, har en mer uklar posisjon. Her kan det være aktuelt å lemmatisere frasen i sin helhet, eller man prioriterer etter ordklasse, velger i første rekke et substantiv, ellers et verb osv. En annen hovedtype her er idiomene. Her fins det ofte ikke noen klar (logisk) lemmakandidat med hensyn til den (ofte metaforiske) betydning som ligger i ordforbindelsen, så det kan være fornuftig å prioritere etter ordklasse, gi det mest sentrale substantivet første prioritet osv. Og her er det den passive bruken som er mest aktuell; man regner med at brukeren er ute etter informasjon om betydningen selvom også formen kan være av interesse (brukeren kan være usikker overfor enkelte ord eller elementer i frasen).

De aktive behov i forbindelse med idiomene vil man derimot ikke kunne imøtekomme på en tilfredsstillende måte ved å angi idiomene under et konkret ord i ordforbindelsen. Dette problemet blir enda mer alvorlig i forbindelse med rutineformler, de fraser som preger en samtale og gir uttrykk for talerens rolle, innstilling, reaksjoner, følelser osv. i en bestemt talesituasjon. Slike rutineformler er av stor betydning med tanke på aktive behov når brukeren ønsker å tilegne seg og beherske de forskjellige formler som gjelder for ulike situasjoner. Derimot er det mindre behov for semantisk informasjon i forbindelse med slike fraser, hovedsaken er den kommunikative funksjon. Det viser

seg også i *Lexin* at i mange tilfeller blir bruken av slike fraser forklart med henvisning til funksjon istedenfor at det blir angitt en egentlig definisjon eller forklaring. Problemet her er at overfor aktive behov utgjør selve frasen og de enkelte ordene innenfor den en ukjent størrelse slik at brukeren ikke har noen adgang til fraseologien.

4. Begrepsmessig klassifisering

Dette problemet kan man i og for seg ikke løse på en skikkelig måte innenfor en semasiologisk ordbok med en alfabetisk ordnet lemmaliste. Den optimale løsningen består i å by på en tilgangsstruktur der brukeren kan ta utgangspunkt i innholdssiden til de leksikalske enhetene i ordboksteksten, altså i det begrepet som ordet eller ordforbindelsen gir uttrykk for. Når det gjelder lemmabestanden, så har vi delvis en slik tilgangsstruktur i *Lexin* i og med "bildtermene", der beslektede termer grupperes sammen, og det begrepet som gjenspeiles i bildet, identifiserer den pågjeldende benevnningen. Det kunne være interessant å utvide denne beskrivelsesmåten til en større del av lemmabestanden i *Lexin*. Men jeg vil ikke beskjeftige meg nærmere med den muligheten her og holde meg til fraseologien der behovet for å utvide tilgangsstrukturen er mest aktuelt med tanke på brukernes krav om full nytte av den informasjon som ordboken inneholder.

I *Svenska ord* fins det visse begrepsfelt som tildeles nokså mange og ulike fraser og ordforbindelser. Man kan f.eks. forene følgende ordforbindelser under overskriften "Oppmerksomhet":

vara på alerten (=vara uppmärksam)
 hålla ett öga på (=se efter) (barnen)
 vara idel öra (=lyssna mycket uppmärksam)
 få syn på (=plötsligt se; få se)
 kasta ett öga på (något) (=titta på)
 kasta ett öga på (=hastigt läsa igenom) (ett förslag)
 lägga märke till (=uppmärksamma)
 bli varse (=bli medveten om, få syn på, märka)
 ge sig tillkänna (=låta höra av sig)
 stå i rampljuset (=stå inför offentligheten)
 slå på trumman för (=göra reklam för)
 i blickpunkten (=i centrum för uppmärksamheten)
 tala för döva öron (=tala utan att någon lyssnar)
 (tala) i enrum (=utan att någon annan hör på, enskilt)
 slå dövörat till (=låta bli att lyssna; vägra lyssna)

For å gi et annet eksempel på semantisk sammenhengende uttrykk, kan følgende forbindelser slås sammen under overskriften "Bestemthet":

ha skinn på näsan (=vara bestämd)
 rycka upp sig (=ta sig samman)
 ge sig katten på (=vara fast besluten)
 hålla styvt på (=envist hålla fast vid)
 sätta sig i sinnet (=att vara fast besluten att)
 visa klorna (=visa sin makt el. duktighet)
 visa tänderna (=uppträda hotfullt)
 kämpa med näbbar och klor (=slåss med alla tillgängliga medel)
 hålla (någon) stängen (=inte ge vika (för någon))

En god del fraser er knyttet til døden som begrep:

ligga på sitt yttersta (=ligga för döden)
 ligga för döden (=vara så sjuk att döden är nära)
 se (döden) i vitögat (=ställas direkt inför (döden))
 ge upp andan (=dö)
 sluta sina dagar (=dö)
 sätta livet till (=dö)
 gå till de sälla jaktmarkerna (=dö)
 den sista vilan (=döden)

For å illustrere brukerens behov og forventninger overfor en aktiv ordbok som skal veilede om bruken av ordene og vise hvilke ord og formuleringer som knytter seg til de ulike situasjoner, er det nærliggende å se på et område som kunne få betegnelsen "Samtale" som en grov overskrift. I *Svenska ord* fins det i hvert fall tre ordforbindelser som faller under denne overskriften:

komma till tals (=få mulighet till ett samtal) med någon
 inleda en dialog (=komma till tals)
 växla några ord (=föra ett kort samtal)

Dette området kan utvides til også å dekke uttrykk som knytter seg til samtaleemne eller tema:

föra något på tal (=börja prata om något)

I islandsk fins det flere uttrykk og ordforbindelser som knytter seg til dette begrepet, og som alle mer eller mindre er ekvivalenter til den svenske ordforbindelsen "föra något på tal", bl.a.:

færa/lei>a e-> í tal (vi> e-n)

ámálga e-> (vi> e-n)
 vekja/hefja máls á e-u (vi> e-n)
 hreyfa e-u (vi> e-n)
 brydda á e-u (vi> e-n)
 fitja upp á e-u (vi> e-n)
 tæpa á e-u (vi> e-n)
 hafa or> á e-u (vi> e-n)
 impra á e-u (vi> e-n)
 or>a e-> (vi> e-n)
 minnst á e-> (vi> e-n)

Men samme begrep byr på flere innfallsvinkler til et sammenhengende vokabular og nært beslektede fraser. I følgende konstruksjoner og fraser er det et karakteristisk trekk at noe blir nevnt uten at en samtalepartner er inne i bildet:

drepa á e->
 gera e-> a> umtalsefni
 geta e-s
 geta um e->/e-n
 víkja a> e-u
 víkja á e->
 koma a> e-u
 koma inn á e->

Det kan også understrekes at noen er inne på samme tema gjentatte ganger:

e-m ver>ur tí>rætt um e->
 jagast á e-u
 stagast á e-u
 stagla á e-u
 nudda um e->
 klifa á e-u
 tönnlást á e-u
 jórtra á e-u

Eller man uttrykker at et tema slett ikke blir berørt:

flegja um e->
 nefna e->/e-n ekki á nafn
 nefna e-> ekki me> einu or>i

Andre uttrykk henviser til at man endrer tema:

fara út í a>ra sálma

taka upp léttara hjal
slá á léttari strengi

Selve temaet kan også være i fokus og stå i subjektposisjon:

e-> berst í tal
e-> ber á góma
e-> er á allra vörum

Og visse rutineformler gir uttrykk for at man er i ferd med å innlede et samtaleemne:

hva> vildi ég sagt hafa
hva> vildi ég segja
me>al annarra or>a
vel á minnst

Begrepet "Samtale" byr på et ganske variert ordforråd. For å innlede en samtale, kan man velge mellom ulike rutineformler som bl.a.:

hva> segir>u
hva> segir>u til
hva> segir>u í fréttum
hva> er títt
hva> syngur í flér
hva> er a> fréttu
hva> er í fréttum
hva> er tí>inda

Følgende fraser går på den første fasen av samtalen der noen tar initiativet:

taka e-n tali
gefa sig á tal við e-n
koma a> máli við e-n
yr>a á e-n
breg>a e-m á tal (við sig)
breg>a e-m/taka e-n á einmæli
taka e-n/breg>a e-m/víkja e-m á eintal
víkja sér a> e-m
slást á tal við e-n
hafa tal af e-m

Man kan også gi uttrykk for at initiativet henger sammen med en maktposisjon:

heimta e-n á tal við sig
 kalla e-n á sinn fund
 kalla e-n fyrir (sig)
 kveðja e-n á sinn fund
 kveðja e-n til fundar við sig

Og rollene kan veksles, slik at den passive partneren står i fokus som tema:

ganga á/leita á fund e-s
 ná fundi e-s
 fá áheyrn hjá e-m

Under dette kommer uttrykk og fraser som går på samtalen som en helhetlig prosess der partnerne enten har adskilte roller, som her:

tala við e-n
 kjafta við e-n
 skeggræða við e-n
 rabba við e-n
 eiga orð við e-n
 eiga orðaskipti við e-n
 eiga orðastað við e-n
 skipta orðum við e-n
 spjalla við e-n

Eller rollene deles jevnt, og verbet krever et flertallssubjekt:

<fleir> taka tal saman
 <fleir> stinga saman nefjum
 <fleir> tala saman
 <fleir> talast við
 <fleir> spjalla saman
 <fleir> ræða saman
 <fleir> ræðast við
 <fleir> eiga orðaskipti

Disse eksemplene burde gi et inntrykk av hvor mange og varierte konstruksjoner og ordforbindelser som kan være aktuelle innenfor et større begrepsfelt. Alle disse forbindelser kommer i betraktning når det skal velges islandske ekvivalenter til tilsvarende svenske uttrykk. For å gi en tilfredsstillende dekning av det islandske språket som kildesprak, må man ha en klar oversikt over de begrepsmessige relasjoner innenfor de enkelte felt for å sikre at de ulike funksjoner blir representert i ordboken.

I en moderne innvandrerdordbok, der den aktive bruken står sentralt, må det også legges vekt på det onomasiologiske aspektet. Ved en eventuell revidering av *Lexin* vil spørsmålet om en utvidet tilgangsstruktur i den retning bli aktuelt, spesielt i forbindelse med en elektronisk utgave der det semasiologiske aspektet og en alfabetisk makrostruktur ikke lenger blir dominerende, og oppslaget ikke lenger er rettet mot en avgrenset artikkel. Det islandske materialet vi har sett på, viser en stor mengde fraser og konstruksjoner som kan være aktuelle når brukeren søker seg frem til et passende uttrykk med utgangspunkt i et bestemt begrep og en begrepsoverskrift. For redaktøren eller ordboksforfatteren er det naturligvis en vanskelig oppgave å velge og systematisere de begrepsoverskrifter som skal lede fram til opplysningene i ordboksteksten, men ved hjelp av krysshenvisninger og indekser vil brukeren kunne klare seg i de fleste tilfeller. Og brukeren kan få støtte av flere elementer når det gjelder å begrense vokabularet eller fraseologien innenfor et bestemt begrepsfelt. Her kommer det an på hvordan de leksikalske enhetene blir markert med hensyn til ulike grammatiske og semantiske egenskaper. Under et begrep som "Strid" vil det f.eks. være nyttig å se hvilke konstruksjoner og fraser som er forbundet med et flertallssubjekt:

<fleir> lenda í hár saman
 <fleir> eigast illt við
 <fleir> sitja ekki á sárshöfði
 <fleir> elda grátt silfur

I andre tilfeller gjelder fokuseringen selve striden uten at det henvises til dem som deltar:

fla) er hver höndin upp á móti annarri
 fla) fer allt í bál og brand
 fla) fer allt í háaloft
 fla) er allt í háalofti
 fla) er/fer allt upp í loft

En slik sortering og klassifisering av materialet stiller krav til leksikografen om en systematisk analyse, og den kan også sies å stille krav til brukeren om visse grammatiske og leksikografiske kunnskaper og en viss erfaring. Men en stor og innholdsrik innvandrerdordbok som *Svenska ord* forutsetter også en god del grammatiske kunnskaper hvis brukeren skal ha full nytte av den leksikografiske beskrivelsen.

Fordelen med å åpne adgang til fraseologien i ordboksteksten via begrepet består i at betydningen og funksjonen kan presiseres ut fra en

sammenlikning med beslektede fraser og formuleringer. En markering av ulike grammatiske og semantiske trekk gjør det også mulig å søke på enkelte egenskaper som flere oppslagsord har til felles. En helhetlig beskrivelse av de enkelte oppslagsord vil stå mindre sentralt i en slik modell. Derimot vil brukeren kunne hente relevante opplysninger i hele ordboksteksten, noe som kan ha betydning for det som oppslaget skal opplyse om. På denne måten vil man også gjerne få et mer detaljert bilde av et ord eller en frase enn det man vanligvis får ved å holde seg til en konkret artikkel.

5. Avslutning

De spørsmål jeg har vært inne på her, gjelder ikke bare innvandrerordbøker. Men betydningen av å by på en fleksibel adgang til ordboksteksten der de semantiske egenskaper og relasjoner får større vekt enn i tradisjonelle semasiologiske ordbøker, gjelder ikke minst denne ordbokstypen. Jeg har særlig vært opptatt av at en ordbok for innvandrere skal være et aktivt redskap for produksjon. I en større sammenheng ville man helst se en innvandrerordbok knyttet til et undervisningsmateriale for innvandrere eller fremmedspråklige brukere med interaktiv virkning slik at brukeren ikke bare får grammatisk trening, men også kan skaffe seg innsikt i det vokabular og den fraseologi som karakteriserer enkelte begrepskomplekser og ordfelt.

Termen "innvandrerordbok" er vel primært knyttet til tospråklige ordbøker der kildespråket er fremmedspråk for den tilsiktede brukeren, og målspråket er brukerens morsmål. Men som *Lexin* har vist, har innvandrere behov for flere typer ordbøker, en enspråklig ordbok som *Svenska ord* og gjerne en tospråklig ordbok til et sentralt fremmedspråk som engelsk. Og ettersom brukeren får bedre grep på språket, vil flere ordbokstyper komme i betraktning, en konstruksjonsordbok, en synonymordbok, en begrepsordbok osv. Alle disse midler tjener det formål å få en fremmedspråklig bruker til å tilpasse seg et nytt språksamfunn. Men ut fra innvandrerens synsvinkel kan det, i hvert fall i den første fasen, være størst behov for en tospråklig ordbok fra morsmålet til det nye språket.

Det er en krevende oppgave for leksikografer i alle de nordiske land å utføre det ordboksarbeid som innvandrere i de nordiske samfunn trenger og har rett på. Denne oppgaven er blitt enda mer interessant etter at det svenske Skolverket ga de andre nordiske land adgang til *Lexin*-materialet for å bruke det som grunnlag for tilsvarende ordbøker for innvandrere i Norge, Danmark og Island. Foruten den praktiske

nytte for norsk, dansk og islandsk vil dette ordboksarbeidet være et viktig grunnlag for en sammenlikning mellom de nordiske språk i flere henseender. Man kan også forvente at det arbeidet som blir utført for norsk, dansk og islandsk, er av betydning for det svenske grunnmaterialet og kan bidra til at det settes i gang nye tiltak for å lage en leksikografisk beskrivelse av de nordiske språk for innvandrere. Tiltak som vil kunne dra nytte av de tekniske og faglige fremskritt vi har opplevd de siste årene.

Litteratur

Bergenholtz, Henning 1994. Grundordbog til genbrug. [Anmeldelse av Svenska ord.] I: *LexicoNordica* 1: 243–247.

NLO = Bergenholtz, Henning/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón HilmarJónsson/Bo Svensén. *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo 1997.

Svenska ord – med uttal och förklaringar. Lexin. Språklexikon för invandrare. Andra upplagan. Uppsala 1994.

Sven-Göran Malmgren

De svenska LEXIN-ordböckerna ur ett (ställföreträdande) användarperspektiv

Four dictionaries in the 'Lexin' series of 'immigrants' dictionaries' are investigated from a user's point of view: the monolingual *Svenska ord* ('Swedish words', originally with 17.000 lemmas), and the bilingual Swedish-Serbocroatian dictionary (with 17.000 lemmas) and the Swedish-Somali and Swedish-Vietnamese dictionaries (with 5.000 lemmas). It is claimed that the two bigger dictionaries constitute excellent pieces of lexicographic work, while the smaller dictionaries suffer from serious deficiencies. These two dictionaries are based on an abridged version of *Svenska ord*, but the abridgement has not been performed in a professional way. It is proposed that future bilingual lexin dictionaries should be produced by target language experts in cooperation with the authors of *Svenska ord*. Also, the idea of a special category named 'immigrants' dictionaries' is questioned. Basically, the principles underlying work on dictionaries for immigrants are the same as the standard principles underlying all work on bilingual dictionaries.

Grundidén bakom de svenska LEXIN-ordböckerna (härefter förenklat "lexinordböckerna") är välkänd. På basis av en enspråkig svensk ordbok (*Svenska ord*) med generösa uppgifter om uttal, verbvalens m.m., med ett lemmaurval bl.a. innefattande ett antal viktiga samhällstermer och med ett särskilt bildlexikon över de viktigaste orden eller rättare ordfälten skulle ett antal tvåspråkiga ordböcker från svenska till de viktigaste invandrarpråken i Sverige utarbetas. Den svenska delen, källspråksdelen med från början ca 17.000 lemmor, skulle vara gemensam för den svensk-turkiska, den svensk-serbokroatiska etc. ordboken. När det visade sig att det inte fanns resurser för att utarbeta stora tvåspråkiga ordböcker till mindre invandrarpråk, skapades den enspråkiga s.k. "Mini-lexin" med ca 5000 lemmor, och på grundval därav svensk-vietnamesiska, svensk-somaliska etc. ordböcker.

Lexinordböckerna innebär i vissa avseenden en intressant innovation inom den svenska lexikografin. Man kan ha vissa principiella reservationer mot själva grundidén – idealt borde det svenska lemmaurvalet i varje tvåspråkig ordbok bygga på en kontrastiv analys av målspråket i förhållande till svenskan –, men det väsentliga är att den har skapat ekonomiska förutsättningar för produktion av

tvåspråkiga ordböcker med tämligen få potentiella köpare. Hittills har de emellertid knappast uppmärksammats efter förtjänst i den lexikografiska debatten. Två kortare recensioner av Svenska ord resp. den stora Svensk-turkiska ordboken (Bergenholtz 1994, Garlén 1985) hör till de viktigaste av de få artiklar av forskare utanför LEXIN-projektet som tidigare publicerats.

I och med att lexinidén exporterats till Danmark, Norge och Island har dock diskussionen om invandrarordböcker tagit ny fart i Norden, och de svenska lexinordböckerna har välförtjänt kommit mera i ramp-ljuset än tidigare. Denna uppsats är ett försök – av en utomstående betraktare – att värdera hur väl användarnas behov täcks av de svenska lexinordböckerna i deras olika varianter: Svenska ord och stora och mindre tvåspråkiga lexinordböcker. Det bör från början sägas, att det lexikografiska arbete som ligger bakom det svenska grundmaterialet framstår som högst respektingivande. Några förslag till kompletteringar av den svenska mikrostrukturen kommer likväl att ges; det rör sig utslutande om kompletteringar som skulle kunna göras med begränsad arbetsinsats, och enligt min mening vore var och en av dessa kompletteringar viktigare än en utökning av lemmauppsättningen med ett eller annat tusental ord (om man bortser från högfrekventa nyord). Förhoppningsvis kan något eller några av dessa förslag beaktas i arbetet på kommande upplagor av de svenska lexinordböckerna, kanske också i arbetet på danska, norska och isländska lexinordböcker.

Som representant för de stora tvåspråkiga lexinordböckerna väljs *Svensk-serbokroatiskt lexikon* (Sv-Se) och som representanter för de små lexinordböckerna väljs *Svensk-somaliskt lexikon* (Sv-So) och *Svensk-vietnamesiskt lexikon* (Sv-Vi).¹ De mindre lexinordböckerna, som började komma ut i slutet av 1980-talet, har veterligen knappast uppmärksammats alls i den lexikografiska diskussionen; detta bidrag kan därför i viss mån ses som en försenad recension av dessa ordböcker. Självfallet gör jag dock inte anspråk på att säga något om kvalitén på målspråksdelen – t.ex. hur väl ekvivalenterna svarar mot de svenska uppslagsorden – i ordböckerna.

De tvåspråkiga lexinordböckerna och andra tvåspråkiga ordböcker

---

¹ Genomgående citeras förstaupplagorna av de tvåspråkiga ordböckerna och andraupplagan av Svenska ord. I de fall senare upplagor har utkommit har de i allmänhet (jfr nedan) inte förändrats på de punkter som diskuteras i uppsatsen.

En tvåspråkig lexinordbok är i första hand en svenska-L1-ordbok för icke-svensktalande och följaktligen främst en receptionsordbok för denna användargrupp. Generellt innehåller den inte ingångar från målspråket; den somaliske användaren kan normalt inte på ett enkelt sätt få reda på svenska ekvivalenter till somaliska ord. Undantag är de ord som ingår i de s.k. bildtemana – centrala ord från semantiska fält som FAMILJ, NATUR etc. De är relativt få men gör trots allt att lexinordböckerna får en mer aktiv karaktär än vanliga tvåspråkiga ordböcker med L1 som målspråk.

Andra inslag i lexinordböckerna som främst eller enbart tillgodoser produktionsaspekten är noggranna uttals- och böjningsangivelser, morfologiska exempel, främst sammansättningar, och uppgifter om hur verben konstrueras.

Frågan är dock om det råder en artskillnad eller enbart en gradskillnad mellan en svensk-somalisk ordbok för somalier och t.ex. en holländsk-svensk ordbok för svenskar. Båda ordböckerna är i första hand receptionsordböcker, och även i den holländsk-svenska ordboken finns vissa uppgifter som främst tillgodoser produktionsaspekten, t.ex. genus- och böjningsuppgifter på de holländska substantiven. En av de viktigaste användarsituationerna, vad gäller båda ordböckerna, torde uppstå vid läsning av litteratur på det främmande språket. Den kloke användaren slår upp ord som han inte förstår och passar samtidigt på att på att i förekommande fall lära sig hur dessa ord böjs och används. Det är alltså fråga om en klassisk inlärnings- och användarsituation som har en på en gång "passiv" och "aktiv" karaktär, och den är lika relevant för svensken som lär sig holländska som för somaliern som lär sig svenska.

Skillnaden mellan konventionella tvåspråkiga ordböcker och "invandrarordböcker" framstår som ännu mindre om man jämför en holländsk-svensk **plus** en svensk-holländsk ordbok med en svensk-somalisk **plus** en (tyvärr endast tänkt) somalisk-svensk "invandrarordbok". Att en del av den (produktionsinriktade) information som normalt skulle ha stått i den (aktiva) somalisk-svenska ordboken nu står i den (förväntat passiva) svensk-somaliska ordboken är knappast avgörande. Det är därför, menar jag, inte givet att det är fruktbart att tala om en särskild kategori "invandrarordböcker", och i varje fall gäller standardreglerna för vanliga tvåspråkiga ordböcker – om betydelsedifferentiering, om metaspråk m.m. i aktiva resp. passiva ordböcker (se Svensén 1987) – självklart också för "invandrarordböcker" (jfr nedan).

Svenska ord och de stora tvåspråkiga lexinordböckerna

Svenska ord är på många sätt en konventionell svensk definitionsordbok och kan bedömas som sådan. De inslag som ger ordboken karaktär av "invandrarordbok" är, bortsett från förekomsten av ett litet antal speciella samhällsord, främst två: bildtemana och principen att ge presensformen av verben som uppslagsform i stället för infinitiven.

Den senare principen, eller kanske rättare motiveringen bakom denna princip, är intressant från lexikografiteoretisk synpunkt. Från pedagogiskt håll har med rätta påpekats, att presensformen är mer informativ än infinitivformen: utifrån presensformen har man större chans att sluta sig till övriga verbformer än utifrån infinitivformen. Vet man att det heter *jagar* i presens – för att ta det gynnsammaste fallet – så genererar man lätt infinitivformen *jaga* och alla andra former av verbet. Men har man infinitivformen *jaga*, kan man inte veta hur presensformen ser ut. Det intressanta är emellertid, som påpekas av Garlén (1985), att detta i och för sig riktiga resonemang är ett stöd för lexinprincipen enbart från produktionssynpunkt. Från receptionssynpunkt innebär resonemanget däremot faktiskt ett argument för motsatsen, dvs. för att ta upp infinitivformen som uppslagsform. Användaren som träffar på den okända verbformen *jagar* vid läsning av en svensk text kan nämligen konstruera infinitivformen *jaga* (och därmed hitta ordboksartikeln om infinitivformen är uppslagsform), men om han träffar på formen *jaga*, kan han inte konstruera presensformen *jagar* (och därmed inte utan vidare hitta ordboksartikeln om presensformen är uppslagsform). Det innebär naturligtvis inte att den princip som valts i *Svenska ord* är felaktig, men den är kanske inte fullt så okontroversiell eller självklart värdefull som det ibland framställs (t.ex. i Bergenholtz 1994).

Ett annat inslag i *Svenska ord* (och de tvåspråkiga lexinordböckerna) som främst tillgodoser produktionsaspekten är förekomsten av sammansättningar där uppslagsordet ingår. Det kan se ut så här.

Fig. 1. Ur artiklar i *Svenska ord*.

Tanken med att ta upp sammansättningen *fripassagerare* i artikeln **passagerare** och *skatteskuld* och *studieskuld* i artikeln **skuld** är natur-

ligtvis att användaren som slår upp dessa artiklar ska lära sig ett eller annat nytt ord "i förbifarten". Dessutom kan sammansättningarna bidra till att motivera och konkretisera betydelseindelningen. Det är en utmärkt idé, och den fungerar bra när de sammansättningar som ges är lätt tolkbara. Men detta villkor är inte uppfyllt i våra exempelartiklar. Förlederna *fri-* och *skatt(e)-* är flertydiga; det går inte för en icke-svensk att gissa att *fripassagerare* betyder 'gratispassagerare' och att *skatteskuld* betyder 'skuld på inkomstskatten', och dessa ord står inte heller som egna uppslagsord. Det är inte heller lätt för den icke-svenske användaren att räkna ut att förleden *studie-* i *studieskuld* går tillbaka på ordet *studium* och inte på ordet *studie* (båda finns som uppslagsord). Ogenomskinliga, och oförklarade, sammansättningar av detta slag är relevanta endast för användare med kunskaper på praktiskt taget modersmålsnivå i svenska, och dit hör knappast Svenska ord:s normalanvändare. Många sammansättningar av typen *fripassagerare* borde därför förklarats (enklast enligt mönstret "till **fri 3**"), och givetvis borde de översättas i de tvåspråkiga lexinordböckerna – vilket långtifrån alltid sker.

Ett område där Svenska ord och de stora tvåspråkiga lexinordböckerna står mycket starkt är uttalsangivelserna. I själva verket var Svenska ord, när dess första upplaga kom ut 1984, utan tvekan den bästa moderna svenska uttalsordboken. Uttalsnotationen är lättbegriplig och samtidigt ytterst informativ; bl.a. får användaren information om tonaccent och indirekt även om bitryck (längdmarkeringarna under **målmedveten** i kombination med en regel som ges i inledningen):

Fig. 2. Ur artiklar i Svenska ord

Ett par smärre kompletteringar skulle göra uttalsinformationen i lexinordböckerna nära nog fulländad. Betrakta följande artiklar:

Fig. 3. Ur artiklar i Svenska ord

Artiklarna illustrerar en utbredd föreställning inom snart sagt all lexikografi, nämligen vad man kan kalla "föreställningen om grundformens prominens". Men grundformen – t.ex. obestämd form singular hos substantiven – är naturligtvis inte på något sätt viktigare än de böjda formerna, och om någon speciell uttalssvårighet är förknippad med en viss böjningsform så måste denna böjningsform förseas med egna uttalsangivelser. Lyckligtvis är sådana uttalssvårigheter sällsynta i svenskan, men de förekommer vid kanske några hundra ord, bl.a. *doktor* och *stad* (betoningen flyttas i formen *doktorer* och tonaccenten i formen *städer* strider mot huvudregeln). Dessa och liknande artiklar borde alltså förseas med kompletterande uttalsuppgifter, och dessutom borde svenskans nästan heltäckande regler för uttal av böjda former – givet grundformernas uttal – ges i inledningen. Det kan göras på mindre än en sida (så t.ex. i inledningen till Nationalencyklopedins ordbok).

En ytterst värdefull informationskategori i Svenska ord är valensupplysningarna, som ges vid alla verb och ett mindre antal adjektiv. Notationen har ibland kritiserats men enligt min mening med orätt; i varje fall är det svårt att finna något enklare notationssystem som ger lika generell information (A, B står för personer, x för saker):

Fig. 4. Ur artiklar i Svenska ord

Det må så vara att kanske bara en liten del av användarna förstår och gör bruk av denna information, men även om så är fallet förtar det inte dess värde. Det viktiga är att **möjligheten** att få reda på viktiga generaliseringar om svenska verb finns för den som är beredd att eventuellt anstränga sig lite extra.

En närliggande komplettering vore att ge valensinformation vid fler adjektiv och även vid ett antal viktiga substantiv. Minst lika värdefull som informationen att verbet *mörda* tar personsubjekt och personobjekt

(jfr fig. 4) vore t.ex. upplysningen att det heter *mordet på B* (t.ex. *mordet på Kennedy*).

En sak som i stort sett är väl utförd i Svenska ord men som i några avseenden kunde förbättras är behandlingen av vissa strukturella drag i svenskans fraseologi. Det handlar bl.a. om konsistensen i behandlingen av några viktiga, naturliga ordgrupper. För att ta bara ett exempel, så har svenskan ett speciellt sätt att ange förfluten tid i samband med vissa tidsord, t.ex. orden för veckodagarna. Det heter sålunda *i måndags*, *i tisdags* etc. ('förra måndagen' etc.). Denna ytterst centrala information bör användaren få i varje veckodagsartikel (nu ges den endast under **tisdag**, och inte heller där förklaras uttrycket *i tisdags*), eller också kunde en av veckodagsartiklarna göras till en synopsisartikel som det hänvisas till från de andra sex.

Till fraseologin i vid mening hör slutligen partikelverben, en synnerligen central företeelse i svenskans lexikologi. Många svenska partikelverb kan i själva verket betraktas som självständiga lexikala enheter, med en betydelse som är oförutsägbar utifrån verbets och partikeln betydelse, och de behandlas ofta som sådana i svenska ordböcker. Så görs också i lexinordböckerna, och de allra viktigaste partikelverben tas med. Det är dock ingen tvekan om att en del partikelverb, som saknas i Svenska ord, hade förtjänat en plats med större rätt än vissa förhållandevis perifera ord som nu tagits med. Jfr t.ex. de icke medtagna partikelverben *hålla ihop* och *ta itu (med)* med uppslagsord som *oförfalskad*, *plenarsammanträde* och *rangerbangård*.

En liten svaghet är också att Svenska ord inte ger någon upplysning om fast och lös sammansättning. Ordboken tar upp verbet *tillägger* men inte den löst sammansatta motsvarigheten *lägger till*. Användaren som träffar på partikelverbet *lägger till* i en text kan inte gärna förväntas räkna ut att han skall söka information i artikeln **tillägger**. I andra fall ges båda verbvarianterna (t.ex. *kommer ut* och *utkommer*), men utan korshänvisning (även om detta vore irrelevant från receptionssynpunkt vore det högst relevant från produktionssynpunkt).

Mycket av det som sagts gäller i lika hög grad de stora tvåspråkiga lexinordböckerna som Svenska ord. Vi skall avslutningsvis se speciellt på den svensk-serbokroatiska ordboken, Sv-Se (varvid vi bortser från alla politiska problem som är förknippade med beteckningen "serbokroatisk").

Användarhandledningen till Sv-Se är i stort sett densamma som till Svenska ord. Denna handledning är utomordentligt pedagogisk och informativ, men när den återges i Sv-Se och övriga tvåspråkiga lexinordböcker är den behäftad med ett närmast förbluffande fel: den ges i

allt väsentligt enbart på svenska. En användarhandledning i en tvåspråkig ordbok för icke-svenskar skall självfallet vara skriven på målspråket – hur många svenska köpare av en tysk-svensk ordbok skulle acceptera en inledning huvudsakligen på tyska? Samma invändning kan i någon mån riktas mot ordbokens metaspråk, bl.a. borde rubrikerna till bildtemana givetvis varit på serbokroatiska.

I vissa fall tas svenska sammansättningar i Sv-Se både upp som egna lemman och som exempel under enklare lemman. Så t.ex. *hjärtinfarkt*:

Fig. 5. Artiklar i Sv-se

Det är utmärkt att ordet *hjärtinfarkt* översätts även när det står som exempel under **hjärta** – så sker alltför sällan i de tvåspråkiga lexinordböckerna –, men det bör då kontrolleras att den översättning som ges i artikeln **hjärta** är identisk med den som ges i artikeln **hjärtinfarkt**. Så är som synes inte fallet.

En genomgående princip i alla tvåspråkiga lexinordböcker är att ge inte bara ekvivalent på målspråket utan även den svenska synonym eller parafra som finns i Svenska ord. Denna svenska förklaring kan säkert ha sitt värde i många fall, men åtminstone när det finns en absolut hundra procentig ekvivalent på målspråket tycks den rätt överflödigt. Så kan användaren t.ex. lätt undvara förklaringen "årets första månad" i artikeln **januari**:

Fig. 6. Artikel i Sv-se

Bortsett från påpekandet om språket i användarhandledningen handlar dessa påpekanden naturligtvis om petitesseer. Sv-Se är – liksom troligen de flesta andra stora tvåspråkiga lexinordböckerna – ett förnämligt arbete. I förbigående sagt är Sv-Se förmodligen en av de två-tre bästa svensk-slaviska ordböcker som någonsin producerats i Sverige (jfr Malmgren 1998). Den är också i större utsträckning än övriga tvåspråk-

kiga lexinordböcker bidirektionell och har spelat en viktig roll i undervisningen i serbokroatiska för svenskar.

"Mini-lexin" och de mindre tvåspråkiga lexinordböckerna

Med "Mini-lexin" menas här det urval ur Svenska ord som utgjort underlag för ett antal tvåspråkiga lexinordböcker med ca 5000 lemmor. Denna förminskade version av Svenska ord är veterligen inte tryckt men kan härledas ur motsvarande tvåspråkiga ordböcker.

Var och en som har någon erfarenhet av lexikografi vet att det inte är något triviale arbete att göra en kondenserad version av en existerande ordbok. Det enklaste sättet är att börja med att helt enkelt stryka en del av artiklarna. Denna strykning måste baseras på rimliga lexikografiska principer – det är det första problemet. Men strykningen får konsekvenser också för de artiklar som kvarstår – och givetvis för ordbokens inledning. Hänvisningar till de strukna orden måste tas bort, numreringen av homografer måste ofta göras om, definitioner och språkprov som innehåller de strukna orden måste omarbetas och exempelord i den ursprungliga inledningen som saknas i den kondenserade ordboken måste bytas ut.

De – icke-lexikografer – som har utarbetat Mini-lexin på grundval av Svenska ord har tyvärr inte i tillräcklig grad varit medvetna om dessa grundregler. Visserligen förefaller själva lemmaurvalet rimligt, och problemet med hänvisningar uppstår aldrig eftersom Svenska ord i stort sett saknar sådana. (Dock är hänvisningslemman av typen **män** se **man** i Svenska ord strukna i Mini-lexin, vilket är klart omotiverat.) Men definitioner och språkprov i de kvarvarande artiklarna i Mini-lexin är helt oförändrade, vilket i många fall ger olyckliga konsekvenser i de tvåspråkiga ordböckerna, t.ex. i artiklarna **sabotage** och **svar** (exemplen är från den svensk-vietnamesiska resp. den svensk-somaliska ordboken):

Fig. 7. Artiklar i Sv-vi och Sv-so

Inget av orden *skadegörelse*, *anläggning* och *undanflykt* förekommer som uppslagsord i ordböckerna, och språkprovet med *undanflykt* är som synes inte översatt.

Likaså är inledningen till t.ex. Sv-Vi full av exempelord som inte längre är kvar i själva ordboken, t.ex. *vederbörande*, *tungomål* och *fogde* i nedanstående uppställning (att sådana ord skulle finnas med i ett urval av 5000 ord är f.ö. en närmast komisk tanke):

Fig. 8. Ur inledningen till Sv-vi

Och vidare kvarstår homografnumreringen från Svenska ord, vilket t.ex. gör att man träffar på lemmat ²**förhör** trots att lemmat ¹**förhör** saknas.

De mindre tvåspråkiga ordböckerna visar också upp många andra lexikografiska och tekniska brister. Så växlar metaspråket på ett oacceptabelt sätt i Sv-So mellan svenska och somaliska (metaspråket borde förstås genomgående vara somaliska):

Fig. 9. Artikel i Sv-so

Här observerar man också att den alltför lilla graden på den svenska synonymen *prata* ger fel signaler.

I inledningen till Sv-So lyser utlovade accenttecken med sin frånvaro:

Fig. 10. Ur inledningen till Sv-so

Och i ungefär halva Sv-So används "a" i stället för "A" som symbol för personsubjekt i valensangivelserna. Etc., etc.

De lexikografiska och tekniska brister i de små tvåspråkiga lexinordböckerna som vi hittills sett exempel på är i och för sig allvarliga, men de leder dock inte användarna direkt vilse i deras inlärningsprocess. Det gör däremot följande, inte sällan förekommande fel i första upplagan av Sv-So (felet är rättat i senare upplagor):

Fig. 11. Ur artiklar i Sv-so

Här påstår ordboken att orden *växellåda*, *åtminstone* och *åttonde* har två huvudtryck, vilket naturligtvis är fel. Särskilt fatalt är felet på de båda senare orden, som är mycket vanliga och som inte ens har bitryck på den ena av de stavelser, där de enligt ordboken har huvudtryck.

I artiklarna om starka verb förekommer ofta ett ytterst allvarligt fel i böjningsangivelserna i Sv-So:

Fig. 12. Artiklar i Sv-so

Här har alltså preteritumformerna *rev*, *sprang* och *svek* fallit bort. Användaren missar därmed en synnerligen väsentlig upplysning om verbet. I värsta fall tolkar han t.ex. supinumformen *sprungit* som

preteritum och vänjer sig med hjälp av ordboken vid att producera meningar som *han sprungit ut för en stund sedan*.

Med tanke på det goda svenska basmaterialet måste man säga att de befintliga upplagorna av Sv-Vi och Sv-So långtifrån uppfyller de krav de vietnamesiska resp. somaliska användarna – liksom författarna till Svenska ord – har rätt att ställa. De borde snarast revideras och ersättas av nya upplagor, kontrollästa av granskare med lexikografisk kompetens.

Sammanfattning och slutsatser

Det svenska lexinprojektet har avkastat åtskilliga utmärkta lexikografiska produkter, bl.a. Svenska ord, Svensk-serbokroatisk ordbok och flera andra av de stora tvåspråkiga lexinordböckerna. Intrycket av de mindre lexinordböckerna dras däremot ner av allvarliga tekniska och lexikografiska brister, och i vissa fall leds användarna t.o.m. systematiskt fel av ordböckerna.

Lexinprojektets historia omfattar mer än 20 år (Gellerstam 1999). Det har drivits och finansierats av Skolöverstyrelsen och dess efterföljare Skolverket, från början i samarbete med bl.a. Språkdata vid Göteborgs universitet, där Svenska ord utarbetades. Detta samarbete är dock avbrutet sedan åtskilliga år. Skolverket tycks inte heller ha något fastare samarbete med några andra instanser med kompetens i svensk lexikografi, vilket – som påvisats i uppsatsen – lett till direkt katastrofala konsekvenser vad gäller vissa av projektets senare produkter. Slutsatserna ger sig själva. Även om det svenska basmaterialet är färdigställt och inte förändras så mycket, kan det fortsatta lexinprojektet inte med framgång drivas utan svensk lexikografisk expertis. Det naturligaste vore, att samarbetet mellan Skolverket och Språkdata återupptogs, och att författarna till Svenska ord fick ett reellt inflytande – och ytterst vetorätt – över utformningen av de tvåspråkiga lexinordböcker som baseras på denna.

Till sist några ord om det som dock i dag utan tvekan är lexinprojektets viktigaste utmaning. Trots vällovliga ambitioner har man ännu inte lyckats producera en enda lexinordbok med svenska som målspråk. Det finns sålunda t.ex. ingen somalisk-svensk eller vietnamesisk-svensk lexinordbok. Somalierna och vietnameserna i Sverige har inget enkelt sätt att ta reda på de svenska orden för de elementäraste vardagsbegrepp, om de inte råkar finnas i bildtemana. Det är knappast troligt att regelrätta vändningar av de existerande lexinordböckerna kan komma till stånd i någon större utsträckning under de närmaste åren.

Men man skulle komma en bit på väg om de kommande upplagorna av lexinordböckerna – i linje med ett förslag av Sven Tarp (1999) – försågs med index över ekvivalenterna. På så sätt skulle användarna få ingångar via orden på sina egna modersmål och i de flesta fall ha möjlighet att komma fram till korrekta svenska ekvivalenter till dessa.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 1994: Grundordbog til genbrug. I: *LexicoNordica* 1, 243–246.
- Garlén, Claes 1985: Lexikon för invandrare. I: *Språkvård* 1985:2, 21–25.
- Gellerstam, Martin 1999: Föredrag vid symposiet om invandrarordböcker i Norden, Köpenhamn 6–7 februari 1999.
- Malmgren, Sven-Göran 1998: Föredrag vid seminarium om svensk-ryska ordboksprojekt, Sigtuna 24–25 oktober 1998.
- Nationalencyklopedins ordbok*. 1–3. Höganäs: Bra Böcker 1995–96.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Esselte Studium.
- Svenska ord = *Svenska ord – med uttal och förklaringar*. 2. uppl. Stockholm: Norstedts 1992.
- Sv-Se = *Svensk-serbokroatiskt lexikon*. Stockholm: Esselte Studium 1985.
- Sv-So = *Svensk-somaliskt lexikon*. Stockholm: Norstedts 1992.
- Sv-Vi = *Svensk-vietnamesiskt lexikon*. Stockholm: Norstedts 1991.
- Tarp, Sven 1999: Föredrag vid symposiet om invandrarordböcker i Norden, Köpenhamn 6–7 februari 1999.

Torbjørn Nordgård

Nyttige normer i et "normløst" språk

This article discusses certain controversial issues in connection to Norwegian writing standards: the apparent freedom of choice with respect to spelling and the lack of style definitions (radical or conservative) and pronunciation information in Norwegian dictionaries. It is argued that such information should indeed be included in dictionaries written for immigrants, and methods for adding such information based on the project *NorKompLeks* (Norwegian Computational Lexicon) are outlined.

Innledning

Denne artikkelen tar opp visse normeringsemner som på grunn av sin kontroversielle status i norsk språkpolitikk ikke er nedfelt i ordbøker som Norsk språkråd har vært med på å utarbeide (f.eks. Bokmålsordboka, jf. Landrø & Wangensteen 1993): stilnormering (radikalt og moderat bokmål eller nynorsk), herunder stavemåter av oppslagsformer og bøyingsparadigmer, og ikke minst uttalevariasjoner. For innvandrere er det et problem at stilnormer ikke er definert, fordi valgfriheten i norsk skriftspråk er vanskelig å forholde seg til for en som ikke har norsk som morsmål. Det er naturligvis også et problem for innvandrere at moderne norske ordbøker ikke har uttaleinformasjon, når vi ser bort fra visse fremmedord.

Vi skal nedenfor gå nærmere inn på slike problemstillinger og an-vise noen forslag til løsninger der prosjektet *NorKompLeks* vil stå sentralt. Det er kun bokmål som blir behandlet her, men argumentene og konklusjonene som fremføres nedenfor, har også gyldighet for nynorsk.

Stilnormer i norsk

Det finnes ulike grader av skriftspråksnormering. En "streng" normering tillater få eller ingen valg med hensyn til stavemåter og bøyingsalternativer. Dette er situasjonen i f.eks. fransk og engelsk skriftspråk. På den andre siden av skalaen finner det vi kan kalle "løs" normering, dvs. at språkbrukerne selv kan velge mellom ulike stavemåter. Norsk skriftspråk er et godt eksempel i så måte.

Dette betyr ikke at det ikke finnes skriftspråksnormering i norsk. I tilfeller der det finnes alternativer, skiller man mellom sidestilte varianter (f.eks. *ørret* og *aure*), sideformer (f.eks. normalformen *røyke* og sideformen *røke*) og observerte, men likevel ulovlige stavemåter (f.eks. *flyver*). Dersom man kun benytter normalformer, holder man seg i praksis til den såkalte læreboknormalen. Denne normen skal følges i lærebøker for skoleverket og i offentlige dokumenter.

Dagens norske skriftspråksituasjon kan karakteriseres som et kompromiss mellom ulike rettskrivingsreformer i dette århundret. Etter 1981-reformen har det egentlig ikke vært mye strid om prinsippene for norsk rettskriving, selv om Språkrådets forslag til nye stavemåter av ord av utenlandsk opprinnelse alltid skaper en viss debatt, men dette er ikke noe særnorsk fenomen.

I bokmål kan vi skille ut tre skriftspråksstandarder: læreboknormalen, radikalt bokmål og moderat bokmål. Litt forenklet kan man si at i radikalt bokmål foretrekkes dialektnære og nynorsklignende varianter, mens moderat bokmål følger motsatt strategi. Vi kan i tillegg se for oss en "liberal" norm der alle sideformer aksepteres og kanskje også en "mest brukt" norm basert på frekvenstillinger i løpende tekst.

Verken den radikale eller den moderate bokmålsvarianten inkluderer læreboknormalen i sin helhet. Dette kan illustreres med de sidestilte formene *ørret* og *aure*. I moderat bokmål finner man ikke *aure*, selv om *aure* ikke er noen sideform. I radikalt bokmål er derimot *aure* helt kurant. Dette betyr at man ikke kan identifisere radikalt og moderat bokmål ved å kartlegge hvordan de velger sideformer.

Bildet kompliseres ytterligere ved at brukere av radikalt og moderat bokmål tillater seg å anvende ulovlige former. Den ulovlige formen *sne* kan forekomme i moderat bokmål istedenfor den definerte formen *snø*. I radikalt bokmål kan man finne dialektuttrykk som ikke er anerkjent, f.eks. *åsså* (også) og *tjangs* (sjanse).

Vi har så langt bare sett på variasjoner i oppslagsformer. Stilnormene dukker også opp i bøyninger der det finnes bøyingsklasser som kan karakteriseres som henholdsvis moderate og radikale. Demarkasjonsprinsippene er de samme som ved oppslagsformene, – radikalt bokmål foretrekker nynorsklignende og dialektnære bøyninger, mens moderat bokmål unngår slike bøyingsvarianter. Noen eksempler på radikale bøyninger er *aska*, *kasta* og *rustfarga*, mens moderat bokmål har *asken*, *kastet* og *rustfarget*. Adjektivisk bruk som involverer *kaste*, varierer også: *de utkasta pøbbgjestene* vs. *de utkastede pubgjestene*.

Når stilnivåer på grunnforms- og bøyingsnivå kombineres, blir bildet nokså komplisert. *Aske* og *oske* er sidestilte former, det samme er

slokke og *slukke*, mens *sløkke* er en (radikal) sideform. Dette gir opphav til muligheter i bestemt form entall av *aske/oske*:

asken
aska
osken
oska

Formen *asken* brukes i moderat bokmål, mens *aska* og *oska* er gangbare i radikalt bokmål. *Osken* er en merkelig hybrid som er tillatt, dog som sideform. Man vil antagelig aldri finne *osken* i bruk. For *slokke* – *slukke* – *sløkke* dukker det opp mange varianter. Vi ser nærmere på adjektivisk bruk i flertall og bestemt form entall:

slokka (den sløkka brannen)
slokkede (den sløkkede brannen)
slokkete (den sløkkete brannen)
sløkte (den sløkte brannen)

slukka (den slukka brannen)
slukkede (den slukkede brannen)
slukkete (den slukkete brannen)
slukte (den slukte brannen)

sløkka (den sløkka brannen)
sløkkede (den sløkkede brannen)
sløkkete (den sløkkete brannen)
sløkte (den sløkte brannen)

Det er altså tolv tillatte varianter å velge mellom. Læreboknormalen akspeterer seks av dem. Formene som ender på *-ede*, er sideformer, sammen med alle *sløkke*-tilfellene. *Slukte* og *sløkkede* er merkelige hybrider. Vi ser ved hjelp av dette eksempelet at bokmål egentlig ikke kan sies å ha noen normering i ordets intuitive forstand. Vi observerer også at læreboknormalen ikke skjærer igjennom valgfriheten på noen effektiv måte.

Stilnivåer bør ikke blandes. Stavemåten *pøbb* for *pub* hører avgjort ikke hjemme i moderat bokmål, og *utkastede* hører ikke hjemme i radikalt bokmål. Derfor blir sekvenser som *de utkastede pøbbgjestene hadde tømt osken fra sigarettene på gulvet* skjærende hybrider som er gangbare etter norsk rettskrivning. Moderat bokmål skulle tilsi *de*

utkastede pubgjestene hadde tømt asken fra sigarettene på gulvet, mens radikalt bokmål gir de utkasta pøbbgjestene hadde tømt aska/oska fra sigarettene på gulvet. Andre kombinasjonsmuligheter kan kanskje også rubriseres som radikale.

Et forsøk på å definere stilnormer i norsk er gjort i EU-prosjektet SCARRIE, som er en pilotapplikasjon for korrekturlesing i dansk, svensk og norsk, jf. de Smedt & Rosén (1998).¹

Problemer

For godt skriveføre nordmenn er det ikke noe problem at det ikke finnes offentlig definerte normer som beskriver konsekvente stilnivå. Heller tvert imot. Språkføringen kan varieres, og man trenger ikke tenke særlig på hva som er rett stavemåte, siden man uansett klarer å holde seg innenfor det som er tillatt. Samtidig har de fleste nordmenn klare intuisjoner om hvordan stilnormene er, selv om de ikke er satt på trykk noe sted.

Men for innvandrere og nordmenn som har skrivevegringer av ulik grad, fører denne mangfoldigheten til problemer. Det er ikke lett å forklare en utlending hvorfor hybridsetninger som dem ovenfor bør unngås, når man ikke kan vise til ordbøker og grammatikker med uttømmende definisjoner av stilnivåer.

Fraværet av offisielt definerte stilnormer fører videre til at data-maskinelle verktøy for korrekturlesing ikke kan kontrollere stilbrudd slik man med rimelighet kan anta at brukerne ønsker. Så lenge offisielle språkorganer ikke engasjerer seg i dette arbeidet, vil andre gjøre det, og resultatet kan etter hvert bli at vilkårlige private aktører overtar forvaltningen av norsk rettskriving.²

Hvordan kan man definere stilnormer?

Man kan i hovedsak se for seg to måter å definere stilnormer på. Den ene er ved systematisk gjennomgang av de offisielle ordlistene med sikte på stilnormeringer, f.eks. nøytral, moderat og radikal norm. Dette er en arbeidskrevende oppgave, men den kan delvis automatiseres

---

¹ Enkelte av eksemplene i denne artikkelen er hentet fra SCARRIE-relatert leksikonarbeid ved NTNU Trondheim.

² Her er SCARRIE-prosjektet et eksempel på hva som kommer til å skje i årene som kommer. Vi kan risikere at IT-industrien gjør arbeid som Norsk Språkråd vegrer seg for å gjøre.

dersom man benytter ordlistene fra prosjektet *Norsk komputasjonelt leksikon* (NorKompLeks) ved NTNU i Trondheim³, sammen med det leksikografiske materialet ved Seksjon for leksikografi og målføregransking ved Universitetet i Oslo. I *NorKompLeks*-materialet kan bøyingskodene tilpasses stilnormer, f.eks. bøyningen av *aske* og andre svake substantiv som enten er maskuline eller feminine: "feminin" bøyning hører til den radikale normen, mens den "maskuline" bøyningen hører til den moderate. Dette er et generelt mønster: dersom et oppslagsord kan bøyes "feminint" eller "maskulint", er alltid den feminine bøyningen radikal, mens den maskuline er moderat. Et lignende mønster finner vi for verbmorfologien, der dialektlignende varianter typisk hører hjemme i radikalt bokmål. Denne strategien virker for alle oppslagsord som kan bøyes på mer enn en måte, men man må naturligvis samle opp og analysere alle kodekombinasjonene (ca. 400 stykker).

De tilfellene der det kun finnes en bøyingskode som er spesifisert som sideform, må gjennomgås manuelt. Et eksempel er *granskau*:

granskau : [m1]

Antallet slike sideformer der det ikke er valgmuligheter, er ikke plagsomt stort (ca. 450). Vi ser altså at det er ikke så vanskelig eller tidkrevende å definere radikalt og moderat bokmål, dersom det er interesse for det. Siden det er såpass enkelt, er det viktig at offisielle språkorganer tar på seg denne oppgaven snarest.

En annen måte å definere stilnormer på er ved bruk av maskinlesegelige korpora der hvert oppslagsord er tilordnet informasjon om ordklasse og bøyingsinformasjon. Slik ordmerking i løpende tekst kan i dag gjøres automatisk, jf. f.eks. Johannessen (1998) og Nøklestad (1998). Dersom man klassifiserer tekstene etter stilnivå, kan man automatisk identifisere ordformer som hører hjemme i moderat og radikalt bokmål. Denne metoden har den åpenbare svakhet at tekstutvalget langt på vei bestemmer svarene, og det kan vise seg problematisk å få tak i tilstrekkelige tekstmengder. Det beste er antagelig en kombinasjon av ordlistegjennomgang og verifikasjon i løpende tekst.

Uttalebeskrivelser i ordbøker

---

³ NorKompLeks er nærmere beskrevet i Nordgård (1998a,b).

Det er generelt liten forståelse for at talenormer er nødvendige i norsk, noe som kommer av at de fleste nordmenn, inklusive undertegnede, aksepterer dialektbruk på en helt annen måte enn det som er vanlig i andre land. Men dette betyr ikke at man i ordbøker dermed skal avstå fra å opplyse om hvordan ord faktisk uttales i norsk. Slike beskrivelser er ikke det samme som en talenorm. En talenorm skal fortelle hvordan ord *bør* uttales, og det er noe helt annet enn å beskrive hvordan ord faktisk uttales i norsk. Likevel, offisiell norsk språkpolitikk har lite å si om norsk uttale.

Diskusjonen om hvorvidt det bør etableres en norsk talenorm, skal ikke berøres her. Men en uheldig konsekvens av at det knapt finnes uttalebeskrivelser for norsk (et unntak er Berulfsen 1969), er at innvandrere får unødig store problemer med å lære seg norsk. Når man skal lære seg et nytt språk, har man selvfølgelig behov for å vite hvordan ordene skal uttales. En ordbok uten uttaleinformasjon er simpelthen ikke særlig interessant for en som ikke har det aktuelle språket som morsmål. Fremtidige ordbøker for norsk bør inkludere informasjon om hvordan ord uttales i ulike regioner av landet.

Uttaleinformasjonen må inkludere vanlig fonemisk transkripsjon, inklusive trykkplassering og tonelagsmarkering på leksikalske oppslagsformer. Der dialektgrupper plasserer trykket på ulike steder, må det markeres. Det samme gjelder distribusjonen av "tjukk l", palatalisering osv. I tillegg er det av og til behov for å opplyse om tonelagsendring i bøyingsparadigmene, f.eks. bøyningen av monosyllabiske hannkjønnsord som har tonem 1 i entall, men tonem 2 i flertall (jf. bøyningen av *bil*). Dette er oftest unødvendig informasjon for dem som har norsk som morsmål, men for utlendinger er den viktig.

Nyere uttalebeskrivelser for norsk er etablert i tilknytning til *Nor-KompLeks*-prosjektet. I dette materialet er alle grunnformer i bokmål og nynorsk beskrevet. Man har i første omgang lagt til grunn de vanligste uttalevarianter i sørøstnorsk. Beskrivelsene dekker variasjoner i trykkplassering, som i *ba1nan* (tonem 1 og trykk på andre stavelse) og *2banan* (tonem 2 og trykk på første stavelse). Det er også mulig å maskingenerere fonemiske beskrivelser av bøyingsparadigmene der feilraten er minimal. Et eksempel er listet opp nedenfor. Transkripsjonen er SAMPA, dvs. 7-bits redusert versjon av IPA. Tegnet =n er stavelsesbærende n, @ er trykklett pregløs "e" eller schwa, "markerer trykkplassering og tonem 1, "'markerer trykkplassering og tonem 2:

<i>Fonemisk transkripsjon i SAMPA</i>	<i>Grammatiske egenskaper</i>
" "bAnAn	subst hankj entall ubestemt

" "bAnAn=n	subst hankj entall bestemt
" "bAnAn@n	subst hankj entall bestemt
" "bAnAn@r	subst hankj flertall ubestemt
" "bAnAn@n@	subst hankj flertall bestemt
" "bAnAn=n@	subst hankj flertall bestemt
bA"nA:n	subst hankj entall ubestemt
bA"nA:n@n	subst hankj entall bestemt
bA"nA:n=n	subst hankj entall bestemt
bA"nA:n@r	subst hankj flertall ubestemt
bA"nA:n@n@	subst hankj flertall bestemt
bA"nA:n=n@	subst hankj flertall bestemt

Vi ser av dette eksempelet at *NorKompLeks*-beskrivelsene også inneholder grammatisk informasjon, og man kan generere grafemiske bøyingsparadigmer på samme måte som de fonologiske paradigmenes. Den grammatiske informasjonen er i det alt vesentlige i overensstemmelse med *Norsk Referansegrammatikk*, jf. Faarlund, Lie og Vannebo (1997).

Potensial for innvandrerbøker

Dersom det er interesse for å utnytte informasjonstypene beskrevet ovenfor i fremtidige innvandrerbøker i Norge, vil ordbøkene kunne tilføres dimensjoner som innvandrerne i lang tid har etterlyst: uttaleinformasjon, stilinformasjon og fullstendig informasjon om bøyninger, både grafemisk og fonemisk. Uttaleinformasjonen vil ikke være normativ, men deskriptiv. Brukerne kan selv velge hva slags uttalevarianter de vil holde seg til, og de vil formodentlig velge dem som er mest brukt der de bor. Stilinformasjonen vil kunne fjerne usikkerhet med hensyn til de valgfrie formene. Bøyningsinformasjonen hjelper dem til å bruke de riktige grammatiske formene.

Ordbøker som inkluderer all denne informasjonen, blir svært omfangsrike dersom de trykkes opp på vanlig måte. Kanskje kan man trykke ordbøker med ulike typer informasjon, – en vanlig type med tradisjonell leksikografisk informasjon, en med uttaleinformasjon, en med stilinformasjon, osv. Likevel, den beste løsningen vil nok være et hypertextformat, f.eks. på CD-ROM eller rett og slett på Internett. Hypertextformatet tillater at informasjonen modulariseres: brukeren kan ved enkle operasjoner få fram uttaleinformasjon, stilinformasjon eller bøyingsparadigmer. Dette formatet gjør det overkommelig å lage

nyutgivelser i takt med økning av ordforrådet og eventuelle grammatiske og fonologiske endringer (f.eks. den for enkelte formastelige utbredelsen av "sj"-lyden i talt norsk).

Referanser

- Berulfsen, Bjarne 1969: *Norsk uttaleordbok*. Oslo: Aschehoug.
- Faarlund, Jan Terje/Svein Lie/Kjell Ivar Vannebo 1997: *Norsk Referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagen, Kirstin/Janne Bondi Johannessen 1998: Disambiguering uten syntaks. I: Faarlund, Jan Terje/Brit Mæhlum/Torbjørn Nordgård (red.): *MONS 7. Utvalde artiklar frå det 7. Møtet Om Norsk Språk*. Oslo: Novus.
- Landrø, Mærit Ingebjørg/Bøye Wangensteen 1993: *Bokmålsordboka: definisjons- og rettskrivningsordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nordgård, Torbjørn 1998a: Norwegian Computational Lexicon (NorKompLeks). I: *Proceedings of the 11th Nordic Conference on Computational Linguistics*. Center for Sprogteknologi, Københavns Universitet.
- Nordgård, Torbjørn 1998: Nasjonal leksikografisk database. Status og potensial. I: Torp, Arne (red.): *NORSkrift*. Universitetet i Oslo.
- Nøklestad, Anders 1998: Statistisk disambiguerende tagging av norsk. I: Faarlund, Jan Terje/Brit Mæhlum/Torbjørn Nordgård (red.): *MONS 7. Utvalde artiklar frå det 7. Møtet Om Norsk Språk*. Oslo: Novus.
- Rosén, Victoria/Koenrad de Smedt 1998: SCARRIE. Automatisk korrekturlesing for skandinaviske språk. I: Faarlund, Jan Terje/Brit Mæhlum/Torbjørn Nordgård (red.): *MONS 7. Utvalde artiklar frå det 7. Møtet Om Norsk Språk*. Oslo: Novus.

Satu Syrjänen, Tuula Eskeland & Christine Lund

Terminologisamarbete kring invandrarspråk inom kontakttolkning i Finland

In 1998 the community interpretation agencies in Finland decided to work together in terminological matters. Lingua Nordica Oy arranged a workshop for interpreters in Arabic, Somalian, Kurdish, Persian and Russian. The aim of this workshop was to create equivalents for the terminology introduced in the new law of integration of immigrants. The terminology included a few neologisms and new derived words. As for the results, the workshop succeeded in putting together termlists consisting of 37 terms in five languages: Arabic, Somalian, Kurdish, Persian and Russian. The termlists will be handed out to all community interpretation agencies in Finland to help the interpreters and translators in their work.

1. Inledning

1.1 Migration i Finland

Invandringens moderna historia är ganska ung i Finland mycket på grund av historiska orsaker. Efter andra världskrigets slut flyttade nästan en halv miljon inhemska migranter från Karelen, ett stort område som Finland fick överlåta till Sovjetunionen, och integrerades över hela landet. Dessa människor kallades för migranter.

De första flyktingarna kom till Finland som båtflyktingar från Vietnam 1979. De första kvotflyktingarna kom i mitten av åttiotalet. Idag finns det cirka 84.000 utländska medborgare i Finland, och bara cirka 16.000 av dem är flyktingar. De största invandrargrupperna kommer från Ryssland, Estland, Sverige, Somalia, Sovjetunionen och f.d. Jugoslavien. Flyktingar har i huvudsak kommit från f.d. Jugoslavien, Somalia, Irak, Iran och Vietnam.

1.2 Kontakttolkning i Finland

Ända sedan 1989 har myndigheterna ansvarat för tolkservicen för flyktingar och asylsökande, genom att köpa tjänster för tolkning och översättning från Lingua Nordica Oy, ett privat företag som grundades just för detta ändamål, eller med andra ord för att täcka detta språkbehov med tolkar som arbetar runt om Finland. Under årens lopp har det

uppstått lokala och regionala tolkförmedlingar. Idag finns det sex kontakttolkcentraler i södra och mellersta Finland. Den sjunde planeras i norra Finland i slutet av 1999.

Kontakttolkarna i Finland har ofta en alltför kort tolkutbildning och de flesta kommer från andra yrkesgrupper. De har inte förut samarbetat i terminologifrågor, men med den nya lagen om integration av invandrare märkte man att tolkbyråerna borde koordinera arbetet med översättningen av de nya termerna. Tolkar och översättare har alltid själva skapat ordlistor av de termer de behöver, för det finns nästan inga ordböcker mellan finska och invandrarspråken. Till följd av detta använder olika tolkar i olika städer inte samma termer för samma sak, och det kan vara förvirrande för klienter som flyttar eller som kommer i kontakt med olika tolkar. Och det finns också en stor skillnad mellan tolkning och översättning. Vid översättning är det mycket viktigt att ha de exakta motsvarigheterna för termerna. Översättning är alltid skriven text och den blir ofta sedd som normgivande.

1.3 Invandrarordböcker och terminologiarbete i invandrarspråken i Finland

Tack vare att Finland är ett tvåspråkigt land har vi alltid kunnat utnyttja rikssvenskan som stöd och hjälp också för våra finska behov. Det var relativt lätt att anpassa ordlistor till det finska systemet eller att översätta till finska. Men de flesta tolkarna har fått klara sig så gott de kan. Man har varit tvungen att gå via ett tredje språk, såsom svenska, engelska, tyska eller ryska. Men det kan också bidra till feltolkningar.

Det finns bara några små invandrarordböcker på finska: albansk-finsk-albansk ordbok (1995; 15.000 uppslagsord), finsk-arabisk (1992; 12.000), finsk-bosnisk-finsk (1996), finsk-bulgarisk-finsk (1986; 27.000), grekisk-finsk (1992), finsk-grekisk (1985), finsk-grekisk-finsk (1985; 27.000), finsk-hebreisk (1981; 22.800), finsk-japansk-finsk (1996; 5.000), kinesisk-finsk (1985), finsk-kroatisk och serbisk-finsk (1995; 40.000), finsk-persisk och persisk-finsk (1996), finsk-polsk-finsk (1991; 29.000), finsk-thai-finsk (1993), finsk-tjeckisk-finsk (1984), finsk-turkisk-finsk (1995; 30.000), finsk-ungersk-finsk (1996; 40.000), finsk-vietnamesisk-finsk (1997; 60.000).

Social- och hälsovårdsministeriet har publicerat ett antal centrala ord i små ordlistor *Yleisavain* (Språknyckeln) 1992 på arabiska, franska, kurdiska, persiska, ryska, serbokroatiska, somaliska, svenska, tamil och vietnamesiska, och *Terveysavain* (Hälsonyckeln) 1993 på albanska, arabiska, engelska, franska, kurdiska, persiska, ryska, serbokroatiska,

somaliska, svenska och vietnamesiska. Utbildningsstyrelsen har publicerat ordlistor för undervisningsändamål, till exempel ordlistan för biologi, geografi och historia 1994 på albanska, arabiska, engelska, kinesiska, kurdiska, persiska, ryska, serbokroatiska, somaliska och vietnamesiska. Dessutom finns det en ordlista över flykting- och invandrararter med definitioner, men med termer bara på finska, svenska, engelska och tyska, publicerade av Centralen för Teknisk Terminologi.

För kontakttolkar finns det inga användbara ordböcker som innehåller samhällsterminologi, medicinsk terminologi eller juridisk terminologi. Nästan alla som börjar arbeta som kontakttolkar i invandrar-språk gör sina egna ordlistor som kan bestå av upp till några tusen ord. Det betyder att det finns ett stort behov för ordböcker och termlistor.

Sedan början av 1990-talet har Lingua Nordica Oy haft många kurser för tolkar och översättare i Finland. De flesta kurser har varit för personer som har finska som det andra språket. I Finland finns det också invandrare som har blivit placerade på svenskspråkigt område längs kusten, och därför har det varit behov att ha kurser på svenska för de här svensktalande invandartolkarna. Lingua Nordica Oy har därför också arrangerat tolk- och översättarkurser på svenska antingen i Helsingfors eller i Haparanda i Sverige. I de här kurserna har alltså också personer från Sverige deltagit, och det har varit mycket givande att ha samarbete över gränsen.

Vi har också haft kontakter med Oslo tolktjänst. Våra tolkar lärde känna tolkar i Oslo och upptäckte att problemen är mycket likartade, fastän det andra språket inte var detsamma, men tolkarna kunde använda sitt modersmål när de möttes. Det vore ytterst önskvärt att samarbetet kunde fortsätta, men lite mera organiserat. Sverige och Norge har mycket mera erfarenhet av invandrarproblematiken och kan säkert ha mycket att ge Finland i detta sammanhang.

2. Lag om integration av invandrare

2.1 En ny lag

En ny lag om integration av invandrare skall träda i kraft i Finland i september 1999. Målet är att skapa balans mellan invandrarens rättigheter och skyldigheter i samhället. Varje kommun får i uppgift att utarbeta ett program för integrationsfrämjande, vilket är bra med tanke på alla de kommuner som aldrig har ställts inför integrationsproblematiken. Den nya lagen tvingar också dem att tänka igenom saken.

Integrationsprogrammet skall göras upp i samarbete mellan arbetskraftsmyndigheterna, medborgarorganisationer och andra lokala myndigheter.

Den mest synliga förändringen som den nya lagen kommer med är att man börjar göra upp en individuell plan för varje invandrare. Lagen ställer högre krav på invandrare – de måste själva vara aktiva.

Enligt lagförslaget har en enskild invandrare rätt till en egen integrationsplan i högst tre år. Längre tid än så får processen inte ta. Den individuella integrationsplanen förutsätter också samarbete, den förpliktar till samarbete. Om personen inte uppfyller det som avtalats, kan man dra av från de sociala bidragen. Och analogt har staten också möjligheter att ställa krav på kommunerna. För att staten skall ersätta kostnaderna för flyktingar förbinder sig kommunen att utarbeta en klar strategi för integrationen.

2.2 Ny terminologi med den nya lagen

Med den nya lagen kom också flera nya termer som skapades för att uttrycka nya begrepp och en ny ideologi. Det första var ett nytt finskt ord för integration, *kotoutuminen*. Med det här ordet vill man skilja passiv integration (från invandrarens synpunkt), integrationsfrämjande, från aktiv integration, integration av invandrare, *kotouttaminen* på finska. Med den nya termen kom det andra nya begrepp: program för integrationsfrämjande, integrationsplan, integrationsstöd, samarbetskyldighet, anmälningsskyldighet.

De här termerna, som många andra samhällstermer, är sådana som inte har färdiga motsvarigheter i de invandrarspråk som talas i Finland, därför att själva begreppen saknas i andra samhällen. Men även om det inte finns en viss term i det andra språket, måste tolkar trots allt använda något ord eller uttryck. Av detta följer att tolkarna och översättarna själva skapar många nya termer för att kunna utföra sitt arbete. I början måste man nästan varje gång förklara vad termen betyder, men med tiden blir termen känd och andra börjar också använda den.

3. Terminologiseminarium eller workshop

3.1 Förberedelser

Finlands alla tolkbyråer inom den offentliga förvaltningen sammanträder ett par gånger om året, och hösten 1998 beslöt de att tillsammans arbeta för att samordna terminologiarbetet. Då hade det nya lagförslaget om integration av invandrare just lämnats in. Det skulle inverka också på kontakttolkningarna med sina nya termer och de nya situationer den medför.

För det första mötet i Helsingfors den 11 och 12 november 1998 valdes bara fem huvudspråk: arabiska, somaliska, kurdiska, persiska och ryska för att hålla nere antalet deltagare. Varje grupp hade fem till sex medlemmar. Dessutom hade vi några små grupper med en till två medlemmar i franska, serbiska/bosniska/kroatiska och vietnamesiska. Tillsammans var vi tjugotvå deltagare.

Varje deltagare fick en termlista på förhand. Termerna var plockade ur den finska lagtexten, tillsammans med definitioner som fanns i lagtexten. Men alla termer hade inte definitioner, och vi ville inte själva börja definiera dem. Lagen innehöll – både den finska och den svenska – definitioner för termerna 1–5, men termerna 6–37 hade inga definitioner eftersom de är gamla vedertagna termer.

Termer från lagen om integration av invandrare (här hämtade ur den svenska översättningen av lagen):

1. *Integration av invandrare*
invandrarrens individuella utveckling med målet att delta i arbetslivet och samhällslivet och samtidigt bevara sitt språk och sin kultur
2. *Integrationsfrämjande*
myndigheternas åtgärder och resurser för främjande av integration
3. *Program för integrationsfrämjande*
ett program som innehåller en plan angående mål, åtgärder, resurser och samarbete som gäller invandrarnas integrationsfrämjande. Programmet utarbetar kommunen i samråd med arbetskraftsmyndigheten och andra myndigheter samt folkpensionsanstalten
4. *Integrationsplan*
ett avtal mellan invandraren, kommunen och arbetskraftsbyrån om åtgärder som stöder invandraren och dennes familj vid inhämtandet av de kunskaper och färdigheter som behövs i samhället och arbetslivet

5. *Integrationsstöd*

ett stöd som är avsett att trygga invandrarens försörjning under den tid integrationsplanen är i kraft och med vars hjälp förutsättningarna för att stödtagaren skall inträda i arbetslivet och söka in till vidareutbildning främjas och förbättras, liksom stödtagarens möjligheter att vara verksam i det finska samhället

Övriga termer (som alltså ej var definierade) var *samarbetsskyldighet, anmälningsskyldighet, vuxenutbildning, yrkesvägledning, folkpensionsanstalten (FPA), kvotflykting, heltidsarbete, hemkommun, lagen om hemkommun, rehabilitering, uppehållstillstånd av något vägande humanitärt skäl, uppehållstillstånd på grund av behov av skydd, flykting, familjeåterförening, utkomststöd, utkomstskydd, stödåtgärd, asylsökande, arbetspraktik, arbetsmarknadsstöd, plan för arbetsökande, arbetskrafts- och näringscentralen, arbetskraftsservice, arbetskraftspolitisk, arbetskraftspolitisk vuxenutbildning, arbetskraftskommission, arbetskraftsbyrå, arbetskraftsmyndighet, utlänningslag, förläggning, befolkningsdatasystem, företagsverksamhet.*

3.2 *Workshopen*

Efter inledande föredrag delade deltagarna upp sig i språkgrupper och började leta efter motsvarigheter till de finska termerna. Varje grupp hade en sekreterare som skulle renskriva termerna. De grupper som inte kunde hitta motsvarigheter för alla termer skulle fortsätta samarbetet var och en på sitt håll och kontaktade andra per telefon. Avsikten var att varje grupp skulle ha färdiga ordlistor till det andra mötet på Lingua Nordica Oy den 3 och 4 mars 1999.

Samarbetet fungerade bra i några språkgrupper, medan andra inte kunde komma överens om termmotsvarigheterna. I slutet av workshopen blev nästan alla ordlistor färdiga, medan några grupper blev tvungna att fortsätta arbetet.

Det var ganska svårt att hitta motsvarigheter för ord som inte hade någon exakt definition. Och det var inte bara definitionerna som var bristfälliga utan också begreppssystemet. Det är alltid lättare att definiera ord om man har ett klart begreppssystem, och då finner man lättare den ekvivalenta termen. Nu var det ganska svårt att veta vilken term som var underordnad och vilken som var överordnad.

De arabiska, persiska, ryska och somaliska grupperna fick sina ordlistor färdiga. Alla grupperna säger att de var tvungna att använda

någon parafraas för de flesta termerna därför att de ifrågavarande språken saknar de här begreppen. Det svåraste var att finna den ekvivalenta termen för *kotoutuminen* och *kotouttaminen*, 'integration av invandrare' och 'integrationsfrämjande'. Den arabiska gruppen bestämde sig att använda ett ord med två olika avledningar. Den första har innebörden 'bli en medborgare' och den andra 'göra till en medborgare'. Den persiska gruppen använder två olika ord som betyder 'en invandrare anpassar sig' och 'anpassa en invandrare'. Så gör också den somaliska gruppen. Den ryska gruppen, för sin del, använder det ryska ordet för *integration* med förklaringar i båda betydelsena, vilket inte är bra vid tolkning. En tolk har inte tid att använda långa förklaringar när hon eller han tolkar.

4. Hur ska vi fortsätta?

Vi har nu gått genom det som är gjort till i dag, men det är mycket arbete som är ogjort. Det är alltså viktigt att komma vidare med arbetet. Det är nödvändigt att ge ut termlistorna som i dag innehåller 37 gemensamma termer. Det är klart att detta sätt att arbeta inte är speciellt effektivt och tar mycket tid. Det är självklart att idealet vore att det i varje språkgrupp fanns en person som gjorde listorna medan de andra i gruppen skulle gå genom dem och ge sina förslag.

Vi behöver också stöd från den finska språkbyrån i form av uppmuntran och intresse, men gärna också finansiering.

Vi nämnde tidigare här att ett nordiskt samarbete vore önskvärt med tanke på invandrartolkar och -översättare. Det vore mycket aktuellt att starta ett sådant samarbetsprojekt vad gäller samhällsterminologi. Många samhällsinstitutioner i Norden är mycket lika, och därför kunde man tänka sig att termer på många invandrarspråk kunde diskuteras gemensamt och också bearbetas på lika grundlag. Invandrargrupperna har livliga kontakter med varandra i Norden och detta underlättar möjligheterna till ett terminologiskt samarbete.

Lingua Nordica Oy ordnade som nämnt en uppföljande terminologiworkshop den 3 och 4 mars för tolkar i albanska och serbiska/bosniska/kroatiska, och samarbetet med alla grupper fortsätter i september. Vi är självklart tacksamma för all slags idéer och tankar runt detta tema. Vårt önskemål med detta arbete är att komma fram till ett så förstklassigt och professionellt resultat som det överhuvudtaget är möjligt. Men som sagt vore samarbete på nordisk nivå en bra lösning.

Litteratur

Terveyssanasto. Terveysvain. STM:n monisteita 1993:23. Helsinki 1993.

Yleisvain. Ulkomaalaisen ensisanasto. Helsinki 1992.

Sven Tarp

Lørnerordbøger for indvandrere og andet godtfolk

The paper argues that within a lexicographical typology dictionaries for immigrants must be considered a variant of learners' dictionaries. It calls for the development of a general theory of learners dictionaries on the basis of Scerbas warning against mixed bilingualism and including the modern theory of dictionaries functions. On this basis, the paper discuss the basic functions of learners dictionaries and presents a preliminary concept of a Danish learners' dictionary.

1. Begrebet indvandrerordbog

Begrebet indvandrerordbog har vundet indpas i leksikografien. Adskillige ordbøger i Danmark og de øvrige nordiske lande har i dag titler, hvor ordet indvandrerordbog indgår. Det er sandsynligvis sket mere eller mindre spontant, når leksikografer har stillet sig den opgave at udarbejde ordbøger, som er specielt rettet mod den store gruppe mennesker, som i de seneste årtier er kommet til Norden som indvandrere eller flygtninge. Der har derimod næppe været de store teoretiske eller metaleksikografiske overvejelser bag anvendelsen af dette ord.

Spørgsmålet er imidlertid, om der overhovedet tilkommer indvandrerordbøger en selvstændig plads i en leksikografisk typologi. Her findes der allerede en ordbogstype, som henvender sig til brugere, som er i gang med at tilegne sig et fremmedsprog, nemlig den såkaldte lørnerordbog (på engelsk: *learner's dictionary*). Den eneste forskel på indvandrere og lørnere i almindelighed er, at førstnævnte altid bor i det land, hvis sprog de forsøger at tilegne sig, mens lørnere også kan opholde sig uden for dette land. De behov, som brugerne af en ordbog har, vil derfor i almindelighed være fuldstændig de samme. Eller udtrykt på en anden måde: ordbøger til indvandrere og andre lørnere må nødvendigvis have de samme leksikografiske funktioner.

Den eneste større forskel, som man umiddelbart kan få øje på, er, at indvandrere som en del af deres integrationsproces vil have et særligt behov for at få en række konkrete kulturspecifikke forhold forklaret, herunder navnet på en række offentlige myndigheder og forordninger, som de kommer i berøring med i deres nye land. Dette vil først og

fremmest have indflydelse på lemmaselektionen og i et vist omfang også på eventuelle forklaringer til lemmaet. En almindelig lærer vil problemløst kunne anvende en indvandrerordbog til at få opfyldt sine behov. Den vil højst indeholde nogle overflødige angivelser, som fylder op uden at gøre den store skade. En indvandrer vil derimod i en almindelig lærerordbog savne de nævnte lemmata og oplysninger, hvad der dog nemt kunne rådes bod på, f.eks. ved hjælp af et lille hæfte med disse oplysninger.

Forskellene mellem almindelige lærerordbøger og indvandrerordbøger er således af sekundær art. Med hensyn til deres primære funktioner er der derimod ingen forskel på disse ordbøger. I en typologi, der bygger på ordbøgernes funktioner, vil det derfor være mest korrekt helt at afskaffe begrebet indvandrerordbog eller i bedste fald at medtage denne ordbogstype som en underart af lærerordbogen.

I det praktiske liv vil det dog være halsløs gerning og udtryk for en uhørt grad af intellektuelt hovmod, hvis metaleksikografien bildte sig ind, at den med en teoretisk bandbulle kunne slette indvandrerordbogen fra det danske og de øvrige nordiske sprog. Der er ingen tvivl om, at ordet har bidt sig fast og er kommet for at blive. Det må den teoretiske leksikografi lære at affinde sig med. Men det ville være opportunisme, hvis den af den grund undlod at gøre sig de nødvendige teoretiske overvejelser om indvandrerordbogen som en særlig form for lærerordbog. Og det ville i samme grad være udtryk for opportunisme eller lathed, hvis metaleksikografien slog sig til tåls med at konstatere det iøjnefaldende slægtskab mellem de to typer ordbøger. Den store opgave, som stiller sig, er at afdække, hvad der overhovedet gemmer sig bag begrebet lærerordbog, hvilke leksikografiske funktioner de har eller burde have, hvilke brugerkrav der må stilles til dem osv.

Denne artikel vil derfor ikke snævert fokusere på indvandrerordbøger, men vil tværtimod forsøge at kaste et kritisk blik på lærerordbøger i bredeste forstand.

2. Kritik af eksisterende ordbøger

Det kan være vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at foretage en kritisk undersøgelse af en bestemt genstand, hvis man ikke forud har en afklaret teori til at begrunde denne kritik i. En sådan teori findes ikke – eller er i hvert fald ikke forfatteren af denne artikel bekendt. Alligevel kan det være interessant at se på praksis i eksisterende indvandrerordbøger (lærerordbøger). Man kan i det mindste til at begynde med efterprøve,

om helt elementære leksikografiske principper er anvendt i de pågældende ordbøger.

De undersøgte ordbøger har været tilfældigt udvalgt og er således ikke i sig selv repræsentative for standarden i eksisterende ordbøger. Men det må alligevel påpeges, at det bestemt ikke har været hensigten at finde de ringeste eksemplarer frem for at jorde dem. Det er snarere det modsatte, som har været tilfældet. Alligevel må man konstatere, at indvandrerordbøger i dag ikke er noget at råbe hurra for – i hvert fald ikke, hvis man skal bedømme dem efter almindeligt accepterede leksikografiske kriterier. Spørgsmålet er imidlertid, om man alene kan tillade sig at gøre dette. Ofte er der ingen eller kun ringe økonomi i at lave en indvandrerordbog, som i sagens natur for det meste henvender sig til en relativt begrænset kreds af personer. I langt de fleste tilfælde er det ikke metaleksikografiske overvejelser, som har drevet værket, men derimod ønsket om at dække et stort behov hos de pågældende mennesker, som i forvejen har deres problemer at slås med. Mange gange er det sproglærere, indvandrere selv eller andre idealistisk indstillede personer, som gemmer sig bag forfatternavnene. De har hermed ydet en uhyre prisværdig indsats, og den bør man bestemt ikke ringeagte. I almindelighed kan man da også sige, at ordbøgerne trods deres åbenlyse leksikografiske mangler er bedre end ingen ordbøger.

Med disse respektfulde ord mener forfatteren af denne artikel at have ryggen fri til at svinge den leksikografiske slagterkniv. For ikke at trække pinen i langdrag anvendes den her kun til at dissekere en enkelt af den nævnte type ordbøger, bag hvilke der gemmer sig indvandrere eller sproglærere, om hvem man må formode, at deres leksikografiske uddannelse er begrænset. Dette offer, som på flere måde er repræsentativt for andre tilsvarende ordbøger, er *Persisk-dansk ordbog*, som ifølge forordet "er udgivet med henblik på herboende persisk (farsi) talende iranere, som en hjælp og en støtte i deres dagligdag i Danmark".

Eksempel 1: Artikler fra "Persisk-dansk ordbog"

Indvandrerordbøger findes – ligesom andre almensproglige ordbøger – i begge sprogretninger. Tager de – med henblik på indvandrere i Danmark – udgangspunkt i dansk, er de givetvis udarbejdet med det formål at hjælpe indvandrerne til at forstå danske skriftlige og mundtlige tekster. Går de i den anden sprogretning, har hovedtanken givetvis været at sætte indvandrerne i stand til at udtrykke sig på dansk. Ovenstående ordbog er et eksempel på sidstnævnte.

For at tage rosen først, så udmærker denne ordbog sig i forhold til andre lignende indvandrerordbøger ved at give udførlige oplysninger om bøjning af substantiver og verber. Men den er samtidig fuld af problemer.

For det første er der kun i uhyre få tilfælde anført betydningsmærker. Det gør det komplet umuligt for ordbogsbrugeren at vælge det rigtige ord, når der gives flere valgmuligheder som i tilfældet med *lilje*, *åkande* og *kakerlak*, som jo nok må siges at være temmeligt forskellige ting. Denne mangel gør det også umuligt at påpege og redegøre for de betydningsforskelle, som bunder i kulturforskelle mellem Danmark og Iran. Det er således tvivlsomt, om en iraner, der beder om en wienerpølse, vil få helt det samme produkt, som han plejer at sætte tænderne i hjemme i Iran.

For det andet giver *Persisk-dansk ordbog* kun meget sparsomme oplysninger om sprogbrug, som ikke desto mindre er afgørende, for at indvandreren kan anvende de danske ord i en korrekt sammenhæng. For eksempel indgår *mistanke* meget hyppigt i kollokationer som "have mistanke til nogen" og "rette mistanken mod nogen". Det ville bestemt have været på sin plads at inkludere sådanne kollokationer i ordbogen. I den forbindelse ville det også være formålstjenligt at anføre bøjningsangivelser til i det mindste nogle af kollokationerne, f.eks. ved *aflægge ed*, som i datid bøjes uregelmæssigt: "aflagde ed".

Persisk-dansk ordbog er symptomatisk for mange indvandrerordbøger, som er produceret af indvandrere eller indvandrerlærere uden egentlig leksikografisk baggrund. På mange måder ligger den faktisk i den bedre ende, da det uden den store Sherlock Holmes-indsats tilmed er muligt at finde en række eksempler på ordbøger, som udelukkende indeholder lemmata, ordklasseangivelser og ækvivalenter. Der er derfor ingen grund til at udpinde de problemer, som rejser sig med disse ordbøger. I stedet vil det være på sin plads at gå over til en anden type lærerordbøger, hvor folk med leksikografisk viden har forsøgt at takle problemerne på en nogen anden måde.

Et eksempel herpå er *Dansk grundordbog*, som også bærer en engelsk titel: *Basic Dictionary of Danish*. Denne ordbog indeholder 3.000 danske lemmata og henvender sig ifølge forordet "til enhver, der vil lære dansk i Danmark og i udlandet", altså en typisk lærerordbog, som ikke kun henvender sig til indvandrere. Ordbogen indeholder ud over ordlisten en kort dansk grammatik samt et kapitel, hvor ordene er ordnet efter begreber og situationer. Endelig reklamerer ordbogen i såvel forord som bagsidetekst med et engelsk-dansk indeks, hvor det danske lemma kan findes via et engelsk ord. Et sådant indeks kan selvsagt være temmeligt nyttigt og samtidig interessant at studere for en metaleksikograf. Problemet er dog, at man leder forgæves efter det, da det af uransagelige grunde er gledet ud af ordbogen.

Ideen med en selvstændig ordbogsgrammatik er naturligvis god. Det samme er kapitlet, hvor ordene ordnes efter begreber og de situationer, de bruges i. Det er dog problematisk, at der overhovedet ikke er nogen henvisninger mellem den egentlige ordliste og dette kapitel, hvad der ellers kunne have været nyttigt nok. Artiklerne i selve ordlisten indeholder lemmata, udtale, ordklasse, bøjningsformer og disses udtale samt det tilsvarende engelske ord:

Eksempel 2: Artikler fra "Dansk grundordbog"

Disse ordbogsartikler rejser en lang række problemer. Det første er udtaleangivelserne. Udtalen af skrevne danske ord volder som bekendt ikke alene udlændinge, men også danske skolebørn store vanskeligheder. Det er derfor prisværdigt, at man har forsøgt at råde bod på dette med de udførlige angivelser. Spørgsmålet er dog, om de ikke gør mere skade end gavn. Umiddelbart virker de som det rene volapyk, og man skal nok være en temmelig flittig bruger af brugsvejledningen, hvis man overhovedet skal gøre sig håb om at få de rigtige lyde ud af disse hieroglyffer. De fleste brugere vil nok være på herrens mark.

Et større problem er det, at udtaleangivelserne tager plads fra andre typer angivelser, som ville have været uhyre nyttige. Det gælder først

og fremmest angivelser med henblik på sprogbrug. Ordbogen skal ifølge ovenstående citat fra forordet blandt andet kunne benyttes ved sprogproduktion, som jo er en del af processen ved at lære dansk. Men man får f.eks. ikke at vide, at man på dansk hyppigt siger "ikke nogen" og "aldrig nogensinde", hvor man på engelsk siger "nobody" og "never". Og det må siges at være noget af en mangel.

Ideen med at lave en lærerordbog med et basisordforråd på 3.000 ord og et indeks (hvis det var der) fra engelsk eller brugernes øvrige modersmål er principielt set god. Det lægger op til, at læreren, som må formodes at være en nybegynder, helt fra starten tager udgangspunkt i det danske sprog og ikke i sit eget. Men ideen skæmmes af den gerrige måde, som oplysningerne serveres på i de enkelte ordbogsartikler. Der må mere kød på benet, hvis indvandrere og andre lærere skal være godt hjulpet.

Et forsøg herpå er de svenske *Lexin-ordbøger*, som nu også er ved at få deres aflæggere på de øvrige nordiske sprog. Udgangspunktet for de svenske ordbøger er en monolingval ordbog med 28.500 svenske ord. Den har så senere fået en bilingval dimension, idet der er udsendt og planlægges udsendt en række ordbøger, hvor svensk indgår sammen med de vigtigste indvandrersprog i Sverige. Men udgangspunktet er og bliver den monolingvale udgave, der har status som en slags stamordbog.

Denne ide er genial. Man udarbejder først en monolingval ordbog, hvor man detaljeret beskriver det svenske sprog. Dernæst genbruger man dette materiale, når det bilingvale afkom sættes i verden. Hermed sparer man kostbar arbejdskraft og gør det muligt at udarbejde ordbøger af høj kvalitet også for relativt "små" indvandrersprog, hvor det ellers ville betyde et uoverskueligt økonomisk udlæg at skabe sådanne værker.

Den monolingvale svenske Lexin-ordbog består af to dele: en ordliste og en række billedtavler, hvor ordene indgår i en begrebsmæssig sammenhæng. Der er tilmed – i modsætning til *Dansk grundordbog* – henvisninger mellem de to dele. Hermed kan man hurtigt gå fra det enkelte ord til en række begrebsmæssigt beslægtede ord, hvad der kan være yderst relevant ved sproginlæring og produktion. På samme måde kan man med udgangspunkt i de ord, som optræder i billedtavlerne, slå op i ordlisten og her få nyttige udtalemæssige, fleksionsmorfologiske og syntaktiske oplysninger om de pågældende ord. Alt sammen uhyre nyttigt og fortjenstfuldt.

De enkelte ordbogsartikler er også uhyre interessante. Der er en række nyttige oplysninger, som man ikke er forvænt med i den slags ordbøger. Artiklen starter med et lemma, hvortil der umiddelbart er

knyttet en udtaleangivelse, som bygger på en lydssystem, som er noget mere gennemskueligt end *Dansk grundordbog*. Herefter vises ordets bøjningsformer i deres fulde udskrift, dog uden udtaleangivelse, hvad der så afgjort er en mangel. Efter bøjningsformerne dukker ordklassen op noget diskret og hengemt.

Herefter bringes der på en ny linje en forklaring af ordet, ofte kun ved hjælp af synonymer. Man kan diskutere, om disse forklaringer ikke er for ordknappe for en lærer. I hvert fald er de undertiden noget indforståede. For eksempel forklares internationalismen *diktator* med *envåldshärskare*, som må siges at være et meget nordisk udtryk, som sikkert kun øger forvirringen hos de fleste brugere. Forklaringer i lærerordbøger – og især for begyndere – må nødvendigvis være så simple som overhovedet muligt. Til *Lexins* fordel må man dog sige, at henvisningerne (hvor de findes) til billedtavlerne bag i ordbogen letter forståelsen. Når man f.eks. under lemmaet *råtta* får forklaringen "en gnagare av släktet Murido", så er der næppe mange brugere, der føler sig meget klogere. Men følger brugerne henvisningen til billedtavlen, går der sikkert en prås op for de fleste mennesker, ikke mindst hvis de kommer fra den tredje verden, hvor denne lille pestspreader er mere synlig end på vore breddegrader.

Lexin udmærker sig ved at give rimeligt fyldige informationer om sætningsbygning. Det sker på to planer: et abstrakt og et konkret. Lad os tage lemmaet *beordrar*:

Eksempel 3: Artikel fra "Lexin"

I den spidse parentes får man i abstrakt form lemmaets syntaktiske kombinationsmuligheder. Man kan dog stille spørgsmålstegn ved, om formen ikke er for abstrakt og uigennemskuelig for mange blandt den tilsigtede brugergruppe. Under alle omstændigheder ville det have hjulpet gevaldigt, hvis de nævnte kombinationsmuligheder var blevet anskueliggjort i konkret form. Det sker undertiden, men ikke altid. Eftersom mennesker er forskellige og nogle har lettere ved at tænke abstrakt end andre, burde det være et krav til en lærerordbog, at alle de relevante kombinationsmuligheder vises både abstrakt og konkret. Det gælder især i ordbøger til indvandrere, hvoraf mange har en ringe

boglig uddannelse bag sig og derfor tit ikke er vant til at tænke abstrakt – især ikke i forhold til sprogets kategorier.

Eksempel 4: Artikel fra "Lexin"

Efter de abstrakte angivelser om syntaktiske egenskaber følger eksempler på konkret sprogbrug. Det drejer sig om kollokationer, idiomer, orddannelse (komposita) og beslægtede ord (f.eks. anføres substantivet *diktning* under verbet *diktar*). Disse oplysninger er også yderst nyttige for en lærer, som skal lære at se og anvende ordene i deres rette sammenhæng. Men de er måske noget karrige. For eksempel ville det i mange tilfælde have været ønskeligt med flere kollokationer. Det er også besynderligt, at der bruges samme leksikografiske tegn (trekant med spidsen opad) for kollokationer, komposita og beslægtede ord, mens idiomene bæres med en trekant på hovedet.

Alt i alt kan man sige, at *Lexin* er et stort skridt på rette vej mod konciperingen af brugervenlige indvandrerordbøger (lærnerordbøger), men at den smukke ide i et vist omfang bliver hæmmet i sin udfoldelse af en række uhensigtsmæssige leksikografiske beslutninger. Det spørgsmål, man må stille sig, er, hvad *Lexin* egentligt skal bruges til? Eller mere præcist: Hvilken eller hvilke ordbogsfunktioner skal den varetage?

Af forordet fremgår det, at "Lexin-serien är ett antal lexikon speciellt framtagna för invandrarundervisningens behov. Lexikonen ger det ordförråd som behövs i den grundläggande undervisningen mot målet aktiv tvåspråkighet."

Det bliver man ikke meget klogere af. Er det med henblik på reception eller produktion af svensk eller begge dele? Havde det været reception, kunne man have forventet mere udførlige og lettere forståelige forklaringer af de svenske lemmata. Og ved produktion ville flere kollokationer og måske også eksempler på orddannelse være til-

trængt. Ordbogen virker på denne måde, som om den sætter sig mellem flere stole uden selv at være bevidst, hvad den vil. Med mindre det da er noget helt tredje, som den dog heller ikke er meget meddelsom om.

For at afslutte gennemgangen af eksisterende ordbøger må Norden forbigående vige pladsen for det hedengangne DDR. I de tidligere socialistiske lande i Østeuropa udviklede der sig i et vist omfang andre traditioner med hensyn til sprogindlæring, hvad der også gav sig udslag i en anden praksis i en række ordbøger. Der findes et stort antal eksempler på ordbøger beregnet til sprogindlæring. Nedenstående artikel er fra en af disse, nemlig *Grundwortschatz der deutschen Sprache* fra 1983.

Eksempel 5: Artikel fra "Grundwortschatz der deutschen Sprache"

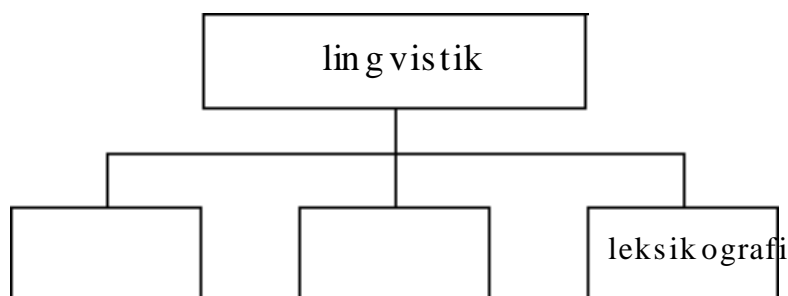
Ordbogen, der helt klart er beregnet på begyndere, er ligesom *Dansk grundordbog* på ca. 3.000 lemmata. Mange, men dog ikke alle disse lemmata, er ud over en enkel forklaring illustreret med en tegning. I modsætning til praksis i *Lexin* bringes denne direkte i ordbogsartiklen, hvad der i høj grad letter forståelsen og nedsætter søgetiden. Herefter følger typiske kollokationer samt idiomer, som også i dette tilfælde er forklaret. I forhold til *Lexin* indeholder den flere eksempler på sprogbrug, om end disse kun anføres i deres konkrete form. Derudover angiver den (implicit eller eksplicit) ordklasse, fleksion samt brug af kasus. Derimod medtager den ikke udtaleangivelser, som er knap så vigtige på tysk, når man en gang har lært udtalereglerne.

Alt i alt får læreren på få linjer en række nyttige oplysninger, som mere eller mindre svarer til det, som man har brug for på absolut begynderniveau. Men så heller ikke mere. For eksempel får man under verber som *sagen* og *beschließen* hverken eksplicit eller implicit at vide, at de hyppigt forbinder sig med *dass*-sætning, og det må da siges at være en konstruktion, som nybegynderen hurtigt får brug for.

Opsamlende kan man sige, at der i eksisterende lærer- og indvandrerordbøger er en lang række gode facetter, som der trygt kan brygges videre på, men at ingen af dem fuldt ud formår at give brugeren de oplysninger, som egentligt burde forventes i en ordbog af denne type. Men måske har dette noget at gøre med et mere dybtliggende spørgsmål, nemlig selve opfattelsen af, hvad leksikografi er.

3. Leksikografi som selvstændig videnskab

Et af de mere grundliggende problemer i eksisterende lærerordbøger er givetvis selve opfattelsen af disciplinen leksikografi. Det er en kendsgerning, at leksikografi i mange akademiske kredse stadig betragtes som en underdisciplin af lingvistikken på linje med en række andre underordnede discipliner. Dette kan illustreres på følgende måde:

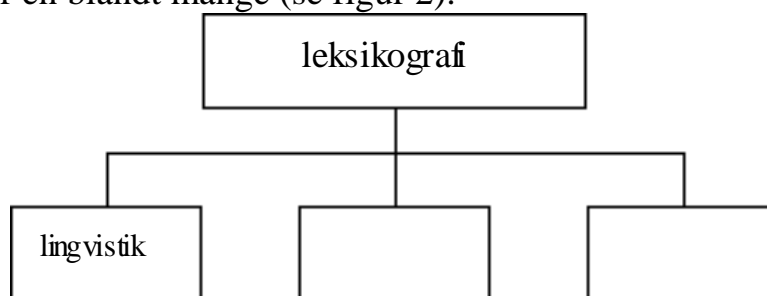
Figur 1. Leksikografi som lingvistisk underdisciplin

Denne opfattelse kan forklares historisk. Mange ordbøger er gennem tiden blevet udarbejdet af folk med en lingvistisk uddannelse bag sig. Det er ofte disse mennesker, som senere har beskæftiget sig med teoretisk leksikografi. Da de således selv har bevæget sig fra lingvistikken til leksikografien og ikke omvendt, har det været helt naturligt for dem at betragte sidstnævnte som en underdisciplin af førstnævnte. Men det bliver opfattelsen ikke mindre bornert af.

I virkeligheden findes der mange eksempler på ordbøger, hvor lingvistikken stort set ikke har spillet nogen rolle. Det gælder f.eks. i mange encyklopædier og fagordbøger, som ikke har haft en decideret

sproglig funktion. For at producere disse ordbøger kræves der imidlertid faglig viden på andre områder. For eksempel kræver udarbejdelse af et musikleksikon viden om musik, en geologisk ordbog viden om geologi osv. Derimod vil kendskab til sprogvidenskaben ofte være helt underordnet i slige ordbøger. Man kunne derfor med lige så stor ret hævde, at leksikografien er en underdisciplin af musikvidenskab, geologi osv. Hermed ville man kunne starte en større verdenskrig mellem alle tænkelige videnskabsgrene om leksikografiens tilhørsforhold, hvad der ikke ville føre til andet end gensidig udmarvelse og almindelig latterliggørelse.

På dette som på så mange andre områder har fredsfolk dog heldigvis fat i den lange ende. Den videnskabelige kendsgerning er nemlig, at leksikografien kun indbefatter en mindre del af lingvistikken, musikvidenskab, geologien osv. Og samtidig indeholder den en række særlige underdiscipliner, som er helt dens egne, først og fremmest brugeranalysen og funktionslæren, som har en helt central placering i leksikografien. Det eneste rigtige er derfor at betragte leksikografien som en selvstændig videnskabsgren, der har sit helt eget genstandsområde, nemlig ordbøger (i modsætning til lingvistikken, som er sproget osv.), og som består af en række underdiscipliner, hvoraf lingvistikken blot er en blandt mange (se figur 2).

Figur 2. Lingvistik som leksikografisk underdisciplin

Leksikografien, som i selve sit udgangspunkt er tværfaglig, er imidlertid ikke så bornert, at den betragter lingvistik, musikvidenskab, geologi osv. som underordnede discipliner. Som nævnt omfatter den kun dele af disse discipliner. Den betragter derfor alle disse discipliner som selvstændige videnskabsgrene, som dog ikke er adskilt af nogen hermetisk mur, men som tværtimod rummer en vis fællesmængde. (Se figur 3.)

udvikle en sådan teori, hvad der kræver langt mere plads. Det er udelukkende et forsøg på at skitsere for de nødvendige præmisser for en sådan teori.

En teori for lærerordbøger må bygge på den moderne funktionslære. Problemet er imidlertid, at de funktioner, som denne lære normalt arbejder med, endnu ikke er tilstrækkeligt præcist formuleret i forhold til de funktioner, som en lærerordbog må indbefatte. Den moderne funktionslære deler leksikografiske funktioner op i kommunikations- og vidensorienterede funktioner (se Tarp 1998). Førstnævntes opgave er:

- at bistå ved produktion og reception af tekster på modersmål
- at bistå ved produktion og reception af tekster på fremmedsprog
- at bistå ved oversættelse af tekster til og fra fremmedsprog.

De vidensorienterede funktioners opgave er omvendt:

- at give oplysninger om sagen (faget, verden osv.)
- at give oplysninger om sproget (f.eks. ved indlæring af fremmedsprog).

De funktioner, som en lærerordbog må have, ligger givetvis inden for ovennævnte funktioner. Men spørgsmålet er, hvilke kommunikative funktioner det drejer sig om? Og hvad det helt præcist er for oplysninger om sproget, som er påkrævet i forbindelse med indlæring af fremmedsprog? For at besvare disse spørgsmål er det passende at gå tilbage til den russiske leksikograf Scerba, som er inspirationskilden til den moderne funktionslære.

5. Tilbage til Scerba

I sin artikel *Forsøg på en almen leksikografisk teori* foreslog Scerba i 1940, at man for et vilkårligt sprogpar udarbejdede fire ordbøger:

Für jedes Sprachenpar sind vier Wörterbücher erforderlich – unbedingt zwei erklärende fremdsprachige Wörterbücher mit Erläuterungen in der Muttersprache des Benutzers des betreffenden Wörterbuchs, sowie in Abhängigkeit von den tatsächlichen Erfordernissen zwei Wörterbücher spezieller Art (im obigen Sinne) für die Übersetzung aus der Muttersprache in die Fremdsprache. (Scerba 1940)

Scerbas forslag tager med andre ord sit udgangspunkt i ordbogsbrugerens modersmål og omfatter for et vilkårligt sprogpar La-Lb

følgende fire ordbøger for brugere med henholdsvis L_a og L_b som modersmål:

for L_a -brugere

- forklarende L_b - L_a ordbog, hvor L_b forklares på L_a
- L_a - L_b oversættelseordbog af særlig art

for L_b -brugere

- forklarende L_a - L_b ordbog, hvor L_a forklares på L_b
- L_b - L_a oversættelseordbog af særlig art.

Scerba havde ved udarbejdelsen af sine ordbogskoncepter fremfor alt et pædagogisk sigte med henblik på indlæring af fremmedsprog, hvor han lagde stor vægt på, at man lærte sig et fremmedsprog ved at vænne sig til at tænke på det og derigennem tilegne sig dets system (= leksik og grammatik) og ikke ved at tage udgangspunkt i sit eget sprog. Den kontrastive metode havde derfor en meget lav stjerne i Scerbas fremmedsprogs-pædagogik, fordi den på længere sigt bidrog til "a mixed bilingualism due to numerous transfers from L_1 " og derfor "only goes for L_2 learning at the beginner's level" (se Mikkelsen 1992).

Den traditionelle ækvivalent- eller oversættelsesordbog var for Scerba et *malum necessarium*, som man måtte leve med, indtil andre og bedre ordbøger var konciperet. Scerba kom selv med forslag til sådanne ordbøger. Ideen med hans forklarende ordbog er, at man ved hjælp af forklaringer på sit eget modersmål tilegner sig betydningen af fremmedsprogets ordforråd. Hertil er ækvivalenter normalt ikke tilstrækkelige, da de ofte ikke gengiver denne betydning i hele dens bredde og dybde. Scerba tillader dog ækvivalenter i alle de tilfælde, "in denen dies die Erklärung vereinfacht und überhaupt nicht der erschöpfenden Kenntnisnahme der wahren Natur des Fremdworts schadet." (Scerba 1940).

Som nævnt fokuserer Scerba ikke i første omgang på oversættelse, men på fremmedsprogsindlæring. For Scerba synes egentlig oversættelse at være en kreativ aktivitet, som generelt bør ske uden brug af ordbøger. Forekommer den alligevel i andre tilfælde, betragter han den som en slags nødsituation, hvor oversættelsesordbøger derimod kan have en vis nytte. Scerbas hovedtanke er, at har man først forstået en tekst, kan man også oversætte den og finde de passende ækvivalenter:

Jeder, der ein Buch verstanden hat, wird, wenn er eine Übersetzung braucht, selbst die dazu nötigen Wörter auswählen können. (Scerba 1940)

Med hensyn til oversættelse til fremmedsproget må man ifølge Scerba principielt tage udgangspunkt i fremmedsproget, men da han samtidig erkender, at dette forudsætter et temmeligt højt niveau på dette sprog, opstiller han (faktisk i modstrid med sin egen pædagogiske metode) en række principper for en særlig type $L_1 > L_2$ ordbog for L_1 -brugere på begynderplan, der sætter disse i stand til at oversætte "*nicht-künstlerische Texte ohne grobe Fehler in eine Fremdsprache*", idet formålet med denne ordbog ikke alene er at gøre sig forståelig på fremmedsproget, "*sondern auch nicht lächerlich zu wirken.*" (Scerba 1940).

I overensstemmelse med Mikkelsen (1992) kan disse principper sammenfattes i fem punkter: 1) der anføres en ækvivalent, ikke en forklaring, som i en korrekt grammatisk form passer ind i en rigtig sætning på fremmedsproget, som er blevet oversat fra modersmålet, idet man vælger den ækvivalent, som passer ind i flest sætninger på fremmedsproget; hvis ingen generel ækvivalent findes, skal brugeren have tilstrækkelig information til at kunne afgøre, hvilken ækvivalent han skal vælge; 2) ækvivalenter, der er for "fremmedsprogede" og metaforiske, udelades; 3) alle delvise ækvivalenter og synonymer udelades; 4) findes der ingen fulde ækvivalenter, anføres delvise ækvivalenter med passende forklaringer; findes der heller ingen delvise ækvivalenter, nøjes man med forklaringer i parentes; og 5) de nødvendige grammatiske oplysninger anføres.

Scerbas tanker er blevet kritiseret fra flere sider. Noget af den mere interessante og konstruktive kritik finder man hos Duda 1986 og Duda et al. 1986, ikke mindst fordi de i deres udgangspunkt fastholder Scerbas grundtanker. De sammenfatter bl.a. forskellige kritikpunkter, som er fremkommet i anmeldelser af en russisk-tysk ordbog af Bielfeldt, hvor denne – uden eksplicit at gøre opmærksom på det – har arbejdet ud fra Scerbas principper for en forklarende ordbog. For eksempel skulle Scerbas kongstanke om, at fremmedsprogets ordbetydninger skal forklares på brugerens modersmål, ikke have vist sig holdbar i praksis:

Der Benutzer ist offensichtlich in der Lage, die Analyse einer Wortbedeutung, wie sie in einer Bedeutungsbeschreibung im einsprachigen Wörterbuch gemacht ist, nachzuvollziehen. Viel schwieriger scheint es für ihn zu sein, auf Grund einer gegebenen Bedeutungsbeschreibung die Bedeutung zu benennen, d.h. die Lexikalisierung vorzunehmen. (Duda 1986)

På grundlag heraf konkluderer Duda, at såvel Bielfeldts som Scerbas princip om at give forklaringen forrang for ækvivalenten må ændres, så

ækvivalenten får forrang, overalt hvor dette er muligt og tilstrækkeligt. Dobbelt anførelse af både ækvivalent og forklaring fører efter Dudas mening snarere til større usikkerhed end større klarhed hos brugeren. Duda mener dog ikke, at disse forslag ændrer grundlæggende ved Scerbas tanker:

Dem Anliegen Scerbas, die Bedeutungen fremdsprachiger Wörter ungeschmälert und eindeutig darzustellen, würde mit der Verschiebung des Akzents zum Äquivalenzwörterbuch kein Abbruch getan. (Duda 1986)

Den kritik, som Duda (1986) og Duda et al. (1986) fremsætter af Scerbas ide om at forklare ordene på brugerens modersmål, er vigtig. Det er dog et problem, at de ikke fortæller, om denne kritik i lige grad gælder for nybegyndere og viderekomne, hvor man dog godt kunne forestille sig en vis forskel. Også deres kritik af de manglende ækvivalenter i forbindelse med oversættelse er principielt set interessant, men kun med hensyn til oversættelsesordbøger. I det konkrete tilfælde er den derimod meget uretfærdig over for Scerba, hvis forklarende ordbog netop havde det primære formål at give brugerne indsigt i fremmedsprogets system og herved øge deres evne til at producere på det.

Om end Scerba var polyglot og havde svært ved at sætte sig ind i de vanskeligheder, som "normale" mennesker har, når de skal håndtere flere sprog, havde han fuldstændig ret i sin bekymring for, at lærerne kan oparbejde en "blandet bilingvisme". Derfor kaldte han også sine oversættelsesordbøger for ordbøger "af en særlig art", som egentlig kun havde det formål at hjælpe novicen til at tage de første skridt i en situation, hvor det endnu er umuligt at kommunikere med vedkommende på fremmedsproget.

Spørgsmålet er dog stadig, om ikke Scerba skyder sig selv i foden med sine "oversættelsesordbøger af en særlig art", og om det ikke er muligt at udtænke en anden løsning, som kan knytte direkte an til hans "forklarende ordbog".

6. Lørnerordbogens funktioner (2)

Indlæring af et fremmedsprog er en sammensat proces. Meget skematisk kræver den for det første reception af mundtlige og skriftlige tekster. Dernæst kræver den tilegnelse af det, som Scerba kaldte for fremmedsprogets system, dvs. dets leksik og grammatik. Dette kan dels ske "passivt" eller "naturligt" gennem bearbejdning (reception) af store mængder fremmedsproglige tekster og dels "aktivt" gennem et bevidst

studie af fremmedsproget. Dette studie kan ske direkte ud fra fremmedsproget (hvad betyder dette fremmedsproglige ord og hvordan bruges det?) eller med udgangspunkt i lærerens eget modersmål (hvad hedder dette ord på fremmedsproget og hvordan bruges det?). Endelig omfatter indlæring af et fremmedsprog opøvelse af evnen til at producere tekster på dette sprog, hvad der fremfor alt sker – eller bør ske – på grundlag af den nævnte tilegnelse af fremmedsprogets system, såfremt man ønsker at undgå den blandede bilingvisme.

Disse tre delprocesser – reception, tilegnelse af fremmedsprogets system og produktion – må ikke opfattes som en tretrinsraket, hvor det ene trin nødvendigvis kommer før det andet. Tværtimod indgår de i et indbyrdes samspil og finder på sin vis sted samtidigt, idet den ene proces til stadighed betinger den anden proces.

Det spørgsmål rejser sig nu: Hvor og i hvor høj grad ordbøger kan understøtte hele denne indlæringsproces?

En ordbog har sin største force på ordplan. På kollokations- og idiomplan kan den også være et meget nyttigt redskab. På sætningsplan er dens nytte allerede temmeligt begrænset, og på tekstplan er den helt uden relevans.

Med hensyn til reception kan en ordbog yde en lærer meget stor hjælp. Det sker først og fremmest ved at give en dækkende forklaring (evt. gennem ækvivalenter) af ordenes betydning på fremmedsproget. Det sker endvidere ved at forklare idiommer og vanskelige kollokationer, samt ved at tilordne afvigende bøjningsformer til et bestemt lemma (f.eks. pluralisformen *lemmata* til singularisformen *lemma*). Med hensyn til ordenes bibetydninger i alle tænkelige sammenhænge (på sætnings- og tekstplan) kan en ordbog selvsagt ikke komme hele vejen rundt. Her er der kun *the hard way* tilbage, nemlig at "leve sig ind" i fremmedsproget. Men lige netop det må først og fremmest være en udfordring for avancerede fremmedsprogbrugere og i mindre omfang for viderekomne, mens det derimod ikke er det hovedproblem, som læreren som nybegynder slås med.

Den kommunikations-orienterede funktion "reception af fremmedsproget" er således en central funktion, som bør indarbejdes i en lærerordbog, og som denne også rent faktisk er i stand til at varetage på en fornuftig måde.

Ved produktion af fremmedsproglige tekster har en ordbog de samme muligheder og begrænsninger med hensyn til ordenes betydning, som det var tilfældet ved reception. Derimod er ordbogen i stand til at give meget fyldestgørende oplysninger om udtale (især i elektroniske udgaver) og fleksion. Endvidere kan den give forholdsvis omfattende oplysninger om ordenes umiddelbare syntaktiske egenskaber,

f.eks. om et verbum forbinder sig med bestemte præpositioner, om det tager person- og tingsobjekt, dativ- eller akkusativobjekt, infinitiv, at-sætning osv. Den kan også give eksempler på hyppigt forekommende kollokationer og idiomer, om end hjælpen svinder ind, jo mere man bevæger sig op fra ordforbindelses- til sætningsplan. Også her gælder det, at der ikke er anden vej end *the hard way*, men at læreren og især nybegynderen er hjulpet temmelig godt på vej.

Den kommunikations-orienterede funktion "produktion på fremmedsproget" er derfor også en funktion, som bør indarbejdes i en lærerordbog, og som denne ligesom ved reception er i stand til at varetage på acceptabel vis.

Tilbage står Scerbas "tilegnelse af fremmedsprogets system". Ligesom det er tilfældet i forholdet mellem "reception" og "produktion", er der heller ikke her nogen kinesisk mur mellem de angivelser, som kan varetage denne funktion, og de angivelser, som varetager funktionerne "reception" og "produktion". Faktisk vil de angivelser, som er anført under disse to funktioner, langt hen ad vejen være dem, som der er brug for i forbindelse med tilegnelse af fremmedsprogets system. Spørgsmålet er imidlertid, om man kan komme ret meget længere ved hjælp af en ordbog.

En ordbog i egentlig forstand er langt mere egnet til at beskrive et sprogs leksik end til at redegøre for dets grammatik. En lang række oplysninger om et sprogs grammatik vil det ikke være muligt at anføre i den enkelte ordbogsartikel. Det gælder f.eks. generelle oplysninger om brug af artikler, pronomener, passiv, gerundium, participier, om omvendt ordstilling ved spørgsmål (på dansk) og et langt osv. Sådanne oplysninger hører hjemme i en lærebog eller en decideret grammatik. Det er klart, at en lærerordbog kan afbøde denne mangel ved at indbefatte en særlig ordbogsgrammatik som selvstændig leksikografisk byggedel og specielt udarbejdet til formålet. Beslutningen om at udarbejde en sådan ordbogsgrammatik vil i et vist omfang afhænge af, hvad der ellers er på markedet af grammatikker over det pågældende sprog. Meget taler dog for at medtage en særlig ordbogsgrammatik, bl.a. fordi det på denne måde bliver muligt at foretage henvisninger fra ordlisten til denne byggedel, hvorved man kan uddybe og berige angivelserne i de enkelte ordbogsartikler. Imod en sådan ordbogsgrammatik taler dog, at det kan gøre ordbogen forholdsvis større og dyrere.

Ønsket om at hjælpe brugeren til at tilegne sig fremmedsprogets system får også konsekvenser for nogle af de angivelser, som allerede er omtalt under "reception" og "produktion". Det gælder især med hensyn til ordenes syntaktiske egenskaber. Hvis man f.eks. til et verbum anfører kollokationer, hvorigennem man konkret viser nogle af dette

ords syntaktiske kombinationsmuligheder, f.eks. at det kan forbinde sig med en bestemt præposition eller en at-sætning, så kan brugeren ikke umiddelbart slutte – eller overhovedet vide – om denne brug er hyppig for det pågældende ord, eller om det drejer sig om særtilfælde i en konkret ordforbindelse. Denne usikkerhed taler for at arbejde videre med det koncept, som er anvendt i *Lexin-ordbøgerne*, nemlig at angive ordenes syntaktiske muligheder både "abstrakt", dvs. som generel regel, og konkret i form af ordforbindelser, hvor denne regel er anvendt. På denne måde ville man komme en smule videre i tilegnelse af fremmedsprogets system.

Sammenfattende kan man sige, at den vidensorienterede funktion "tilegnelse af fremmedsprogets system" også er en funktion, som bør indarbejdes i lærerordbøger. Men i modsætning til de kommunikations-orienterede funktioner "reception" og "produktion" kan denne funktion kun i et vist omfang varetages af den egentlige ordbog. Kun hvis der inkluderes en særlig ordbogsgrammatik, kan ordbogen på acceptabel vis opfylde de behov, som en lærer må have i forbindelse med tilegnelse af fremmedsprogets leksik og grammatik. Sker det ikke, kan ordbogen alligevel være meget nyttig i forbindelse med den nævnte funktion, men kun i samspil med en af de eksisterende grammatikker for det pågældende sprog.

Alt i alt bliver konklusionen på ovenstående overvejelser, at en lærerordbog må stræbe efter at varetage følgende tre funktioner:

kommunikations-orienterede funktioner

- reception af fremmedsproget
- produktion af fremmedsproget

vidensorienterede funktioner

- tilegnelse af fremmedsprogets system.

Derimod bør lærerordbøger ikke varetage funktionerne "oversættelse til fremmedsproget" og "oversættelse fra fremmedsproget", som på dette trin af fremmedsprogsindlæringen gør mere skade end gavn, da de bidrager til den blandede bilingvisme, som Scerba så indtrængende advarede imod.

7. Konceptionelle overvejelser

Som det stiltiende er sket ovenfor, deler man traditionelt folk der er ved at tilegne sig et fremmedsprog op i tre kategorier: begyndere, viderekomne (øvede) og avancerede. Det er selvsagt en grovopdeling, som yderligere kan finopdeles efter behov. Det er en kendt vittighed inden for leksikografien, at enhver bruger er helt sin egen med sine egne helt specielle behov, og at der derfor optimalt set burde udarbejdes ordbøger til hvert enkelt menneske, hvis de hundrede procent skulle opfylde vedkommendes behov. Det er klart, at dette er både absurd og umuligt. Leksikografien er i den forstand meget pragmatisk og har forlængst vænnet sig til at grovopdele den tiltænkte brugergruppe med henblik på at producere ordbøger, som er tidsmæssigt og økonomisk forsvarlige. I forbindelse med ordbøger for fremmedsprogede kan leksikografien derfor problemløst overtage fremmedsprogspædagogikkens grovopdeling i begyndere, viderekomne og avancerede:

Begynder er man i den fase, hvor man tager de første skridt på fremmedsproget og tilegner sig dets grundlæggende ordforråd og centrale grammatik.

Viderekommen er man i den fase, hvor man behersker fremmedsprogets grundlæggende ordforråd og vigtigste grammatiske regler, og hvor man begynder at tænke og formulere sig nogenlunde frit på fremmedsproget.

Avanceret er man i den fase, hvor man tænker og formulerer sig helt frit på fremmedsproget, men stadig ikke er helt "indfødt".

Til disse tre grupper svarer tre forskellige ordbogstyper. Til de to første må der udarbejdes særskilte lærerordbøger, mens den sidste gruppe har nået et sådant niveau, at den fuldt ud kan finde hjælp i en af de allerede eksisterende monolingvale ordbøger, som er beregnet til det pågældende sprogs egne modernmålsbrugere. I Danmark ville det betyde, at en udlænding på avanceret niveau ville kunne finde svar på sine spørgsmål i *Retskrivningsordbogen*, *DanskOrdbogen*, *Nudansk ordbog* og *Ordbog over det danske Sprog*.

Med ovenstående in mente er det klart, at lærerleksikografiens egentlige genstandsområde er ordbøger for begyndere og viderekomne. Disse ordbøger adskiller sig på forskellig måde fra hinanden. For det første med hensyn til lemma-mængden: Det er i sagens natur klart, at begyndere kan nøjes med væsentligt færre lemmata end gruppen af viderekomne. På samme måde har de i første omgang kun behov for de mest almindelige betydninger af et ord, ligesom de kan nøjes med de mere generelle grammatiske regler, som er knyttet til dette ord. Mindre almindelige betydninger og grammatiske særregler kommer givetvis i anden række og hører snarere hjemme i ordbøger for viderekomne.

Enkelthed og overskuelighed er kodeord på dette trin og opnås fremfor alt ved en streng prioritering af de angivelser, som knyttes til de enkelte ord.

Det kan være svært at sætte tal på, hvor mange lemmata de to typer lærerordbøger burde indeholde. Det vil sandsynligvis være meget varierende fra sprog til sprog. Men for et sprog som dansk vil et slag på tasken være 4.500–6.000 for ordbøger til begyndere og 20.000–30.000 for ordbøger til viderekomne. De 3.000 lemmata i *Dansk grundordbog* forekommer umiddelbart at være for knebent med mange åbenbare lemmahuller. Men det er givetvis et emne, der kan føre til lange og udmarvende diskussioner, som der dog hverken er plads, tid eller lyst til at gå i detaljer med i denne artikel.

Spørgsmålet er nu, om det er tilstrækkeligt at foretage en lemma-selektion på det sprog, som lærerne i er gang med at tilegne sig, om eller det også er nødvendigt med en ordbog eller ordbogsdel, som går fra lærernes modersmål til fremmedsproget. For at besvare dette spørgsmål må man se på hver enkelt af de funktioner, som lærerordbogen skal varetage.

Ved "reception" er det selvsagt tilstrækkeligt at tage udgangspunkt i fremmedsproget, idet det er den eneste mulighed i dette tilfælde. Ved "produktion" stiller tingene sig noget anderledes. I det omfang, læreren allerede kender det fremmedsproglige ord og blot behøver at få dets betydning bekræftet eller få oplysninger om bøjning og syntaks, er en lemmaselektion på fremmedsproget også tilstrækkelig. Hvis læreren ikke kender det pågældende ord, forudsætter det, at der er mulighed for en anden tilgang til ordet. Det kan ske fra beslægtede eller synonyme ord eller – som i Lexin-ordbøgerne – fra billedtavler, hvor ordene indgår i en begrebsmæssig sammenhæng. Men dette kan givetvis langt fra løse alle problemer for en nybegynder, som jo netop er kendetegnet ved et uhyre begrænset kendskab til fremmedsproget. Der vil derfor være brug for en tilgang fra lærerens eget modersmål.

Tilsvarende overvejelser gør sig gældende for funktionen "tilegnelse af fremmedsprogets system". Med mindre læreren ønsker at læse ordbogen igennem fra ende til anden (i hvilket tilfælde den ikke burde være alfabetisk opbygget), må der også her være en eller anden tilgang fra vedkommendes modersmål.

Tilsyneladende er vi nu havnet i Scerbas dilemma, som i desperation fik ham til at foreslå udarbejdelsen af "oversættelsesordbøger af en særlig art" på trods af hans egne kraftige betænkeligheder ved den blandede bilingvisme, som dette kunne føre med sig.

Der findes dog en genvej, som på sin vis redder leksikografien ved at bryde med dens principper. Denne genvej er udarbejdelsen af et

indeks på brugerens eget modersmål og med karakter af en "nøgen" ordliste uden alle de angivelser, som den teoretiske leksikografi traditionelt slår til lyd for. Et sådant indeks skal være så tilpas blottet for oplysninger, at det ikke forleder brugeren til at slå sig til tåls med de anførte ord, men tværtimod tvinger vedkommende til at føre sit opslag til ende gennem et nyt opslag i den ordbogsdel, der tager sit udgangspunkt i fremmedsproget. Man kan forestille sig, at et indeks af denne type indeholder følgende:

- et udgangsord (ikke et lemma) på brugerens eget modersmål
- udgangsordets ordklasse, hvor en sådan findes
- en kumulativ opremsning af ækvivalente ord (ikke ækvivalenter) på målsproget
- evt. ordklasse til målordet, hvor ordklassen skifter eller ikke findes på udgangssproget.

Betydningsmarkering anføres kun i tilfælde af polysemi på udgangssproget, dvs. ikke til at betydningsadskille ordene på målsproget. På denne måde står brugeren i en meget dårlig situation, hvis der ikke foretages videre opslag i den fremmedsproglige ordliste. Det er i denne del, at brugeren får de relevante oplysninger om fremmedsprogets ord. På denne vis tvinges brugeren til at tage sit udgangspunkt i fremmedsproget, til at tilegne sig fremmedsproget på dets egne præmisser, idet ordbogen ikke på nogen måde lægger op til at sammenligne de to sprog. Hvis brugeren alligevel vælger at slå sig til tåls med det nævnte indeks (brugere er jo nærmest per definition uberegnelige), kan leksikografen i sindsro vaske hænder, idet man kan tillade sig at forvente, at brugeren selv tager et ansvar for sin sprogindlæring.

Et indeks af denne type, som også kunne kaldes en nøgle eller en bro til fremmedsproget, kan laves forholdsvis nemt. Det kan selvsagt ikke ske ved en selvstændig selektion på lærerens modersmål, da dette ville kunne føre til lemmaløkker på målsproget. Derimod kunne man skabe indekset ved at lave en kumulativ ækvivalentsselektion til eksisterende lemmata på fremmedsproget, som derefter vendes rent maskinelt. Det er alt sammen imod gængse leksikografiske regler, og derfor er det vigtigt at slå fast, at det ikke drejer sig om en ordbog fra modersmål til fremmedsprog, men netop om et indeks og intet andet. Tages disse forholdsregler, bliver bruddet på leksikografiens principper pludselig til en berigelse af denne leksikografi.

8. Forslag til koncept

I det følgende præsenteres *råskitsen* til en serie hypotetiske lærerordbøger for henholdsvis begyndere og viderekomne, som er ved at lære dansk. Undervejs fremsættes der bemærkninger til evt. forskelle mellem de behov, som de to grupper måtte have til hver deres ordbøger. Konceptet bygger på den ide, som også kan genfindes i de svenske *Lexin-ordbøger*, nemlig at der først udarbejdes to monolingvale danske grund- eller stamordbøger, som dernæst kan udbygges med en bilingval dimension specielt rettet til udlændinge med forskellige modersmål.

Ordbøgerne tænkes udsendt som både papir- og computerudgaver, men med mindre andet er fremhævet, drejer det sig i det følgende alene om konceptet for papirudgaven, idet computerudgaven vil indeholde de samme oplysninger, men med mulighed for helt andre kombinationer. Det drejer sig endvidere udelukkende om artiklerne i den danske ordliste, idet det forudsættes, at ordbogen også skal bestå af andre byggede, f.eks. en dansk ordbogsgrammatik, en sektion, hvor ordene – evt. ved hjælp af billedtavler – ordnes efter begreber og situation, som de hyppigt anvendes i osv. Derudover vil de ordbøger, som er udbygget med en bilingval dimension, omfatte et indeks som beskrevet ovenfor.

En artikel i ordbøgerne vil kunne omfatte følgende felter:

lemma: Der selekteres 4.500–6.000 danske lemmata til ordbøger for begyndere og 20–30.000 danske lemmata til ordbøger for viderekomne. (Pladsen tillader ikke at angive de præcise selektionskriterier.)

ordklasse: Ordklasse anføres dels for at adskille homonymer af forskellig ordklasse og dels som en kode, der samtidig indeholder en implicit henvisning til ordbogsgrammatikken, hvor man kan få generelle oplysninger om brugen af substantiver, verber, adjektiver osv. Ordklasseangivelserne tjener hermed alle tre relevante funktioner.

udtale: I papirudgaven anføres der udelukkende udtale til lemma, hvad der sker gennem et enkelt lydssystem. I computerudgaven vil det derimod være muligt ved et simpelt klik at høre udtale af alle danske ord: lemma, bøjningsformer, kollokationer osv. Udtaleangivelser bringes af hensyn til funktionen "produktion".

fleksion: Ved fleksion skelnes der mellem funktionerne "produktion" og "reception". Med henblik på "produktion" og i det hele taget ved "tilegnelse af fremmedsprogets system" er det tilstrækkeligt at angive det hyppigst forekommende bøjningsmønster, forudsat at det er anerkendt af Dansk Sprognævn. For at varetage funktionen "reception" er det derimod også nødvendigt at anføre evt. afvigende bøjningsmønstre, så brugeren kan være sikker på, at opslaget er sket under det rigtige ord.

skriftvariant: Af hensyn til funktionen "reception" anføres der ortografiske varianter, som er tilladt af Dansk Sprognævn, eller som i praksis er hyppigt forekommende. Disse varianter selekteres samtidig som rene henvisningslemmata, som viser hen til den anbefalede form.

forklaring: Der anføres forklaringer til alle lemmata. Forklaringerne gives enten som synonyme, parafraser, illustrationer eller egentlige forklaringer. Efter inspiration af bl.a. *Longman Dictionary of Contemporary English* og den spanske *Diccionario para la enseñanza de la lengua española* udvikles et simpelt forklaringsprog, der bygger på omkring 2.000 ord, som alle er inkluderet i ordbogen. I ordbøger med en bilingval dimension oversættes disse forklaringer, idet der i tilfælde af fuld ækvivalens udelukkende anføres ækvivalenter på lærernes modersmål. Der tages således ikke hensyn til Dudas bemærkninger om, at det i praksis har vist sig, at brugeren udmærket kan finde sig til rette med forklaringer på fremmedsproget. I hvert fald for begyndere vil et forklaringsprog på 2.000 ord allerede udgøre en betragtelig del af de 4.500–6.000 ord, som ordbogen netop skal hjælpe dem til at beherske, hvad der ville betyde, at brugerne måtte foretage et stort antal ekstra opslag udelukkende for at forstå forklaringerne. Det ville ikke være brugervenligt. Forklaringerne tjener alle tre relevante funktioner for lærerordbøger.

synonymer: Synonymer anføres dels med henblik på at uddybe ovenstående forklaring og dels for at sætte læreren i stand til at variere sit sprog i forbindelse med funktionen "produktion". Der selekteres udelukkende synonymer, som samtidig optræder som lemmata. Synonymerne repræsenterer på denne måde en implicit henvisning til disse lemmata, idet det ikke anbefales at bruge dem uden at foretage opslag under de pågældende lemmata. Derigennem tjener synonymerne også varetagelse af funktionen "tilegnelse af fremmedsprogets system".

antonymer: Begrundelsen for at medtage antonymer er den samme som for synonymer.

stilistisk anmærkning: Såfremt ordene er specielt "ladede", anføres en stilistisk anmærkning, som er med til at sikre, at læreren bruger disse ord i deres korrekte sammenhæng. Dette vil fremfor alt gælde for ordbøger til viderekomne, da begyndere normalt ikke bør belemres med sådanne specielt "ladede" ord.

syntaks: Der bringes udførlige angivelser om ordenes umiddelbare eller nærsyntaktiske egenskaber (præpositioner, objekt, infinitiv, at-sætning osv). Disse angivelser bringes dels eksplicit (dog ikke for abstrakt) for at give de almindelige regler for det pågældende ords syntaktiske kombinationsmuligheder og dels implicit ved hjælp af konkrete eksempler på kollokationer og evt. typiske sætninger, hvor ordene

indgår. Af hensyn til alle brugerforudsætninger illustreres alle eksplicite angivelser med konkrete eksempler. Viderekomne har givetvis brug for flere angivelser om syntaks end begyndere, men for begge grupper gælder det, at disse oplysninger ikke bør være for få, da de er helt centrale for at varetage funktionerne "produktion" og "tilegnelse af fremmedsprogets system".

idiomer: Af hensyn til både "reception" og "produktion" anføres typiske idiommer, som efterfølges af en forklaring. Der vil generelt være brug for flere idiommer i ordbøger for viderekomne, mens begynderne kan nøjes med færre.

orddannelse: Der anføres eksempler på typisk orddannelse ved hjælp af komposita. Såfremt betydningen af disse komposita ikke er umiddelbart gennemskuelig, forklares de, idet de ikke nødvendigvis selekteres som selvstændige lemmata andetsteds i ordbogen. Angivelser om orddannelse tjener såvel funktionen "produktion" som funktionen "tilegnelse af fremmedsprogets system".

beslægtede ord: Beslægtede ord, f.eks. af andre ordklasser, anføres med det formål at sætte læreren i stand til at variere sit sprog i forbindelse med funktionen "produktion". De anførte ord selekteres samtidig som selvstændige lemmata, idet angivelsen i sig selv repræsenterer en implicit henvisning til disse lemmata. Det anbefales, at læreren følger disse henvisninger, før han/hun forsøger at bruge de beslægtede ord i praksis. På denne måde understøtter de også funktionen "tilegnelse af fremmedsprogets system".

synonyme ordforbindelser: Ikke kun synonyme ord, men også synonyme ordforbindelser er vigtige med henblik på at berige lærerens sprog og dermed tjene funktionerne "produktion" og "tilegnelse af fremmedsprogets system". Med synonyme ordforbindelser tænkes der her på kollokationer, idiommer og fraser, hvor artiklens lemma ikke indgår, men som i betydning svarer til ordforbindelser konstrueret med det pågældende lemma. Ordforbindelserne forsynes i alle tilfælde med forklaring, så brugeren kan vide, hvornår de kan anvendes. Blandt andet Jón Hilmar Jónsson har argumenteret for, at sådanne ordforbindelser medtages i lærerordbøger. I det forudsatte koncept medtages de hovedsagelig i ordbøger for viderekomne.

henvisninger: Der arbejdes i ordbogsartiklerne med et særligt henvisningsfelt, hvorfra der kan gives eksplicite henvisninger til ordbogsgrammatik, billedtavler, anbefalede skriftvarianter osv. Henvisningerne tjener efter omstændighederne alle tre relevante funktioner i forbindelse med lærerordbøger.

På grundlag af ovenstående skitserede grundordbog kan der herefter udarbejdes en række ordbøger, som indeholder en bilingval dimension

rettet imod de forskellige lørneres modersmål. Eftersom der er stor forskel på antallet af lørnere med de forskellige sprog som modersmål, vil det i praksis være nødvendigt at differentiere de muligheder, som findes. Til syvende og sidst handler det dog om bevillinger. Alt kan lade sig gøre, hvis den danske stat vil vise sig rundhåndet på dette område.

Til sproggrupper med mange brugere udarbejdes en selvstændig ordbog, hvor alle forklaringer i grundordbogen oversættes eller erstattes med fulde ækvivalenter. På grundlag af en kumulativ ækvivalentselektion til de danske lemmata foretages en vending, som skaber basis for et indeks fra brugerens modersmål til det danske målsprog.

Til sproggrupper med færre brugere bibeholdes den oprindelige grundbog. Samtidig udarbejdes der på samme måde som ovenfor et indeks fra modersmål til dansk, som udsendes som separat hæfte. Er det af økonomiske årsager ikke muligt at gøre dette i alle tilfælde, gøres det i hvert fald for den mindre begynderordbog.

Til sproggrupper med meget få brugere bibeholdes den oprindelige grundbog uden nogen form for indeks.

Afslutningsvis er det for god ordens skyld nødvendigt at påpege, at ovenstående udelukkende er en råskitse til et koncept for lørnerordbøger. Det indeholder givetvis flere mangler og svage punkter, som forhåbentligt giver anledning til kritik og nye frugtbare diskussioner mellem leksikografer. Et endeligt koncept må vente på udviklingen af en decideret teori for lørnerordbøger. Og det er en opgave, som stiller sig i den nærmeste fremtid.

9. Litteratur

Bergenholtz, Henning, Jette Pedersen, Vibeke Vrang & Richard Almind: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime og Center for Leksikografi 1999.

Diccionario para la enseñanza de la lengua española. Alcalá de Henares og Barcelona: Universidad de Alcalá de Henares og Biblograf 1995

Dollerup, Cay & Inge Padkær Nielsen : *Dansk grundordbog. Genvej til det danske sprog*. København: Høst & Søn 1994.

Duda, Walter: Ein "aktives" russisch-deutsches Wörterbuch für deutsch-sprachige Benutzer?. I: Erika Günther (red.): *Beiträge zur Lexikographie slawischer Sprachen*. Berlin: Akademieverlag 1986, 9–15. (=Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte. Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft 147.)

- Duda, W., M. Frenzel, E. Wöller & T. Zimmermann: *Zu einer Theorie der zweisprachigen Lexikographie. Überlegungen zu einem neuen russisch-deutschen Wörterbuch*. Berlin: Akademie Verlag 1986. (=Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte. Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft 142.)
- Gellerstam, Martin (red.): *Lexin. Språklexikon för invandrare. Svenska ord – med uttal och förklaringar*. Stockholm: Norstedts Förlag 1993.
- Hernández, Humberto Hernández: La lexicografía didáctica del español: aspectos históricos y críticos. I: Maria Teresa Fuentes Morán & Reinhold Werner (red.): *Lexicografías iberorománicas: problemas, propuestos y proyectos*. Madrid og Frankfurt am Main: Iberoamericana og Vervuert 1998, 49–79.
- István, Kosasras: *Grundwortschatz der deutschen Sprache*. Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag 1983.
- Jónsson, Jón Hilmar: *Fraseologiens plass i ordbøker for innvandrere*. Mundtlig oplæg på "Symposium om invandrerordbøger", afholdt af Nordisk forening for leksikografi og Nordisk Sprogråd på Schæffergården i København, 5.–7. februar 1999.
- Longman Dictionary of Contemporary English*. Second Edition. Essex: Longman 1987.
- Mikkelsen, Hans Kristian: What Did Scerba Actually Mean by "Active" and "Passive" Dictionaries? I: Karl Hyldgaard-Jensen & Arne Zettersten (red.): *Symposium on Lexicography V. Proceedings of the Fifth International Symposium on Lexicography May 3–5, 1990, at the University of Copenhagen*. Tübingen: Niemeyer 1992, 25–40.
- Nudansk ordbog. Bind 1–2*. 15. udgave. København: Politikens Forlag 1992.
- Ordbog over det danske Sprog. Bind 1–28*. 4. oplag. København: Gyldendal 1981.
- Retskrivningsordbogen*. København: Dansk Sprognævn (I kommission hos Gyldendal) 1986.
- Scerba, L.V.: Versuch einer allgemeinen Theorie der Lexicographie. I: Werner Wolski (red.): *Aspekte der sowjetrussischen Lexicographie. Übersetzungen, Abstracts, bibliographische Angaben*. Tübingen: Niemeyer 1982, 17–62.
- Tarp, Sven: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggede i et brugerorienteret perspektiv. In: *Hermes, Journal of Linguistics* 21. Århus: Handelshøjskolen i Århus 1998, 121–137.
- Yunai, Feridoun: *Persisk-dansk ordbog*. København: Jørgen Paludans Forlag 1989.

Henrik Andersson

To nye danske idiomordbøger

Danske talemåder ved Allan Røder. Gads Forlag. 616 sider. København 1998. Pris inkl. moms: kr. 398.

Talemåder i dansk. Ordbog over idiom af Stig Toftgaard Andersen. Munksgaard. 419 sider. København 1998. Pris inkl. moms: kr. 299.

Der har længe manglet en bredt dækkende ordbog over danske talemåder. I 1998 fik vi hele to: Gads Forlag udgav Allan Røders *Danske talemåder* først på foråret, Stig Toftgaard Andersen's *Talemåder i dansk. Ordbog over idiom* udkom kort før årsskiftet på Munksgaard. I 1990 kom Gyldendal med Peter Molbæk Hansens udtaleordbog, få måneder efter lå Munksgaards overdådige *Den Store Danske Udtaleordbog* på boghandlerdisken. Måske beror det på tilfældigheder, men det begynder at ligne knaldhård konkurrencestrategi, at forlagene absolut skal lægge to sten i den danske sprogbeskrivelses huller. Hvorom alting er, har ordbogsbrugerne grund til at glæde sig over, at de får noget at vælge imellem, og de omtalte udtale- og idiomordbøger er så forskellige i omfang, leksikografisk metode og valg af målgruppe, at de hver for sig er berettigede udgivelser.

Først gælder det Allan Røders *Danske talemåder*, en sag på over 600 sider. Antallet af talemåder er ikke oplyst, men forlaget meddeler, at den bringer godt – vist i betydningen 'over' – 5000 citater.

Bogen tager sig nydelig ud. Artiklerne præsenterer sig i to brede spalter med fast for- og bagkant. Der er god luft mellem artiklerne, som er opbygget på følgende måde: opslagsord (dvs. første substantiv i en given talemåde), ordforbindelse, betydningsforklaring, et eller flere citater med præcis(e) kildeangivelse(r). Herefter følger der, når det regnes for nødvendigt, forskellige redaktionelle bemærkninger, som regel en forklaring på talemådens oprindelse eller bogstavelige betydning, sjældnere ækvivalente udtryk på fremmede sprog. Derefter kan der følge en særlig markering, 'forældes', hvis talemåden skønnes på vej ud af sproget. Alle talemåder får en af tre stilistiske markeringer: 'daglig tale', 'skriftsprog' eller 'slang'. Endelig angives ved hjælp af Kalkar, ODS, ODS-S, Nye ord i dansk 1955–75, Dansk Sprognævns seddelsamling eller Bevingede ord, i hvilket århundrede talemåden første gang er hjemlet. En del velvalgte illustrationer (reklamer,

annoncer, satiriske tegninger m.m.) skaber variation i tekstmassen og bidrager til at gøre Danske talemåder til en underholdende bog.

Lemmer – udvalg, udformning, krydshenvisninger

I indledningen forklarer redaktøren: "Da talemåderne er en meget omfattende gruppe, har jeg i første omgang valgt at begrænse mig til den meget almindelige type, hvis grundbestanddele er en navnemåde med tilhørende genstandsled, hensynsled, omsagnsled og/eller biled, hvori der indgår navneord eller egennavn".

I praksis betyder det, at de mange talemåder, der ikke indeholder et navneord eller egennavn, helt bliver udeladt. Det er for så vidt i orden, men man må sige, at princippet bliver fastholdt med lidt for sammenbidt konsekvens. Når fx *At sparke røv* defineres: "at vise kvaliteter; have noget i sig; 'ville noget'", så ville det være hensigtsmæssigt, at læseren kunne slå den prægnante ækvivalent *At ville noget* op. Og når *At gå til vaflerne* forklares "At tage energisk fat; gå til den", savner man indgangen *At gå til den*. Redaktøren kunne godt have slækket lidt i sådanne tilfælde. Det er snarere systemtvang end konsekvens, så det er næsten med sadistisk fryd, man konstaterer, at udtrykket *At gå fløjten* har lusket sig ind i varmen – ved at adverbiet *fløjten* har klædt sig ud som bekendt form af substantivet *fløjte*!

Det kan tit være et problem at etablere en grundform af en given talemåde, ikke mindst, når man som Røder redigerer ud fra et stort korpus af autentiske tekster. Når det i et læserbrev fra 1995 hedder: "Særlig kunstnere og kulturpersoner er sprunget i blækhuset", er der så tale om en tilfældig variant af *At fare i blækhuset*, eller er den tilstrækkelig leksikaliseret til at få indflydelse på opslagsformen, der da må være: *At fare/springe i blækhuset*? Røder vælger det sidste, jeg ville (som Stig Toftgaard Andersen) have valgt det første (3 eksempler med *fare*, kun ét med *springe*), men man skal aldrig være for skråsikker. Der er og bliver tale om et skøn, og jeg tør bestemt ikke afvise, at Røders skøn her er bedre end mit. Går vi et niveau op, fra variationer i det enkelte ord til variationer i talemådernes syntaktiske bestanddele, møder vi et andet principielt problem: Man kan have nogen i sit brød, men man kan også være i nogens brød. Skal man vælge en indgang både til det transitive mønster *At have nogen i sit brød* og det intransitive *At være i nogens brød*, eller skal man vælge ét af mønstrene som indgang og blot angive den syntaktiske variation i eksempel materialet, uden videre eller i et særligt markeret underafsnit (som fx *At få fluer i hovedet*, der udskiller *At sætte nogen fluer i hovedet* i en selvstændig blok)? Idiomet med *brød* varierer på både ord- og syntaksplan, så det udløser 4 selvstændige lemmer: *At have nogen i sit*

brød, At komme i nogens brød, At tage nogen i sit brød, At være i nogens brød. Det er skudt over målet at splitte en talemåde med en og samme betydningsoverføring op i fire indgange, blot fordi materialet har rigeligt med eksempler på (tilfældige) syntaktiske varianter. Hvis der samtidig er etymologiske angivelser, får man en endnu tydeligere fornemmelse af tomgang. *At bringe nogen i fedtefadet* og *At komme i fedtefadet* giver enslydende omtale af en mulig tysk ækvivalent 'ins Fettnäpfchen treten', for blot at nævne ét af mange eksempler på redundante etymologier. (Toftgaard Andersen, hvis udgivelse har fremmedsprogsækvivalenter som en af de vigtigste oplysningstyper, mener for resten, at 'ins Fettnäpfchen treten' ækvivalerer med *jokke i spinaten*, men lad nu det ligge). Røder burde i højere grad, end det er tilfældet, have samlet variationer under ét lemma.

Princippet for alfabetisering er strengt indtil det indædte: der alfabetiseres ikke efter grundform, men efter bøjningsform, dernæst (sekundært) efter de følgende led. Det får kedelige konsekvenser, når flertal får omlyd. Det kan være svært at bevare overblikket, når de ret mange talemåder med substantivet *fod* først organiseres i tre forskellige alfabetiske systemer: *Fod*, *Fode* og *Foden*. Men det er trods alt til at leve med. Virkelig generende bliver det, når man skal forbi *Fodspor ... Fædre* (13 spalter), før man kommer til *Fødder* og *Fødderne*. Endnu værre, når man kommer til *Rod ... Rødder*. Her er der – uden krydshenvisninger – 17 spalter mellem *At have sin rod i noget* 'At stamme fra noget; have sin oprindelse eller årsag i noget'; *At slå rod* 'At slå sig ned; etablere sig; gøre varigt indtryk' og *At have rødder i noget* 'At stamme fra noget; have sin baggrund eller årsag i noget'; *At slå rødder* 'At slå sig ned'. Som det fremgår af betydningsforklaringerne og citatmaterialet, er eller kan der være betydningsnuancer mellem entals- og flertalsformerne, men den semantiske beslægtethed er så markant, at indgangene i det mindste burde være forsynet med krydshenvisninger.

Men det forbyder redaktionsreglerne, efter hvilke der kun gives henvisning, hvis en talemåde indeholder to substantiver, eller hvis dens kerneord er behandlet i et betydningsafsnit under et andet opslagsord. Altså (tilnærmelsesvis gengivet med værkets typografi):

Type 1:

Tanden

At få blod på tanden – se **Blod**

Type 2:

Fødder

At slikke nogens fødder – se

Røven

At slikke nogen i røven

Yndefuldt er det ikke, men konsekvent gennemført, det må indrømmes; det har ikke været muligt at gribe Røder i én eneste blind eller cirkulær henvisning. Skal man være streng, må man imidlertid til type 2-eksemplet bemærke, at der er en stilistisk forskel på *slikke nogens fødder* og *slikke nogen i røven*, som ikke omtales i **Røven**-artiklen. Således også:

Hampen

At være helt ude i hampen – se

Skoven

At være helt i skoven

Det, at opslagsordene opsplittes i bøjningsformer, kan medføre tunge henvisninger, fx

Fingeren

At stikke fingeren i jorden – se **Finger**

At stikke en finger i jorden

Når den slags morfologiske varianter kan udløse en henvisning, forekommer det ude af proportioner, at redaktionsreglerne ikke har taget højde for, at krydshenvisninger ville være nyttigere ved variationer af typen *At give den hele armen* og *At give den hele barmen*, for slet ikke at tale om *At få en appelsin i turbanen* (under **Appelsin**) og *At få noget i turbanen* (under **Turbanen** i den modsatte ende af ordbogen). Igen: Røder ville have vundet meget, hvis han i højere grad havde fulgt princippet om at samle varierende former under ét lemma, for så havde han kunnet henvise uden at bryde reglerne.

Der er også et par eksempler på det modsatte: At to lemmaer med forskellige semantiske værdier er samlet under ét. I *At sende nogen/noget på gaden*, 'At afskedige nogen; offentliggøre noget' knytter de to betydningsforklaringer sig til en afvigelse i valensmønsteret. Det burde have udløst to indgange, én med *nogen* og én med *noget*. Ligeledes *At rive nogen/noget op med rode*, 'At skille nogen fra vedkommendes rødder; udrydde eller fjerne noget fuldkommen'.

Betydningsforklaringer, citater og kildeangivelser

Betydningsforklaringerne er en af værkets stærke sider. Røder har talent for at udforme definitioner, der hverken er for brede eller for snævre. Mere tilfældige semantiske glidninger lader han det som regel fyldige citatmateriale om at dokumentere, hvilket er et klogt valg. Sproget i den redaktionelle tekst er klart og kontant, og man kan kun være imponeret over, hvor sjældent han må gribe til at omskrive et idiom med andre overførte ord eller udtryk. Det er faktisk ikke så let, som redaktøren af *Danske talemåder* får det til at se ud!

Også citatmaterialet er et stort plus ved udgivelsen. Idiomcitater fylder tit så meget, at de i almindelige betydningsordbøger må redigeres ned til sokkeholderne. Det er meget behageligt at studere belæg, der rigtig giver talemåderne plads til at baske med vingerne, og hvor konteksten som regel fremgår uden redaktionelle indskud og forklaringer.

Selv i *Danske talemåder* kan redaktionelle kommentarer til belægene ikke helt undgås, og det ville have været rart, om der til dem havde været valgt en skrifttype, der afveg fra citatet. Som de står, kan de let falde sammen med citatteksten. Fx belæg nr. 3 på *At have ben i næsen*:

Det er en talemåde, som man ofte støder på i annoncer: »Har du ben i næsen? Har du nerver af stål (osv.)«.

Anførselstegnene » og « udgør et efter min smag lidt for umarkant skel mellem redaktionel tekst og citat, når redaktørens bemærkning ud fra sammenhængen godt kunne læses som en del af citatet. Og ved lyrikcitater udelades anførselstegn – da de gengives med bevarelse af forlæggets strofiske opbygning, ville det også se grimt ud – men læservenligt er det ikke (se fx Benny Andersen-citatet under *At rette skytset mod nogen/noget*).

Kildeangivelserne er præcise. Ved aviser og blade angives sektion og sidetal (men ikke spaltenummer, hvilket er i orden). "De anvendte bogudgaver er så vidt muligt fra de senere år og vil kunne findes på de fleste større biblioteker" (s. 13). Det er sikkert i den bedste mening, at Røder har villet bane vejen for den læser, der vil verificere citaterne. Men i betragtning af, at eksemplerne for det meste er angivet med så rigelig kontekst, at et eventuelt ønske om verificering højst kan være motiveret af mistanke til redaktørens akribi, virker det uhensigtsmæssigt. Det slører citaternes kronologi, og ikke engang kildefortegnelsen bagest i bogen angiver et givet værks oprindelige udgivelsesår. Når man tænker på, hvor mange brugere, der har bandet over ODS-kilder som "Ewald.(1914)" og "Blicher.(1920)", burde Røder have sparet læseren for besværet med at stå på hovedet i litteraturhistoriske

opslagsværker. Til ODS' forsvar kan man gøre gældende, at artiklerne blev redigeret i en tid, hvor man kunne tage for givet, at de fleste læsere kunne placere Holberg, Wessel, Johs. Ewald, Baggesen, Blicher, Carl Bernhard, Herman Bang, Gustav Wied osv. i forhold til hinanden, eller i det mindste havde en klar forestilling om, i hvilket århundrede forfatterne var produktive. Dét kan man ikke i dag, så hvad skal de mange, som har lært i skolen, at tekster før 1970 er "ældre", stille op med fx Kjeld Abell: *Anna Sophie Hedvig* (1982), Jens Baggesen: *Labyrinten* (1986), Herman Bang: *Tine* (1986), Knuth Becker: *Det daglige brød* (1983), Holger Drachmann: *En Overkomplet* (1987) osv. osv. Når der tilmed gælder den regel for citaternes rækkefølge, at ældre eksempler normalt kommer efter de nutidige (jf. s. 12), og når klassikere desværre ofte udgives med moderniseret ortografi, unddrager man mange læsere enhver fornemmelse af historisk kontinuitet.

Danske talemåder er redigeret ud fra et stort tekstkorpus. Gennemgår man kildefortegnelsen, fremgår det, at vægten klart ligger på kilder efter 1950. Fra tiden før 1700 er der kun Hans Christensen Sthens skolekomedie Kort Vending. Det 18. og 19. årh. er tyndt repræsenteret i forhold til det 20. årh. Eksempelmaterialet er kraftigt domineret af blad- og avistekster fra 1990'erne.

At *Danske talemåder* først og fremmest er en samtidsordbog, fremgår ikke blot af stofudvælgelsen, men også af det sproghistoriske syn, der kommer til udtryk i brugen af markeringen 'forældes'.

Sprogbrugsmarkeringer

I brugervejledningen (s. 13) hedder det: "Talemåder, der virker umoderne eller gammeldags, er markeret med 'forældes'".

Det er meget vagt formuleret. Går markeringen på noget stilistisk (svarende til "gammeldags", "arkaiserende" o.l.) eller på noget frekvensmæssigt (svarende til "nu sjældent"). Hvis det sidste er tilfældet, hvad skal man så lægge i "nu"? Siden det moderne gennembrud? Det 20. årh.? Efter 1950? Efter 1980? Er der tale om et fait accompli (næppe, for så skulle der vel have stået "forældet")? En igangværende proces (= "ved at blive forældet")? En prognose eller profeti (= "vil blive forældet")?

Man bliver ikke meget klogere, hvis man analyserer artiklerne med 'forældes'-markeringen.

En kategori af de således markerede ord synes at svare til 'forældet'. Pga. spinkelheden i det exciperede materiale før 1900 er der meget få tilfælde af denne kategori. Det drejer sig om:

- At slikke sine fingre efter nogen*, 'At være meget ivrig efter at få nogen' (1 belæg (Carl Ewald, f. 1856)),
- At se nogen på fingrene*, 'At holde grundigt øje med hvad nogen laver' (1 belæg, også Carl Ewald),
- At sætte nogen på forundringsstolen*, 'At gøre nogen til skydeskive for alles kommentarer' (1 belæg (Karin Michaëlis, f. 1872)),
- At omfavne skyen i stedet for Juno*, 'At få noget ringere end det som man håbede på' (3 belæg, hvoraf kun det sidste nævner Juno (Søren Kierkegaard, f. 1813; Jens Baggesen, f. 1764; Carl Bernhard, f. 1798)),
- At løbe med limstangen*, 'At lade sig narre' (1 belæg (Carsten Hauch, f. 1790)).

Indrømmet, disse talemåder støder man vist ikke på i dag. Men hvorfor egentlig tage dem med? Ganske vist har Røder forsynet dem med nyttige forklaringer på betydning og oprindelse, men der er så få af denne type, at det virker tilfældigt, at lige netop de nævnte er kommet med. Udvælg 20 tilfældige ODS-spalter, og se, hvor mange sjove talemåder, der er forsvundet ud af sproget.

Er markeringen 'forældes' på sin plads ved eksemplerne ovenfor, må man undre sig over, at samme markering er brugt som karakteristik af idiomer som:

- At rejse børster*, 'At blive irriteret eller vred; stritte imod' (4 belæg (Klaus Rifbjerg, f. 1931; Sven Holm, f. 1940; Martha Christensen, f. 1926, Aage Dons, f. 1903)),
- At være fyr og flamme*, 'At være meget ivrig; være begejstret' (3 belæg (H.C. Branner, f. 1903; Robert Storm Petersen f. 1882; Carl Ewald, f. 1856)).

Selv i tilfælde, hvor materialet indeholder helt nye belæg fra aviser og blade, falder hammeren. For blot at nævne nogle få eksempler:

- At få en appelsin i turbanen*, 'At komme ud for et uventet held' (B.T. 1996; Ekstrabl. 1995; Rifbjerg, f. 1931; Hans Scherfig, f. 1905),
- At slå nogen i hartkorn med nogen*, 'At sidestille nogen; regne nogen for lige eller ens' (Femina 1996; Weekendavisen 1996; B.T. 1994; Hans Kirk, f. 1898),
- At have hjerte til noget*, 'At kunne nænne noget' (Ude og Hjemme 1996; Politiken 1997; Berl.Tid. 1996; Oehlenschläger, f. 1779),

At have ondt i håret, 'At have tømmermænd' (Femina 1996). I dette sidste eksempel oplyses det meget interessant, at udtrykket stammer fra en revyvisse 1914, og at betydningen tidligere lige så hyppigt var 'at være tosset'. "Men i dag drejer det sig næsten kun om tømmermænd". Når redaktøren umiddelbart herefter svinger 'forældes'-køllen, rammer han sig selv på munden.

Der er kun tale om et lille udvalg af de 'forældes'-talemåder, som jeg studsede over. Selvfølgelig kan ordbogsredaktører anlægge forskellige skøn over et givet materiale, men det er altid en god tommelfingerregel at spare en sprogbrugsmarkering, hvis man er i tvivl. Mon Røders skøn beror på en pessimistisk formodning om, at kommende generationer vil blive uopretteligt sprogligt understimulerede? I hvert fald har mange af eksemplerne et præg af prognose eller profeti, som en ordbogsredaktør ikke bør befatte sig med. Redaktøren burde i højere grad lade det materiale, som han flittigt og fortjenstfuldt har indsamlet, tale for sig selv.

De stilistiske markeringer sidder endnu løsere. Hver eneste indgang (henvisningsartikler undtaget) er markeret, enten med 'daglig tale' (langt hovedparten) eller 'skriftsprog' eller 'slang'. Det havde været klogere som hovedregel at lade talemåderne stå stilistisk umarkeret, og kun i oplagte tilfælde bruge stilmarkeringen 'skriftsprog'. Sagen er, at grænsen mellem tale og skrift næsten er udvisket i løbet af det 20. årh., hvad materialet frembyder mange eksempler på. Jeg vil ikke tærse langhalm på enkeltteksempler, men fremhæve det principielt uheldige i, at citater, der indeholder replikker, markeres 'skriftsprog'.

Som et pudsigt eksempel på, hvordan idiomers betydning og stilvalg kan glide, vil jeg til slut og til trøst pege på *At være i salveten*. Jeg undrede mig umiddelbart over betydningsforklaringen 'At være i sikkerhed; være sikret'. Betyder det ikke snarere 'At være økonomisk sikret', altså nærmest synonymt med 'At være på den grønne gren'? Jo, idag. Min mistanke blev bekræftet ved et opslag i Den Danske Ordbogs tekstkorpus på 40 mio. løbende ord; alle eksemplerne havde noget med penge at gøre. Røders forklaring stemmer overens med ODS (I. Salvet), der har belæg fra Bergsøe, Drachmann og Otto Rung. Og minsandten om ikke *Danske talemåders* eneste belæg så sent som 1992 – ganske vist fra en moden forfatter som Lise Nørgaard, men alligevel! – utvetydigt hjemler ODS' definition. Citatet lyder:

En pige ved navn Lykke frygter at blive genkendt: »- Nå, hvad hedder du da? - Else Petersen, jeg er blikkenslagerens på torvet, svarede jeg, og mente mig i salveten«.

ODS stilmarkerede i 1938 udtrykket 'dagl.' (dvs. daglidags, uformelt), i dag mener Røder, at det er 'skriftsprog'. Jeg ville markere den brug, Røder og ODS beskriver, som 'nu sj.', hvis ellers jeg var så heldig at finde et belæg. Hvorom alting er: betydningsforklaringer og sprogbrugsmarkeringer tåler sjældent at blive anskuet *sub specie aeterni*.

Alle indvendinger til trods er *Danske talemåder* en anbefalelsværdig udgivelse. Allan Røder har gjort en imponerende indsats ved (vistnok ene mand) at excerpere et stort antal kilder, og værkets holdbarhed er sikret alene i kraft af det store og værdifulde eksempelmateriale. Brugere er godt hjulpe med de klare, velskrevne forklaringer på betydning og oprindelse. Dertil kommer, at ordbogen er udarbejdet med megen omhu. Det er en nydelse at læse en bog med så få trykfejl, og det har kun været muligt at gribe forfatteren i ét eksempel på uoverensstemmelse med retskrivningsnormen (særskrivning af *førsteviolin* og *andenviolin* i *At spille første violin, ... anden violin*).

*

Stig Toftgaard Andersens *Talemåder i dansk* indeholder over 3500 faste udtryk og vendinger i dansk. Til forskel fra Allan Røders udgivelse bygger den ikke på et autentisk citatmateriale og den giver ikke forklaringer på talemådernes oprindelse. Til gengæld angiver den engelske, tyske og franske ækvivalenter, når sådanne findes. Tre alfabetiske registre, et for hvert fremmedsprog, henviser fra et fremmedsprogligt kerneord til et eller flere danske kerneord i selve ordbogsdelen. Fx henviser *ox* til *bjørn*. Under idiomet *være stærk som en bjørn* kan man finde den engelske ækvivalent *be (as) strong as a horse* (el. *an ox*).

Til de danske indgange er der et emneregister med 30 nummererede betydningsområder (bl.a. beklædning, dyr, planter, familien, vejret) hver med en alfabetisk ordnet række af opslagsord.

Toftgaard Andersen henviser i modsætning til Røder til de betydningsbeslægtede danske talemåder, der er taget med i ordbogen.

Værket er i højere grad end Røders teoretisk funderet; sidste afsnit er en næsten hundrede sider lang afhandling om idiom-/fraseologibegrebets teoretiske (historiske, syntaktiske og semantiske) aspekter. I præliminarierne resumeres resultaterne af de teoretiske overvejelser over, hvad udgiveren forstår ved idiomatiske vendinger. En vejledning redegør for alfabetiseringsprincipper og artikelstruktur samt oplysningstyperne, af hvilke der er følgende:

1. opslagsform
2. variantformer
3. stiloplysninger
4. bibelhenviisning
5. definition
6. henvisning til dansk emneregister
7. engelske, tyske og franske ækvivalenter
8. danske synonyme udtryk

Lemmaer – udvalg, udformning

Hvor Røder kun medtager talemåder, der kan omskrives med infinitiv, og som har et substantiv som kerne – en idiomopfattelse der er teoretisk tvivlsom, men yderst praktisk – har Toftgaard Andersen en langt bredere og teoretisk funderet opfattelse af idiombegrebet.

I den teoretiske efterskrift s. 361f. redegøres der for, hvilke slags udtryk der medtages. Toftgaard Andersen medtager ud over Rødertypen *skyde papegøjen* også infinitiviske konstruktioner uden substantivisk kerne: *sætte hårdt (i)mod hårdt*, *smile indvendigt* og idiomatiske udtryk, der ikke kan omskrives med infinitiv: *hvad ville du/han ... på den galej, terningerne er kastet*. At Toftgaard Andersen i modsætning til Røder medtager finitte lemmaer, giver ham en klar fordel i det første tilfælde, hvor Røder må slå knuder på sig selv for at udtænke en infinitivisk omskrivning: *At gå/ryge/vove sig ud på den galej* er og bliver et håbløst lemma.

Medtagelsen af et bevinget ord som *terningerne er kastet* afslører så vidt jeg kan se en uklarhed i de kategorier, der udgør det teoretiske grundlag for medtagelsesprincipperne. På den ene side medtages "idiomer dannet på grundlag af .. citater af forfattere .. og .. andre kendte personer" (s. 361) med henholdsvis *rette smed for bager* (den oprindelige form *for smed at rette bager* angives overraskende nok kun som variantform) og *terningerne er kastet* som eksempel. På den anden side udelukkes "bevingede ord (*jeg drukned' min sorg og fandt min trøst på bunden af sagosuppen*)" (s. 362). Der er ikke tale om skarpt adskilte kategorier, hvad medtagelsen af det anonyme bevingede ord *den går ikke/inte*, *Granberg* dokumenterer.

Dertil medtages der nogle nominale idiomatiske konstruktioner, fx *den lokale andedam*, *blind vej* samt adverbielle forbindelser som *af og til*, *alt i alt*.

Generelt er Toftgaard Andersen tilbageholdende med rent nominale idiommer. Han foretrækker at give lemmaerne som infinitivkonstruktio-

ner, selv hvor han kunne have draget fordel af at lade være. Fx kunne infinitiverne være sparet i *få/være en spand koldt vand (over/i hovedet)*, eftersom de to valensmønstre (1. én får en spand osv.; 2. ngt er en spand osv.) afføder en kluntet betydningsforklaring: 'få sig (*el.* være) et chok, en ubehagelig overraskelse; blive mødt med en afvisende holdning'.

Endelig medtages der sammenligninger som det tidligere omtalte *være stærk som en bjørn*.

Betydningsforklaringer

Toftgaard Andersens betydningsforklaringer er generelt mere ordrige og mindre præcise end Røders. Man må selvfølgelig holde ham til gode, at han ikke som Røder har haft et korpus af autentiske belæg at redigere ud fra, men han kunne i højere grad, end det synes at være tilfældet, have rådført sig med andre ordbøger.

Et par eksempler, der her anføres med tilnærmelse til udgivelsens typografi:

begynde med Adam og Eva

Toftgaard Andersen:

(nedsættende) begynde helt forfra med det mest elementære i sin forklaring, så den virker uendelig og meget kedsommelig *(om foredrag o.l.)*.

Parentesen '(om foredrag o.l.)' er sikkert ment som en præciserende betydningsafgrænsning, men den lukker i stedet definitionen og gør den vag. Sammenlign ODS-S' definition, der skærer igennem til benet: 'gribe (alt for) langt tilbage i forhistorien; begynde med den første begyndelse'.

Eller:

bringe/lave/skabe ... røre i andedammen

vække opsigt, skandale i et provinsielt, snæversynet miljø *(pga. ukonventionel optræden, provokerende meninger o.l.)*

Den konkretiserende parentes forplumrer en ellers præcis og velformuleret betydningsforklaring. For slet ikke at tale om:

gå efter bolden og ikke efter manden

holde sig til det rent saglige i en diskussion; undlade at nedgøre sin modstander personligt (*ved f.eks. at rejse tvivl om hans moralske kvaliteter el. at latterliggøre hans udseende*).

det er ikke et vejr at jage en hund ud i

(*gammeldags, uformelt*) vejret er usædvanlig dårligt (*især om regn og kulde*).

Bortset fra, at markeringerne 'gammeldags, uformelt' i det sidste eksempel efter min opfattelse er tvivlsomme (herom senere), er betydningsindskrænkningen 'især om regn og kulde' ikke blot overflødig, men misvisende. Udtrykket kan fuldt så vel bruges om haglvejr og snestorm! Ligeledes

smile indvendigt

more sig i det skjulte (*især af skadefryd*).

– Det kan da lige så godt være af diskretion eller blufærdighed!
Toftgaard Andersen insisterer på, at udtrykkene *bøje armen, kigge for dybt i bægre*t og *kigge for dybt i glasset* ud over 'drikke sig fuld' også kan betyde 'være drikfædig'. Dén brug kender hverken jeg eller ODS.

tage anstød af noget

forkaste ngt af moralske/æstetiske grunde

– er en ordentlig skævert, sammenlign ODS' træffende: 'blive stødt ell. forarget; føle sig saaret ell. generet'. Retfærdigvis skal det siges, at deciderede forbiere er sjældne.

Indvendingerne er ikke kun pedanteri. Som det vil fremgå senere, er det nødvendigt, at en dansk idiomordbog, der både angiver fremmedsprogsækvivalenter og danske synonymmer, er knivskarp i sin definitionspraksis. Hvis ikke, begynder grænserne mellem oplysningskategorierne at skride.

I Toftgaard Andersens grønne idiomordbog – såvel som i Røders blå – kan man savne nogle principielle overvejelser over, i hvilket omfang ældre talemåder skal inddrages. Er d'herrer redaktører sig overhovedet bevidst, om de redigerer samtidsordbøger eller historiske ordbøger?

Toftgaard Andersen medtager fx det livskraftige lemma:

ngt får hurtigt/snart ben at gå på

(*uformelt*) ngt bliver hurtigt brugt op, forsvinder snart; ngn bruger løs af ngt uden at spare (*især om penge og mad*).

Er det en forglemmelse eller et bevidst valg, at han undlader at gøre opmærksom på, at vi i dansk også har (haft) *få ben at gå på* med personssubjekt: "blive jaget bort (paa en ynkelig maade); skynde sig bort (af frygt olgn.)" (ODS I.Ben sp.294,45ff.). Ganske vist markerer ODS-bindet, der blev reentrykt 1919, udtrykket som 'nu l.br.' (dvs. nu lidet brugt], men alene lighederne i valensmønsteret kunne have gjort det til en kandidat.

Til lemmaet **slå sig for brystet** angiver Toftgaard Andersen to betydninger:

1. vise, at man er sønderknust og angrer sine fejl.
2. opføre sig stolt; prale; være selvhævdende, selvretfærdig.

De to betydninger svarer henholdsvis til ODS bet. 1 og ODS-S bet. 3; men hvad med ODS' bet. 2: 'bevidne sin ærlighed olgn.' (med det redaktionelle eksempel: "Han slog sig for brystet og erklærede, at han intet kendte dertil")?

Når Toftgaard Andersen med pokeransigt og tvivlsom ret kan give det obsolete udtryk *løbe med limstangen* som umarkeret variantform til *hoppe på limpinden*, eller når han medtager *råbe ak og ve* – ODS' yngste belæg er Kierkegaard – vækker han forventninger om, at værket vil drage større omsorg for det ældre idiomforråd, end tilfældet er.

Stilmarkeringer

Toftgaard Andersens inventar af stilmarkeringer er mere nuanceret end Røders. Han opererer med følgende kategorier:

1. eufemistisk
2. formelt
3. gammeldags
4. højstemt
5. nedsættende
6. slangpræget
7. spøgende
8. uformelt

Valg af stilmarkeringer er noget, der altid kan få ordbogsredaktører til at fare i totterne på hinanden, så lad det være sagt med det samme, at Toftgaard Andersen i det store hele administrerer sine termer med fornuft og besindighed.

Dog er han efter min smag for rundhåndet med termen 'nedsættende', som helst skal overflødiggøres af betydningsforklaringen, som fx i udtrykkene:

have (gode/spidse) albuer (ell. (forstå at) bruge albuer)

(*nedsættende*) være ambitiøs på andres bekostning; bruge grove midler; mase sig hensynsløst frem (*især gøre karriere på andres bekostning*)

være kold som en istap

(*nedsættende*) være følelseskold, hårdhjertet, uden forståelse for andre.

I disse eksempler er markeringen redundant. Værre er det i et tilfælde som:

(være grebet af) den hellige ild

(være grebet af) begejstring, entusiasme, inspiration, høj stræben (*også nedsættende*).

Det virker mystificerende, at en sådan stribe af plusladede synonymer kan udløse en minusmarkering. Hvad betyder 'også nedsættende'? Også i overdreven grad? Også om destruktivt forehavende? Skriv det dog i betydningsforklaringen!

Det gibber i én, når man ser, at udtrykket *der er et aber dabe* markeres 'formelt'. Hvis det overhovedet skulle markeres, burde det vel snarere være 'uformelt'. Udtrykket er medtaget i 2. udgave af *Ordbog over Gadesproget* (1908), og ODS-S' eksempler peger også klart i den retning. Mon det er den tyske ækvivalents stilvalgør, Toftgaard Andersen har ladet smitte af på den danske?

Slang hører til det stof, der udtrykkeligt udelukkes fra *Talemåder i dansk* (s. 362). Termen er som bekendt næsten umulig at definere præcist og dækkende, samtidig med at den næsten ikke er til at komme uden om. Toftgaard Andersen forsøger at komme om ved problemet ved at indføre stilmarkøren 'slangpræget', som "betegner meget uformel sprogbrug, ofte begrænset til en bestemt gruppe".

Termen bruges især ved udtryk med frække ord som *røv* og *kusse-hår*, men der er tilfælde, hvor den er svær at skelne fra 'uformelt' og 'spøgende'. Fx markeres udtrykket *lave et barn på én*, 'snyde én, uden at han opdager det; narre én til at gøre ngt' med 'slangpræget', mens det efter min mening lige så slangprægede *knække anemoner med nakken*,

'have samleje ude i det fri' markeres 'spøgende'. Og hvorfor er *kigge for dybt i glasset* 'spøgende', mens *kigge for dybt i bægret* er 'slangpræget'? De to udtryk er da ikke blot semantisk, men også stilistisk ækvivalente.

At også markørerne 'højstemt', 'eufemistisk' og 'formelt' kan være svære at holde ude fra hinanden, fremgår af idiomer, der omskriver 'at dø': *lukke sine øjne* markeres 'højstemt, eufemistisk' mens det lige så eufemistiske *sove (stille) ind* kun er 'højstemt'; *gå bort (el. blive kaldt bort, blive bortkaldt)* er til gengæld 'formelt(?)' Passer det, for at gå til livets modsatte yderlighed, at *en glædelig/lykkelig begivenhed* kun er et 'højstemt' udtryk for barns fødsel, mens *bære et barn under sit hjerte* både er 'formelt' og 'højstemt'?

Det ville nok have været en god idé at udbygge inventaret af markører med stilistisk neutrale kategorier (bl.a. frekvens og genre). Det er ikke heldigt, at fx et sjældent forekommende udtryk som *stå på bar bakke*, 'være helt uden hjælpemidler el. oplysninger' (synonymt med det sprællevende *stå/være på bar bund* (1)) står helt umarkeret.

Men stadigvæk: Toftgaard Andersens stilmarkeringer er både mere nuancerede og træffende end Røders.

Ækvivalenter

Angivelsen af fremmedsproglige ækvivalenter synes undertiden at få uheldige konsekvenser for artiklernes struktur. Man kan undre sig over, at fx udtrykket *de er to alen af ét stykke* opdeles i to betydninger: 1. de ligner hinanden (*af karakter, kvalitet o.l.*). 2. (*nedsættende*) den ene er ikke bedre end den anden.

Mon ikke den skarpe opdeling er motiveret af, at de tyske ækvivalenter *die (beiden) haben sich gesucht und gefunden* og *sie passen zusammen wie Topf und Deckel* ikke bruges nedsættende og altså derfor må knyttes til et særligt betydningsnummer, in casu nr. 1?

Strukturen kan også skyldes, at de danske synonymer skal knyttes til to betydninger. Til den neutrale betydning 1 angives 'de er af samme kaliber', hvilket er yderst tvivlsomt, jf. ODS *Kaliber 2 slutn.*, hvor denne brug af *kaliber* forklares med "oftest .. m.h.t. daarlig, utiltalende egenskab", altså betydning 2 hos Toftgaard Andersen. Brugeren bliver noget forvirret, når udtrykket *de er af samme surdej* angives som synonym til begge betydninger (læseren må selv finde ud af, hvilken af *de er af samme surdej's* betydninger, der er tale om; et betydningsnummer anføres ikke, når adressatartiklen har samme be-

tydningsopbygning som afsenderartiklen). Slår man op under *de er af samme surdej*, forsynes den nedsættende betydning med to engelske og én fransk ækvivalent: *they are of the same kidney, they are tarred with the same brush* og *ils sont de la même farine*, mens de tyske ækvivalenter fra *de er to alen af ét stykke l* ikke angives under betydningsnummer 1. Det er rent ud sagt noget rod at splitte ækvivalenterne op i to artikler.

I udtrykket *sætte sig (hen) på sin dertil indrettede* må den danske betydningsforklaring være blandet sammen med de tyske ækvivalenter:

sætte sig (hen) på sin dertil indrettede

(*spøgende*) sætte sig ned (*især for at koncentrere sig om ngt, f.eks. at læse til eksamen*)

sich auf seine vier Buchstaben setzen; (*udelukkende om lektie- og eksamenslæsning*) sich auf die Hosen (*el. auf den Hosenboden*) setzen.

Den parentetiske indskrænkning i den danske definition finder jeg mystisk. Imidlertid fremturer Toftgaard Andersen med sin (eksamens)læsning i de synonyme lemmaer *sætte sig (hen) på sin flade* og *sætte sig (hen) på sin flade røv*, de to sidste uden angivelse af fremmedsprogsækvivalenter.

Endnu et eksempel: *give bagerbørn (hvede)brød*, defineres "give én ngt, som denne har nok af i forvejen; bringe ngt et sted hen, hvor det er overflødigt". Første led af forklaringen er god nok. Men 'bringe ngt et sted hen, hvor det er overflødigt'? Næppe. Her ville vi på dansk vel omskrive med en ad hoc-dannelse a la 'køre sand til Sahara' (Moths 'føre is til Grønland' er vist ikke længere gangbart). Det må være ækvivalenterne *carry coals to Newcastle; Eulen nach Athen tragen; Holz in den Wald tragen*, der har smittet af på definitionen.

Det er en svær opgave at give dækkende ækvivalenter til danske talemåder. Hvor stor lighed i syntaktisk struktur, stilistisk valør, pragmatisk funktion, grad af leksikalisering osv. skal der være tale om, for at to udtryk kan siges at være ækvivalente? Hvilken tosprogsleksikograf kan sige sig fri for at være kommet til at give obsolete eller ikke-leksikaliserede ækvivalenter til gangbare danske talemåder? Med det resultat, at den stakkels bruger, der forsøger at udtrykke sig på udenlandsk, bliver uhjælpeligt til grin blandt de indfødte.

Jeg er ikke tilstrækkelig kyndig i tysk, engelsk og fransk til at turde kaste mig ud i en mere indgående vurdering af, om Toftgaard Andersen har løst opgaven tilfredsstillende. Det virker i hvert fald tillidvækkende, at ikke få indgange *ikke* giver ækvivalenter, for hellere ingen ækvivalent end en søgt, forkølet.

Et eksempel som *fare i blækhuset* kan dog gøre en mistænksom. Definitionen lyder: "reagere på ngt ved spontant at skrive et indlæg mod det (*især af kritisk, aggressiv art*)", med ækvivalenterne *dip one's pen in gall* og *seine Feder in Galle tauchen*. Ækvivalenterne har ikke betydningen af at 'reagere spontant', som er kernen i den danske talemåde; de er snarere ækvivalenter til *dyppe sin pen i galde*, som ikke er medtaget, vel fordi det ikke er særlig stærkt leksikaliseret i dansk. Ækvivalenterne (med eller uden gåseøjne med distancerende betydning) kunne vel snarere have stået under *hvæsse sin pen*, der angives som synonymt med *fare i blækhuset*, men bestemt ikke er det (sammenlign definitionerne).

Det er ubestrideligt en grov fejl, at *spille/synge fra bladet*, 'spille/synge ngt direkte efter noder uden at have øvet sig forinden' angiver *play by ear* som engelsk ækvivalent; *play by ear* betyder 'spille efter gehør', altså i en vis forstand det modsatte af *spille fra bladet*, der hedder *sightread* på engelsk. Hvis redaktøren havde overholdt sin egen regel om, at flerordsudtryk med specialiseret eller billedlig karakter ikke medtages, hvis de forbliver inden for en faglig sammenhæng (s. 360), var det aldrig være sket.

Synonymer

Den sidste oplysningstype er synonymer. Hvor Allan Røder helt undlod at give oplysninger om betydningsbeslægtede talemåder, selv hvor brugeren kunne have gavn af det, går Stig Toftgaard Andersen i den modsatte grøft og giver alt for mange. Det er således ikke elegant, at hvert af de mange udtryk for at være tosset (*være moden til sjette afdeling* osv.) udløser 22 synonymer. De kunne med fordel være samlet under én indgang, som kunne være brugt som fast adressat for de 21.

Man mister overblikket, når et idiom som *av, min arm!*, der defineres metasprogligt som 'udtryk for overraskelse' i den alenlange alfabetisk ordnede række af synonymer også bringer lemmaer med ganske andre pragmatiske egenskaber, bl.a. *komme som et lyn fra en klar himmel*, *nær være faldet ned af stolen*. Uden hensyn til stilistiske forskelle henviser *bære et barn under sit hjerte* til slangudtryk som *have (et) brød i ovnen*, *være med rogn* osv., med en stilistisk ækvivalent som *være i (velsignede) omstændigheder* som englesang mellem ræbene. Det skal holdes Toftgaard Andersen til gode, at han i indledningen (s. 18) udtrykkeligt gør opmærksom på, at de synonyme talemåder kan være forskellige mht. stilniveau, men kunne han ikke i det mindste have inddelt dem efter stilvalg? At angive dem i ét rodsammen

er og bliver dårlig smag. Det virker ikke indlysende, at et nominalt lemma som *en glædelig/lykkelig begivenhed*, 'et barns fødsel' sidestilles med infinitiviske udtryk som (*første gang*) *se dagens lys; indtræde i denne verden; komme til verden*.

Ét er, at Toftgaard Andersens synonymiopfattelse ser stort på stilistiske, pragmatiske og syntaktiske forskelle. Noget andet og værre er, at det sætter lighedstegn mellem forskelle på det denotative betydningsniveau.

At angive *have en rem af huden*, 'have en snert af samme fejl *el.* dårlige egenskab' som synonymt med *de er to alen af ét stykke 2*, 'den ene er ikke bedre end den anden' er at narre brugeren. Udtrykkenes betydningsbeslægtethed ligger på et alt, alt for højt abstraktionsniveau til at de kan kaldes synonyme. Det samme gælder *ikke rette/ændre så meget som et komma (i ngt)*, 'overhovedet ikke rette/ændre noget (i noget skrevet) (*f.eks. i bøger, lovbestemmelser*), der får semantisk ligestilling med *ikke vige en fodsbred/hårsbred/tomme fra noget (!)*. Hvordan kan nogen hævde, at *lægge ansigtet i de rette folder*, 'have et ansigtsudtryk, som passer til situationen (*normalt et alvorligt, f.eks. når man er til begravelse, optræder i embeds medfør*) er det samme som (*gøre ngt ...*) *for (et) syns skyld*, '(gøre ngt) blot for udseendets, virkningens skyld, for en forms skyld', for slet ikke at tale om, at *pakke ngt ind i (lyserødt) vat*, 'sige ngt på en overforsigtig, overdrevent hensynsfuld måde' skulle betyde det samme som *gå uden om ngt som katten om den varme grød*, 'ikke turde gå i gang med ngt *el.* begynde på ngt (*f.eks. et ømtåleligt emne*) uden dog at ville slippe det'.

De uldne synonymangivelser er til dels en konsekvens af de føromtalte uskarphed i definitionerne. Under alle omstændigheder burde redaktøren have gjort sig nogle klare overvejelser over, hvad han forstår ved termen synonymi.

Ordbogens trespaltede opsætning og klare typografi udnytter siden godt, uden at gøre artiklerne uoverskuelige. Trykfejl o.l. er der få af, om nogen.

De to nye idiomordbøger overflødiggör ikke hinanden. Ikke blot er oplysningstyperne forskellige. I kraft af redaktørernes forskellige medtagelsesprincipper er der forbavsende få fælles indgange, så hvad ordforrådet angår, supplerer de hinanden fint.

Håvard Hjulstad

Ordboksterminologi

Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson, Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo, Universitetsforlaget, 1997. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi; Skrift nr. 4.

Det eksisterer ulike skoler med ulike oppfatninger om hvordan "fagordbøker" skal se ut. Tegnet i svart/hvitt er ytterpunktene disse: (1) "Terminologen" tar for seg et begrenset fagområde og analyserer emnet for å isolere **begreper** og **begrepssystemer**, for deretter å utarbeide definisjoner og til sist fastsette hvilke termer som hører til hvert definert begrep. (2) "Fagleksikografen" gjennomgår litteraturen for et fagområde og ekserperer *fagord*, som deretter blir forklart ut fra deres bruk i litteraturen. De beste fagordbøker kjenner og bruker begge disse metodene.

Nordisk leksikografisk ordbok (NLO) er et typisk blandingsprodukt. NLO er **nesten** et svært godt blandingsprodukt.

Det er naturlig for denne anmelderen å se på NLO først og fremst gjennom en terminologs briller. Jeg er mangeårig medlem av, og nå formann for, den tekniske komiteen i Den internasjonale standardiseringsorganisasjon (ISO/TC 37) som standardiserer metoder for terminologi til bruk i internasjonal og nasjonal standardisering og annet terminologiarbeid. Det innebærer ikke at jeg mener at det bare er slike briller som gjør ordbøker bra.

Jeg bruker uttrykket "terminolog" om en som sogner til den første skolen ovenfor, og "leksikograf" om en som sogner til den andre.

Oppbyggingen av boka

Vanlige ordboksbrukere leser ikke innledningen til ordbøker. Dette er en av mytene i ordboksfaget. Likevel skrives det lange innledninger til de fleste ordbøker. I NLO har en kommet helt til side 61 før "selve ordboka" begynner med oppslaget **abstrakt betydning**. Det vil være dumt om brukerne oppfatter de første 60 sidene som unyttige.

Etter forordet kommer det en omfattende **faglig innledning**. Det er en oversikt over hele leksikografien på 35 sider. Hele veien er fagtermene angitt i feit skrift, og leseren kan slå opp i den alfabetiske ordboksdelen for å få ytterligere forklaring.

En **systematisk klassifisering** over fire sider angir de 133 delemnene som er dekt. De femsifrede (unødvendig lange) klassifikasjonskodene er påført hver ordartikkel i den alfabetiske ordboksdelen. Det fins ikke noe systematisk register. Det forbauser meg at det ser ut til å ha vært mulig å gi hvert oppslag én og bare én klassifikasjonskode. Min erfaring fra systematisk terminologiarbeid tilsier at svært mange begreper må "dobbelklassifiseres". Det har det ikke vært behov for i NLO.

Bortgjemt mellom klassifikasjonen og den alfabetiske ordboka er det tatt inn en **brukerveiledning**. For blant annet å forstå bruken av alle pilene ($\square \times \emptyset$) må brukerne rådføre seg med brukerveiledningen. De fleste vil nok aldri i det hele tatt finne den.

Fra side 61 til side 267 er omtrent 1000 "faguttrykk fra leksikografi og nærliggende emner i språkvitenskapen" presentert og forklart i alfabetisk rekkefølge. Alle oppslagsord og forklarende tekster er på norsk bokmål. Det er dessuten med termer på dansk, finsk, islandsk, nynorsk, svensk, engelsk, fransk og tysk.

Sist i boka er det **alfabetiske registre** på alle språk (bortsett fra bokmål). En har valgt å bruke ord-for-ord-metoden i alfabetiseringen, noe som er vanligere i fagordbøker enn i allmennordbøker (og som for øvrig ikke er helt dekkende forklart i ordboka).

Ordartiklene

Det skal være 720 definerte begrep i hoveddelen av ordboka. Det blir 3,5 begrep per side. Det er mye tekst for hvert begrep.

Hvert oppslag består av inntil ni elementer. De fleste elementene er til stede i hvert enkelt oppslag. Det er: 1: term på bokmål, oppslagsord; 2: definisjon; 3: kommentar; 4: synonymer på bokmål; 5: krysshenvisninger; 6: henvisning til den faglige innledningen; 7: klassifikasjonskode; 8: termer og synonymer på dansk, finsk, islandsk, nynorsk, svensk, engelsk, fransk, tysk; 9: litteraturhenvisninger.

Det er interessant å observere at en har valgt å gi termer på bokmål (bokas hovedspråk) først, mens synonymer på bokmål kommer først som det fjerde elementet. På de andre språkene er derimot hovedtermer og synonymer ført opp sammen. En terminolog ville ført opp

synonymene på bokmål umiddelbart etter termene, for på den måten å markere at de begge mer eller mindre likeverdig står for samme begrep.

Definisjonene er stort sett enkle og konsise. Selvsagt fins det en og annen definisjon som det går an å reagere på. Jeg nevner noen få nedenfor. Terminologen og standardisereren i meg gleder seg over at prinsippene for terminologiske definisjoner som beskrevet i dokumenter fra ISO/TC 37, stort sett er fulgt, selv om jeg ikke har funnet referanser til noen av disse sentrale dokumentene.

Det er et viktig prinsipp i terminologisk definisjonsskriving at begrepsstrukturen skal gjenspeiles i definisjonen. Det skjer ved at termen for "nærmeste overbegrep" innleder definisjonen. Som regel vil det være en term som er definert på annet sted i samme ordbok. Det hadde vært enklere for ordboksbrukeren dersom andre definerte termer hadde vært markert i definisjonen, for eksempel med en utheving eller med et eget symbol.

Etter definisjonen følger en kommentar. Mens definisjonen kan være på 1–3 linjer, er gjerne kommentaren på 15–20 linjer. Kommentarene gir mye nyttig informasjon. Det er alltid en vanskelig avveining hvor mye en skal ta med av faktaopplysninger i en ordbok. Jeg syns at NLO går noe for langt; men jeg syns også at mange andre ordbøker ikke tar med nok.

De elementene som er nummerert som 4–7 ovenfor, har funnet sin litt underlige plass midt inni ordartikkelen.

Synonym på bokmål er kalt "synonym el. nærsynonym" i brukerveiledningen. Der er ingen indikasjon for når det er "synonym" og når det er "nærsynonym", så brukerne vil trolig anta at de alle er synonymymer. Særlig de brukerne som finner fram til disse synonymene.

Krysshenvisninger er av to slag: "henvisning til antonym" og "henvisning til beslektede termer". Enkelte av de "beslektede termene" står for overbegrep, andre står for sideordnede begrep. Den som ønsker å få rede på begrepsstrukturer på grunnlag av henvisningene, får ikke mye hjelp.

Så står det en linje med tekst som for eksempel "§ 26; **klasse 31810**". Det betyr at termen kan ventes gjenfunnet i § 26 i den faglige innledningen; og termen hører til i klasse 31810 i klassifikasjonsskjemaet på side 49. Det er sjelden henvist til flere steder i innledningen, og jeg har ikke funnet henvisning til flere enn én klassifikasjonskode i noen ordartikkel. Enkelte termer er faktisk nevnt flere ganger i innledningen, og det er litt uklart hvorfor det i ordartikkelen ikke er vist til alle stedene, spesielt siden det ikke ville tatt noe ekstra plass.

Ovenfor har jeg kalt det neste elementet "termer og synonymer på dansk, finsk, ...". I brukerveiledningen er det kalt "ekvivalenter". I disse betegnelsene ligger det mye terminologisk vs. leksikografisk tradisjon som det sikkert kunne skrives mye om. NLO er faktisk ikke utarbeidet med norsk (bokmål) som "utgangsspråk" og de andre språkene som "målspråk". Måten termene er presentert på, gir inntrykk av at de norske termene har en annen "status" enn de andre.

Og nettopp når en benytter et ord som "ekvivalent", er det grunn til å undre seg over at det nesten ikke har vært behov for å benytte seg av "ekvivalensmerknader". Det har svært sjelden vært behov for å fortelle at det ikke alltid er absolutt sammenfall mellom begrepsinnholdet for termer og synonymer på ulike språk.

Sist i nesten hver eneste ordartikkel er det en omfattende litteraturliste. Det kan være nyttig for både erfarne og uerfarne leksikografer. Personlig ville jeg ha foretrukket en mer omfattende litteraturliste ett sted i boka, for eksempel ved å utvide den korte litteraturlista sist i den faglige innledningen. Nøyaktig sidereferanse til det stedet der det står om et visst begrep, tror jeg ikke er så viktig.

Innledningen

Den faglige innledningen, "Leksikografien og tilgrensende disipliner", er en nyttig oversiktsartikkel. Den gir først og fremst et systematisk ordnet innblikk i den leksikografiske terminologien, noe en aldri kan få i en alfabetisk ordnet ordbok. Andre fagordbøker gjør dette ved å ta med et systematisk register eller gjennom begrepsdiagrammer. Selv om NLO har valgt en plasskrevende måte å gjøre det på, må den sies å være brukervennlig.

Selvsagt fins det småting å henge seg opp i.

Under drøftingen av "Ordboken som kommersiell foreteelse" (§ 3) står det en del om **ordbokskriminalitet**. Drøftingen er dessverre svært løs, og den gir ikke videre innsikt i de vanskelige opphavsrettslige spørsmål i forbindelse med ordbøker. Det slås bare fast at "de leksikografiske produktene befinner seg ofte opphavsrettslig i en gråsonen".

Terminologer "har godt av" å lese NLO. Det er nyttig blant annet for å plassere sitt fag inn i en leksikografisk sammenheng. Drøftingen av ordbokstypologi (§ 9–12) er interessant i så måte. Terminologen vil sikkert reagere på omtalen av **tospråklige** og **flerspråklige ordbøker**. Det påstås at "flerspråklige ordbøker får en omfangsrik og komplisert mikrostruktur". Svært mange terminologiske ordbøker er nettopp

flerspråklige, og de har oftest en svært enkel mikrostruktur. Det beror på terminologens utgangspunkt i et begrepssystem.

Også beskrivelsen av "Informasjon om betydningen" (§ 15) og "Syntagmatisk og paradigmatiske informasjon" (§ 16) ville tatt seg litt annerledes ut sett fra en terminologisk synsvinkel. Beskrivelsen av fagordbøker i § 15 ser helt enkelt bort fra terminologisk teori. I § 16 kunne noen ord om begrepsrelasjoner forenklet beskrivelsen.

Før jeg kom til § 19 (om "Ordbokens deler"), trodde jeg at *tittel* og *innholdsfortegnelse* og *forord* hadde med bøker å gjøre, ikke ordbøker spesielt. Det er i det hele tatt lite i det kapitlet som har med ordbøker å gjøre. Verre er det kanskje at det ikke er problematisert over at den lineære oppbyggingen av (ord)bøker blir borte i alle andre publiseringsformer enn trykt bok. Leksikografen leverer nå materiale til databaser og andre former for elektronisk publisering samtidig med at materialet brukes til å lage trykt ordbok. I stadig flere tilfeller blir nå trykt ordbok et "biprodukt" av et leksikografisk arbeid. Det setter nye og andre krav til både makrostruktur og mikrostruktur når "først" og "sist" i ordboka ikke lenger er relevante størrelser.

Også beskrivelsen av "Makrostruktur" (§ 22) bærer preg av det samme. Der er også alfabetet og alfabetisering drøftet. På europeisk og internasjonalt nivå pågår flere standardiseringsprosjekter som tar sikte på å rydde opp i noen av problemene. Ingen av disse prosjektene skal endre på særspåklige regler. Men det er behov for felles regler for en del diakritiske tegn, talltegn, skilletegn, spesialtegn, tegn fra fremmede alfabet, osv.

Beskrivelsen av **ord-for-ord-metoden** som "ingenting-før-noe-prinsippet" anvendte jeg for en tid siden på en vietnamesisk ordliste. Alle de sær-vietnamesiske reglene ble det selvsagt tatt behørig hensyn til. Likevel ble resultatet feil. Grunnen er at det ikke er tilstrekkelig å ta "hensyn til ordmellomrommene". En mer korrekt beskrivelse er at ord-for-ord-metoden tar i bruk flere sorteringsnøkler, én nøkkel per "ord". Implementeringen blir ganske annerledes, og resultatet blir annerledes der det er snakk om mange diakritiske tegn og spesialtegn.

Kapitlet om "Makrostruktur" avsluttes etter terminologens hjerte. Det fortelles at en "i gamle dager" slett ikke brukte alfabetisk oppstilling i ordbøker, men en systematisk oppstilling. NLO kaller dette **begrepsordbøker**, en term som nok ikke faller helt i smak hos terminologen.

Drøftingen av **definisjoner** er plassert under "Enspråklige allmennordbøker" (§ 26). Det er en litt merkelig plassering av dette viktige emnet, for definisjoner er selvsagt viktige elementer også i

andre ordbokstyper. En kunne godt tatt med mer om definisjoner og definisjonsfeil. Den terminologiske faglitteraturen byr på mange kilder.

Terminologen får en del av "sine" ord presentert i § 30 ("Typologi 2: avgrensede ordbøker"). **Fagordbøker** blir ganske kunstig delt i **ettfagsordbøker**, **delfagsordbøker** og **flerfagsordbøker**. En slik inndeling forutsetter at det går an å telle fag.

Stort sett er det samsvar mellom ord i halvfeit i innledningen og oppslagsord i ordboksdelen. Men noen feil går det jo an å finne. Under oppslaget **sirkeldefinisjon** vises det til § 26, hvor det står om definisjoner, men ikke om sirkeldefinisjoner. Motsatt: I § 35 vekkes nysgjerrigheten av den merkelige term "ordbokens **fullstendig tekst**". Slår en opp på F, blir en sendt videre til **dekondensert tekst** (uten at denne anmelderen ble særlig klokere på hvorfor dette er med).

Noen enkeltoppslag

Det som først og fremst slår meg når jeg går igjennom oppslagsordene, er at det er mange oppslag som kunne vært tatt ut uten at brukeren ville vært særlig skadelidende. Et knippe slike oppslagsord er: **angivelse** (kanskje betinget av at jeg ikke helt forstår hva som er ment); **asterisk** (som rett og slett er tegnet *, men så er også **komma** med); **bilde** (som for å berettig sin plass er forklart sånn stort sett som "bilde i en ordbok"); **brukerforskning** (som nok bør oppfattes som brukerforskning uavhengig av om det er ordbøker eller bilsetetrekk som blir brukt); **databelhandling** (er med uten forklaring, mens andre opplagte hjelpemidler, som "papir" og "blyant", ikke er med); **fet stil** og **halvfet stil** og **kursiv stil** og **normal stil** og **petit stil** (som ikke er med for å forklare hva det betyr); **forord** ("som mange andre bøker har også ordbøker oftest et forord"); **genuint formål** (som sånn stort sett er "formål"); **kommersiell ordbok** (som er en ordbok som noen kjøper); **tetthet** (som er "tetthet" også i ordbøker); **utelating** (som heller ikke tilfører noe nytt).

De fleste oppslagene er ellers nyttige, og de har sin klare plass i ordboka. For å pirke litt:

Litt merkelige er oppslag som **COBUILD-format** og **Duden-systemet**. Verken definisjoner eller termer gir særlig informasjon, og det synes som om kommentarteksten er den eneste grunnen til at oppslagene er med.

Oppslaget **feltkode** minner om tidligere tiders informasjonsbehandling. Derimot forsøker ikke NLO å rydde opp i de terminolo-

logiske problemene omkring SGML-basert "tagging", som er det som blir brukt nå.

Et typisk eksempel på "forvansking" i stedet for "forklaring" har en når **folkelig definisjon** er definert som "definisjon bygd på folkelig taksonomi". De fleste steder har NLO unngått slike problemer ved å sløyfe definisjonen. Det kan tross alt være en bedre løsning.

Under oppslaget **håndordbok** tas mål og vekt i bruk for å kategorisere ordbøker. Lommeordbøker kan være 18 cm høye, mens håndordbøker kan være 24 cm. Selvsagt påstår ikke NLO at dette er normgivende. Spørsmålet er bare om slike angivelser og betegnelser i det hele tatt er hensiktsmessige.

Det påstås å være forskjell på **kildespråk** og **utgangsspråk**, til tross for at de fleste språk har samme term. Det spesielle med **kildespråk** skal være at det er "utgangsspråket i en to- eller flerspråklig ordbok", noe som må gjøre **utgangsspråk** anvendelig også for enspråklige ordbøker. I og med at det også er med **kildespråksside** og **utgangsspråksside**, kan ikke mysteriet bero på en glipp.

Oppslaget **kulturspesifikt ord** berører et interessant emne. Kommentaren avsluttes med informasjon om at "metoden med å skape egne ekvivalenter er nå forkastet av de fleste leksikografer". Heldigvis bare av "de fleste", for når somalitalende i Norge skal omtale *folketrygdens grunnbeløp* på somali, trenger de selvsagt et ord på somali til det. Det er bedre at det står et forslag i ordboka enn at det ikke gjør det.

Flerspråklige parallelltekster er av særlig interesse for terminologer og oversettere. I NLO blir slike tekster til **latent fagordbok**.

Det er naturlig at det er en del oppslag som begynner med **ordbok-** i NLO. Mange av oppslagene på de åtte sidene er likevel heller unødvendige. Rett nok mangler både "ordboks-blyant" og "ordboks-forlag", men mange andre foreteelser som også kan innbefatte ordbøker, er med uten at en alltid forstår hvorfor.

I oppslaget **ordliste** er det med en kommentar om at "i terminografi brukes termen ordliste, men da vanligvis om en alfabetisk eller systematisk ordnet fortegnelse over termene på et visst fagområde, med utførlige begrepsdefinisjoner og forklaringer". For svensk *ordlista* er det korrekt. På norsk er dette neppe korrekt. Og engelsk *word list* brukes aldri i denne betydning.

Det er ikke noe oppslag på "språkkode" eller "språksymbol". Hadde det vært det, ville jeg ha bemerket at de benyttede symbolene for dansk (da), finsk (fi), islandsk (is), svensk (sv), engelsk (en) og fransk (fr) er i samsvar med internasjonal standard og slik de stort sett benyttes også i terminologiske ordbøker ellers. Derimot har tysk fått symbolet "ty", mens "de" er det standardiserte symbolet. For norsk er det foreløpig

bare ett symbol (no) i den internasjonale standarden. Det arbeides med å få med symboler for bokmål og nynorsk.

Behandling av terminologitermer

Det er med mange termer av spesiell interesse for terminologer. Nordterms *Terminologins terminologi* (1989) er en av kildene til NLO. Flere andre skrifter fra Nordterm er også referert. Derimot ser det ikke ut til at ISO 1087 (*Terminology – Vocabulary*) er benyttet.

avterminologisering og **terminologisering** behandles som i den terminologiske litteraturen.

begrep, **begrepsrelasjon** og **begrepssystem** er med i en form som passer bra ut fra terminologisk teori. Derimot er kanskje **begrepsordbok** ikke helt som terminologen ønsker seg. Også **generisk begrepsrelasjon** og **partitiv begrepsrelasjon** er med.

fagterm er den termen NLO bruker for **term**. Det er vanskelig å se at det er en fordel.

referent er behandlet stort sett nøyaktig som en terminolog ville gjort det.

termbank og **termfil** er greie oppslag, selv om det siste kanskje ikke er nødvendig.

terminograf, **terminografi**, **terminolog** og **terminologi** er med i sine "terminologiske betydninger". Det samme gjelder **terminologisk database**, **terminologisk ordbok** og **termpost**.

Det er imidlertid litt uklart hvorfor **terminologisk glossar** er med som eget oppslag.

Avslutning

NLO definerer termen **ordbokskritikk**, og det skulle derfor være en grei sak å anvende denne definisjonen for å anmelde ordboka. Det var kanskje ikke *helt* enkelt å gjennomføre i praksis.

NLO er en nyttig ordbok. Den hadde vært enda nyttigere dersom den bevisst hadde knyttet sammen de "terminologiske" og de "leksikografiske" skolene. Den kunne også ha tjent på mer spesifikk utnyttelse av terminologiske metoder, og begrepssammenhengene kunne godt vært vist i grafisk form eller i tabellform.

Terminologimiljøene er i ferd med å gjennomgå sin terminologi for tiden. Også de bør se nøye på forholdet til NLO. Kanskje det kan

etableres en felles terminologi for hele ordboksfaget en gang i framtiden.

Carl-Erik Lundblad

Serenius ordböcker och 1700-talets ordförråd

The article is a review of a dissertation by Lena Rogström, University of Gothenburg: *Jacob Serenius lexikografiska insats*. The dissertation is a monographic study of three dictionaries by Jacob Serenius: *Dictionarium Anglo-Swethico-Latinum* (1734), *Dictionarium Swethico-Anglo-Latinum* (1741) and *English and Swedish Dictionary* (1757). After a presentation of the disposition and the major results of the lexicographical examination some questions are discussed, mostly concerning the vocabulary of the dictionaries in relation to the vocabulary of Swedish of the 18th century.

Den 29 maj 1998 disputerade Lena Rogström vid Göteborgs universitet på en avhandling med titeln *Jacob Serenius lexikografiska insats* (ingående i Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning såsom del 22). Avhandlingen utgör den andra monografiska rapporten från forskningsprojektet "Lexikografisk tradition i Sverige". Den första var Monica Johanssons avhandling *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt* (1997), som recenserades i *LexicoNordica* 5. En tredje avhandling kom hösten 98: Anna Hannesdóttirs *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*.

Den lexikografiska insats som titeln på Lena Rogströms avhandling åsyftar är utgivandet av en engelsk-svensk ordbok 1734 med titeln *Dictionarium Anglo-Swethico-Latinum*, en svensk-engelsk *Dictionarium Swethico-Anglo-Latinum* 1741 och en andra upplaga av den första ordboken, *English and Swedish Dictionary*, 1757.

Enligt inledningskapitlet avser författaren att undersöka den lexikografiska utformningen i alla tre ordböckerna, alltså beskriva hur ordböckerna ser ut och förklara varför de ser ut som de gör. Det finns ett syfte till, nämligen att "skärskåda det svenska ordförrådet, främst såsom det gestaltas i Serenius svensk-engelska ordbok". Detta syfte är inte helt skilt från det första. Det undersöks nämligen om ordbokens ordförråd är representativt för 1700-talssvenskan eller om det är beroende av själva ordboken och det sätt på vilket den är gjord.

Avhandlingsförfattaren utgår från idén att en ordbok är eller bör vara utformad med tanke på vem den är tänkt att användas av och med vilket syfte. Den svensk-engelska ordboken (1741) är en vändning av den engelsk-svenska (1734), vilket ger en intressant angreppsvinkel. I

princip har alltså det som står som förklaring i den första ordboken blivit det som ska förklaras i den andra. Inte heller 1734 års upplaga är opåverkad av tidigare ordböcker; den har en förlaga i en engelsk-fransk, fransk-engelsk ordbok. Avhandlingsförfattaren har två hypoteser om vad som har påverkat ordböckernas form och innehåll. Därutöver görs två funderingar.

Den ena hypotesen är att olika lexikografiska principer har givit återverkningar på det svenska ordförrådet i ordböckerna. Ordförrådet skulle alltså ha påverkats av hur ordboken har gjorts och vilken funktion den är tänkt att ha, t.ex. att hjälpa en användare att förstå engelska eller att göra sig förstådd på engelska, alltså att vara en avkodnings- eller en produktionsordbok.

Den andra hypotesen är att ordförrådet har utformats för merkantila ändamål; ordböckerna ska ha haft ett praktiskt ändamål att vara till hjälp för dem som bedriver handel med engelsmän.

Tanken framförs också att Serenius egen språksyn eller språknorm avspeglas i ordförrådet.

Slutligen förmodas att engelsk lexikografi har givit Serenius intryck i fråga om hur ordböcker ska se ut men också att Serenius ordbok i sin tur har varit stilbildande för svensk lexikografi.

I avhandlingens kapitel 2 redogörs för vilken förlaga Serenius med stor sannolikhet har använt när han gjorde den engelsk-svenska ordbokens första upplaga. Det konstateras att förlagan är femte upplagan (från 1729) av en engelsk-fransk, fransk-engelsk ordbok av Abel Boyer med titeln *The Royal Dictionary*. Det har varit känt tidigare att just Boyers ordbok varit en förlaga för Serenius, men nu visas att just den femte upplagan är den troligaste eftersom den innehåller en del artiklar som finns hos Serenius men saknas i Boyers första upplaga.

Avhandlingsförfattaren har funnit att en annan ordbok också har använts. Det är Christian Ludwigs *A Dictionary English, German and French* från 1706. Denna baseras också på Boyers ordbok, men i avhandlingen konstateras att Ludwigs ordbok spelat en egen men undanskymd roll.

Serenius ordböcker har ett appendix med sjöfarts- och handels- termer. Lena Rogström hävdar att stora delar av ordförrådet i detta kommer från en ordbok vid namn *The Seaman's Dictionary*, från 1644. Upphovsmannen till denna är Henry Manwayring. Visserligen har Serenius bearbetat materialet kraftigt, men Lena Rogström visar hur ordalydelser tyder på att ett beroendeförhållande finns. Serenius har enligt avhandlingen också använt andra källor, förmodligen bl.a. dokument från tullverk och försvarsmyndigheter.

I kapitel 3 berör Lena Rogström mer allmänna förutsättningar för ordböckernas tillkomst. Hon skriver översiktligt om frihetstidens samhälle såsom präglad av en strävan att förstärka svensk ekonomi och utveckla tekniskt och vetenskapligt kunnande för att främja basnäringarna jordbruk, skogsbruk och bergsbruk. Lena Rogström berör också den språkdebatt som fördes och allmänna språkliga omständigheter vid ordböckernas tillkomsttid. Utmärkande är att latin höll på att vika för svenska som vetenskapens språk, vidare att det fördes en stavningsdebatt i början av seklet och att man diskuterade främmande språks inflytande, främst franskan, senare under 1700-talet.

Jacob Serenius beskrivs i avhandlingen som en typisk frihetstida svensk, politiskt engagerad och med intresse både för vetenskap och språk. Han kom i kontakt med det engelska samhället som legationspräst i London och försökte främja ett vetenskapligt och kyrkligt utbyte mellan Sverige och England. Från och med 1738 var han riksdagsman för prästeståndet. Han tillhörde den riksdagsgruppering som kallas mössorna och deltog ivrigt i debatt om handel och ekonomi och i kyrkliga frågor. I förordet till ordboken röjer Serenius sitt intresse. Han skriver att han gjort ordboken för att underlätta för handel, sjöfart och vetenskap.

I kapitel 3 berörs också Serenius språksyn. Förmodligen hade han en uppfattning i den rätt livligt debatterade stavningsfrågan. I fråga om främmande ord eller nybildning i svenskan beskrivs Serenius av Rogström som konservativ, fast det är inte mycket om detta som kan utläsas ur Serenius ordböcker.

I avhandlingen nämns och kommenteras annan forskning där Serenius ordböcker har uppmärksammats. De har blivit behandlade mer i förbigående, så Rogström är den första som gör dem till föremål för en större undersökning. Men innan den redovisas fortsätter avhandlingsförfattaren att skissera en bakgrund till ordböckernas tillkomst, bl.a. genom att översiktligt redogöra för kontakter mellan Sverige och England på 1700-talet. Det framhålls att det var mest handels- och vetenskapsmän men också kyrkans män som hade dessa kontakter. Tidigt översattes engelsk litteratur till svenska, ofta via tyska. Möjligheterna att lära engelska var naturligtvis bäst i England, där Serenius själv lärde sig mest. Annars började man så smått att undervisa privat och 1736 fick Uppsala sin första språkmästare i engelska.

I avhandlingen betonas vikten av kännedom om den tradition i vilken en ordbok kommit till. I två kapitel, det fjärde och det femte, redogörs för både engelsk och svensk lexikografi fram till den tid då Serenius skrev sin ordböcker. Lena Rogström refererar andra undersökningar och skisserar hur utvecklingen har gått från vokabularier,

ordsamlingar, och glossarier, d.v.s. ordlistor som förklarar svåra ord mest i latinska texter, till enspråkiga ordböcker som förklarar svåra ord på det egna språket. Det fanns ett behov av sådana i England när många främmande ord hade lånats in och inhemska ord fått speciella betydelser när modersmålet användes i ämnen där man tidigare uttryckt sig på latin. I England kom i slutet av 1600-talet och början av 1700-talet ett slags utökade ordböcker med information om ordens etymologi och med mycket encyklopedisk information; man gjorde vad vi idag skulle kalla uppslagsböcker. Den vanliga ordboken blev mer normerande. Det fanns en föreställning hos många att språket var i det närmaste fulländat. Nu gällde att förfina eller bevara det i dess fulländade skick. Samuel Johnsons berömda ordbok från 1755 har sådana drag genom att den innehåller belysande språkprov från litteraturen som goda exempel på bruket av det engelska språket.

Rogström återkommer till Serenius förlaga och framhåller hur han övertagit i stort sett hela makrostrukturen från Boyers engelsk-franska del. Serenius har samma uppslagsord, och han har också översatt franska ekvivalenter och språkprov till svenska. Engelskan överensstämmer nästan ordagrant. Men Serenius har viss självständighet. T.ex. utesluter han personnamn och i andra upplagan 1757 inför han ett appendix bestående av en förteckning över växter, men framför allt utgörs Serenius egna bidrag av en annorlunda, mer utarbetad artikelstruktur, vidare av att han har latinska ekvivalenter till alla ord och anför etymologier till en del. Även det ovannämnda appendixet med ett sjöfarts- och handelsregister är Serenius eget påhitt. Serenius upplyser också om ordens bruklighet och stil. Lena Rogström tänker att han blivit inspirerad till detta av engelska ordböcker. Hon placerar Serenius i ett historiskt sammanhang och beroendeförhållande också genom att se hans bruk av latinska ekvivalenter som en rest av den gamla latintraditionen. Lena Rogström antar vidare att Serenius har använt sig av andra ordböcker med svenska som källspråk för att utforma lemmauppsättningen i sin egen ordbok. Hon framhåller som speciellt viktig Linds tysk-svenska och svensk-tyska ordbok från 1738. I fråga om etymologierna tror Lena Rogström att Serenius står i tacksamhetskuld till Spegel. Författaren förmodar också att Serenius har inspirerats av engelska ordböcker att ange moderna språkprov som illustrerar användningen av ekvivalenterna. Engelska förebilder kan också etymologierna ha.

Avhandlingsförfattaren vill i sin fortsatta forskning komma tillbaka till hur Serenius själv har påverkat andra lexikografer men säger något därom redan i kapitel 4, där det slås fast att Serenius har haft en otvivelaktig betydelse för svensk lexikografi och varit en dominerande

förebild i svensk-engelsk lexikografi. Det framhålls dock att det i de flesta fall är omöjligt att avgöra vilket direkt inflytande Serenius har haft. Däremot visas hur några engelsk-danska ordböcker står i starkt beroendeförhållande till Serenius.

I avhandlingens kapitel 5 ges en delvis kritisk översikt av tidigare forskning i svensk lexikografi. Genomgången ligger lite utanför avhandlingens ämne men ger en bakgrund.

I kapitel 6 förklarar avhandlingsförfattaren hur hon går tillväga vid undersökningen av Serenius ordböcker. Hon utgår från en teori eller modell för produktion av tvåspråkiga ordböcker men använder den för analys av de färdiga ordböckerna, alltså som en kontrollista för att bocka av vad Serenius har tagit med och hur han har förmedlat informationen. Beskrivningen av undersökningsmodellen sammanfattas i en översikt. Ordboken ska undersökas enligt modellens punkter och det ska göras en utvärdering eller bedömning om ordboken är bra med tanke på vad den sannolikt är tänkt att vara för slags ordbok, t.ex. en produktionsordbok för svenskar eller en avkodningsordbok för engelsktalande.

I kapitel 7 tillämpas modellen och själva undersökningen utförs. Den är rik på detaljer och sammanfattas lämpligast med utvärderingarna. Den engelsk-svenska ordboken befinnes vara gjord för att hjälpa svenskar förstå engelska. Dess första upplaga motsvarar väl sitt syfte: "Ekvivalenterna är många, olika betydelser förklaras ingående, överförda betydelser anges explicit med en asterisk och bruklighetsangivelser finns med." Ordboken ger inte mycket information om hur engelska ord böjs eller uttalas, vilket emellertid inte gör ordboken sämre eftersom sådana upplysningar inte är nödvändiga för att man ska förstå engelska. Däremot hänvisar ordboken från regelbundna former till grundformen, vilket är bra i en avkodningsordbok. Det är också värdefullt att ordboken tar med många sammansättningar och avledningar. Undersökningen röjer emellertid också brister hos ordboken i det att den anger många regelbundna avledningar med regelbunden betydelse. Vidare påstås med stöd av några exempel att ekvivalensbeskrivningen är valhant gjord. Avhandlingen visar alltså att Serenius engelsk-svenska ordbok från 1734 är ganska bra såsom avkodningsordbok för svenskar som vill förstå engelska. För en engelsman som vill använda den som produktionsordbok för att göra sig förstådd på svenska skulle den emellertid fungera sämre.

Det som i avhandlingen hävdas om första upplagan av den engelsk-svenska ordboken gäller också dess andra upplaga eftersom likheterna är stora. Den andra upplagan har förändrats främst genom att uppslagsord har tillkommit och etymologierna har blivit fler.

Avhandlingens omdöme om den svensk-engelska ordboken från 1741 är inte lika positivt. Ordboken är tänkt att främst vara en produktionsordbok för svenskar, men den fyller inte sin funktion lika bra som den engelsk-svenska avkodningsordboken, mest genom att man inte får någon ledning i valet av rätt ekvivalent. Serenius ger ofta många motsvarigheter på engelska till ett svenskt ord, men han talar inte om hur de skiljer sig åt stilistiskt eller i betydelsenyanser.

De engelsk-svenska upplagorna innehåller etymologisk information, betydligt mer i den andra än i den första. I avhandlingen utreds i kapitel 8 framför allt vilka förlagor eller källor Serenius har haft för sin etymologier och bedöms hur han har utnyttjat dem. Lena Rogström är både hård och mild i sin dom. Serenius har ett uttalat syfte att ange de ord som har s.k. götiskt ursprung. I det avseendet fyller etymologierna sin funktion, men Serenius påstås ha dåligt tillgodogjort sig den etymologiska forskningen under sin tid. Han har i stort sett bara skrivit av andra för att kunna bevisa vad han är ute efter, nämligen att påvisa ett "götiskt" ursprung för många engelska ord.

I det nionde kapitlet resonerar författaren kring fenomenet lexikalisering. Detta uppfattar jag som bakgrund till resten av kapitlet och till det följande, där sammansättningar i ordböckerna undersöks. Det aktuella kapitlet 9 ägnas också åt att undersöka vilka ord i 1734 års upplaga vars förekomst hos Serenius av Svenska Akademiens ordbok (SAOB) har anförts som första belägg på ordet i svenskan. Författaren kan medelst metoden att söka Serenius-belägg som har blivit första-belägg i SAOB bl.a. urskilja några områden som har påverkats av engelskt och till viss del franskt kulturinflytande. Det är sjöfartsterminologi och några kortspelstermer som visar detta. I övrigt ställs en del frågor utifrån undersökningen.

I kapitel 10 undersöks sammansättningarna i 1741 års ordbok, alltså den svensk-engelska, och jämförs med den status som motsvarande enhet har i 1734 års ordbok, t.ex. om det är en sammansättning också där, en parafra, ett ord i språkprov eller om enheten överhuvudtaget existerar. Det jämförs också med sammansättningar idag i fråga om bildningstyp. Också undersökningen i detta kapitel väcker många frågor, precis som det sägs i sammanfattningen: fler än den besvarar. Kan man t.ex. säga något om 1700-talets ordförråd och verkliga språkbruk med ledning av ordförrådet i en ordbok? Lena Rogström för intressanta resonemang om sammansättningar som inte skulle vara lexikologiskt utan lexikografiskt betingade, alltså vara medtagna i ordboken inte för att de är typiska i språket utan som en följd av hur ordboken är gjord. Avhandlingsförfattaren utnyttjar förhållandet att den svensk-engelska ordboken är en vändning av den engelsk-svenska för

att besvara frågan om Serenius har varit medveten om krav som ställs på de olika slagen av ordböcker och tagit med sammansättningar som är lexikaliserade i svenskan eller om han har låtit sammansättningarna på svenska återspegla de engelska.

I det näst sista kapitlet behandlas ordförrådets storlek och karaktär i den svensk-engelska ordboken. Frågan om ordförrådets storlek är lättast att besvara eftersom det i stort gäller att räkna uppslagsord och jämföra med andra ordböcker. Det måste emellertid, vilket visas, beaktas hur lemmauppsättningen i de jämförda ordböckerna är, om det t.ex. finns sublemman och om det redovisas många regelbundet bildade ord. Det är däremot besvärligare att bedöma ordförrådets karaktär, om det t.ex. är anpassat till tänkta ordboksanvändare, om det drabbats av normeringsiver eller om det har prägel av fackligt ordförråd. Avhandlingsförfattaren finner att det är svårt att säga något om ordbokens förhållande till ordförrådet i 1700-talssvenskan. Hon exciperar i ordboken 1741 och studerar i ordböckernas appendix sådana ord som kan beskrivas som fackord. Materialet ger henne ett intryck att ordförrådet i den svensk-engelska ordboken 1741 är avpassat för sjöfarts- och handelsfolk.

Avhandlingen har förutom en litteraturlista tre bilagor. Den första visar en sida ur var och en av Serenius ordböcker. Bilaga 2 förtecknar sådana ord ur 1734 års ordbok som är förstabelägg i SAOB och bilaga 3 är de fackord som exciperats ur 1741 års ordbok, uppdelade på ämnesområde.

Analysmodellen

De viktigaste kapitlen i avhandlingen är 6 och 7, som redogör för hur Serenius ordböcker ska undersökas varpå undersökningen görs och ordböckerna beskrivs. Ordboksbeskrivningen är förtjänstfullt detaljrik, men allra bäst är att den trots detaljrikedom kan sammanfattas i ett kort beskrivande omdöme. Det möjliggörs genom smart utnyttjande av en modell som egentligen är tänkt för produktion av ordböcker. Man utgår från ordbokens tänkta funktion och bedömer om ordboken i sina beståndsdelar är avpassad till denna funktion. Modellen verkar fungera och den undersökning av Serenius ordböcker som utförs är värdefull. Grovt sammanfattat är resultatet att den engelsk-svenska ordboken (1734) är mer lyckad än den svensk-engelska (1741).

En anledning till missnöje med den svensk-engelska är språkproven. Avhandlingsförfattaren konstaterar att Serenius inte har kompletterat materialet med sådana konstruktioner som fattas och vore onödiga i den

engelsk-svenska avkodningsordboken men kan behövas i den svensk-engelska produktionsordboken. Språkproven är återanvända från den engelsk-svenska ordboken och är egentligen ägnade att förklara egenheter hos engelskan. Egenheter hos svenskan visas däremot inte, och därmed ges inte heller motsvarigheter på engelska. Man får t.ex. inte veta att *utfästa* kombineras med *belöning* och kan därför inte leta sig fram till den engelska motsvarigheten *offer a reward*, för på *utfästa* står bara *promise* och på *belöning* står *reward* som ekvivalent tillsammans med 3 till synes likvärdiga synonymer.

Ett annat förhållande som får sin förklaring är att Serenius i den svensk-engelska ordboken (1741) ger flera ekvivalenter till en svensk källspråksenhet. Detta beror på den teknik som Serenius har använt när han vände den engelsk-svenska ordboken (1734) till den svensk-engelska. Han samlade antagligen ihop uppslagsord som haft en och samma svenska ekvivalent och lät denna bli källspråksenhet och alla de engelska orden ekvivalenter. Lena Rogström beskriver det som en klar brist när man inte får veta något om skillnaden mellan orden som man ska använda på engelska.

Det är tyvärr inte i samtliga fall som undersökningens resultat är lika tydliga eller tydligt redovisade. Det är t.ex. förbryllande med så delvis motsägelsefulla formuleringar som på s. 171 resp. 173 angående betydelsespecificeringen i den svensk-engelska ordboken (1741): "Betydelsespecificeringen fungerar förmodligen bra för svenskar, i alla fall då de olika betydelserna disambigueras med hjälp av latin." Det ska väl vara just då, för på s. 173 står ett mer allmänt kritiskt omdöme: "Sammanfattningsvis kan sägas att betydelsespecificeringen är valhant gjord och i vissa fall rentav felaktig."

Undersökningen utmynnar i ett positivt allmänt omdöme om betydelsebeskrivningen i den engelsk-svenska ordboken (1734). Den är mer lyckad med tanke på sitt syfte, men även här påvisar undersökningen brister. På s. 138 t.ex. visas hur Serenius antagligen vilseletts av den engelska ordformen *loving* och angett en antagligen även på 1700-talet märklig svensk ekvivalent *älskning*. Avhandlingsförfattaren yppar en misstanke att många ekvivalenter utgörs av översättningslån. Det hade varit intressant att få veta hur vanlig den här typen av avvikelser eller felaktigheter är.

Etymologierna

Lena Rogström har i sitt kapitel 8 gjort en god insats att klargöra vad det är för källor och förlagor som Serenius har använt för ordböckernas etymologiska information.

Som ett tecken på att Verelius är källa för Serenius framhålls att de båda knappast har några artiklar på C eller P. Så skulle det kunna ha blivit utan ett beroendeförhållande. Syftet hos Verelius är att beskriva götiska eller isländska, för Serenius att peka på engelska ord med götiskt, d.v.s. fornnordiskt ursprung. Då kan det inte bli många ord på P eftersom nästan alla sådan är lånord i nordiska språk. Och C användes inte så ofta som skrivtecken; K var det normala.

Avhandlingsförfattaren har valt att inte granska Serenius uppgifter om ordens etymologi, vilket står henne fritt, men granskningen hade mycket väl kunnat göras eftersom etymologi rimligtvis förhåller sig till lexikografi som semantik gör. Kan man bedöma semantisk information i en lexikografisk undersökning bör också etymologier kunna bedömas. Men föresatsen att inte granska har brutits, t.ex. i fråga om *mulatto* (s. 199). Det stämmer nog att Serenius har övertolkat upplysningar i sina källor, men avhandlingsförfattarens tolkning av sista meningen i hans etymologi är fel. Med "*Sin a Lat. Mulus, deductum malis*" säger Serenius inget om att *mulatt* skulle komma från latinets ord för "dålig avkomma". Eftersom *malis* är tryckfel för *mavis* blir tolkningen "om du inte heller anser att ordet är avlett av latinets Mulus" (mulåsna).

Det är inte självklart vad Serenius hade för uppfattning om språksläktskap. Något klargörande hade avhandlingen kanske kunnat bringa om författaren hade refererat Serenius uppsats *De veterum Sveo-Gothorum cum Angli usus et commercio dissertatio* (avhandling om sveo-göternas forna närmare förhållande till anglerna) (23 sidor) i ordboken 1734.

Lena Rogström framhåller att Serenius etymologier inte motsvarar modern tids forskningsrön. I ett exempel på s. 183 jämförs Serenius uppgifter om ordet *galley* med informationen hos Hellquist. Slutsatsen att skillnaden är stor mellan de två är riktig och skulle inte bli annorlunda om Serenius återgivits korrekt, vilket i alla fall vore rimligt. Nu påstås att "Serenius menar att ordet härstammar ur (forn)svenskans *ga* (=gå) och gotiskans *leid* (=led)." Egentligen framför Serenius detta som en möjlighet vid sidan om en härledning ur *gale* (=vindfläkt).

Avhandlingsförfattaren uttrycker berättigad undran över Serenius språkbeteckningar. Virrvarret kan kanske delvis förklaras med att Serenius mer eller mindre urskillningslöst plockade från sina källor och förlagor. Eftersom upplagan 1757 har fler upplysningar än ordboken 1734 kan det t.ex. hända att *goth.* och *isl.* används parallellt. Båda betecknar nog samma språk, men uppgifterna har olika ursprung.

Ordförrådets karaktär och anpassning till användaren

Avhandlingens kapitel 11 avser att undersöka ordböckernas anpassning till användaren i fråga om val av ord att förklara, främst inslaget av fackord och lånord. Kapitlet är mest intressant som studium av fackterminologi i en 1700-talsordbok. Inte minst visas uppslagsrikedom då det gäller att samla och kategorisera materialet. Däremot finns det anledning att förhålla sig tvivlande inför slutsatserna i fråga om Serenius anpassning till ordboksanvändaren. Kanske har Serenius inte när han valde ord tänkt så värst mycket på vem som skulle använda ordboken eller med vilket mer precist syfte. Åtminstone inte när han bedömde enskilda ord. Det uttrycks t.ex. förvåning över att Serenius tar med ord och uttryck för verktyg och bearbetningsprocesser inom bergshantering, "trots att företeelserna inte kan ha varit särskilt viktiga ur exporthänseende" (s. 345). Man frestas att ställa frågan om de rikligt förekommande sjöfartstermerna kan ha kommit med utan att han haft den sjöfarande handelsmannen såsom användare i tankarna. Visserligen kan han ha tänkt att dessa ord skulle vara användbara i den allmänna nyttiga verksamhet som han vill se bedrivs av svenskar i kontakt med England, och däri ingår verksamheterna sjöfart och handel. Så resoneras i avhandlingen, men han kan ju också bara ha satt in de här orden i ett appendix eftersom han kommit över dem, liksom han tycks ha gjort med stridskommandon o.d. Orden fanns till hands, vackert samlade i Manwayring's *The Seaman's Dictionary*. Det finns alltså egentligen inte särskilt starkt stöd för tanken att Serenius tänkte på den sjöfarande handelsmannen såsom användare när han valde ord, i varje fall inte att han tog konsekvent hänsyn.

Fakta i frågan om fackord och anpassning till en tänkt användare är alltså inte entydiga och resonemangen i kapitlet är delvis motsägelsefulla. På s. 342 sägs t.ex. att "Serenius har koncentrerat sig på den typ av ord som är av störst intresse för den tänkta målgruppen för ordboken och uteslutit sådant om är av marginellt eller inget intresse för dessa." Men detta rimmer dåligt med den förvåning som på s. 345 uttrycks över att Serenius i fråga om bergshantering "bemödat sig att få med så många ord och uttryck som i förstone verkar vara mindre intressanta för ordboksanvändaren, såsom verktyg och bearbetningsprocesser." Det finns skäl att misstänka att tillfälligheter har spelat en stor roll vid urvalet av ord, trots allt.

Ordböckernas samhällliga bakgrund

I tredje kapitlet tecknas en bild både av 1700-talets svenska samhälle och av Serenius. Det är intressant att se Serenius ordböcker mot en allmän politisk, ekonomisk och idéhistorisk bakgrund och förtjänstfullt av Lena Rogström att visa hur Serenius var ett barn av sin tid. Men det är svårt att entydigt placera personer och verk i samhällliga sammanhang. Det visas övertygande att Serenius ville främja kontakterna mellan Sverige och England med sina ordböcker; han säger själv i sitt förord att han vill underlätta för handel, sjöfart och vetenskap. Men avhandlingsförfattaren gör rätt yviga svängar, drar alltför snabba slutsatser och gör ibland dåligt underbyggda påståenden. Det framhålls t.ex. upprepade gånger att Serenius var merkantilist, till och med en ivrig sådan. På vilka grunder stöds karakteriseringen? Man ställer sig undrande inför tvärsäkra påståenden som följande på s. 35: "Hans intresse för merkantilismen ligger till grund för utarbetandet av ordböckerna." Enligt Hagberg (s. 106) kan Serenius betecknas som "moderat merkantilist". Han verkar ha varit emot lyximport men i övrigt ha stått närmare fysiokraternas idéer, som gick ut på att stödja jordbruket och tillåta import av konsumtionsvaror. Serenius tycks ha varit allmänt intresserad av såväl handels- som intellektuella kontakter med England, och han kunde tänka sig en ömsesidig handel, inte bara export för att öka penningvärdet i Sverige vilket vore en mer merkantilistisk linje.

Serenius knöt såväl vetenskapliga som intellektuella kontakter med England; kyrkopolitiken låg honom särdeles varmt om hjärtat. I avhandlingen nämns hans vilja att närma den protestantiska och anglikanska kyrkan. I det sammanhanget irriterar ett annat lite slarvigt påstående. På s. 33 hävdas att Serenius skulle ha infört konfirmationen efter engelsk förebild. Enligt Hagberg (1952:323 f.) tillämpades sedan länge förhör såsom förberedelse till ungdomens första nattvardsgång, och en högtidlig sådan hade 40 år före Serenius insats på området rekommenderats av Benzeliuss d.ä. Hagberg menar att Serenius själv ligger bakom uppgiften att han skulle ha infört konfirmationen. Serenius var nog inte främmande för att göra reklam för sig.

På s. 43 i en sammanfattning nämns att Serenius hade ett starkt intresse för pedagogik. Vad anförs tidigare som visar Serenius starka intresse för pedagogik? Det här torde vara ett fall där det plockats in en uppgift från litteraturen utan att den arbetas in i avhandlingens framställning och beskrivning av Serenius lexikografiska insats. Serenius grundade förvisso skolor och hade ett pedagogiskt intresse, men upplysningen kommer oförmedlat. Detta är inte det enda exempel som

kan visa hur avhandlingens många sidor är delvis fyllda med en pratighet som inte beaktar vad som sagts eller inte sagts på annat ställe i avhandlingen.

Det är naturligtvis inte lyckat om det görs påståenden som inte inarbetas i framställningen i övrigt men illa när det plockas in uppgifter som inte är korrekta. När 1700-talets samhälle beskrivs ur språklig aspekt sägs på s. 27 om *Ihres Svenskt Dialect Lexicon*: "Ordboken är mycket gedigen, visar prov på ett stort språkvetenskapligt kunnande och presenterar skarpsinniga analyser – förmodligen ett resultat av *Ihres* klassiska lärdom och förmåga att se paralleller på olika områden." Det kan rimligtvis inte vara avhandlingsförfattarens omdöme om *Ihres* dialektlexikon. Kanske är det en beskrivning av *Ihres Glossarium Sveo-Gothicum*? Jämför vad som sägs om *Ihres* dialektlexikon av Lindroth (1978:607) eller av Rietz i dennes inledning s. II: "Med hvilken särdeles stor varsamhet man måste begagna sig af detta arbete, hvilket är fullt af misstag och grofva tryckfel, är nogsammt kändt, och anledning är att antaga att den store språkforskaren sjelf ej insamlat många ord, utan består den lilla ordboken utaf ett sammandrag af andra personers ordsamlingar, gjorda utan all gemensam plan och ej heller ens omskrifna med följdriktig rättskrifning." Den större och mycket viktigare dialektordboken *Hofs Dialectus Vestrogothica* nämns förresten i avhandlingen bara i förbigående och inte med titel (s. 27).

Beskrivningen av språkliga förhållanden under 1700-talet tjänar som underlag för att besvara frågan på s. 31 i avhandlingen hur tidens språkdebatt har präglat Serenius ordböcker. Av skildringen av 1700-talet kan man förstå varför Serenius med sitt handelsintresse inte skriver någon latinsk-svensk ordbok utan en med två moderna språk (där latin bara är metaspråk). Men finns det något i tidens språkdebatt som har präglat honom? Svar på den frågan ges knappast. I stället översköljs läsaren av en mångordig beskrivning av förhållanden under 1700-talet, en skildring som hålls ganska dåligt samman. T.ex. karakteriseras 1700-talet som en "mycket dynamisk period med stora förändringar i syntax, morfologi och ortografi." I en följande mening beskrivs språket i lagen från 1734 som genomarbetat och stilistiskt högtstående. Men är det karakteristiskt för lagspråket med stora syntaktiska, morfologiska och ortografiska förändringar? Vad är sambandet mellan meningarna? Det sägs också att Serenius enligt förordet till andra upplagan ville ha lagspråket och Bibeln som mönster för en svensk språknorm. Men det hade kunnat redogöras mer nyanserat för vad Serenius förespråkade. Språket i Bibeln och i lagen står utom diskussion för honom som gott språk, men han ger mer nyanserade förklaringar. Han vill ha ett stabilt språk som präglas av morfologiskt entydig stavning: "Det andra slaget

[av oreda], som wi merendels äro ensamme om, är det som ömsom brukas af den ena och förkastas af den andra. Der har jag tyckt mig böra lägga största makten uppå, at fästa mig wid nogra wissa grunder, som stadga språket, bewara härkomsten och förekomma odrygheten: hwilket ingendera kan ske om stammarne spillas, eller olika hugbilder utmärkas med lika och samma bokstäfwer" (Företalet till ordboken 1757, s. 8).

Ordböckernas vittnesmål om 1700-talets ordförråd

I kapitel 9 undersöks vilka lexikala enheter i den engelsk-svenska ordboken (1734) som är SAOB:s första belägg på ordet i någon betydelse. Därefter analyseras beläggen som primära eller sekundära förstabelägg (se nedan) och en jämförelse görs med den svensk-engelska ordboken (1741) för att utröna om enheten där är lexem, sublemma eller förekommer i språkprov. Avsikten är att beskriva ordens lexikalisering i 1700-talets svenska.

Något resultat av undersökningen presenteras inte. Frågan inställer sig om det som har gjorts egentligen är en undersökning av SAOB eller av ordförrådet i Serenius ordböcker i stället för 1700-talssvenskans ordförråd? En undersökning av 1700-talets ordförråd kräver mer än ordböcker. Det krävs texter av representativa genrer. För att undersöka om Serenius har angivit lexikaliserade ord kan man ha nytta av SAOB, men man får i många fall undersöka ord för ord och helst använda SAOB:s hela materialsamling, inte bara den tryckta ordboken. Man kan inte utgå ifrån och begränsa sig till SAOB, för den har kanske t.ex. ratat ett Sereniusbelägg därför att det har bedömts vara tillfällig svengelska, och i sådant fall kommer ett ord som skulle tala emot ett lexikaliserat ordförråd hos Serenius inte med i undersökningen. Om man utgår från förstabelägg hos SAOB när lexikaliseringsgraden av ordförrådet hos Serenius eller 1700-talet undersöks, så beaktas naturligtvis inte heller det redan under 1700-talet gamla ordförrådet.

Det krävs alltså andra metoder om man vill få fram säkrare uppgifter om hur Serenius speglar 1700-talets ordförråd. Det som har gjorts i avhandlingen är snarast en listning av de SAOB:s förstabelägg som Serenius bidrar med.

Indelning av förstabelägg

Indelningen av förstabeläggen i primära och sekundära är inte helt lätt att förstå. Rör det sig om en indelning i produktiva avledningar (och

sammansättningar) (: sekundära förstabelägg) och sådana förstabelägg som inte är produktiva (: primära). Ibland beskrivs de primära som icke tillfälliga ordbildningar. De som kategoriseras som sekundära förstabelägg är bildade till redan etablerade svenska ord genom produktiva ordbildningsmönster, möjligen bara genom avledning; det tycks inte finnas några sammansättningar bland dem. Om indelningen i primära respektive sekundära förstabelägg i praktiken är i simplex och sammansättningar resp. produktiva avdelningar, så är det inte konstigt om de sekundära i många fall kan beskrivas som tillfälliga (s. 222 f.).

En läsare av avhandlingen undrar över betydelsen av "riktiga förstabelägg" (s. 224), "äkta förstabelägg" (s. 218) och "verkliga förstabelägg" (s. 220). Variationen i beskrivningen är förvirrande, och det går inte att dra bedömningsbara slutsatser med sådan oklar terminologi och otydlighet i fråga om vad som egentligen undersöks.

Bedömning av lexikalisering

Som kritisk läsare ställer man sig undrande inför avhandlingens långa referat av teoretiska studier om lexikalisering och nödvändigheten av resonemangen däromkring. Avhandlingsförfattaren är inte tydlig och i fråga om möjligheten att bedöma lexikalisering direkt motsägelsefull. På s. 215 står: "Det ter sig svårt att tillämpa lexikaliseringskriterierna på Serenius ordbok." Trots att det inte klargörs vilka lexikaliseringskriterier som är svåra att tillämpa och vilka eventuella undantag det finns, så görs senare några säkra uttalanden. På s. 274 dras t.ex. slutsatsen att *fyrfotad* är lexikaliserat för att det är en metonymisk betydelseutvidgning. I det aktuella kapitlet 9 anses ord som är lemman vara klart lexikaliserade, sublemman kan vara något mindre och ord som bara förekommer i ordspråk behöver inte vara lika klart lexikaliserade (s. 226 f.) Varför räkna ord som har lemmastatus som lexikaliserade när det finns så vettig invändning som framförs på s. 228: "Det är tveksamt om man ska betrakta dessa ordboksord (*hynas*, *mjäser*, *mår-mässa*, *skrapare*, *olärsamhet* och *oslög*) som representativa för 1700-talssvenskan, trots att de i detta fall upptas som lemman i Serenius svensk-engelska ordbok. Kanske var de föråldrade redan i Serenius ordbok men togs upp i de andra lexikografernas [senare lexikografers] ordböcker i sin kraft av lemman. På detta sätt lever förmodligen en hel del ord vidare bara i ordböcker." Detta är en klok reservation, och SAOB kan inte ge någon säker ledning. Inte heller den ordboken garanterar genom att ett ord är medtaget att det därmed är representativt för en period. Man får själv av beläggstatus och genom att kontrollera i

SAOB-Arkiv bedöma representativiteten. Det kan vara nog så svårt då det gäller ord under tidigare århundraden om det inte finns många texter att undersöka. Det är sålunda tveksamt om ett belägg är lexikaliserat när det bara förekommer i ordböcker, och fastän det händer att ordet i sådant fall inte tas med i SAOB är undantagen rätt många. En tydligare utförd och mer genomgripande undersökning rekommenderas alltså för att få grepp om 1700-talets ordförråd.

Trots att en rimlig slutsats av undersökningen av de Serenius-ord som är förstabelägg i SAOB är att det inte går att uttala sig om ordförrådets grad av lexikalisering i den engelsk-svenska ordboken med dessa metoder, så är det ett gott försök att utgå från förstabeläggen. Det är ju nödvändigt att behandla stora ordmassor och för att inte drunkna måste det sökas metoder som ger generella upplysningar, men i detta fall blev det mer om förstabelägg än om ordförrådet.

Undersökning av sammansättningar

Även i kapitel 10 söker avhandlingsförfattaren en möjlighet att undersöka stora ordmassor, här genom att i den svensk-engelska ordboken studera inte enskilda ord utan sammansättningstyper. Detta underlättas av att ordbokens lemman, sublemman och enheter under rubriken *Composita* genom avhandlingsförfattarens försorg finns i elektronisk form. Men som framhålls på s. 309 så är risken att det inte förklaras särskilt mycket av ordförrådet.

Det redovisas egentligen flera undersökningar i kapitel 10. Först prövas en hypotes att en sammansättnings placering i artikelstrukturen återspeglar graden av lexikalisering. De ord som undersöks är sammansättningar skrivna med *divis*. Sådana antas vara föga lexikaliserade. Det noteras under vilket ord sammansättningarna är placerade. Om de står under det ord som utgör efterled så räknas de som mer tillfälliga och alltså mindre lexikaliserade. Detta är ett tvivelaktigt antagande; sammansättningar placerade under efterleden kan mycket väl vara medtagna för att de representerar en typisk, etablerad användning av ordet. Hypotesen vinner inget stöd (s. 247).

Det görs också en undersökning av sammansättningar som omväxlande har eller saknar *divis*. Här jämförs med sammansättningstypernas produktivitet, alltså hur vanligt det är med sammansättning bestående av substantiv + substantiv, adjektiv + substantiv etc. Som det framhålls på s. 251 behöver det inte finnas något entydigt samband mellan produktivitet och lexikalisering. Inte heller denna undersökning ger något entydigt svar. Den är emellertid inte ointressant; försöket att

få upplysningar om ordens etablering i ordförrådet genom samvarierande drag som kan spåras mer eller mindre mekaniskt är mycket spännande.

Sammansättningarnas bildningstyper hos Serenius jämförs också med nutida ordförråd. Resultatet är att sammansättningstyperna är desamma då som nu, men att morfemen är delvis annorlunda. Det var alltså lite annorlunda ordförråd på 1700-talet än idag.

Sammansättningarna studeras också i relation till vändningsprocessen, alltså sammansättningarna i den svensk-engelska ordboken 1741 jämförs med korresponderande lexikala enhet i den engelsk-svenska ordboken 1734 för att man ska kunna se vad som händer vid vändningen. En intressant angreppsvinkel.

Sammanfattningen på s. 354 motsäger det som meddelas i kapitel 10. Det sägs i sammanfattningen i slutet av avhandlingen att Serenius i vändningsprocessen anpassat materialet i den engelsk-svenska ordboken (1734) till källspråksfunktion i den svensk-engelska (1741) bl.a. genom att ändra parafrafer till sammansättningar. Men i sammanfattningen i direkt anslutning till undersökningen (s. 300) meddelas resultatet att Serenius inte i någon större utsträckning tycks ha utnyttjat möjligheten att göra om parafrafer till lexem.

Undersökningarna av sammansättningar är uppslagsrika och intressanta. De är värdefulla trots att de inte ger några entydiga positiva resultat. Tyvärr förvrids det goda intrycket något av en brist på konsekvens, tydlighet och noggrannhet i analysen och beskrivningen. T.ex. beskrivs ord på *-bar* som sammansättning och verb på s. 253, men på s. 264 som avledd adjektivsammansättning. På s. 286 är *-bar* en avledning, ett adjektivavlett verb.

Hur kategoriseras bildningar med prefixet *o-*? Räknas de som sammansättningar för att de står under Serenius rubrik *Composita*? På s. 243 f. sägs att bildningar på *o-* räknats som sammansättningar, men på s. 242 sägs att Malmgren (1994) följs. Denne räknar emellertid som sammansättningar ord bildade med två rotmorfem. På s. 244 påstås att SAOB analyserar bildningar med prefixet *o-* som avledningar, men SAOB räknar alla prefix-ord som sammansättningar.

Tabell 21 på s. 262. förtecknar enligt rubriken sammansättningar med adjektivisk förled. Det finns inte många sådana i tabellen.

Sammansättningar som är particip räknas enligt s. 263 som verb. Besked ges inte om presensparticip är undantagna, men *ull-bärande* är adjektiv enligt s. 301.

Sammansättningarna hos Serenius jämförs med Thorell (1981). På s. 269 sägs att Thorell analyserar *vägg-fast*, *snö-blind* som verb, vilket inte stämmer. Lika lite stämmer påståendet på s. 263 att Thorell skulle

analysera particip som verb. Genom dylikt resonemang blir jämförelsen av sammansättningar hos Serenius och Thorell föga trovärdig.

Sammanfattande

Lena Rogströms avhandling är synpunktsrik och intressant. Den detaljerade beskrivningen av Serenius är värdefull. Den kan också bli användbar i andra studier eftersom modellen kan fungera som mall i underökningar där resultaten blir möjliga att jämföra. De delar av avhandlingen där ordförrådet undersöks är intressanta som försök att komma till rätta med och få information ur stora ordmängder.

Mindre lyckat är att analysen störande ofta brister i noggrannhet, att resonemang saknar inbördes överensstämmelse och att slutsatser ibland dras utan rimlig underbyggnad. Vidare innehåller avhandlingen några avsnitt som inte är tillräckligt motiverade av ämnet. Dessutom hade några sidor kunnat kortas betydligt om onödiga upprepningar undvikits. Men avhandlingens brister ska vägas mot dess förtjänster. Lena Rogströms avhandling insats kommer att vara ett inspirerande och användbart verk i framtida lexikografisk forskning.

Litteratur

- Boyer, A. 1729. *The Royal Dictionary. In two parts. First, French and English. Secondly, English and French.* 5 uppl. London.
- Hagberg, L. 1952. *Jacob Serenius' kyrkliga insats.* (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia. 28.) Stockholm.
- Hellquist, E. 1957. *Svensk etymologisk ordbok.* 3 uppl. Lund.
- Hof, S. 1772. *Dialectus Vestrogothica.* Stockholm.
- Ihre, J. 1766. *Swenskt Dialect Lexicon.* Uppsala.
- Ihre, J. 1769. *Glossarium Suiogothicum.* Uppsala.
- Johnson, S. [1755] 1968. *A Dictionary of the English Language.* Faksimil. Hildesheim.
- Lind, O. 1738. *Teutsch-Schwedisches und SchwedischTeutsches Dictionarium oder Wörterbuch, Thet är Orda-Bok på Tyska och Swän-ska Så och på Swän-ska och Tyska.* Stockholm.
- Lindroth, S. 1978. *Svensk lärdomshistoria. III. Frihetstiden.* Stockholm.
- Ludwig, C. 1706. *A Dictionary English, German and French.* Leipzig.
- Malmgren, S.-G. 1994. *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser.* Lund.

- Manwayring, H. [1644] 1972. *The Seaman's Dictionary*. Faksimil. Menston.
- Rietz, J. E. 1862–1867. *Svenskt dialektlexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*. Fotografiskt nytryck 1962. C. W. K. Gleerups förlag. Lund.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. (Svenska Akademiens ordbok.) 1898–. Lund.
- Serenius, J. 1734. *Dictionarium Anglo-Swethico-Latinum*. Hamburg.
- Serenius, J. 1741. *Dictionarium Swethico-Anglo-Latinum*. Stockholm.
- Serenius, J. 1757. *English and Swedish Dictionary*. 2 uppl. Harg och Stenbro.
- Skinner, S. 1671. *Etymologicon linguæ Anglicanæ*. London.
- Spegel, H. 1712. *Glossarium Sveo-Gothicum Eller Svensk Ordabok*. Lund.
- Thorell, O. 1981. *Svensk ordbildningslära*. Stockholm.
- Verelius, O. 1691. *Index linguæ veteris scytho-scandicæ sive gothicæ*. Utg. Olof Rudbeck. Uppsala.

Nina Martola

Småordböcker över slang och dialekter

Juhani Mäkelä: *stadin snadi slangi* Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY 1997. Unto Eskelinen: *tavvoo savvoo* Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY 1997. Kerttu Karhu: *eheroon taharoon* Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY 1998. Oiva Arvola: *yhtä koska* Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY 1999.

En nyhet inom finsk lexikografi är ett antal små ordböcker på drygt hundra sidor i formatet A6 som det finländska förlaget WSOY har publicerat över dels Helsingforsslang, dels några olika dialekter. Den här genren kunde klassas som populärlexikografi.

De två första i serien kom 1997; en ordbok över (finsk) Helsingforsslang och en ordbok över savolaxisk dialekt, som talas över ett stort område i de östra delarna av Finland. Den savolaxiska ordboken har senare hunnit komma ut i en andra och en tredje upplaga. Den tredje boken kom ut 1998 och tar upp de sydösterbottniska dialekterna, som talas i västra Finland, och den fjärde och hittills sista kom våren 1999 och behandlar den finska dialekt som talas i västra Lappland i Finland.

Slangordboken är biskopal och innehåller drygt 1.500 slanglemman och drygt tusen finska. Utöver själva ordboksartiklarna ingår ett förord där författaren Juhani Mäkelä, känd radiokåsör, kort redogör för urvalsprinciperna. Ordboken tar först och främst upp ord som hållit sig levande i Helsingforsslangen i flera decennier. I och med att slangen oupphörligt förändras är det ingen idé att ta med de allra nyaste orden, eftersom de kan visa sig vara dagsländor, konstaterar författaren. En del av orden som ingår har till och med införlivats med finskt talspråk vid det här laget, något som man kan konstatera när man bläddrar i ordboken, t.ex. *ruinata* 'tjata, tigga och be', *töpätä* 'göra bort sig, klåpa', *dödö* 'deodorant' och *limsa* 'läsk'.

Påfallande i artiklarna är de många hänvisningarna (anges med en pil ->) till synonyma uppslagsord. De skall kanske i första hand tolkas som just synonymangivelser och inte som regelrätta hänvisningar. I en slangordbok som folk säkert bläddrar i en hel del av allmänt intresse och inte bara för att slå upp ord har sådana synonymangivelser fog för sig. Så konsekvent genomförda är anvisningarna inte alltid. Vi kan se på t.ex. orden för 'vatten':

vadu vesi -> voda, vatu

vatu -> vadu

voda vesi -> huuperi, vadu, vatu

huuperi vesi -> voda.

Det andra man fäster sig vid är att väldigt olika betydelser bara ges i en rad åtskilda med komma. Detta är väl ett drag som slangordboken delar med en del fickordböcker. Ett exempel är **pumppu** porukka, sydän, yhtye ('gäng, hjärta, musikgrupp').

I slutet av boken finns ett ortnamnsregister som tar upp ca 120 slangbenämningar på olika platser i Helsingfors med finsk motsvarighet, samt ett antal illustrativa dialoger och korta berättelser på slang. De ord som används i dessa återfinns i regel också i artikeldelen, så att man kan slå upp dem och sålunda förstå texterna även om man inte är förtrogen med Helsingforsslang. Jag kontrollerade åtskilliga ord och det var bara fyra jag inte hittade; *pysti* 'staty', *kytätä* 'titta, vakta', *suttura* 'flicka' och *ulkkis* 'utlänning'. Av dessa hör de tre första till den kategori som återfinns också i finskt vardagsspråk och därför går att hitta i mer omfattande finska ordböcker, medan det fjärde är bildat enligt en vanlig finsk ordbildningsregel för talspråksord och kan förstås av den orsaken. I vilket fall som helst kunde de ha funnits med bland uppslagsorden.

Den savolaxiska ordboken innehåller förutom den egentliga artikeldelen ett förord och en kort översikt över de mest typiska dragen i dialekten. I förordet påpekas det att "det är just som ni påstår, det här är inte den savolaxiska som talas i era trakter", eller med andra ord att dialekten talas över ett vidsträckt område och uppvisar stora variationer och att den därför är svår att fånga i en liten ordbok. I denna ordbok är det språket i de savolaxiska kärnområdena kring städerna Kuopio och Idensalmi som beskrivs. Författaren, Unto Eskelinen, är känd som tolkare av savolaxiska och har redan tidigare gett ut en savolaxisk ordbok.

Språkdragsbeskrivningen innehåller tretton korta avsnitt. Framställningen är humoristisk, men författaren lyckas på fem och en halv sida fånga några av de mest väsentliga dragen hos savolaxiskan. Mellanrubrikerna är överlag termartade (bl.a. de finska orden för assimilation, gemination och muljering).

Antalet uppslagsord anges ingenstans men det rör sig uppskattningsvis kring 2.000. Riktningen är enbart savolaxiska-finska. Urvalet består i huvudsak av rent dialektala ord, alltså ord som inte har några motsvarigheter i finskt allmänspråk, men något enstaka ord som savolaxiskan delar med finskan och där det bara är ljuddräkten som skiljer

sig har också tagits med, t.ex. *kuahlata/kualata* (fi. *kahlata*) 'vada', *köntystee* (fi. *köntystää*) 'gå tungt/klumpigt och långsamt', *mieljpie* (fi. *mielipide*) 'åsikt', *männä* (fi. *mennä*) 'gå; fara' och *päntye* (fi. *pentue*) 'kull'. Däremot finns inte *tavvoo* med, (fi. *tavata*) 'stava; läsa mödosamt', som ingår i titeln på ordboken. Om ett ord i en betydelse är gemensamt med allmänfinskan tas detta i regel upp som homonym, t.ex. *1 lasku* 'räkning' och *1 sotata* 'kladda, kleta'.

En grupp för sig utgör ord för typiskt eller ursprungligen savolaxiska begrepp som blivit allmänt kända i Finland och vars benämningar införlivats i finskan. Å ena sidan kan orden inte anses vara bara savolaxiska, men å andra sidan är de så intimt förknippade med just Savolax, att det vore underligt med en savolaxisk ordbok utan dessa ord. Ett sådant ord är t.ex. *kalakukko* 'ett slags rågmjölslimpa som innehåller en fyllning av fisk och fläsk', som avser en rätt som huvudsakligen äts i Savolax. Ett annat är *muikku* 'siklöja'. Fisken används som matfisk över ganska stora delar av Finland, men kärnområdet är ändå Savolax.

Det man fäster sig vid är att en hel del fraser tas upp som egna lemman. Det är ett drag som återfinns i den sydösterbottniska ordboken och i någon mån också i den västlappländska (nedan) och något som tydligen håller på att göra insteg i finsk lexikografi. Det finns t.ex. hela 24 uttryck med *olla* 'vara', 9 med *ottoo* 'ta' och 16 med *tehnä* 'göra'. En annan något ovanlig princip är att vissa böjningsformer tas upp under ett huvuduppslagsord där ingen skulle komma på tanken att söka dem. Under lemmat *lähteöte* (2 pers. plur. imperativ; 'åk, res', finns också *käskeöte* 'befall', *männööte* 'gå; åk' *kulukeote* 'åk, far' och *tulukeote/tulukeete* 'kom'. Under *itkiin* (2 infinitiv instruktiv av verbet för 'gråta') finns *lähtiin* (~ 'åka, ge sig iväg') och *sotkiin* (~ 'stöka till, röra till'). Det tyder på att ett syfte med boken är att man skall bläddra i den och inte bara slå upp i den.

Ordboken om de sydösterbottniska dialekterna kom ut 1998 och innehåller nästan 2.300 uppslagsord. Den är också monoskopal och innehåller liksom den föregående en kortfattad (fem sidor lång) dialektbeskrivning i form av åtta små lektioner (skriven av författarens son). Förordet är skrivet på dialekt. Författaren Kerttu Karhu har varit dialekt- och folkminnesinsamlare och har tidigare gett ut en dialektsamling.

I denna ordbok är det i första hand de många artiklarna med fler lemman avskilda med komma man lägger märke till när man börjar bläddra, t.ex. *hiihtää, suksitella* 'åka skidor' (hänvisning från *suksitella*), *jyvämies, säkkimies* "säckkarl" (som bytte säckar vid tröskning med tröskverk) (*säkkimies* finns som hänvisningslemma), *kaffee, kaffet, kaffi*

'kaffe' (inga hänvisningslemman, men å andra sidan skulle samtliga ord återfinnas i samma spalt), *kaati*, *esliina*, *essu* 'förkläde' (*esliina*, *essu* gemensamt hänvisningslemma), *kloonata*, *kollata*, *koluta* 'rota', (inga hänvisningslemman), *palamikot*, *patukat*, *piiskat* 'flätor' (de båda senare hänvisningslemman), *peräjulukkaa*, *peräkanaa*, *perätoukuria* 'efter varandra' (inga hänvisningslemman men alla nära varandra i alfabetet). Av dessa synonymer är ganska många normalord i finskt allmänspråk (*hihtää*, *palmikot*, *esiliina*) eller är vanliga åtminstone i ledigare stil (*essu*, *koluta*, *peräkanaa*). Eventuellt har författaren velat notera sådana synonymer, men å andra sidan förekommer också en hel del andra ord ur talspråklig eller till och med allmänspråklig finska som uppslagsord utan att dialektala synonymer anges, t.ex. *kitupiikki* 'snåljåp', *mukula* 'barn, unge', *paperiraha* 'sedel' och *piena* 'slå; list'. Också andelen uppslagsord som är dialektala bara på grund av ljudskillnader verkar vara större i denna bok jämfört med föregående, t.ex. *keriitä* (fi. *keritä*) 'hinna', *markinat* (fi. *markkinat*) 'marknad' och *varahaanen* (fi. *varhainen*) 'tidig'. Mest påtagligt skiljer sig denna ordbok dock från den föregående genom att andelen uppslagsord som hänför sig till äldre tiders agrarsamhälle är ganska stort. Den savolaxiska ordboken innehåller mest allmänna, "tidlösa" dialektord.

Det nyaste bidraget i serien, en ordbok över den finska dialekt som talas i västra Lappland, har utkommit detta år. Ordboken har 2.222 uppslagsord och därutöver ett förord på dialekten i fråga. Ordboken är skriven av den lappländske författaren Oiva Arvola. Jämfört med de övriga böckerna skulle jag säga att den innehåller mest ord som är gemensamma med allmän eller talspråklig finska eller som annars är gemensamma men som skiljer sig åt vad ljuddräkten beträffar.

Ordböckerna i serien är små till formatet (10,5 x 15 cm) och tunna (mellan 125 och 140 sidor). Titlarna är på källspråket. Slangordboks-titeln *Stadin snadi slangi*, ung. "Helsingfors lilla slang(ordbok)", fungerar på ordplanet, likaså den lappländska ordbokens titel *yhtäkoska* 'det gör detsamma när/var/hur/vad'. De två andra titlarna illustrerar snarast något typiskt drag inom ljudläran: *tavvoo savvoo*, (jfr normaliserad finska *tavaa savoa*, fritt översatt "lär dig el. läs savolaxiska") och *eheroon taharoon* (norm. *ehdoin tahdoin* 'med vett och vilja').

Också den stiliserade pärm bilden illustrerar något som är typiskt för dialektområdet i fråga; på slangordboken finns en bild av en traditionell, grön Helsingforsspårvagn, på den savolaxiska ordboken en "kalakukko" (se ovan), på den sydösterbottniska en typisk röd bondgård och på den lappländska en kåta.

I alla böckerna finns det ett tiotal uppslag med svartvita bilder från äldre tid, och varje bild har en kort, slagkraftig bildtext på slang respektive dialekt. Tyvärr framkommer det ingenstans när, var och av vem fotografierna är tagna. Omtexten och baksidestexten i alla fyra ordböckerna präglas av en viss humor.

Själva ordboksartiklarna är självfallet kortfattade på grund av det begränsade utrymmet men ändå i stort sett utarbetade enligt gängse lexikografisk praxis. Uppslagsorden är tryckta i fetstil, ekvivalenterna/förklaringarna i brödtext och exemplen, som är förhållandevis många, i kursiv. Trots att de fyra ordböckerna ser väldigt enhetliga ut vid första anblicken upptäcker man snabbt, såsom ovan framgått, att de nog skiljer sig från varandra vid närmare påseende.

Böckerna är i all sin anspråkslöshet ett trevligt inslag i den finska lexikografin och kan säkert bidra till att i någon mån öka intresset för vårt fack och för språk i allmänhet. Samtidigt är utgivningen å andra sidan säkert ett utslag av ett visst ökat intresse för språk och dialekter. Asterix har nyligen kommit ut på savolaxiska här i Finland och versioner på ett par andra dialekter är under arbete. Kalle Anka har kommit ut på sydösterbottnisk dialekt och skall komma på åbodialekt.

Björn-Eric Mattsson

Cd-romversionen av Stora finsk-svenska ordboken

Det mest ändamålsenliga mediet för en ordbok är numera inte den traditionella boken utan en cd-romskiva. De flesta ordboksanvändare sitter framför datorn när de författar eller översätter; det är mycket bekvämare att ha en ordbok som ligger bakom några tangenttryckningar eller musklick än att slå upp i en ohanterlig lunta.

Dessutom innehåller ju en elektronisk ordbok hyperlänkar så det är lätt att slå upp och söka ord och uttryck – eller i alla fall ska det vara det.

Att en ordbok i många fall är mer praktisk på cd-rom än som tryckt har också förlagen insett. Knappt två år efter att Stora finsk-svenska ordboken kom ut på förlaget WSOY har man gett ut verket i cd-romversion. Ordboken i cd-format har, enligt förlagets uppgifter, utvidgats och uppdaterats med ca 1.000 ordartiklar och innehåller ca 2.400.000 indexerade ord.

Cd-romversionen fungerar både i Windows- och Macintosh-miljö. Man kan välja antingen finskspråkigt eller svenskspråkigt användargränssnitt för pc, för Mac finns tillsvidare bara finskspråkigt.

Installation

Installationen av ordboken medför inte några större besvär. Skivan är försedd med Autorun-funktion, dvs. när den sätts in i cd-romläsaren laddas installationsprogrammet automatiskt. Under installationen kan användaren välja språk för användargränssnittet samt ange om själva ordboken ska kopieras från cd-romskivan till hårddisken eller inte. Ordboken upptar över 130 MB på hårddisken (inte 100 MB som förlaget anger på förpackningens baksida). Det är naturligtvis skäl att göra den här kopieringen om hårddisken har tillräckligt med ledigt utrymme – det går betydligt snabbare att slå upp ord om programmet söker på hårddisken än på cd-romskivan. Dessutom frigörs ju härigenom cd-läsaren – man kan alltså samtidigt utnyttja denna för andra ordböcker eller uppslagsverk eller t.o.m. spela en vanlig cd-skiva.

Att installationsfönstret är asketiskt är enbart välgörande, men man hade gärna sett att installationsprogrammet hade försetts med en indikator, t.ex. i stapelform, som visade hur kopierandet av ordboken till hårddisken framskrider. Kopieringen tar ändå ett par minuter, och man vill ju gärna se att något händer under en sådan väntetid.

Programmet är också försett med en avinstallationsrutin.

Slå upp ord

Figur 1. Exempel på ordboksfönster

Efter att programmet startats visas på skärmen ett ordboksfönster som tydligen är lika för alla WSOY:s elektroniska ordböcker. Fönstret innehåller bland annat en alfabetiserad söklista över alla finska uppslagsord, en sökruta och ett artikelfönster. Man får fram önskad ord-

boksartikel i artikelfönstret antingen genom att rulla fram uppslagsordet i söklistan och klicka på det eller genom att skriva ordet i sökrutan. Skriver man in ett ord som inte förekommer i ordboken visas enligt standardinställningarna det närmast följande ordet alfabetiskt sett i artikelfönstret.

Man kan också kopiera ett ord som förekommer i en text i ett annat program och klistra in det i sökrutan på normalt sätt. Den här funktionen fungerar dock inte alltid på önskvärt sätt – bl.a. måste man göra vissa inställningar i programmet som inte är helt självklara.

Om man placerar muspekaren på ett ord i artikelfönstret (då detta är aktivt) och håller ner Ctrl förvandlas pekaren till en hand för att visa att ordet utgör en länk. Klickar man så på ordet visas motsvarande artikel i artikelfönstret. Tyvärr kan den här i och för sig ändamålsenliga funktionen tillämpas bara på finska ord eftersom den finsk-svenska ordboken är en envägsordbok. Programmet tillåter dock att flera ordböcker samtidigt är i bruk – laddar man en tvåvägsordbok fungerar länkarna åt båda hållen.

Värdet av funktionen reduceras också av att länkningen inte är lemmatiserad, dvs. den hänvisar inte nödvändigtvis till motsvarande finska grundord. Så till exempel länkas *kaatoi* till *kaatoallas* ('vask'), inte till *kaataa* ('välta'), och *matkoilla* till *matkimiskyky* ('härmningsförmåga') i stället för *matka* ('resa').

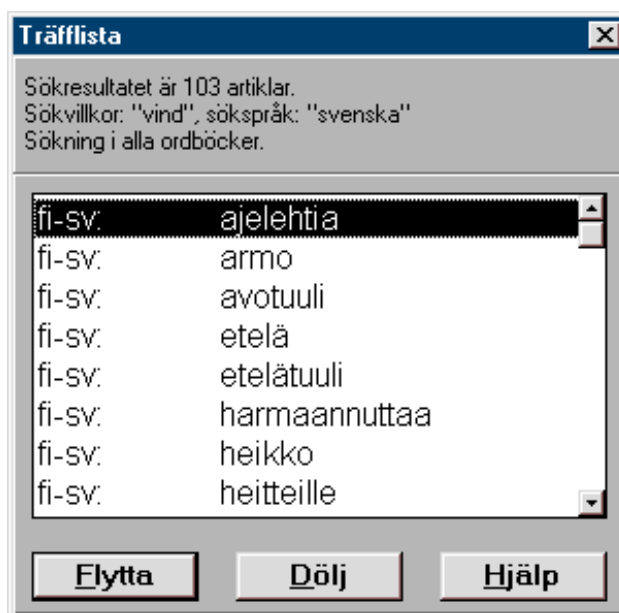
En annan länk i artikelfönstret utgörs av en stor punkt efter uppslagsordet. Klickar man på punkten förflyttas man till slutet av artikeln där böjningsmönstret för ordet visas. Också böjningsmönstret inleds med en punkt. Rent intuitivt kunde man vänta sig att den punkten skulle utgöra en länk tillbaka till grundordet, men det gör den inte. Också den här nyttiga länkningsmöjligheten kunde alltså utvecklas vidare.

Precis som i den tryckta ordboksversionen är varje svenskt verb i cd-romversionen försett med en siffra 1–4 som anger verbets böjningstyp. Den här siffran utgör också en länk som öppnar ett fönster med exempel på hur verb av den typen böjs. Här kan användaren alltså utnyttja elektronikens möjligheter på ett enkelt och förnuftigt sätt.

I ordboks-fönstret finns också en listpil benämnd *Tidigare sökningar*. Från den öppnas en listruta som maximalt anger de sexton senast framtagna artiklarna. För att man ska ha full nytta av den här funktionen måste man göra vissa grundinställningar i programmet.

Sökfunktioner

Om man skriver ett sökord i sökrutan och trycker på Retur öppnas ett särskilt fönster med en träfflista som listar alla de artiklar där ordet förekommer. Den här funktionen kan användas både för finska och svenska och t.o.m. för latinska ord. Genom att exempelvis dubbelklicka på ett ord i träfflistan öppnar man motsvarande artikel i artikelfönstret. Man kan också visa artikeln genom att markera ordet och trycka på Retur eller klicka på knappen Flytta. Slutligen kan man välja artikel genom att klicka på pilknappar i ordboks-fönstret.

Figur 2. Ur en träfflista

Den här sökmöjligheten är en nyttig och bra funktion. Den är också det enda sättet att använda ordboken inverterat, dvs. utgå från det svenska ordet och få fram motsvarande finska. Men också den här funktionen är behäftad med irriterande brister, både söktechniska och funktionella.

Först några iakttagelser som gäller själva söktechniken. Användningen av datorer och program har redan blivit så standardiserad att man rent intuitivt förväntar sig att ett nytt program ska reagera på ett visst sätt när man väljer kommandon, klickar på knappar eller trycker på tangenter. Om programmet sviker användarens intuition är felet inte alltid hos användaren.

Exempel på underligheter som gäller söktechniska detaljer:

- Varför räcker det inte med ett enkelklick (eller tryckning på tangentbordets piltangenter) för att visa artikeln? Ett klick eller en tryckning på en piltangent är ju tillfyllest i ordboks-fönstrets

sökfönster. Såsom nu är, är det inte alls säkert att det markerade ordet i träfflistan motsvarar artikeln i artikelfönstret.

- På knapparna Flytta och Dölj (som döljer träfflistan) är bokstäverna F respektive D understrukna för att man ska kunna använda knapparna från tangentbordet. Det här fungerar bara vid enstaka tillfällen. Detsamma gäller S (Siirry) och P (Piiloon) i den finska versionen.
- Innebörden av pilknapparna i ordboks-fönstret är inte självklar. Vänsterpilen visar den föregående artikeln i träfflistan och högerpilen följande artikel. Varför har inte programmakarna lagt in en uppåtriktad respektive nedåtriktad pil?
- Det finns en knapp med en uppåtriktad pil, men överraskande nog öppnar den träfflistan om denna varit dold. Eftersom uppåtpilen av någon orsak inte gör det omvända, dvs. döljer träfflistan när den är öppen, borde knappen naturligtvis vara gråtonad när träfflistan är öppen, men det är den inte.
- Följden av att man kan klicka på ett ord i träfflistan utan att motsvarande artikel öppnas åstadkommer ett skenbart slumpartat beteende hos pilknapparna. De är bara relaterade till den öppna artikeln och inte alls till det markerade ordet i träfflistan, vilket innebär att man kan vara helt omedveten om vilken artikel som är den föregående eller följande i träfflistan.
- Tangentbordet är i det närmaste stumt när sökfönstret är aktiverat – man kan exempelvis inte skriva in ett nytt sökord. För att komma vidare måste man använda musen eftersom det inte finns något tangentkommando som aktiverar ordboks-fönstret. Inte heller metoden kopiera/klistra in fungerar. Det här avviker från den strävan som finns i moderna program, nämligen att tangentbordet ska kunna utnyttjas för att spara användarens musarm.

Allvarligare än de här underligheterna i det söktechniska användargränssnittet är att själva sökfunktionen inte uppfyller de förväntningar man ställer på den. Skriver man in ett svenskt ord i sökrutan och trycker på Retur visas i de flesta fall en ganska så diger lista över alla de artiklar där ordet förekommer. Listan gör ingen åtskillnad om det sökta ordet utgör en direkt ekvivalent till ett finskt uppslagsord, om det ingår i en exempelfras eller om det utgör en del av en förklaring. Användaren har ingen möjlighet att filtrera artiklarna utgående från det sökta ordets funktion i artikeln.

Söker man t.ex. på *vind* får man en träfflista som omfattar 103 artiklar. Det tar en viss tid att kryssa sig fram genom de listade arti-

klarna, speciellt som man inte heller kan ange önskad ordklass. Bra är i alla fall att det sökta ordet anges med en bestämd färg (standard: röd) i artikeln.

Man kan skriva flera ord i sökrutan och binda samman dem med de logiska operatorerna *och*, *eller* och *inte*, vilket är en användbar funktion. Likaså kan sökorden försees med jokertecknen * och ?, som har de sedvanliga betydelserna.

Man kan alltså skriva sökuttrycket *vind och sned* och få fram sju träffar. En svaghet är dock att bara *sned* försees med röd färg i de funna artiklarna – *vind* utmärks inte på något sätt.

Förkortningarna (exempelvis *poet* för *poetiskt* och *mat* för *mate-matiikka*) är inte sökbara vare sig som enskilda sökord eller tillsammans med olika sökoperatörer. En orsak till det är sannolikt – eftersom man inte kan specificera sökordet närmare – att inte förkortningar och verkliga ord ska blandas samman. Den här begränsningen är dock i vissa fall förarglig. Jag hade t.ex. gärna plockat fram specifikt finlandssvenska uttryck genom att söka på förkortningen *suomr*. Men det kan jag alltså inte göra.

Och naturligtvis går det inte heller att söka på *hjärta och lääk* (lääketiede 'medicin') för att få fram alla de artiklar där *hjärta* ingår som en medicinsk term.

Det visar sig dock att programmakarens hand ställvis sluntit – sökning på *kuv* (kuvallisesti 'bildligt') ger faktiskt av någon orsak åtta träffar (en bråkdel av det verkliga antalet artiklar där förkortningen ingår)!

En följd av att arten av sökordet inte kan specificeras är att man inte kan söka på *ja*, *tai* eller *ei* i den finska versionen; inte heller på *och*, *eller* eller *inte* i den svenska. Någon gång kan det här vara till förtret. Vet man t.ex. att det finns ett uttryck med *ler och* någonting (man minns inte *långhalm*) och vill ha de finska motsvarigheterna är det lite krångligt att göra det i den svenska versionen. Man tror sig kanske vara slug och söker på *ler och och* – med följderna att programmet hickar till och protesterar. Däremot går det bra att söka *ler ja och* i den finska versionen och få fram tre artiklar.

Det går tyvärr inte heller att söka efter fraser (genom att exempelvis omge dem med citattecken). Vill man veta hur *många om och men* kunde översättas till finska måste man söka på t.ex. *många och om och men* varvid tretton artiklar blir sökresultatet. Efter genombläddring av artiklarna (fyra av de tretton artiklarna innehåller uttrycket) kan man så småningom få fram motsvarande finska uttryck.

Att vada igenom artiklarna på jakt efter det sökta ordet eller de sökta orden kan vara nog så tidsödande. Därför är det mycket förvånande att

det inte finns någon funktion för att söka inom en artikel. Det kunde t.ex. finnas ett sökkommando på Redigera-menyn eller också skulle sökresultaten visas i form av en lättläst KWIC-lista.

Egna ordlistor

Anta att man vill lägga till ordet *sauvakävely* med dess svenska motsvarighet *stavgång* i ordboken. Eller att man vill ta bort *snuttarbete* som en översättning av *pätkätyö*. Eller att man vill skriva "rekommenderas inte" efter termen *mikrodator* i artikeln *mikrotietokone*. Inget av det här går att göra. Man kan inte ändra den elektroniska ordboken med vare sig tillägg eller borttagningar ens om den finns på hårddisken – här har alltså den tryckta ordboken en fördel genom att den tillåter personliga kommentarer, marginalanteckningar och reflexioner. Inskränkningen är i viss mån förståelig eftersom det kan vara riskfyllt att gå och fingra på ordboken och det här har programmakarna velat gardera sig mot. I stället erbjuds användaren möjligheten att ta egna ordlistor i bruk.

Man kan skapa en eller flera tilläggsordlistor både inom ordboksprogrammet och med ett ordbehandlingsprogram. I och för sig är det här en någorlunda godtagbar ersättning för att kunna ändra i själva ordboken. Problemet är bara att de här ordlistorna alltid är separata tillägg. De artiklar som finns i en tilläggsordlista kommer inte automatiskt fram i söklistan i ordboksfönstret – man måste aktivt växla över till den egna ordlistan. Däremot kan man ange att en sökning som utförs utgående från ett sökord i sökrutan ska gälla både den egentliga ordboken och en tilläggsordlista, vilket är en mycket nyttig funktion. Det går dock inte att söka samtidigt i flera tilläggsordlistor.

Hur går man då till väga för att lägga till exempelvis *sauvakävely* i en tilläggsordlista? Först skriver man ordet i sökrutan och konstaterar att det inte finns i den egentliga ordboken – det måste alltså läggas till i en namngiven egen ordlista (som man skapat tidigare). Man markerar kommandot Egen ordlista på menyn Egen ordlista. En tilläggsordlista visas. Har man flera tilläggsordlistor och vill lägga in ordet i en annan ordlista måste man välja Byt ordlista på Egen ordlista-menyn. Ett fönster öppnas som visar tilläggsordlistorna. Därefter markerar man önskad ordlista och klickar på Visa. Man öppnar igen Egen ordlistamenyn och klickar på Lägg till ord. Så skriver man *sauvakävely* på nytt i rutan Uppslagsord och *stavgång* i rutan Artikel. Därefter klickar man på knappen Avsluta.

Det här låter invecklat och det är det. Rutinen för att lägga till ord i en tilläggsordlista kunde göras avsevärt enklare, åtminstone så att man

inte behövde skriva sökordet en extra gång. Det kunde också finnas knappar i ordboks-fönstret med vilka man växlar ordlista och lägger till ord i stället för att vara tvungen att öppna menyn Egen ordlista minst ett par gånger.

Stänger man programmet då en tilläggsordlista är öppen visar programmet bara tilläggsordlistan nästa gång det öppnas. Man måste då aktivt växla till den egentliga ordboken, vilket känns opraktiskt.

Windows-standard?

Som redan tidigare har framskyttat känner inte en van Windows-användare alltid riktigt igen sig. Visserligen följer största delen av användargränssnittet Windows-standard – exempelvis tangentkombinationerna för funktionerna kopiera, klippa ut och klistra in är de vedertagna. Men däremot förvånas man över att till exempel namnen på knapparna i dialogrutorna är så varierande. De vanligaste knapparna i Windows-sammanhang är ju *OK* och *Avbryt (Peruuta)* – här heter de ofta *Färdig (Valmis)* och *Ångra (Peru)*. Knappen *Hjälp* befinner sig på olika ställen i olika dialogrutor. Eftersom programmet också använder sig direkt av Windows egna dialogrutor blir brokigheten lite förvirrande.

Underligt nog finns det däremot ingen knapp för att avbryta den ovan beskrivna processen med att lägga till ett ord i en tilläggsordlista. Till och med stängningsknappen (kryssrutan) uppe till höger i dialogrutan lägger till ordet. Man måste alltså först lägga till ordet och därefter ta bort det. Föga Windows-mässigt!

Flera av klumpigheterna vid sökrutinerna och användningen av egna ordlistor kunde ha eliminerats om programmet hade haft ett verktygsfält med lämpliga knappar.

Den i övrigt förtjänstfulla elektroniska hjälpen har ingen index-sökning. Man hade också gärna sett att man kunde ta ut en artikel på papper. Nu måste man klistra in den i ett ordbehandlingsprogram för att kunna skriva ut texten.

Den svenska översättningen

Programmet och häftet med anvisningar har ursprungligen gjorts upp på finska och sedan översatts till svenska. Översättaren har i stort sett lyckats med sin uppgift – även om anvisningshäftet uppvisar ett par

missuppfattningar – och haft några bra infall när det gäller översättningen av vissa termer. Det verkar kanske lite förvirrande att *selauslista* (ungefär 'ordlista') blivit *söklista* medan *hakulista* (ordagrant 'söklista') översatts med *träfflista*, men ordvalet är helt godtagbart. Bra är också att den olyckliga finska benämningen *apunauha* ('hjälpband') kallas *statusfält* på svenska i enlighet med Windows terminologi.

Däremot kunde översättaren ha varit modigare och frigjort sig genomgående från finskans stela passivformer i anvisningshäftet och ersatt dem med smidigare du-former (genomfört på några ställen men inte alla). Exempelvis meningen "Genom att välja Byt ordlista i menyn Egen ordlista öppnas fönstret Byt användarordlista" kunde hellre lyda "Markera Byt ordlista på menyn Egen ordlista för att öppna fönstret Byt användarordlista".

Översättaren kunde också ha uppmärksammat att den finska termen *valita* inte alltid motsvarar *välja* på svenska, utan ibland *markera*. Och den finska förkortningen *Mt* (megatavu) skrivs på svenska *MB* (mega-byte), inte *Mb*.

Slutomdöme

Cd-romversionen av Stora finsk-svenska ordboken är lätt att använda och tillräckligt snabb, speciellt då ordboken kopierats över till datorns hårddisk. Den ger hyggliga möjligheter för sökning av finska och svenska ord. Samverkan med olika ordbehandlingsprogram är tillfredsställande. Användaren kan skapa egna ordlistor samt också i övrigt i viss mån påverka programmets inställningar.

Däremot är programmets användargränssnitt inte helt genomtänkt och uppvisar ställvis till och med allvarliga brister. Användaren störs också av ett antal otympligheter, framför allt när det gäller sökfunktionen och ibruktagande av egna ordlistor. De möjligheter till effektiv sökning som elektroniska länkar ger har heller inte utnyttjats till fullo av programkonstruktörerna. Vissa av bristfälligheterna kunde rättas till med relativt små insatser av förlaget, medan andra säkert kräver större ingrepp.

Rekommenderade minimisystemkrav

IBM-kompatibla: 80486-processor, Windows 3.x/95/98/NT 4.0, 16 MB centralminne, 3 MB hårddiskutrymme (+ 130 MB om ordboken kopieras till hårddisken), cd-romläsare.

Macintosh-datorer: System 7.1 eller nyare, 8 MB centralminne, cd-romläsare, hårddiskutrymme samma som ovan.

Sölve Ohlander

Anne-Line Graedler & Stig Johansson: *Anglismeordboka. Engelske lånord i norsk*. 1997. Oslo: Universitetsforlaget.

I maj 1999 kunde man i Sverige stöta på stora reklamaffischer som gjorde aggressiv reklam för en välkänd konfektsort. Bortsett från den medvetet osympatiska, närmast hånfulla tonen – en reklamgimmick i sig – var ordalydelsen (i flera varianter) i sig uppseendeväckande: inte ett svenskt ord, enbart engelska. Exemplet kan betraktas som den senaste och brutalaste påminnelsen om engelskans framfart, i svenskan liksom i många andra språk. Det är här inte fråga om påverkan på svenskan, utan om ersättning eller utplåning i den aktuella kontexten. Valet av engelska är naturligtvis helt avsiktligt: icke engelskkunniga är en ointressant grupp. Engelska lånord, inklusive hela fraser är vi sedan länge vana vid, dock inte en total och oprovocerad språkväxling som sträcker sig över flera meningar. Än så länge är detta relativt ovanligt i svensk massreklam, men för många kan ett sådant exempel bli den slutgiltiga bekräftelsen på vad de länge trott sig veta, dvs. att engelskan håller på att ta över – lånorden var bara början. Att detta i så fall inte bara är en språklig fråga är givet.¹

Påverkan från ett språk på ett annat i form av nya lånord är för de flesta språkbrukare det kanske mest påtagliga tecknet på att språkhistorien inte tillhör det förflutna utan är oavslutad, liksom att den inte heller alltid sker gradvis och omärkligt. Vokabulärförändring genom språkkontakt blir på så vis också ett tydligt bevis, inte bara för lingvister, på dominansförhållanden mellan olika språk, i sin tur beroende på dominansförhållanden mellan olika kulturer i vid mening, dvs. även politiskt, ekonomiskt, teknologiskt och vetenskapligt. I dagens värld är engelskans ställning unik, så även i ett historiskt perspektiv.²

---

¹ Jfr Davidsen-Nielsen (1999:353), som framhåller den sociala och politiska dimensionen i en alltför långtgående engelsk påverkan på danskan: "The use of English deepens a divide between the well educated and the less well educated, and it prevents one fifth of all Danes from keeping properly abreast in those areas of public life where English influence makes itself felt." Resonemanget är lika giltigt för t.ex. norska och svenska.

² Om engelskan som världsspråk, se t.ex. Crystal (1995:106f.), Svartvik (1999:2f.).

Alla språk lånar ord och ordbetydelser från andra språk. Men alla språk lånar inte ut lika många ord.³ Både som låntagare och långivare intar engelskan en särställning, dels genom sin välkända benägenhet att kontinuerligt och hämningslöst inlemma främmande element i sitt ordförråd, dels genom sin "beredvillighet" att under de senaste hundra åren, i accelererande takt, betala av sin historiska skuld genom att frikostigt ställa sitt eget, till stor del hoplånade ordförråd till andra språks förfogande. För såväl engelskan som de låntagande språken är verksamheten officiellt kostnadsfri, även om det bland låntagarspråken ofta diskuteras om det i själva verket kanske ändå, i det långa loppet, finns ett högt, ännu ej synligt pris att betala. Vilka är de långsiktiga riskerna med ett alltför öppet förhållningssätt till den strida strömmen av engelska lånord, för stora språk som t.ex. tyska och franska, liksom för mindre språk som t.ex. de nordiska? Det är bl.a. i detta sammanhang som *Anglismeordboka* är av givet intresse.

Det är väl känt att olika språksamfund intagit olika attityder till lånord i allmänhet och – på senare tid – engelska lånord i synnerhet. Den ytterligt restriktiva isländska inställningen skiljer sig härvidlag, som alla vet, markant från den danska, svenska och norska, vilket *Anglismeordboka* i sig är ett tydligt tecken på. Författarna nämner bara i förbifarten (s. 9, 26) – utan att öppna ta ställning – den mångåriga debatt och den "bekymring på vegne av norsk språk" (s. 9) som frågan om det engelska inflytandet givit upphov till i Norge. Denna neutrala inställning yttrar sig också på följande sätt (s. 27): "I *Anglismeordboka* har vi ikke gitt anbefalinger om hvilke ord som bør eller ikke bør brukes på norsk." Detta ligger helt i linje med att "ordboka er mer deskriptiv enn preskriptiv, det vil si at den beskriver faktisk forekommende språkbruk, uten å si så mye om hva som anses som korrekt eller gal språkbruk" (s. 3). Denna grundinställning, självklar bland lingvister de senaste hundra åren, ger som bekant ofta upphov till konflikter med språkintresserade lekmän, som i regel vill ha raka besked, inte om vad som är utan om vad som borde vara. Språkriktighetsfrågor är givetvis inte utan berättigande, men då i ett annat, mer övergripande sociolingvistiskt sammanhang inriktat på språkpolitiska frågor. Att anlägga ett sådant perspektiv är dock inte syftet med *Anglismeordboka*: "Siktemålet...er på den ene siden å dokumentere og gi et bilde av den innflytelsen engelsk har på det norske ordfor-

---

³ Ljungstedt (1899:139) noterar, apropå termen "lånord" att "denna skuldsättning är...ytterligt bekväm, emedan dessa lån aldrig behöfva återgäldas". Detta har inneburit att inlåning av ord "mången gång företagits lika lättsinnigt som onödigt"; emellertid har den "minst lika ofta varit nödvändig..."

rådet....På den andre siden er hensikten at boka skal kunne brukes som en praktisk fremmedordbok for denne spesielle gruppen lånord" (s. 3).

Graedler & Johansson anger følgende motivering for en ordbok med enbart engelska lånord (s. 3): "ikke bare er lån fra engelsk totalt dominerende blant nyere lånord; samlet representerer de også en del spesielle problemer når det gjelder tilpasningen til norsk, for eksempel i forbindelse med uttale og bøyning." Dessa båda faktorer – kvantitativa och kvalitativa – skulle kunna gälla som generell förklaring till den debatt som på olika håll uppstått om engelskans påverkan på många av världens språk. En svensk läsare känner väl igen sig.

Trots sina drygt 400 sidor kan *Anglismeordboka* inte göra anspråk på att vara en uttömmande redovisning av engelska lån i norskan.: "I dag er omfanget av engelske ord som brukes i norske tekster så stort at det neppe er mulig å sette opp en komplett liste, og antallet øker stadig" (s. 8). Ordboken omfattar "ca. 4000 oppslag, og dette utgjør bare et utvalg av det materialet som er samlet inn og registrert" (s. 9).⁴ Urvalet har sin primära utgångspunkt i en omfattande databas bestående av "ca. 19 000 belegg" (s. 28) från slutet av 1980-talet och början av 1990-talet, huvudsakligen hämtade från tidningar och tidskrifter. Dessutom har kompletterande material från vissa andra källor kommit till användning (s. 29). Källmaterialets karaktär kan, som författarna också påpekar (s. 10), medföra att somliga ämnesområden, "som sport og populærmusikk", kan förefalla överrepresenterade.⁵ En annan fråga gäller begränsningen till nästan uteslutande skriftligt material.

I sin bok *Skinheads, hackers & lama ankor* (1988) – som märkligt nog saknas i den annars välmatade referenslistan till *Anglismeordboka* – skriver Magnus Ljung (s. 57):

Den allra intressantaste undersökningen av inlåningen från engelskan skulle vara en studie av normalt svenskt talspråk. I talspråket är man naturligare än i skriften, där man ofta är mera försiktig i valet av ord och konstruktioner. Hittills har dock ingen velat satsa på en sådan undersökning, något som är lätt att förstå om man betänker vad en dylik studie kräver.⁶

⁴ Som jämförelse kan nämnas att Bo Selténs *Ny svengelsk ordbok* (1993) innehåller 2093 uppslagsord (s. 21).

⁵ Detta gäller även svenskan enligt Seltén (1993:19, 22). Jfr även Ljung (1988:-99f.). Med utgångspunkt i undersökt dagspressmaterial konstaterar Chrystal (1988:173) för svenskans del att "endast de allra närmaste sfärerna kring familjelivet, religion, natur och väder [tycks] vara i stort sett oberörda av engelskans inflytande."

⁶ Ljungs egen undersökning är huvudsakligen baserad på skriftligt källmaterial, främst tidningstext, men med vissa exempel även från radio och TV. Chrystal (1988) och Seltén (1993) är båda baserade enbart på tidningstext.

Det är lätt att hålla med om att en studie av ett representativt talspråksmaterial säkerligen skulle ge en delvis annan bild än skriftspråksbaserade undersökningar. Detta gäller även *Anglismeordboka*, som dock bland sitt källmaterial faktiskt nämner "enkelte eksempler fra radio og tv" (s. 28). Under uppslagsordet *point* ges tre exempel på ordets mer "allmänna" betydelse, varav två är hämtade från radio/TV ("Kom til *pointet*!", "det er det som er *pointet*"; det tredje exemplet har också typisk talspråkskaraktär ("Du har et *point* der"). Härav kan man möjligen sluta sig till att *point* mer hör hemma i det informella talspråket än i skriftspråket, dvs. att det inte ännu är lika väl etablerat som många andra lån. Frågan kunde varit värd en kortare diskussion i ordbokens läsvärda Innledning.

Trots de av Ljung (1988:57f.) påtalade svårigheterna att ställa samman en representativ talspråkskorpus borde det inte vara omöjligt att t.ex. genom inspelningar av informella talsituationer i radio och TV åstadkomma förutsättningar för att studera det engelska inflytandet i mer spontan, muntlig kommunikation.⁷ Möjligen skulle även en undersökning baserad på e-postmaterial – i den mån man kunde få tag på det – kunna vara givande, med tanke på e-postens ofta påpekade funktion som ett slags mellanting mellan tal och skrift. I än högre grad gäller detta "chatgrupper" på internet.

Å andra sidan kan man hävda att skriftliga källor, just genom skriftspråkets mer kontrollerade karaktär, kan ge en säkrare uppfattning om engelskans mer permanenta påverkan på ett annat språk, t.ex. norska eller svenska. I *Anglismeordboka* är syftet just att fokusera "ord och uttrykk som forekommer og brukes i moderne norsk dagligspråk" (s. 10), snarare än att också spegla mer tillfälliga lån. I detta syfte har man tillämpat representativitetsprincipen att ett ord eller uttryck måste förekomma "i minst to ulike tekster av forskjellige forfattere" (s. 10). Principen förefaller rimlig, som ett försök till säkerställande av att ett ord eller uttryck är någorlunda väl etablerat i norskan – åtminstone bland vissa språkbrukare, i vissa kontexter. Ett indicium på (grad av) integrering kan vara om det engelska ordet/uttrycket inpassas i sin kontext utan någon särskild markör, t.ex. citattecken eller fraser i stil med "som det brukar heta på engelska". Någon diskussion om detta finns dock inte i ordbokens Innledning.⁸ Däremot förekommer det inte

⁷ Engelskan är rikt begåvad med avseende på talspråkskorpusar; se t.ex. Ohlander (1996:264).

⁸ Jfr Chrystal (1988:16f.), som diskuterar "citator" i samband med grad av integrering. Seltén (1993:7) anser inte att det finns "[n]ågon klar gräns mellan...s.k. citator och andra mer eller mindre anpassade lånord".

sällan exempel i *Anglismeordboka* där det engelska ordet står inom citattecken: "å installere utstyr som forvrenger eller 'scrambler' signalene..." (*scramble* v), "'Screening' av alkoholbelastning blant bilførere" (*screening* subst.).

En svårighet i detta sammanhang är att "övergangen mellom lånord og kodeveksling er glidende" (s. 24). Det ovannämnda kravet på minst två förekomster eliminerar knappast denna svårighet. Det förefaller som om Graedler & Johansson bestämt sig för att inte försöka använda distinktionen lånord–"kodeveksling" som tänkbar urvalsprincip, säkerligen klokt.⁹ Således finns ett längre uttryck som *If you can't beat them, join them* inkluderat i *Anglismeordboka*, trots att detta kanske snarast bör betraktas som "kodeveksling" (s. 24). Detsamma gäller förmodligen även vissa enstaka ord, som t.ex. i följande exempel: "Man kler seg ikke om for *dinner*"; *easy* i uttrycket "ta det *easy*" förefaller mer väletablerat, men illustrerar problemet med gränsdragningen mellan lånord och tillfälliga språkbyten. För ordbokens användare spelar den lingvistiskt intressanta, men svårhanterade distinktionen mellan lånord och språkväxling i sig mindre roll, utom just i samband med frågan om hur väletablerat ett ord eller uttryck egentligen är, dvs. hur väl det är integrerat i norskan. En god indikation på en relativt hög grad av integrering är för övrigt de hänvisningar som *Anglismeordboka* i tillämpliga fall gör till tidigare norska ordböcker. Självfallet hade det i detta sammanhang också varit intressant att få upplysningar om uppslagsordens frekvens i källmaterialet. Å andra sidan finns det gränser för vad som är möjligt att ta med i en bok som trots allt främst riktar sig till den språkintresserade allmänheten.

Lånord finns i många skepnader och typer, med en mer eller mindre uppenbar koppling till det ursprungliga ordet i långivarspråket.¹⁰ En strategisk urvalsprincip i *Anglismeordboka* är att den till allra största delen redovisar *direktlån* (s. 11), såväl enstaka ord (*flashy, punk/pøn, mumbo-jumbo, PC, kikke/kicke, lease, implementere*) som fraser och längre uttryck (*extra large, fuck you, no problem, you name it*); även äldre, väletablerade direktlån som *film, jazz* och *sport* finns med. *Anglismeordboka* uppvisar sålunda en stor kronologisk spännvidd i sitt urval av uppslagsord, från *blues* till *gangsta-rap*, från *skunk* till

⁹ Jfr även Klintborg (1999), som i ett annat perspektiv – engelsk påverkan på svenska immigranternas svenska i USA – diskuterar och starkt ifrågasätter "the established way of viewing the two types of language alternation, codeswitching on the one hand and transfer (interference, borrowing) on the other, as two separate bilingual processes" (s. 36).

¹⁰ Beträffande olika klassificeringar av lånord, jfr t.ex. Edlund & Hene (1992:32f.), Chrystal (1988:13f.), Ljung (1988:59f.).

skinhead. Olika typer av indirekta lån är mer sporadiskt representerade, vilket ofrånkomligen leder till vissa inkonsekvenser. Betydelselån som *album* 'grammofonskiva' och *ikon* med datorbetydelse finns med, däremot inte *mus*. Detsamma gäller för översättningslån: direktlånet *ethnic cleansing* är ett eget uppslagsord, däremot inte det motsvarande översättningslånet *etnisk rensning* (vilket dock används som ordförklaring till *ethnic cleansing*); så även *fringe benefit* i förhållande till *frynsegode*. Sedan länge etablerade översättningslån, som *fotball*, tycks ha fallit för åldersstrecket, till skillnad från många direktlån av motsvarande ålder. Motiveringen till den kraftiga koncentrationen på direktlån är att "indirekte lån ofte er vanskeligere å oppdage...men også att disse ordene ikke utgjør noe problem med hensyn til skrivemåte, uttale, og bøyning" (s. 11). Som praktiskt fungerande avgränsningsprincip är inriktningen på direktlån naturligtvis försvarbar, även om den med nödvändighet medför att det ena av bokens huvudsyften (jfr ovan) – "å dokumentere og gi et bilde av den innflytelsen engelsk har på det norske ordforrådet" – inte helt kan uppfyllas. Den dokumentation och den bild som tonar fram blir därigenom ofrånkomligen något av ett understatement, om än ett mycket talande sådant.

Att *Anglisismeordboka* är en rik informationskälla, särskilt för engelska direktlån, är det ingen tvekan om. För detta borgar de innehållsrika och auktoritativa ordartiklarna, som ger bl.a. följande upplysningar om det aktuella uppslagsordets formella egenskaper: stavningsvarianter (i sig en indikation på relativt hög grad av integrering, t.ex. *container* – *konteiner* – *kontainer*, *cool* – *kul* – *kuul*), uttalsangivelser, ordklassstillhörighet och böjning (*sound* subst. m. *-en* el. n. *-et*). Stavning, uttal och böjning i norskan diskuteras också mer sammanhängande under rubriken "Integrering i norsk" (s. 23f.).

I många fall ges också etymologisk information om lånordet, vilken väg det kommit in i norskan samt dess ursprungliga betydelse i den mån den skiljer sig från ordets betydelse i norskan: *grønsj* ...[eng. *grunge* oppr. av am. sl. *grungy* 'dårlig. lurvete, stygg']; *ketchup* ...[gj. eng. *ketchup* fra malayisk *kechap* 'smak', oppr. kinesisk 'fiskesaus']; *playboy* [eng. egtl. 'lekegutt']. Till lånordets historia hör också dess tidigaste belägg som just lånord. Sådan information ges i *Anglisismeordboka* i form av den tidigast dokumenterade förekomsten av ordet i källmaterialet, inklusive källhänvisning och årtalsangivelse. Allt detta bidrar verksamt till ordbokens informationsvärde.

I sin Innledning (s. 19) pekar Graedler & Johansson på den välkända företeelsen att lånord ofta "først blir tatt opp innenfor bestemte fagområder eller bare brukes i spesielle sammenhenger", av den enkla

anledningen att "vi trenger dem for å snakke om nye spesialiserte begreper og fenomener." Ett inlånat verb som *pierce* tar således inte med sig hela den engelska betydelsesfären utan begränsar sig till specialbetydelsen 'gjennom bore huden, både i ansiktet og på andre kroppsdelar, m. metallsmykker'. I många fall anger *Anglismeordboka* också det fackområde ett lånord tillhör, varvid 28 olika markörer kommer till användning: *astr.*, *med.*, *psyk.* etc. Bland dessa markörer hänför sig inte mindre än tio, dvs. drygt en tredjedel, till sportens område. Att engelskan i mer än hundra år exporterat en mängd termer inom den idrottsliga sfären är förstås ingen nyhet. Vad man kanske något kan förvånas över är att detta område ges en så detaljerad behandling i jämförelse med de övriga. Dessutom föreligger just inom denna sfär en viss "vertikal" överlappning. Överst i den semantiska hierarkin finns således markören *idr.* 'i idrett, sport', på samma nivå som t.ex. *mus.* 'i musikk'. En nivå lägre finner vi *ballsp.* 'i ballspill, særl. fotb. og håndb.'. Ytterligare ett steg längre ner möter vi så *fotb.* 'i fotball' och *håndb.* 'i håndball'. Någon liknande klassificering finns inte för något annat fackområde, t.ex. musik. Idrottsvännerna har med andra ord viss anledning att jubla, trots vissa smärre inkonsekvenser i klassificeringen. Uttrycket *sudden death* 'første målet vinner' har den breda beteckningen *idr.* (varför inte det mer precisa *ballsp.*? – på grund av uttryckets förekomst även i ishockey?), medan den synonyma termen *Golden Goal* helt korrekt har givits den snävare beteckningen *fotb.*; verbet *score* betecknas med markören *ballsp.*, till skillnad från *corner*, som i stället har fått dubbelbeteckningen *fotb.*, *håndb.*

Något som ytterligare ökar användbarheten hos *Anglismeordboka* är de särskilda kommentarer som ges om vissa uppslagsord, t.ex. beträffande skillnader i betydelse eller användning mellan ett norskt och ett motsvarande engelskt ord. Det kan röra sig om en "falsk vän" (även i svenskan) som verbet *mobbe*: "på eng. brukes ikke v. *mob* og formene *mobber*, *mobbing* på denne måten. Om mobbing i skolen brukes *bully*, *bullying*, om mobbing på arbeidsplassen *harass*, *harassment*." En annan typ av upplysning ges i samband med uttrycket *play it again*, *Sam*: "forvanskning av replikk av Ingrid Bergman i filmen 'Casablanca' (1942); replikken lød egentlig 'Play it, Sam. Play 'As time goes by'."

Trots att de flesta lånord betecknar nya fenomen, så händer det att ett lånord kan komma att konkurrera med ett redan existerande ord: "det ene ordet brukes i visse situasjoner, og det andre i andre situasjoner" (s. 26). Som exempel nämns *helg* – *weekend*, *olabukse* – *jeans*. Man skulle här kunna lägga till att anledningen till att orden används i olika kontexter i regel är att de, trots kognitiv synonymitet, skiljer sig åt genom olika konnotations- och kollokationssfärer, som t.ex. *helg* och

weekend; absoluta synonymer är det därmed knappast tal om. Att de engelska lånorden jämfört med de inhemska ofta uppfattas som mer spännande och moderna gör det "lett å forstå hvorfor engelsk benyttes så mye i norsk reklame" (s. 26). Även här känner man igen situationen i svenskan. I både norskan och svenskan har substantivet *push-up* i vissa kontexter – särskilt inom "gym-kulturen" – till stor del ersatt den gamla hederliga armhävningen.¹¹

Förekomsten av någorlunda synonyma ordpar hänger nära samman med frågan om lånord och "avløserord", ett område där olika länder kan ha helt olika inställning och där inställningen i samma land kan ha skiftat mellan olika tider. I våra dagar framhålls ofta Island som ett föredöme i kampen mot bl.a engelska lånord, med sin konsekventa strategi att använda eget språkmaterial i stället för att importera ord utifrån. Detta ses i Norge "av mange...som en bedre løsning enn å integrere de engelske ordene i det norske lyd- og bøyningssystemet" (s. 26). Den relativa närheten till det isländska föredömet förefaller ha resulterat i en mer beslutsam inställning i Norge än i t.ex. Sverige och Danmark när det gäller att finna ersättningsord. I en del fall tar både norskan och svenskan sin tillflykt till översättningslån, med identiskt resultat som t.ex. *e-post* för *e-mail*. Men så enkelt är det långt ifrån alltid. Ofta måste andra lösningar tillgripas. Som ersättningsord för *airbag* har norskan *kollisjonspute*, vilket företer stora likheter med svenskans *krockkudde*. Ibland uppvisar de båda språken i stället klara olikheter i fråga om det etablerade ersättningsordet. Engelska *whiplash* ersätts i svenskan med *pisksnärt(skada)*, medan det motsvarande norska ersättningsordet, *piskesnert*, "mer eller mindre forsvunnet ut av språket" (s. 27), till förmån för konkurrenten *nakkesleng*. Ett särskilt intressant fall är *walkman* och dess ersättningsord. I norskan ges följande tre "avløserord": *lommedisco*, *minispiller*, *lommespiller*; ett tidigare alternativ, *traskesnakker*, föll mindre väl ut (s. 27). Svenskan har i stället det något egendomliga *freestyle*, som knappast kan betraktas som ett ersättningsord utan snarare som ett slags "pseudolån", dvs. "ord som er laget av engelsk ordmateriale, men som ikke finnes...på engelsk", t.ex. *snacksy* och *stressless* (s. 26).¹² I själva verket finns ordet *freestyle* i engelskan och som lånord i norskan, men med en helt annan, idrottslig betydelse (som för övrigt också finns i svenskan). En annan välkänd

¹¹ Jfr i detta sammanhang förhållandet (i svenskan) mellan *grammofon* och det nyare ordet *skivspelare* – troligen ett översättningslån (eng. *record player*) – som numera är allena rådande bland yngre språkbrukare; detsamma gäller förhållandet mellan de engelska originalorden: i *Cambridge International Dictionary of English* (1995) definieras *gramophone* som 'dated for record player'.

¹² Jfr Ljung (1988:62), Edlund & Hene (1992:35f.).

skillnad mellan språken är den mellan norskans (och många andra språks) *computer* och den svenska nybildningen *dator*. Ett ytterligare fall där de båda språken gått skilda vägar gäller behandlingen av *stand-up comedian*: i svenskan har ersättningsordet – översättningslånet – *stå-uppkomiker* (eller *stå-uppare*) haft stor framgång, medan norskan hållit fast vid det engelska direktlånet.

Mitt huvudintryck av *Anglismeordboka* är att den, inom ramen för sina avgränsningar och urvalsprinciper, ger en mycket god och detaljrik bild av engelskans påverkan på norskan. Avgränsningar och urvalsprinciper i en ordbok kan alltid diskuteras, men de som här används framstår som rimliga i sin fokusering på direktlånen, själva kärnområdet vad gäller det engelska inflytandet. Boken har mycket att erbjuda såväl vanliga användare som lingvister, med rikhaltig information av olika slag; inte minst är de väl valda, autentiska exemplen en klar styrka. Därtill kommer en innehållsrik Innledning, som kanske också kunde ha tagit upp några av de principiella problem som jag i korthet har berört. Å andra sidan skall man inte glömma att ordboken inte huvudsakligen vänder sig till lingvister utan till en vidare läsekrets, särskilt "journalister, oversettere og andre som bruker norsk språk som arbeidsredskap" (pärmens baksida).

Men även lingvister har, som redan framgått, stort utbyte av *Anglismeordboka*. Ämnet i sig och i synnerhet den myckenhet av väldokumenterade konkreta upplysningar som boken innehåller ger upphov till många reflektioner av mer allmän karaktär. Några områden har antytts ovan – t.ex. gränsdragningen mellan lånord och "kodeveksling", liksom skillnader mellan talspråk och skriftspråk i fråga om användning av ännu ej helt etablerade lån. En ytterligare fråga gäller likheter och skillnader mellan olika språks benägenhet att importera engelska lånord, särskilt direktlån av det slag som *Anglismeordboka* dokumenterar. Boken inspirerar till "browsing", för en svensk läsare gärna med inriktning mot likheter och skillnader mellan norskan och svenskan beträffande engelska lånord. En hel del sådana har redan berörts. Jag vill avsluta denna recension med ytterligare några impressionistiska funderingar över detta ämne.

Även en flyktig genomläsning av *Anglismeordboka* "med svenska glasögon" ger vid handen, föga förvånande, att det överväldigande antalet engelska direktlån är gemensamma för de båda språken. Detta gäller i hög grad allmänvokabulären, t.ex. adjektiv som *gay*, *live* och *unplugged*, substantiv som *hype*, *intro* och *nerd*, verb som *mikre*, *pushe* och *zappe*; även interjektioner som (*bull*)*shit*, *oh boy* och *wow* hör hemma här, liksom längre uttryck som *business as usual*, *small is beautiful*, *you bet*. Inom den vokabulär som markerats som tillhörig ett

fackområde gäller – med några undantag (jfr nedan) – samma höga grad av överensstämmele, t.ex. inom sport (*assist, passe*), data (*chatte, on-line*), musik (*death metal, indie*), ekonomi (*all time high, sleeping partner*).

Gemensamt för de just exemplifierade orden, från såväl allmänvokabulär som olika fackområden, är att de samtliga tillhör det internationella engelska ordförrådet, dvs. sådana ord som inlånats i en mängd olika språk. Går vi till sådant som skiljer norskan och svenskan åt beträffande engelska lånord bör det framhållas att en sådan jämförelse med nödvändighet blir något vanskligare, mer subjektivt grundad. Det främsta skälet till detta är att det ibland kan vara svårt att avgöra hur etablerat ett engelskt ord eller uttryck verkligen är. Nedanstående synpunkter och intryck bygger på en snabbgenomgång av ord-boken.

Låt oss gå tillbaka till allmänvokabulären. Det verkar som om – trots de stora likheterna mellan språken – norskan har haft en något mer uttalad benägenhet än svenskan att låna in engelska allmänord. Ta ett ord som substantivet *heading* 'overskrift' ("...en artikkel under ovanstående *heading*"). I svenskan förekommer inte detta lånord (till skillnad från t.ex. *healing* och *hearing*; om *heading* i en annan betydelse i norskan, se nedan). Detsamma gäller vissa andra substantiv på *-ing*, t.ex. *cutting* 'frisyre' och *wilding* 'gjeng-voldshandlingar som "tidsfordriv"'. Norskans *cruise* motsvarar svenskans *kryssning*, *wildcat-streik* svenskans *vild strejk*. Konkreta substantiv som *gun* (eller *gönn*) och *safe* (eller *seif*) är ytterligare exempel. Även bland verben tycks det finnas en viss tendens till större lånebenägenhet i norskan: *dresse* (*seg*) (*opp*) 'pynte seg', *gamble* 'spille hasard', *harpe* (*på*) 'terpe, gnåle om', *robbe* 'rane', *skvise* 'klemme', *splatte* 'sprute'. Bland adjektiv finns bl.a. följande exempel: *dirty* ("...den mest *dirty* finalen jeg har vært med på"), *keen/kin* ("Jenter, er dere *keene* på fest?", *ready* ("mastefoten er *ready* til å ta imot juletreet"), *safe* ("han tar den *safe* varianten"), *touchy* ("et såpass *touchy* og brennbart tema"). Adverbet *klin* 'helt' (eng. *clean*) är ett annat intressant exempel ("...det er *klin* umulig...").

Även inom vissa specialvokabulärer kan man skönja en större benägenhet att låna i norskan än i svenskan. Inom bilområdet (som ju till viss del kan sägas tillhöra allmänspråket) finns flera exempel på detta, bl.a. *gir* eller *gear* = sv. *växel* (jfr även sammansättningar som *automatgir/gear*, *gir/gearspak* etc.), *clutch* eller *kløtsj* = sv. *koppling* (*clutchpedal*), *dashboard* = sv. *instrumentbräda*, *manifold* = sv. *förgreningsrör*, *råde* (eng. *rod*) = sv. *vevstake*. På det militära området kan nämnas *destroyer*, motsvarande svenskans *jagare*.

Det ordförråd som hör hemma inom den idrottsliga sfären uppvisar ett stort antal lånord i många språk, så även i norskan och svenskan. Men även här finns skillnader. Inte minst visar sig detta inom fotbollens domäner (liksom handboll m.m.). Norskan har i flera fall en dubbel uppsättning ord – äldre engelska direktlån och inhemska ersättningsord – där svenskan enbart har inhemska ord. Några exempel: *goal/gåll – mål*,¹³ *corner – hörnespark* (sv. *hörna*), *heade – nikke* (sv. *nicka*; *heading = sv. nick*).¹⁴ Där svenskan saknar ett enkelt verb med betydelsen 'lägga mål' kan norskan skryta med två, båda engelska lån: *gålle/goale* och *score/skåre*; jfr också avledningar som *scorer/skårer* och *scoring/skåring*. I vissa fall har dock båda språken anammat senare engelska lån, som *push-up* (med anknytning till det äldre lånet *offside*) och *sweeper*. Norskans många engelska lån innebär att t.ex. referat från fotbollsmatcher ofta får en annan, mer "internationell" prägel än i svenskan, såsom framgår av flera av exemplen i *Anglismeordboka*: "den siste scoringen var en heading" (*heading*).

Med vissa undantag (t.ex. *stå-uppkomiker*; jfr ovan) förefaller det svårare att hitta exempel på den motsatta situationen, dvs. där svenskan men inte norskan har ett engelskt direktlån. Den gradskillnad i lånbenägenhet mellan språken som möjligen kan konstateras genom exempel som de ovan anförda skall emellertid inte överdrivas: likheterna är betydligt mer slående än olikheterna. Båda språken kan i praktiken sägas hålla dörren vidöppen för engelska lån, trots betydande ansträngningar – särskilt i Norge – att försöka hitta ersättningsord. Detta leder i sin tur till den i dessa sammanhang välkända frågan: Hur skall det gå med norskan (och svenskan)?

I regel är lekmän betydligt mer bekymrade än lingvister över vad man uppfattar som hotet från engelskan och vad man skulle kunna tänkas göra åt saken. Finns det exempelvis något sätt att skilja mellan välmotiverade och omotiverade lånord? Om så vore fallet, hur skulle man kunna praktiskt använda sig av en sådan åtskillnad i ett språkpolitiskt program avsett att värna om det egna språket? I sin diskussion om engelska lånord i danskan kontrasterar Davidsen-Nielsen (1999:347) den danska situationen mot den norska: i Norge har lingvister i många år "made an effort to give foreign words Norwegian form"; "the

¹³ Under det tidiga 1900-talet hade även svenskan *gål/goal* som engelskt lånord. Jfr *SAOB*, tionde bandet (1929), där bl.a. följande exempel ges under *gål*: "Försvara goalen". Ordboken ger också upplysningen att ordet "numera", dvs. under sent 1920-tal, knappast är i bruk.

¹⁴ Här kan också nämnas substantivet *keeper* 'målvakt', som i norskan förefaller ha ett betydligt bredare användningsområde än i svenskan, där det är så gott som uteslutande inom just fotbollen – och inom sportjournalistiken – som ordet används.

predominant attitude among Danish linguists has been to let language look after itself, to let market mechanisms prevail. Among professional linguists this attitude is considered politically correct." Som ett första steg mot en förändrad inställning förespråkar Davidsen-Nielsen indirekta lån och medvetna nybildningar, dvs. "adaptation to Danish". Detta kan vara lätt att hålla med om, inte bara för danskans del, nu som tidigare. Men hur skall det praktiskt gå till att genomföra en sådan "language policy" någorlunda konsekvent och i stor skala? Davidsen-Nielsens något desillusionerade men säkerligen realistiska slutsats är (s. 353): "Undoubtedly it will be very difficult." Man skulle här kunna inflika att *Anglismeordboka* i sig är ett bevis för att de norska ansträngningarna knappast varit odelat lyckosamma; engelska direktlån är svårstoppade. En ytterligare reflektion i detta sammanhang gäller den hittillsvarande avsaknaden av nordisk samsyn eller snarare praktiskt samarbete inom detta område: varje land har mest "kört sitt eget race" (ett vanligt "svenskt" uttryck, som saknar norsk motsvarighet i *Anglismeordboka*).

Det inledningsvis omtalade exemplet på helt engelskspråkig reklam i Sverige kan uppfattas som en ytterligare framflyttning av engelskans positioner på ett nordiskt språks hemmaplan. Om detta i sin tur innebär att hotet från engelskan verkligen skärpts – inte bara inom mer begränsade domäner utan allmänt, inom språkets kärnområden – är

för tidigt att uttala sig om. Att strömmen av engelska lånord kommer att fortsätta är däremot ingen djärv gissning. Detta i sig bör dock inte – lika lite som under tidigare lånordsepoker – automatiskt leda till undergångstankar eller rop på myndighetsingripande, snarare till kontinuerlig vaksamhet även på gräsrotsnivå. Som Jan Svartvik (1999:230) påpekar: "Det finns inga språkvårdare, ingen akademi eller annan institution som i någon djupare mening kan styra vare sig språkbrukets omfattning eller språkformens utseende. Ett språks chanser att överleva beror på hur mycket och i hur många funktioner det används." Författarna till *Anglismeordboka* håller säkert med. Deras bok stimulerar till många tankar kring lånord och språkkontakt. Till dessa hör dock knappast farhågor om det norska språkets förestående hädanfärd.

Litteratur

Davidsen-Nielsen, Niels 1999: English – A Must In Danish? On the Role of English Loanwords in Danish. I: Hasselgård, Hilde &

- Oksefjell, Signe (eds), *Out of Corpora. Studies in Honour of Stig Johansson*. Amsterdam: Rodopi.
- Cambridge International Dictionary of English* 1995. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chrystal, Judith-Ann 1988: *Engelskan i svensk dagspress*. Stockholm: Esselte.
- Crystal, David 1995: *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edlund, Lars-Erik & Hene, Birgitta 1992: *Lånord i svenskan*. Wiken.
- Klintborg, Staffan 1999: *The Transience of American Swedish*. Lund: Lund University Press.
- Ljung, Magnus 1988: *Skinheads, hackers & lama ankor. Engelskan i 80-talets svenska*. Stockholm: Trevi.
- Ljungstedt, Karl 1899: *Språkets lif. Inledning till den jämförande språkvetenskapen*. Stockholm: Jos. Seligmanns förlag.
- Ohlander, Sölve 1996: "The Big Four". "Learners' dictionaries" inför 2000-talet. I: *LexicoNordica* 3, 257–278.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket. Utgiven av Svenska Akademien*. Tionde bandet, 1929. Lund: Ph. Lindstedts univ.-bokhandel.
- Seltén, Bo 1993: *Ny svengelsk ordbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Svartvik, Jan 1999: *Engelska – öspråk, världsspråk, trendspråk*. Stockholm: Norstedts.

Morten Pilegaard

Universitetsforlagets Store Medisinske Ordbok. Oslo 1998.

Den svenske medicinske ordbog *Medicinsk Terminologi* (6. udgave, 1997) udarbejdet af professor Bengt I. Lindskog, som er docent ved Lunds Universitet og professor i medicinsk historie ved Københavns Universitet er blevet oversat til norsk med titlen *Universitetsforlagets Store Medisinske Ordbok*.

Ordbogen er opbygget med forord, sproglig indledning, brugervejledning, oversigt over forkortelser, ordbogsliste, personregister, medicinske forkortelser og oversigt over rammeartikler. Den angives at indeholde mere end 30.000 opslagsord og mere end 70.000 medicinske termer, der er blandt de mest gængse, lægmand kan forventes at møde i sundhedsdebatten og ved kontakt med primære og sekundære sektorer i social- og sundhedssystemet. Ordbogen er med andre ord ikke en fagalordbog, der kan sammenlignes med de store monolingvale medicinske alordbøger (fx *Churchill's Illustrated Medical Dictionary*), eller en fagordbog, der dækker udvalgte områder (fx *Klinisk Ordbog*), eller en ordbog med et særligt temporalt og fagligt fokus (fx *Current Medical Talk. A Dictionary of Medical Terms, Slang and Jargon*). Den er et hybridprodukt. Dens formål er at bidrage til korrekt forståelse af medicinske fagords betydning, etymologi og oprindelse, hvilket anføres at være vigtigt, fordi der "har skjedd en rivende udvikling innen de medisinske og helsefaglige områdene i vår tid, og mengden af informasjon har økt i tilsvarende grad".

Ordbogens målgruppe er brugere i sundheds- og socialektoren, der har brug for en moderne og opdateret medicinsk ordbog. Anmeldelsens opgave er i forlængelse heraf at vurdere, om ordbogen lever op til dette formål, og den vil derfor fokusere på målkultur-justeringen, stavemåden, lemmaprofilen og betydningsforklaringerne, som skønnes at være elementer af særlig interesse for lægmandsbrugeren.

Målkulturjustering: Ordbogen er baseret på Lindskogs svenske ordbog, men er på en række punkter ændret og justeret til norske forhold. Det drejer sig primært om tilføjelse af norske organisationer og institutioner samt justering af artikler til norske lovbestemmelser, hvilket gør den yderst velegnet som monolingval ordbog for den påtænkte brugergruppe. Brugeren kan slå op og finde navnene på en lang række komitéer og organisationer, eksempelvis

Arbeidslivets Komité mod Alkoholisme og Narkomani
Arbeidstilsynet
Statens arbeidsmiljøinstitutt

Under disse lemmaer finder man dækkende og tilstrækkelige encyklopædiske artikler og henvisninger til relevante lovparagraffer. Ordbogen kommer dermed til ud over det rent receptive formål også at fungere som et muligt tekstproduktionsredskab ved eksempelvis oversættelse fra et fremmedsprog til norsk.

Stavningen, som er nøglen til termlokaliseringen, er i overensstemmelse med norsk sprogpolitisk tradition overvejende norsk, selv om det medicinske fagområde mere end noget andet fagområde er præget af græske, latinske, engelske og mange andre låneord. Det medfører en række uhensigtsmæssigheder. Som konsekvens af dette fra redaktionen bevidste valg er mange latinske navne på lægemidler og operationer eksempelvis udeladt. Brugere, der ville ønske at anvende ordbogen for at forstå en lægejournal, der normalt er skrevet i en meget elaboreret kode med hyppig anvendelse af latinske betegnelser, er dermed afskåret fra hjælp fra denne ordbog, når det drejer sig om latinske betegnelser for medicinske og operative behandlinger. Omvendt vil brugeren ofte kunne finde latinske diagnostiske og anatomiske betegnelser. Henvisningsstrukturen kommer her lægmandsbrugeren til hjælp. Den er særdeles velfungerende og meget detaljeret, så hvis brugeren finder en latinsk betegnelse for en diagnose, kan vedkommende hurtigt via henvisningsstrukturen finde den norske betegnelse og få en betydningsforklaring. Der henvises med stor konsekvens mellem latinske/græske stavemåder og norske stavemåder ved de mange betegnelser, hvor såvel norske som ikke-norske termer er repræsenteret.

Ordbogen opererer således med to terminologiske grene – den norske og den græsk/latinske. I den norske term genfindes den oprindelige term (fx *sclerosis*), men ortografien og andre sproglige træk følger de norske regler mht. genus, fleksion, afledning mv., fx substantiv *en sklerose*, verbum *sklerosere*, adjektiv *sklerotisk*. Optræder ordet i sammensætninger, bibeholder ordbogen den latinske form, fx ved sygdomsbetegnelser (fx *sclerosis disseminata*), hvilket svarer til gængs praksis, omend det ikke er specielt brugervenligt, for termen kunne med den tilsigtede målgruppe in mente med lige så stor ret have været anført som *dissemineret sklerose* under en rede med *sklerose* som lemmaet. Man møder også hurtigt andre grænser med hensyn til de norske termer – specielt i forbindelse med afledninger eksempelvis af

cancer og *cervix*, der ikke bliver til *kanserogen* og *servikal*, men bibeholder den latinske ortografi svarende til *cancerogen* og *cervical*. Denne praksis er ikke specielt hensigtsmæssig for den almindelige bruger, som må lave hyppige og tålmodige opslag for at finde frem til det ønskede lemma og dets betydningsforklaring.

Hvor hybridord opstår som følge af mødet mellem norske og ikke-norske ord anvendes fuld sammenskrivning (fx *candidainfektion*). Ordbogen blander i vidt omfang de termtyper, man ser i fagsproget i dag, og som kan inddeles i følgende kategorier: rent latinske termer, rent norske termer og norsk-latinske hybridtermer, hvorunder hører en underkategori, hvis fornorskning er foregået ved amputation af den latinske endelse (fx *pneumoni*). Hertil kommer et stort antal anglo-saksiske termer. Ordbogen adskiller sig dermed beklageligvis ikke specielt fra andre medicinske ordbøger uanset dens normative ambition. Hvad denne ordbog lige som så mange andre fagordbøger mangler, og som i høj grad kunnet have bidraget til ordbogens nytteværdi for netop den angivne bruger, er detaljerede betragtninger over, hvilke termtyper der anvendes hvor i den medicinske dagligdag, ordbogen anføres at dække. Som bruger savner jeg en redegørelse enten i den sproglige indledning eller bedre i den enkelte ordbogsartikel for, hvordan konteksten påvirker brugen af norsk og/eller latinsk term. Hvornår bruger man norsk og hvornår latin eller andre ord ifm. anatomiske betegnelser, diagnostik, undersøgelses- og behandlingsprocedurer, symptomer, anomalier, følgevirkninger, etc. Hovedreglerne, som ordbogen bevidst eller ubevidst følger mht. lemmatisering såvel som placering af betydningsangivelser, er, for at give et enkelt eksempel, at rent latinske former dominerer i diagnostisk terminologi, specielt ved flerleddede termer og ved visse diagnoser, fx *morbus caeruleus* (som findes i ordbogen i modsætning til det noget hyppigere *morbus coeliacus*) og *abortus habitualis*, samt ved en række anatomiske betegnelser, specielt de flerleddede som fx *arteria temporalis*.

I den sproglige indledning gør forfatterne klart, at de ønsker at fremme den norske terminologiuudvikling, så langt det lader sig gøre, og at de håber, at ordbogen vil have en normerende indvirkning på det medicinske fagsprog, således at norske ord efterhånden afløser den ikke-norske fagterminologi. Dette er en sprogpolitisk udmærket betragtning, og den følges op af næsten konsekvent angivelse af såvel låneord (fx *whiplash*) som norske afløsningsord (*nakkeslengskade*). Kriteriet for, hvor betydningsangivelsen anføres, er, om det norske afløsningsord har fundet anvendelse i den del af de faglige miljøer, som den forventede bruger (lægmænd) kommer i kontakt med, hvilket her vil sige såvel den primære som den sekundære sundhedssektors

patientflade. Angivelse af norske afløsningsord er dog ingenlunde gennemført, endsige gennemførlig. Der optræder således inden for alle områder særdeles mange anglosaksiske låneord uden norske afløsningsord, fx *left anterior hemiblock*, *lymphadenopathy-associated syndrome*, *long acting thyroid stimulator*, *left bundle branch block*, *low density lipoproteins*, etc. Det kan formentlig ikke være anderledes, og redaktionens sprogpoltiske ambition må ud fra en nøgtern betragtning også siges at have vanskelige betingelser, fordi termdannelsen inden for det medicinske område sker med en hastighed og i et omfang, hvor den relative andel af norske termer i det samlede norske medicinske vokabular må forventes at blive stedse mindre. WHO anslår således, at den medicinske viden for tiden fordobles hvert 8. år, og der dannes årligt hundredetusindvis af nye termer – hovedsageligt på engelsk, der har konsolideret sin stilling som videnskabernes *lingua franca*.

Ordbogens sproglige indledning indeholder en meget nyttig mindre oversigt over de latinske bøjningsendelser. I ordbogen angives de latinske ord i grundformen, dvs. nominativ singularis, efterfulgt af genitiv singularis og oplysninger om genus, hvorved man ud fra indledningens tabeller over bøjningsendelser kan finde samtlige bøjningsformer for ordet. Dermed er den kyndige bruger også godt hjulpet ved afkodning af de sammensatte latinske termers betydning.

Termrepræsentationen. Ordbogen angiver ikke klart, hvilke områder og hvilke specialer og grenspecialer den dækker, men en afsøgning af udvalgte termområder viser god repræsentation inden for såvel de store områder (medicin, kirurgi, patologi, odontologi mv.) som de mere specialiserede områder (fx neurologi, psykologi, psykiatri mv.), og de vigtigste termer inden for de respektive områder findes i ordbogen. Tager vi eksempelvis et almindeligt medicinsk område, der berører en stor del af befolkningen, som gigt (*arthritis* eller i Universitetsforlagets Store Medisinske Ordbok stavet på norsk *artritt*), finder vi følgende sammensatte termer i reden med *artritt*:

artritt:

arthritis crystallina se *krystallsynovitt*

arthritis mutilans .... -> *polyartritt*, *revmatoid artritt*

arthritis rheumatoides

arthritis urica se *urinsyregigt*

Dette er imidlertid kun et meget begrænset udvalg af de sammensatte diagnostiske termer, der optræder i langt mindre medicinske ordbøger som den danske Klinisk Ordbog, hvor man fx yderligere finder *arthritis*

allergica, arthritis deformans, arthritis haemophilica, arthritis rheumatoides juvenilis og mange flere. Dette kunne skyldes en manglende dybde i termrepræsentationen inden for givne områder i Universitetsforlagets Store Medisinske Ordbok. Det er imidlertid ikke nødvendigvis tilfældet. Når man ikke finder, hvad man søger i en rede, skyldes det, at lemmatiseringen følger lidt varierende principper, afhængigt af hvilken funktion termen har, og hvilken status (norsk eller latin) det første ord i den faglige ordforbindelse har, jf. ovenfor. Ser man således efter *arthritis rheumatoides juvenilis* under *artritt*, finder man ikke termen her. Men under *juvenil* finder vi den norske term *juvenil revmatoid artritt* med den indirekte henvisning til *polyartritt*, hvor vi finder *polyarthritis rheumatica*. Dette kan ud fra en umiddelbar betragtning synes uhensigtsmæssigt og forvirrende, og det kræver formentlig flittig brug af ordbogen i længere tid, før systematikken internaliseres. Dette problem modvirkes til dels ved, at brugeren hjælpes fint på vej ved hjælp af indrammede oversigtsartikler, der samler (næsten) alle termer inden for et givet område, fx *artritt*, og giver både latinske og norske former. Ordbogen synes derfor inden for det her undersøgte område at gå tilstrækkeligt i dybden i forhold til den tilsigtede målgruppe. Ikke desto mindre ville et værk som dette med gode sprogpoltiske og sprogpædagogiske tiltag have været endnu bedre, hvis der inden for hovedområderne havde været en fagsystematik, eller hvis de indrammede oversigtsartikler havde været fagsystematik i stedet for leksikografisk orienterede.

Et andet område, som ordbogen også dækker, er terminologien inden for psykologi. En nærmere analyse viser som for *artritt* en meget fin dækning på det overordnede niveau for så vidt angår de generelle termer (fx *krise*) samt de generelle termers underliggende niveau (fx *sjokkfase, reaksjonsfase, reparasjonsfase, nyorienteringsfase*). Men går vi et skridt længere ned har Universitetsforlagets Store Medisinske Ordbok sine begrænsninger. Den medtager eksempelvis kun betegnelsen for en enkelt af de fem mulige faser (*denialreaksjon*), der beskrives i en af de mest anvendte teorier i sundhedssektoren vedr. krisereaktioner blandt terminalpatienter. Denne begrænsning hænger formentlig sammen med brugergruppen. Ordbogens force må naturligt være dens bredde. På bekostning af dens dybde.

Betydningsforklaringer: Ordbogsartiklen indeholder ud over de etymologiske oplysninger og henvisninger ordforklaringer af varierende omfang. En række termer har ganske korte definitionslignende forklaringer, fx

afagi .... manglende evne til å svelge

Modsat denne korte betydningsforklaring gives der til andre lemmaer meget udførlige betydningsforklaringer i form af encyklopædiske artikler, som vist i uddrag for *afasi*

afasi... manglende taleevne, tap (helt el. delvis) av evnen til å meddele sig gjennom språket el. motta meddelelser fra mennesker, (vanligvis) med bibehold av intelligens og uten skade av perifere syns-, hørsels- og taleorganer. **1. Motorisk** el. **ekspressiv afasi** manglende evne til å finne ord...**2. sensorisk** el **impressiv afasi** manglende evne til å forstå ord...**3...4...5... 6...7...8...**

I hovedparten af ordbogsartiklernes betydningsforklaringer suppleres flittigt med henvisninger til andre lemmaer med nærmere forklaring af de ord, der indgår i betydningsforklaringen – selv hvor betydningsforklaringen er omfattende og har encyklopædisk karakter. Under lemmaet *celle*, hvis betydningsforklaring løber over en halv spaltenside, henvises (med symbolet > og henvisningsordet i kursiv) således til ikke mindre end 15 andre lemmaer. I uddrag

celle .... Cellen er omgitt av en >*cellevegg* (cellemembran), som omslutter > *cellekjerne* og > *cytoplasma*. Kjernen inneholder > *kromosomer* med den > *genetiske* (arvelige) koden i > *deoksyribonukleinsyre* som styrer > *celledelingen* slik at ...

Betydningsforklaringerne er affattet på velformuleret, præcist "almindeligt" norsk med de mere tekniske og latinske betegnelser i parentes. Sproget er let tilgængeligt og forklaringerne er nøje afgrænset og tilpasset målgruppen på fremragende vis. Der anvendes kun i sjældne tilfælde kompliceret fagsprog og henvises i så fald altid til et norsk ord med passende betydningsforklaring. Ordbogen er derfor et særdeles velegnet receptionsredskab for den tiltænkte målgruppe og vil også kunne bruges af ansatte i social- og sundhedssektoren.

Konklusion: Universitetsforlagets Store Medisinske Ordbok er på trods af problemerne med at lokalisere termene en særdeles god ordbog, som formentlig vil imødekomme et konkret behov hos den tilsigtede og veldefinerede målgruppe. Dens betydningsforklaringer er fremragende.

Mikael Reuter

SAOL12

Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. 12 uppl., Stockholm 1998.

Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, cd-rom för Windows. 1999.

Svenskan är ett lyckligt lottat språk på det sättet att stavningen under nästan hela det senaste seklet har varit enhetlig, i stort sett oomtvistad och praktiskt taget oförändrad med undantag för vissa enskildheter främst i fråga om främmande ord. Det innebär en väsentlig lättnad för språkanvändarna, som vid läsning inte utsätts för olika stavningsvarianter och vid skrivning slipper ta ställning till vilken variant de skall använda.

Allmän enighet råder också om att riksläkaren i fråga om stavning och böjning av svenska är *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL), den blå bok som står på skrivbordet eller bokhyllan hos de flesta svenska skribenter med ambitionen att skriva professionellt och korrekt. Några myndighetsbeslut om dess normativa funktion finns visserligen inte och har väl inte funnits sedan den sjätte upplagan som kom ut 1889, men bland vanliga språkbrukare ses SAOL som en norm som sällan ifrågasätts.

En ny upplaga av SAOL tas därför alltid emot med spänning. De nya upplagorna har också börjat komma ut med allt kortare mellanrum. Mellan den åttonde upplagan 1923 och den nionde 1950 låg det 27 år och ett världskrig, mellan den nionde och den tionde 23 år och mellan den tionde och den elfte, som kom ut till Akademiens 200-årsjubileum 1986, 13 år. När SAOL12 kom ut 1998 hade det gått 12 år sedan den förra upplagan, och Svenska Akademiens ständige sekreterare Sture Allén skriver i sitt förord att en lämplig riktlinje vore att ge ut en ny upplaga varje decennium. Tekniskt och redigeringsmässigt borde detta inte utgöra några problem: innehållet finns i form av en databas och rikligt med nytt språkmaterial finns lätt åtkomligt i korpusar och andra elektroniska medier.

Nyheter i tolfte upplagan

Typografiskt och lexikografiskt skiljer sig SAOL12 från sina föregångare i två viktiga avseenden. Den största förändringen är att man helt har övergett ordräckorna med samhöriga ord och gått över till att lista varje ord – också sammansättningar och avledningar – på var sin rad i absolut bokstavsordning. Den andra förändringen sammanhänger delvis med detta men har också andra syften: alla ordledsgränser anges med lodstreck, helt för stor ordledsgräns och halvt för liten ordledsgräns.

Att varje ord står på egen rad gör självfallet ordlistans fysiska omfång betydligt större. Medan de tre föregående upplagorna har haft mellan 600 och 700 sidor i den egentliga ordlistan, upptar ordlistan i SAOL12 hela 1.066 sidor, vilket är en ökning på närmare 60 procent jämfört med SAOL11. Tack vare tunnare papper är ökningen av bokens tjocklek inte fullt så drastisk: från 42 mm till 54 mm, det vill säga knappa 30 procent. Än så länge sitter SAOL bra i handen utan att man riskerar tennisarmbåge vid flitig användning som när det gäller vissa andra ordböcker, bl.a. Nationalencyklopedins ordbok och Stora finsksvenska ordboken.

Förändringarna i ordförrådet är inte särskilt radikala. Omkring 5.000 nya ord har enligt inledningen lagts till, många av dem sammansättningar. Samtidigt har "ett tämligen stort antal" ord utgått. Av någon anledning anges inte totalantalet uppslagsord, men utgår man från att de var ca 120.000 i 11:e upplagan kan man väl räkna med knappa 125.000 i SAOL12. Toppen nåddes i 9:e upplagan 1950 med drygt 155.000 ord, och den stora nedskärningen gjordes i 11:e upplagan där framför allt "självklara" sammansättningar ströks för att ge plats för fylligare ordförklaringar. (Vad som är självklart för en redaktör är dock kanske inte lika självklart för en osäker brukare – jag minns en frågeställare som undrade om *kontorsmaterial* var en finlandism när det inte stod i SAOL10, i motsats till *kontorsutensilier*.)

I det följande skall jag granska vad ändringarna i den nya upplagan innebär för användarna och på vilket sätt ordlistan fyller sin funktion som norm för stavning och böjning av svenska ord.

Absolut bokstavsordning

Att varje ord kommer på egen rad i strikt alfabetisk ordning medför både fördelar och nackdelar, men fördelarna överväger.

Vi som har jobbat med rådgivning inom språkvården vet hur svårt det var för många språkanvändare att hitta ord i den gamla SAOL. Detta var fallet framför allt när det gällde ord som inte har ett direkt semantiskt samband med det ord som utgjorde uppslagsord: hur skulle man veta att *enarådande* och *enastående* stod mellan *enarmslyft* och *enbarnsfamilj* i den räkka som inleds av uppslagsordet *en*, och inte mellan *ena* och *enbar*? Eller att *legionär* skulle sökas under *legio* och *rondör* under *rondell*? Varför stod *patentera* under *patentbar* och inte under *patent*? Och hur kunde man veta att *amsaga* skulle sökas under *amma*?

Eftersom den gamla SAOL i vissa fall också upptog sammansättningar till sammansättningarna i en viss räkka kunde det dessutom leda till verkliga missförstånd. Ta t.ex. räckan **nud|ism -ist -läger -istisk**. Den som inte är uppmärksam på att det är något lurtt med bokstavsordningen kunde lätt få uppfattningen att man talar om "nud-läger", inte *nudistläger*.

De här problemen finns alltså inte längre i 12:e upplagan, och nu bör det inte vara några problem att hitta det ord man söker förutsatt att man vet hur det stavas (men det som kvarstår är förstås den gamla paradoxen som formulerades redan av Samuel Johnson: för att kunna slå upp ett ord för att få veta hur det stavas måste man veta hur det stavas ...).

En fördel hade i varje fall det gamla systemet, utöver att det sparade utrymme. Det visade i allmänhet vilka ord som hängde ihop, semantiskt och etymologiskt. Att *amsaga* återfanns under *amma* visade att det från början har varit fråga om en saga berättad av en amma – och att det uttalas med kort *a*, vilket kanske inte är självklart för alla. Orden *sexmästare* och *sexmästarinna* stod i den gamla SAOL under ²*sexa* 'lättare måltid efter fest el. sammanträde m.m.'. I SAOL12 står orden utan kommentar i raden av andra sammansättningar på *sex*: *sexklubb*, *sexliv*, *sexmord*, *sexobjekt*, *sexorgie*. Den som inte är insatt i det traditionella svenska studentkårslivets organisation kan med fog undra vad det är en sexmästare är mästare i.

I ärlighetens namn bör dock sägas att sådana tvetydiga fall är rätt sällsynta. T.ex. *gravgås* och *gravlax* har hänvisningar till det ord som utgör förled, och skiljs på det sättet från *gravfält*, *gravkammare* m.fl. I andra fall klargörs betydelsen genom en förklaring; på det sättet kan vi t.ex. räkna ut att *grannlåt* hänför sig till *grann* och inte till *granne*. Också uttalsangivelser kan användas. Den som till äventyrs tror att *kördräng* avser en dräng som sjunger i kör (jfr kören Orfei drängar) får

genom uttalsmarkeringen [ç-] veta att förleden hör ihop med verbet **¹köra** [çö'ra].

Upplysningar om förhållandet mellan förled och sammansättning kan också ges under förleden. Sålunda sägs det under *däck* att sammansättningar på *däck-* hänför sig till däck t.ex. på fordonshjul, medan sammansättningar på *däcks-* hänför sig till däck t.ex. på fartyg. Det är alltså inte fråga om *däck|slitage* när ett båtdäck slits, och en *däcks|plats* är inte en plats där man förvarar bildäck.

Ordledsmarkering och avstavning

Att orden inte längre är samlade i sammanhörande räckor är som sagt också en bidragande orsak till att redaktionen har introducerat den andra stora nyheten, nämligen markering av ordled (ett ord som för övrigt inte står i själva ordlistan, trots rikliga förekomster i förordet och inledningen).

Ordledsuppdelningen ger, som det konstateras i inledningen, ett praktiskt stöd för läsning av ordlistan. Genom den kan man t.ex. skilja mellan *bil|drulle* och *bild|rulle*, och skillnaden mellan stor och liten gränsmarkering (helt eller halvt lodstreck) visar om vi har att göra med ett sammansatt ord som *konst|is* eller en avledning som *dag|is* (ett ännu bättre par kunde ha varit *land|is* 'is på land' och *lant|is* '(bortkommen) person från landet'). Markeringarna visar också var huvudgränsen (åtminstone enligt redaktionens tolkning) går i ett sammansatt ord där det ena ordledet i sig är en sammansättning: *kärn|kraft|verk* men *kärn|värme|verk*. Ett ord kan ha högst en stor gränsmarkering och ett varierande antal små gränsmarkeringar B eller ingen alls. (När jag här skriver *ordledet* i bestämd form singularis följer jag redaktionens bruk i inledningen, trots att ordlistan som bestämd form av *led* i betydelsen 'del av sammansatt ord' i första hand ger *leden*: **⁴led** s. -en el. -et; pl. -er el. =).

En annan fördel med ordledsmarkeringen är att den ger läsaren en viss information om hur ett ord är bildat, dvs. vilka olika beståndsdelar det består av. I ett ord som *reparations|verk|sam|het* kan vi känna igen de olika bitarna och konstatera att de används som byggstenar också i andra ord. En fullständig morfematisk analys är det i varje fall inte fråga om, eftersom genitiv-s i den första huvudleden *reparations-* inte har avskilts med liten ordledsmarkering. Detta har sina randiga skäl.

Ordledsmarkeringen syftar nämligen längre än till att ge information om hur ordet är uppbyggt. Det är uttryckligen meningen att den ska användas också för avstavning av ord B och användas konsekvent. Det

är här som vi kommer in på det mest kontroversiella med SAOL12, det som har väckt kraftig kritik bland recensenterna och stött på tämligen kompakt motstånd bland språkvårdarna.

I och för sig är principen om avstavning enligt ordled tilltalande, och i många fall fungerar den utmärkt. Ingen har någonsin ifrågasatt att sammansatta ord i första hand ska avstavas mellan sammansättningslederna. Vi vill inte ha *knäst-rumpor* och *uppror-smakare* i våra texter, och vi vill se skillnad mellan *fin-skor* och *finsk-or*.

Därför rekommenderar också Svenska språknämndens skrivregler entydigt avstavning enligt ordledsprincipen i sammansatta ord och vid lätt igenkännliga förstavelser och ordliknande avledningsändelser (t.ex. *an-*, *be-*, *för-*, *miss-* respektive *-aktig*, *-bar*, *-faldig*, *-skap*) och förordar också i regel sådan avstavning framför andra avlednings- och böjningsändelser (*automat-isk*, *parker-ing*, *halv-era*, *stol-ar*, *vishet-en*, *vanlig-ast*).

Men skrivreglerna anför två viktiga undantag: ordledsprincipen kan inte tillämpas när man inte kan urskilja någon gräns mellan ordlederna (och med "man" avses uppenbarligen då den vanliga språkbrukaren), och inte heller när ordledsprincipen skulle ge "iögonenfallande" avstavningar. I sådana fall måste man följa den andra principen, nämligen enkonsonantsprincipen, som innebär att man för över en konsonant till den senare delen av ordet. Det är den gamla folkskoleprincipen, och den fungerar bra för det mesta, utom när det gäller sammansättningsled och lätt igenkännliga förstavelser och ordliknande avledningsändelser (jfr ovan). Också här kan man väl säga att det gäller att undvika iögonenfallande avstavningar.

Vilka slags avstavningar som är "iögonenfallande" när man tillämpar ordledsprincipen sägs inte direkt i skrivreglerna, men bl.a. exemplen *nåd-des*, *program-mera* och *vän-nen* (som alltså avstavas enligt enkonsonantsprincipen) ger en antydning: det är när antingen den förra eller den senare delen av ordet enligt ordledsavstavning skulle få en form som strider mot de fonotaktiska reglerna för hur en svensk stavelse är uppbyggd (*-ddes*) eller som skiljer sig från stavningen av det enkla ordet (*programm-*, *vänn-*).

När avstavningsrekommendationerna i SAOL12 har kritiserats, har kritiken ofta tagit fasta på att det blir för svårt för vanliga språkbrukare att tillämpa dem, eftersom man inte vet var ordledsgränserna går. Det ligger mycket i det, och den saken ska jag återkomma till. Men ändå tror jag att det starkaste argumentet mot en blind tillämpning av avstavning enligt ordled är just det att den leder till "iögonenfallande" avstavningar, dvs. avstavningar som strider mot vår intuitiva känsla för hur en svensk stavelse är uppbyggd. Mest påfallande är det när

resultatet är stavelsefinala konsonantkombinationer som strider mot svenskans fonotaktiska regler. De konsonantkombinationer vi får framför bindestrecket i t.ex. *indoktr-inera*, *katedr-al*, *lagr-ing*, *räkn-are* och *sponsr-ing* känns så främmande att de direkt stör läsningen. Likaså störs läsningen då sje-ljudet delas upp som i *access-ion* och *provis-ion*. Först läser man ut *access* respektive *provis* (som i *provisorisk*), och när ögat når nästa rad måste man korrigera s-ljudet till ett sje-ljud.

Jag hävdar alltså att avstavning enligt SAOL:s principer inte bara är svår för skribenterna utan också försvårar läsningen. Men självfallet uppstår de största problemen för de skribenter som inte har omedelbar tillgång till ordlistan och därför inte kan slå upp nästan varje ord som ska avstavas, eller som helt enkelt inte vill göra sig det besväret. Låt vara att man kan lägga in ordlistans avstavningar i ett ordbehandlingsprogram och på det sättet klara av dem när det är fråga om skrivning på dator, men t.ex. i skolan skrivs en hel del fortfarande för hand. Som bl.a. Olle Josephson har påpekat i en recension undrar man då hur grundskoleeleverna ska begripa att de ska avstava *räkn-ing* och *teckning* men *läs-ning* och *skriv-ning*, *ängsl-ig* och *äckl-ig* men *stings-lig* och *lyck-lig*, *avväpn-ing* men *avhämt-ning*. Visst, de går alla att förklara logiskt med hänvisning till grundorden, men jobbigt blir det.

Ännu svårare blir det med ord av främmande ursprung. Utan avancerad etymologisk kunskap är det omöjligt att veta att *kon-* i *kontroll* och *kondor* inte är detsamma som i *kontakt* och *koncept*, så att man ska avstava *kon-takt* och *kon-cept* men *kont-roll* (där förleden hänför sig till *contre*) medan *kondor* inte alls får avstavas för att det inte innehåller någon för svenskan genomskinlig ordledsgräns. *Kan-el* och *kast-al* kan enligt ordlistan avstavas, däremot inte *kamel* och *kastanj*.

Ytterligare ett problem med att inte acceptera enkonsonantsprincipen som alternativ är att en hel del ord då inte alls kan avstavas. Det kan gälla upp till fyrstaviga ord av främmande ursprung, som *akademi*, *cardigan*, *kameleont* och *skopolamin*, men också två eller trestaviga rent svenska ord som *fäderne* och *skötsel*. Det verkar rätt konstigt att man inte skulle kunna avstava t.ex. *aka-demi*, *fäder-ne* och *sköt-sel*. Besynnerligt är också att ett ord som *chateaubriand* inte innehåller någon ordledsmarkering: nog borde ju *chateau-briand* vara en ganska självklar avstavning.

Nu bör det förstås i ärlighetens namn påpekas att de problematiska fallen är i klar minoritet, och att avstavning enligt ordledsprincipen i de allra flesta fall ger ett fullt tillfredsställande resultat. Det som kritikerna vänder sig mot är framför allt att man har velat upphöja ordledsprincipen till den enda korrekta regeln, och inte tillåter enkonsonantsprincipen i de fall där ordledsprincipen leder till "iögonenfallande"

dvs. bl.a. för svensk fonotax främmande, avstavningar. I det avseendet riskerar ordlistan att förlora sin trovärdighet och auktoritet, eftersom de flesta språkbrukare helt säkert kommer att fortsätta avstava i enlighet med de gamla reglerna, sådana som de har kodifierats i *Svenska språknämndens skrivregler*.

Till dessa envisa konservativa språkbrukare hör för övrigt också Svenska Akademien. I juninumret av *Svenska Akademien informerar* förekommer 85 avstavningar. Samtliga är förenliga med språknämndens skrivregler, men 34 av dem bryter mot SAOL:s avstavningsregler (bl.a. *Aka-demiens*).

Vi får hoppas att framtida utvecklare av avstavningsprogram för datorer inte låter sig förleda att utnyttja ordledsmarkeringarna i SAOL12 för att genomföra en strikt avstavning enligt ordleder. Det skulle inte leda till läsarvänliga texter.

Nyheter i ordförrådet

I inledningen till SAOL12 sägs som sagt att ordförrådet har utökats med ca 5.000 nya ord medan ett tämligen stort antal ord har utgått. Det är inget att förvåna sig över. Ordförrådet hinner utvecklas en hel del på tolv år.

De mest lättigenkännliga nykomlingarna är förstas de som har främmande ursprung och/eller hänför sig till ny teknik o.dyl.: *cd-spelare*, *datavirus*, *ecu* (som redan hunnit bli föråldrat), *e-post* (med sammansättningar), *fibromyalgi*, *ficktelefon* (men *fickdatorn* har inte hunnit med), *intranät*, *mejl* och *mejla* (som har tagits in med beteckningen *vard.*), *nörd*, *paparazzo*, *pastrami*, *reporänta*, *webbläsare*. Sovjetunionens fall har återgett oss *duman* (det ryska parlamentet) och aktualiserat nationalitetsord som *kazak*, *kazakstanier* och *ryssländare* (fast ordlistan missar att göra samma skillnad mellan t.ex. *ryss* och *ryssländare* som mellan *finne* och *finländare*). *Rullatorn* eller *rollatorn* representerar kanske inte ny teknik i den bemärkelse vi vanligen tänker på, men den har gett tusentals äldre en ny möjlighet att röra sig.

Det stora flertalet nya ord är emellertid helt vanliga svenska ord, som inte ens nödvändigtvis behöver beteckna nya företeelser. *Seriemördare*, *servicebutiker*, *snökaos* och säkert också *sexturister* har det funnits i långa tider även om de inte har kallats så förut. Det vardagliga *snigelpost* är ju inte något nytt fenomen, men behovet av ordet har uppstått först i och med e-posten. I den stora *Svenska Akademiens ordbok* finns belägg på *sektledare* från mitten av 1800-talet och på *storförlust* från 1960-talet, men av någon anledning har dessa ord inte

funnit vägen in i SAOL förrän nu. Något nyare som företeelser och ord är t.ex. *doktorandtjänst*, *glasiglo*, *skalbolag*, *skolpeng*, *skinnskalle*, *skuldsanering* och *soppteater*. *Tvålopera*, som var med redan i SAOL11, har nu fått sällskap av synonymerna *såpopera* och det vardagliga *såpa*.

En bidragande orsak till att ordförrådet i SAOL har kunnat kontrolleras och kompletteras är förstås de omfattande korpusar som numera ingår i Språkbanken vid Göteborgs universitet, där redaktionen har arbetat. Det eliminerar en hel del tyckande när redaktören kan utgå från autentiskt material och kontrollera frekvenser.

Men helt problemfritt är det inte att arbeta med korpusar som huvudsakligen består av tidningsmaterial kompletterat med skönlitteratur. Det finns många ord som är vanliga i t.ex. administrativa texter utan att särskilt ofta dyka upp i massmediespråket. Ett gott exempel är ordet *årsverke*, som bl.a. tack vare sin könsneutrala form och sina motsvarigheter i danskan och norskan allt mera har kommit att ersätta *manår*. En kontroll på webben ger över 300 belägg på *årsverke(n)* och knappa 200 på *manår*. Flera svenska myndigheter, bl.a. Statistiska centralbyrån, använder *årsverke*. Men i Språkbanken finns bara ett belägg, och följaktligen har ordet inte tagits in i SAOL (medan *manår* med sex belägg i Språkbanken har bibehållits). Ett annat exempel kunde vara *dysfunktionell* – ordet dyker allt oftare upp i diskussionerna kring handikapp och det finns närmare hundra belägg på webben, men också det förekommer bara en gång i Språkbanken och saknas i SAOL.

De ord som har låg frekvens i Språkbanken och saknas i SAOL behöver för övrigt inte vara några märkliga specialtermer. Miljoner svenskan rullar dagligen sin mus på en *musmatta* och på webben finns det över tvåusen belägg på det ordet – men i Språkbanken är beläggen bara fyra, och i SAOL saknas både *musmatta* och den mindre vanliga synonymen *musplatta*. Verbet *mingla* används flitigt av både tonåringar och äldre svenskar och finns upptaget i den tre år äldre *Nationalencyklopedins ordbok* (redigerad på samma institution som SAOL), men av någon anledning har det inte kommit med i SAOL12.

När det gäller datatermer har SAOL12 i huvudsak på ett förtjänstfullt sätt följt rekommendationerna från Svenska datatermgruppen. Det gäller bl.a. sammansättningarna på *webb-* med två *b* (fast det alternativa uttalet [oebb´-] kunde man ha klarat sig utan). *Sajt* och *mejl*, som datatermgruppen har försökt motarbeta, finns visserligen med (med beteckningen *vard.*), men de får ses som en eftergift för det verkliga bruket – det hade i själva verket varit rätt diskutabelt att förneka existensen av så frekventa ord. Också *printer* finns med som uppslagsord utan brukbarhetsbeteckning, trots datatermgruppens rekom-

mendation "Använd *skrivare* för eng. *printer*". Däremot har verbet *printa* inte tagits in, och likaså saknas helt riktigt *font*, som inte betraktas som ett svenskt ord.

En avvikelse från datatermgruppens (och språkvårdarnas) rekommendationer är uttalsbeteckningen för ord på *cyber-*, t.ex. *cyberrymd*, där förleden enligt SAOL ska uttalas [sajˈber-]. Det är förståeligt när det gäller direktlånet *cyberspace*, men anser SAOL:s redaktion verkligen att det är fel att använda det av språkvårdarna rekommenderade försvenskade uttalet [syˈber-], ett så vitt jag kan bedöma mycket utbrett uttal?

SAOL har också tidigare innehållit ett antal finlandssvenska ord, alltså svenska ord som bara (eller huvudsakligen) används i Finland eller som har en annan (alternativ) betydelse i finlandssvenskan. Det nya i tolfte upplagan är att dessa har utökats till ca 350 och att urvalet har gjorts enligt mer konsekventa principer än tidigare. Uppgifterna om de finlandssvenska orden har lämnats av Svenska avdelningen vid Forskningscentralen för de inhemska språken i Finland, vilket gör mig jävig att ta ställning till bl.a. urvalet av dem.

De finlandssvenska orden representerar flera olika kategorier. En som är ytterst sparsamt representerad i tidigare upplagor av SAOL är officiella ord som förekommer bl.a. i lagstiftning, t.ex. *arbetspension*, *förskottsskatt*, *kretssjukhus*, *kommundirektör*, *medborgarinstitut* (kommunalt institut med enskilda kurser för vuxna), *samkommun* (sammanslutning av kommuner), *skyddsväg* (övergångsställe) och titlar som *agrolog* (lantmästare), *bergsråd* (en hederstitel), *merkonom* (person som avlagt examen vid handelsinstitut), *provisor* (person med kompetens att förestå apotek) och *vicehäradshövding* (tingsmeriterad jurist). En andra ytterlighet är klart vardagliga ord som *firabla* (extraknäcka; svartjobba), *huda* (bli underkänd i examen; underkänna), *klottig* (kladdig, smetig, slaskig), *lunta* (fuska i skolan, titta i facit) *rådd* (oreda, röra, trassel) och *tassig* (fånig, tokig, löjlig). Däremellan finns olika relativt frekventa och etablerade finlandismer som *arbetsdryg* (arbetskrävande), *brevlucka* (brevinkast), *far* (farled), *glansbild* (bokmärke), *markera* (i bet. räcka upp handen) och *skriftskola* (konfirmationsundervisning).

Lätt förbryllande är emellertid bruklighetsbeteckningarna när det gäller de finlandssvenska orden. Att *finl. vard.* ska tolkas som att ordet används vardagligt i finlandssvenskan är väl klart, men när många av orden i stället är märkta *finl. o. vard.* skulle åtminstone jag tolka det som att ordet används i finlandssvenskan men också vardagligt i standardsvenskan. Så är emellertid inte fallet: t.ex. *huda* och *klottig* förekommer inte i vardagligt språk i Sverige. Däremot verkar *prov. o. finl.*

avse att ordet förekommer både provinsiellt i Sverige och i Finland. Ord markerade på det sättet är t.ex. *hågsa* (erinra sig, komma att tänka på), *stritta* (skvätta, stänka m.m.) och *vigilant* (rask, rörlig o.d.).

Strukna ord

Den huvudsakliga orsaken till att ord som tidigare ingått i SAOL har utmönstrats är förstås att de har föråldrats, dvs. att de inte längre förekommer i texter av i dag. Det är föga sannolikt att man i en text från 1990-talet träffar på ord som *merbemälde* eller *synnerligast*. Men frågan är förstås var man ska dra gränsen. Vad är "texter av i dag" – är det bara sådana som skrivs i dag, eller är det också äldre texter som fortfarande läses i dag?

Ordet *kaffesurr* (som strukits i tolfte upplagan) hänför sig visserligen till ransoneringstiden, men det förekommer i texter som fortfarande kan vara aktuella. Och den som skriver en historisk eller nostalgisk text kan ha orsak att använda det ännu i dag. Är SAOL avsedd bara för produktion av nya texter om dagens förhållanden? I så fall borde väl också t.ex. *doge* (högste styresman i Venedig el. Genua i ä. tid) strykas?

Också bland de ord som enligt inledningen "i största allmänhet har kommit ur bruk" finns ett par som jag kunde tänka mig att använda ännu i dag – fast jag är väl medveten om att det delvis är min konservativa finlandssvenska som gör att det för mig kan vara *kvällswardsdags* och att jag kan bära in *ämbarsvis* med vatten.

En intressant fråga är hur man ska ställa sig till att vissa ord är strukna därför att de inte uppfattas som så att säga politiskt korrekta. I och med att *neger* uppfattas som stilistiskt markerat ("ngt nedsättande") har t.ex. sammansättningarna *negerby* och *negersång* strukits. Ska detta betraktas som ett utslag av Orwellskt *newspeak*, eller återspeglar det en verklig förändring i språkbruket? Är det bara Svarta Rudolf som tillbringar en afton i negerbyn, eller kan också dagens Afrikaresenär vid hemkomsten berätta om sitt besök i en negerby (självfallet bara för en trängre vänkrets, för att inte väcka anstöt)?

En stor grupp av ord som har strukits är vissa beteckningar för kvinnoyrken m.m. på *-inna* och *-erska*. Delvis är det väl av ideologiska skäl, men också därför att, enligt redaktören "den verksamhet som de utövar är inaktuell". Det kan man säkert säga om *bettlerska*, *gästgiverska* och *hamstrerska*, men *angiverskor*, *bråkmakerskor*, *försnillerskor* och *grälmakerskor* finns det väl fortfarande. Där är det väl snarast så att man inte behöver ange en feminin form, därför att den kan bildas enligt

normala regler om man av någon anledning behöver framhålla könet. *Biskopinnan* och *prostinnan* lever kvar i ordlistan i högönsklig välmåga, tydligen i sin egenskap av symboler, trots att deras kolleger *doktorinnan* och *professorskan* kördes ut redan i tionde upplagan 1973.

Nu är det förstås alltid lätt för en utomstående att klaga över gamla ord som strukits eller nya som inte tagits in. Men å andra sidan finns det ju gränser för hur många ord som får plats i en ordlista av SAOL:s omfattning. Strykningar måste göras, och är det alltid fråga om tyckande när en recensent saknar vissa ord, i synnerhet om det gäller äldre ord för vilka frekvensen i moderna texter är låg. Jag vill på inget sätt hävda att redaktionen för SAOL har misslyckats med urvalet, utan jag vill bara peka på de problem som finns.

Normering av stavning och böjning

En grupp av ord som har strukits är sådana (oftast försvenskade) alternativformer som i praktiken inte längre används i levande språkbruk. Redan i SAOL11 hade *kancer* utgått till förmån för *cancer*, och nu stryks t.ex. *bulevard* (boulevard), *jos* (juice), *milliard* (miljard) och *visky* (whisky). Det är knappast många som sörjer dem (möjligen med undantag för *jos*), även om de flesta av dem en gång i tiden var vällovliga försök att tillämpa en mer svensk stavning.

Därmed är vi inne på den intressanta frågan om SAOL:s roll som språklig normerare. Ska man försöka styra språkbruket, och finns det alls någon möjlighet att gå emot det rådande bruket? Svaret på den första frågan är väl ett klart ja, om man ser till det uppdrag SAOL alltid har haft och fortfarande av de flesta anses ha. Vad den andra frågan gäller är erfarenheterna kanske inte alltid så goda (jfr *jos* och *kancer*), men främst handlar det väl om vad man har för ambition och språksyn. Att driva igenom orealistiska skrivformer mot ett etablerat språkbruk är knappast möjligt, men om språkbruket är vacklande bör det finnas alla chanser att påverka det genom en rationell styrning.

Ett sådant fall där den svenska stavningen redan i praktiken har slagit igenom så gott som totalt är *konsensus/consensus*. Stavningen med c- förekommer i praktiken nästan bara i vissa namn och liknande. Därför ställer jag mig frågande till att ordlistan har tagit upp den som en parallellform, om än med beteckningen äv. som anger att det är en andrahandsform. Varför inte klart slå fast att det är fråga om ett etablerat lån i svenskan och att det är den svenska stavningen – och bara den – som gäller? Detsamma kunde gälla *scanner* som alternativ form av *skanner*, men där är dominansen för den engelska skrivformen än så

länge så förkrossande i det faktiska språkbruket att den formen knappast kan förbigås helt. Den kunde dock gärna ges som en även-form snarare än en eller-form.

SAOL håller t.ex. fast vid sin restriktiva hållning mot engelska böjningsformer, särskilt s-pluralen. Där tror jag man har lyckats rätt bra. Språkbankens samlingar visar t.ex. att pluralformen *containrar* nästan helt har slagit ut *containers* i dagstidningstext, även om *containers* tycks ha en starkare ställning utanför den etablerade tidningspressen (en sökning på webben ger ungefär lika många belägg på bägge formerna).

Men för att ett engelskt ord ska kunna böjas på svenska måste man också bestämma sig för vad det har för genus, och det är inte alltid entydigt. SAOL12 har t.ex. stannat för att *skateboard* och *snowboard* är neutrer (*skateboard* redan i SAOL11) och att obestämd plural följaktligen är lika med singular. Detta strider klart mot bruket (och mot recensentens språkkänsla): både i Språkbanken och på webben är en *skateboard/snowboard* totalt dominerande. Nästan alla de få beläggen på ett *snowboard* visar sig vara falska, nämligen av typen *ett snowboard land*, *ett snowboard magasin*. I plural är det i praktiken *snowboards* som gäller, bortsett från ett mindre antal *snowboardar*. – För övrigt kunde ordlistan gärna ha tagit upp också *snöbräda* som uppslagsord (med närmare 60 belägg på webben). Nu finns det bara som tilläggförklaring under uppslagsordet *snowboard*.

Ett annat fall där en ursprungligen engelsk form konkurrerar med en försvenskad är typen *dumping/dumpning*, *jogging/joggning*, *mobbing/mobbning* (där formerna på *-ning* kan ses som svenska verbal-substantiv bildade till verben *dumpa* etc. medan formerna på *-ing* är direkta lån). I det första fallet har redaktionen stannat för att ge de två formerna olika betydelse: *dumping* avser enligt SAOL att man dumpar priser, medan *dumpning* hänför sig till att dumpa t.ex. avfall och jordmassor. Det är inte så lyckat: i t.ex. svensk lagstiftning har man gått in för att använda *dumpning* också när det är fråga om priser, och då ska väl inte SAOL gå emot en sådan svensk form av ordet. Däremot är det väl realistiskt att ha *jogging* som normalform och *joggning* bara i andra hand. Det ska nog mycket till innan svenska folket börjar tala om *joggningsskor*. Men *mobbing* kunde gott ha strukits helt och hållet, eftersom den svenska formen *mobbning* är mer än dubbelt så vanlig både i Språkbankens material och på svenska webbsidor.

Pluralformen av *medium* (i bet. 'kanal för informationsspridning') är i tolfte liksom i elfte upplagan i första hand *medier* (best.f. *medierna*), enligt det mönster som vi i svenskan har för ord på *-ium* (t.ex. *gymnasium*, *seminarium*). Men medan alternativformen *media* i SAOL11 hade markeringen *äv.* (= *även*, vilket ska tolkas som en mindre

rekommenderad form än den som betecknas *el.* = *eller*), så har denna form i tolfte upplagan upphöjts till en eller-form. Det är inte bra. Språkvårdarnas ansträngningar till förmån för den regelrätta svenska böjningen har redan burit frukt och *medier(na)* är mer än dubbelt så vanligt som *media* i tidningstext. Men de som fortfarande vill hålla fast vid den latinsk-engelska formen *media* (som inte ens gör det möjligt att skilja mellan bestämd och obestämd form) kan nu i ännu högre grad än tidigare hänvisa till att den accepteras av SAOL.

Positivt är i varje fall att redaktionen har kommit språkvården till mötes när det gäller sammansättningar med *medium* i förleden. Sammansättningsfogen uppges entydigt vara *medie-* (*medieanalys*, *massmediedebatt*, *multimedieteknik* osv.). I elfte upplagan accepterades alternativt också *media-*.

Redan i elfte upplagan accepterades *narkotika* som en alternativ singularform (best.f. *narkotikan*). Bl.a. på rekommendation av Svenska språknämnden har nu också *antibiotika* tagits upp som singularform (vid sidan av *anibiotikum* med pluralformen *antibiotika*). För singularformerna *antibiotika* och *narkotika* ges förstaeligt nog ingen pluralform, men det kunde kanske ha varit på sin plats att uttryckligen framhålla att också pluralformerna är *antibiotika* och *narkotika* (även om dessa i princip är bildade till *antibiotikum* och *narkotikum*). Annars kan en osäker språkanvändare tro att man kan tala om "antibiotikor" och "narkotikor".

Substantiv på obetonat *-er* som är lånord (de flesta från engelskan) har alltid haft i viss mån vacklande pluralformer. Den mest regelrätta pluraländelsen är *-ar* (med bibehåller *r* före, alltså t.ex. *jumprar*, *broilrar*). En annan möjlighet är nolländelse (som i ord av typen *tekniker*): en *schlager*, flera *schlager*. Slutligen är det rätt vanligt att de böjs på engelskt vis, med pluralis på *-s*. Alla dessa varianter förekommer i SAOL, men pluralformen *-ar* är helt riktigt den vanligaste, till och med i sådana fall där den är i viss mån svåruttalad (*broilrar*, *controllrar*, *startrar*). I alla dessa fall (också för det tyska *schlager*, där alla tre möjligheterna accepteras) ges också plural enligt engelsk böjning som ett alternativ. För ett mindre antal ord ges enbart nolländelse eller engelsk böjning, bl.a. *tanker*, *thriller*, *trapper* och *voucher*. I fråga om *voucher* är jag enig med redaktionen ("vouchrar" har nog inte framtiden för sig), men åtminstone *tankrar* borde ha getts som ett alternativ. För övrigt kunde man gott ha varit mer restriktiv med tillägget "el. enl. eng. böjn." också i dessa fall, inte minst med tanke på att den inte ger möjlighet till bestämd form.

Sture Allén skriver i förordet till SAOL12 att ordlistan till sin natur är en samling rekommendationer som först och främst gäller stavning,

uttal och böjning. Rekommendationerna har sin grund i språkets strukturella egenskaper och i språkanvändningen.

Lever ordlistan upp till denna uppgift? Svaret på den frågan är naturligtvis beroende av vad man har för språksyn och ambitioner. Själv hade jag som språkvårdare gärna sett en restriktivare linje när det gäller till exempel främmande stavning, uttal och böjning – alltså en större respekt för språkets strukturella egenskaper och mindre eftergifter för språkanvändningen när denna är vacklande. Självfallet kan SAOL inte genomdriva ett språkbruk som inte har något stöd hos språkanvändarna – det visar tidigare misslyckanden – men när stavningar och former som stämmer överens med svenskans strukturella egenskaper redan används av majoriteten eller åtminstone en stor del av språkbrukarna finns det knappast några skäl att uppmuntra alternativa former som fungerar sämre när man ser till svenskans struktur. Jag tänker här på stavningar som *consensus*, böjningsformer som *media* och *schlagere* i pluralis, engelska former som *mobbing* och uttal som [saj'ber] av *cyber-*.

Det intressanta i förlängningen är ju att materialet i SAOL säkert kommer att utnyttjas för elektronisk stavningskontroll och textgranskning, både i vanliga ordbehandlingsprogram och i redigeringsprogram som används i t.ex. tidningshus och förlag. Det innebär att ordlistan troligen i praktiken kommer att ha en viktigare normerande roll än tidigare. Svenska Akademien får alltså större möjligheter än förut att påverka språkbruket, vilket samtidigt ställer större krav på Akademiens snille och smak.

SAOL på cd-rom

SAOL12 finns också i en cd-romversion som gör det möjligt att installera ordlistan på hårddisken och ha omedelbar tillgång till den i den egna datorn. Den är lätt installerad och har ett relativt användarvänligt gränssnitt i glada (kanske lite väl granna) blågula färger. I inledningsdelen visas innehållsförteckningen till vänster i ett mindre fält medan texten visas till höger; man kan flytta sig fram dels genom att klicka på rubrikerna i innehållsförteckningen, dels genom att klicka på pilar för antingen en rad eller en sida ner eller upp. Ordlistedelen har på motsvarande sätt fyra fält. Till vänster finns ett fält för inskrivning av sökord, ett som visar enbart uppslagsorden i alfabetisk ordning (med det aktuella uppslagsordet överst) och ett som visar alla sökträffar, dvs. de uppslagsord under vilka det sökta ordet står. Till höger visas sedan själva texten ur ordlistan, på samma sätt som i den tryckta boken.

En elektronisk ordlista medger naturligtvis mycket mer avancerade sökningar än en tryckt. Man kan använda jokertecken (* för noll eller fler tecken, ? för ett tecken), och programmet söker inte bara bland uppslagsorden utan också i artikeltexterna. Söker man t.ex. på *akademi* visar sökträffindex förutom uppslagsordet *akademi* också *akademist*, *korrespondera* och *preses*, och söker man på *åld.* får man en lista över alla uppslagsord som betecknas som ålderdomliga.

Min främsta anmärkning är att man inte kan begränsa sökningen till bara uppslagsorden. För en språkspalt behövde jag en gång en lista över de relativt få svenska substantiv som i grundform slutar på obetonat *-ar* (typ *koppar*, *radar*). En sökning på **ar* ger tusentals träffar, alla ord som i artikeltexten innehåller ett annat ord på *-ar* (men inte enbart ändelsen *-ar* ensam vid böjningsangivelser). Genom att tillägga *s.* på sökraden (**ar s.*) gick det att begränsa sökningen till substantiv, men ändå återstod ett tusental träffar, eftersom ordningsföljden är irrelevant (dvs. också ordartiklar där *s.* föregår ett ord på *-ar* ger träff). De träffar där sökvillkoret uppfylls i själva uppslagsordet är visserligen markerade med en lite starkare gul bakgrundsfärg, men man måste i varje fall bläddra igenom alla träffar.

I den mycket begränsade direkthjälpen får man heller inte några råd om hur man kan begränsa sökningarna. T.ex. möjligheten att begränsa den till substantiv eller verb kom jag fram till bara genom att experimentera.

I en kommande uppdaterad version efterlyser jag betydligt mer avancerade sökmöjligheter. Då kan SAOL bli ett verkligt intressant material också för t.ex. lexikologisk forskning.

Ett par små detaljer i gränssnittet är förargliga för en van Windowsanvändare. För det första går det inte att bläddra framåt och bakåt med hjälp av en normal rullningslist, och inte heller med en mus med hjul, utan man måste träffa rätt på de pilar som finns i nedre högre hörnet av respektive fönster och förflytta sig antingen en rad eller en sida åt gången. För det andra går det inte att på vanligt sätt ändra på fönstrets storlek (t.ex. dra ut det så att det fyller hela bildskärmen i höjdriktningen, vilket gör att fler ord visas samtidigt), utan alternativet till standardstorleken är bara att fönstret maximeras och uppfyller hela bildskärmen.

Slutord

SAOL åtnjuter hög status bland svenska språkbrukare. Det är därför en viktig händelse när det kommer ut en ny upplaga. Kan man då säga att

SAOL12 motsvarar förväntningarna och fyller de krav som kan ställas på en i praktiken normerande språklig riksläkare?

Det gör den utan vidare, på några få men viktiga undantag när. Ordförrådet är representativt, även om detaljmärkningar självfallet kan riktas mot det. Typografin och layouten är användarvänliga, och det är mycket lättare än tidigare för vanliga språkbrukare att hitta de ord de söker i SAOL. Ordförklaringar och preciseringar ges just i den utsträckning som behövs för att användaren ska kunna sätta in orden i deras rätta sammanhang. Inledningen är informativ och välformulerad, och tillräckligt kort för att intresserade användare ska orka läsa igenom den (vilket de tyvärr alltför sällan gör).

De nyintroducerade ordledsmarkeringarna tillför ny och nyttig information, men det stora misstaget är att de så starkt kopplas till avstavning. Om avstavningen slaviskt ska följa ordlistans ordledsmarkering leder det till svårigheter både för textproducenter och för läsare. Det är att hoppas att kommande skrivregler och elektroniska avstavningsprogram inte följer SAOL:s rekommendation på denna punkt.

Vid behandlingen av främmande ord har redaktionen inte i alla avseenden klarat balansgången mellan att följa svenskans inneboende struktur och att ge efter för (delar av) den rådande språkanvändningen. I flera fall, i synnerhet där språkbruket ännu vacklar, hade man enligt min mening kunnat ta mer hänsyn till språkstrukturen för att försöka styra språkanvändningen i enlighet med språkvårdens rekommendationer. Det känns inte så bra för språknämnderna och för språkvårdare på tidningsredaktioner och myndigheter när de ser att deras rekommendationer inte får helhjärtat stöd av den ordlista som ges ut av Svenska Akademien, vars uppgift är "att arbeta uppå Svenska Språkets renhet, styrka och höghet".

Man ville ju så gärna kunna säga till folk som frågar: "Följ Svenska Akademiens ordlista, då blir det rätt". Men nu är man tvungen att göra det med vissa förbehåll, och det är synd, för man vill ju samtidigt framhålla att alla som har ambitionen att skriva riktig svenska bör ha tillgång till – och flitigt använda – SAOL.

Nu har arbetet på trettonde upplagan börjat. Lycka till!

Litteratur

Gellerstam, Martin: Ordlista i nya kläder – om tolfte upplagan av SAOL. I: *Språkbruk* 1998:3. Helsingfors.

Josephson, Olle: Nya regler ökar avstavningsanarkin. *Svenska Dagbladet* 18 oktober 1998.

SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utg. av Svenska Akademien.
Lund 1898 ff.

SAOL9 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 9 uppl.
Stockholm 1950

SAOL10 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 10 uppl.
Stockholm 1973

SAOL11 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 11 uppl.
Stockholm 1986

Sigurd, Bengt, 1986: SAOL – riksläkaren. I: Allén, Sture, Bengt Loman
& Bengt Sigurd, *Svenska Akademien och svenska språket. Tre
studier*. Stockholm: Norstedts.

Svenska Akademien informerar. Nr 13. Juni 1999.

Westman, Margareta: Svenska Akademiens ordlista. I: *Språkvård*
1998:4. Stockholm.

Kirsti Siitonen & Kristina Vaikutytö

Finsk ordbok för utlänningar

Suomen kielen sanakirja ulkomaalaisille. Jyväskylä/Helsinki 1998.

Denna recension är skriven gemensamt av en lärare, som arbetat i många år som lärare i finska för utlänningar, och hennes elev, en litauisk student, som har kommit långt i sina finskstudier.

Vi börjar med att ge en allmän presentation av ordboken och de positiva och negativa drag vi har konstaterat. För det mesta nöjer vi oss med att ge ett exempel på varje företeelse även om det i regel finns många exempel på de saker vi tar upp. Många finska exempel i en svensk recension gör såvitt vi kan förstå framställningen svårtillgängligare. Efter den korta presentationen diskuterar vi ordbokens struktur och innehåll ur två olika perspektiv, lärarens och studentens.

Allmänt

Suomen kielen sanakirja ulkomaalaisille, 'Finsk ordbok för utlänningar', i fortsättningen SKSU, riktar sig först och främst till personer som redan kan litet finska men som ännu inte är förtrogna med finsk kultur och som fortfarande har svårigheter med att skriva finska. SKSU:s författare har tidigare varit med och gjort *Suomea suomeksi* (SS) ('Finska på finska') som är en ordbok avsedd för icke-professionella användare som har finska som modersmål eller som av andra orsaker kan finska bra. En viktig skillnad mellan de båda ordböckerna är att SKSU anger ordböjningen. Den skiljer sig också visuellt från andra finska ordböcker i och med att stavelsegränserna anges både för uppslagsordet och dess böjningsformer. SS har använts flitigt av längre hunna utländska studenter. Den har fler uppslagsord än SKSU (45.000 mot 17.000) men förklaringarna och exemplen är betydligt färre.

Först och främst riktar sig SKSU alltså till dem som har passerat det mest elementära stadiet i finskinläringen, men även relativt avancerade studenter kan ha nytta av den. Det är t.ex. lätt att kontrollera dubbelvokaler och -konsonanter, något som sådana studenter visserligen skall kunna i teorin men som de ändå blir tvungna att fundera på

under en skrivprocess. Tack vare ordboken går det snabbare att stava till ord.

För en avancerad student som vill läsa litet mer teoretisk eller vetenskaplig text är uppslagsorden i ordboken i alla fall alldeles för få. I förordet anges det också att boken främst är avsedd för personer "som redan kan litet finska", alltså inte i så hög grad för mer avancerade studenter. När det gäller att skriva en essä om något allmänt ämne kan ordboken dock tänkas räcka till också för mer avancerade studenters behov. Om inte kan dessa ju alltid använda sig av SS. Den fyller sin plats som ordbok för längre hunna. De båda stora finska ordböckerna, *Nyky-suomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok') och *Suomen kielen perussanakirja* ('Finsk basordbok') är alldeles för dyra och också alldeles för stora och tunga att gå och bära på.

Ordartiklarna och olika val

Kriterierna för vilka ord som tagits med som uppslagord i SKSU är inte alltid så lätta att förstå. Valet av de synonymer som ges som förklaringar till uppslagsorden är heller inte alltid så lyckat. Författaren har haft svårt att sätta sig in i den situation en inlärare befinner sig i, alltså en som inte har någon som helst intuitiv uppfattning om vad orden betyder. För uppslagsordet *rapsuttaa* 'krafsa, skrapa' ges t.ex. *kuopia* 'skrapa (med hov; i marken o.d.)' som första synonym (eller förklaring). Men det ordet väcker helt andra föreställningar och kan heller inte sättas in i stället för uppslagsordet i ett enda av de språkexempel som ges i artikeln. En mening som **Kissa kuopi takajalallaan korvantaustaansa* (≈ "*katten skrapade sig bakom örat med bakhoven") är helt otänkbar.

Också den inbördes ordningsföljden mellan förklaringarna kan föra nybörjaren vilse. Den vanligaste betydelsen står inte alltid först. För t.ex. verbet *käyttää*, normal verbet för 'använda', ges som första betydelse 'ta ngt någonstans och tillbaka' (vilket alltså avser *käyttää* använt som kausativavledning av *käydä* 'besöka').

Som litauisk student undrar man varför *kauppakorkeakoulu* 'handelshögskola' och *kauppaoppilaitos* 'handelsläroverk' finns med som uppslagsord i ordboken men inte t.ex. *kauppakamari* 'handelskammare'. Likaså ges den intransitiva motsvarigheten till vissa transitiva verb (t.ex. *pestä* ~ *peseytyä* 'tvätta ~ tvätta sig') men väldigt ofta ges den inte. De båda intransitiverna till *vakuuttaa* 'försäkra; bedyra', *vakuuttua* och *vakuuttautua* 'bli övertygad ~ försäkra sig om ngt' finns t.ex. inte med. Eftersom transitivitet och intransitivitet är komplicerade grammatiska

förhållanden för en utländsk språkinlärare vore det bra om de beaktades i ordboken i så stor utsträckning som möjligt. Som litauiska förundrar man sig också över att namnet *Liettua* 'Litauen' får motsvarigheter på flera olika språk men inte på litauiska, medan t.ex. namnen på Ryssland, Estland och Sverige tas upp endast på finska utan motsvarigheter på några andra språk.

Vissa språkexempel är så humoristiska att de kan föra in användarna på fel spår och också leda till att användarna tror att uttrycken går för sig även i saktext. Under uppslagsordet *avoauto* 'öppen bil' ingår t.ex. uttrycket *herkullinen tyttö* 'kalaspingla' i ett av exemplen.

SKSU ur lärar- och inlärarsynvinkel

Läraren (L): Som lärare för utlänningar med många års yrkesverksamhet bakom mig är jag nöjd med att ett mångårigt önskemål har gått i uppfyllelse; en ordbok där böjningsformerna finns explicit angivna.

Jag har alltid uppmanat mina elever att använda enspråkiga ordböcker, detta för att de skall undgå den beklagliga lockelse som tvåspråkiga ordböcker ofta medför; de för in inlärnarnas tankar på typiska egenheter i det egna språket och leder tyvärr lätt till föreställningen att distinktioner som är typiska för det egna språket också gäller för de målspråkliga ekvivalenter som ges i ordboken.

Inläraren (IL): Att SKSU kommit ut gläder oss som läser finska som främmande eller som andra språk. Tack vare böjningsangivelserna och de talrika förklaringarna och exemplen kommer ordboken att vara till stor nytta, först och främst för den som inte har läst finska så länge, men också för längre hunna.

L: Det som dock kan bli ett problem för användarna är att väldigt många uppslagsord är förklarade med uttryck som är svårare och sannolikt mer främmande för användaren än själva uppslagsordet. Detta är ju också ett av den enspråkiga lexikografins centralaste problem. Timo Nurmis ordbok måste i huvudsak anses vara en definitionsordbok, och grundidéen när det gäller en definitionsordbok för utlänningar borde vara att man i definitionerna använder ett begränsat antal ord som är relativt lätta, och att de ord som ingår i definitionerna skall återfinnas som uppslagsord. När ordet *moottorikelkka* 'snöskoter' har definitionen (här återgiven enbart i svensk översättning) 'motordriven kälke som går på larvband', utan att *telaketju* 'larvband' finns med som uppslagsord, och när *kelkka* 'kälke' å andra sidan definieras som 'med två medar försett och för snö eller is avsett fortskaffningsmedel som skjuts, dras

eller glider i nedförsbacke', och ordet *jalas* 'mede' i sin tur inte finns förklarad någonstans, kan det bli ganska frustrerande för inläsaren.

I rena definitionsordböcker tillåts inte synonymer som förklaringar, eftersom de lätt leder till cirkelförklaringar. För ordet *vimma* 'frenesi; mani' ger Nurmi tio olika synonymer som betydelseförklaring. Fem av dessa finns med som egna uppslagsord, för tre finns ett motsvarande verb med. Två saknas helt och hållet bland uppslagsorden, varav *entusiasmi* 'entusiasm' är det ena. Det finns risk för att det är den enda av synonymerna som en utlänning förstår och att han därför börjar använda *vimma* i sammanhang som t.ex. *jonkun henkilön vimma harrastaa kirjallisuutta* 'någons frenesi för litteratur'. Å andra sidan blir ordboken användbarare för utlänningar tack vare synonymerna. Dessutom måste man medge att författaren har lyckats bra med att ge detaljerade beskrivningar utan hjälp av bilder.

IL: En mycket bra sak i SKSU är att de viktigaste böjningsformerna ges explicit för varje uppslagsord. På så vis framgår stadiesväxling och andra förändringar i orden som är typiska för finskan och så besvärliga för icke-finnar. I språkexemplen används också svåra former ur paradigmen, vilket ytterligare bidrar till inläsningen.

L: Böjningsformer tas också upp som uppslagsord, t.ex. genitiv *mäen* (av *mäki* 'backe'), *kokeen* (av *koe* 'prov') *lain* (av *laki* 'lag') och 1 person singularis presens *koen* (av *kokea* 'uppleva'), *puen* (av *pukea* 'klä på sig'). Detta är utan vidare en av ordbokens största förtjänster jämfört med tidigare utgivna ordböcker. En finsk-rysk ordbok finns det dock som har med böjningsformer som uppslagsord (Vahros-Scherbakoff 1996). I vanliga fall beskrivs böjningen i förtexten i form av paradigmataveller, och böjningen för de enskilda uppslagsorden ges i form av indexsiffror som hänvisar till tabellerna. För en utlänning är det ytterst svårt att med hjälp av ett sådant system skaffa sig en uppfattning om hur orden skall böjas och snabbt producera korrekta former med stadiesväxlingar och allt. Förutom att böjningsformer ges i ordartiklarna finns det en översikt i omtexten med information om vilka former ur paradigmen som ges. Det hade dock varit bra om det också hade funnits ett avsnitt där samtliga paradigformer för både nomen och verb hade angetts och där stadiesväxlingen kort hade beskrivits.

IL: Det är också till nytta för användaren att stavelsegränserna anges. Men att markeringarna finns också i själva uppslagsorden gör det ibland svårare att hitta i ordboken och svårare att uppfatta hur orden skrivs. I t.ex. *kansa/lainen* får man titta noga för att uppfatta om det är fråga om stavelsegräns + *l* eller om en dubbelkonsonant *ll*.

L: Det är också störande att lodstrecken som anger stavelsegräns är så långa; åtminstone först när man börjar använda ordboken är det svårt

att gestalta orden. Andra faktorer som stör rent utseendemässigt är att högermarginalen inte är rak, att snittvarianten för förkortningarna varierar mellan kursiv och normal beroende på omgivande text och att teckengraden ställvis är oerhört liten.

IL: För en utlänning är det viktigt att språkexemplen innehåller många hännyftningar på kulturyttringar och på geografiska namn, för det hjälper en att orientera sig i samhället. För de största städerna i Finland ges också de svenska namnen. Som ett exempel på kulturella hännyftningar kan nämnas att uppslagsordet *Karjala* 'Karelen' följs av följande uppslagsord: *Karjalan kannas* 'Karelska näset', *karjalanpaisti* 'karelsk stek (en kalopsliknande anrättning)' och *karjalanpiirakka*, *karjalanpiiras* 'karelsk pirog'.

L: Också historiska fakta kommer fram i exemplen på ett för-tjänstfullt sätt; under uppslagsordet *Suomusjärvi* (kommun i sydvästra Finland) finns ett exempel som i översättning lyder "I Suomusjärvi fanns det bosättning redan 6.500 år före vår tideräknings början" och under *Suonenjoki* (kommun i östra Finland) "Träkyrkan i Suonenjoki är från 1865". Däremot framgår inte det svenska namnet på Åland fast vissa andra svenska namn ges. Sammantaget ger exemplen en hel del fakta om personer, orter och kulturella och historiska händelser. Att ha exempel under ortnamnsartiklar är en ganska ovanligt men en intressant och bra lösning.

IL: Det verkar i alla fall litet ensidigt och underligt att nästan alla exempel när det gäller namn på finska städer hänför sig till kyrkor. Men kanske det inte är så väsentligt. Enligt min uppfattning är de historiska fakta som kommer fram om t.ex. landskapen verkligt intressanta. Det är utmärkt att de konsonantförändringar som sker vid böjning av ortnamnen framgår och att det anges vilka sammansättningar som kan bildas, t.ex. under *Aasia* finns *Keski-Aasia* 'Centralasien' och *Etu-Aasia* 'Främre Asien'.

Också skillnaderna mellan standardfinska och talspråklig finska är besvärliga för utländska finstkuderande att hålla reda på, och därför är det bra att de vanligaste talspråkliga orden finns med; som exempel kan nämnas hälsningsorden *morjens*, *morjensta*, *morjes*, *morjesta* (ung. "tjena") och verbet *morje(n)staa* 'hälsa, säga "tjena"' (i SS finns bara verbet *morjestaa* med) eller ordet *treffit* 'träff' och till och med idiom som *olla sujut* 'vara kvitt' och *olla nesteessä* 'sitta i klistret' osv.

L: I samband med detta kan det konstateras att förkortningslistan i förtexten är omfattande. Genom att använda sig av de olika etiketterna anger Nurmi på ett adekvat sätt stil och bruklighet för uppslagsorden, t.ex. *ark.* 'vardagligt', *kans.* 'provinsiellt', *idiom.* 'idiom', *halv.* 'ned-sättande' och *kuv.* 'bildligt'.

IL: Jag tycker det är bra att uppslagsorden är etiketterade, för det är viktig för en utlänning att få veta i vilka sammanhang ett ord kan användas, om det t.ex. är talspråkligt eller förekommer bara i barnspråk, men i en ordbok med så pass få uppslagsord som denna skulle det kanske inte behöva finnas riktigt så stor uppsättning etiketterande förkortningar.

För alla som läser främmande språk är den svåraste fasen i inläringen att tillägna sig fraseologin. I SKSU ges rikligt med idiom med varianter och användningen illustreras med hjälp av många exempel-satser. Fraseologin hjälper inläraren både med textförståelse och vid produktion av egen text. Efter uppslagsordet *olla* 'vara' följer exempelvis 105 idiom med förklaringar.

L: Det är mycket bra att många fraser återfinns som egna uppslagsord. Då behöver användaren inte grubbla över var han skall börja leta efter ett visst uttryck. Uttrycket *moni kakku päältä kaunis* ≈ "allt är inte guld som glimmar" återfinns under *m* och *ostaa sika säkissä* 'köpa grisen i säcken' under *o*. Den senare frasen finns dessutom under uppslagsordet *säkki* men däremot inte under *sika*. Också andra typer av fraser tas upp som egna uppslagsord, t.ex. *siitä huolimatta* 'trots det' under *s* och inte bara under *huolimatta* 'trots; oaktat' ensamt.

IL: Det är mycket lättare att hitta fraser när de tas upp som egna uppslagsord än när de finns som exempel i slutet av någon lång artikel – på det viset får man ögonen på dem. Till och med för en van ordboksanvändare kan det ofta vara svårt att hitta en bestämd fras i en ordbok. En inlärare förstår inte obetingat alla ord som ingår i en fras och har därför svårt att bedöma vilka som är betydelsetunga och under vilka det alltså kan löna sig att börja söka.

Ordförklaringarna är digra. I SS förklaras t.ex. *spesifinen* 'specifik' med *erityinen*, *ominais-* 'speciell, typisk'. I SKSU finns utöver dessa *nimenomainen*, *vartavastinen* 'uttrycklig, särskild'. Dessutom finns det fler språkexempel i SKSU. De kan hjälpa en att sluta sig till verbens rektion, som inte anges särskilt i ordboken.

L: Som lärare befarar jag att studenterna kan ha svårt att abstrahera fram rektionen då den framgår bara av exemplen. Det hade varit bra att ge rektionsuppgifterna också i formaliserad form genom att antingen ange kasus, *iness.*, *ablat.* osv., eller med hjälp av pronomenet *jokin* 'något' i erforderlig kasusform, *jossakin*, *joltakin* osv. Sannolikt hjälper denna ordbok inte inläraren att avgöra t.ex. vilka verb som skall ha partitivobjekt.

IL: SKSU har fler belysande exempel än SS, men SS tycks ha med fler främmande ord och i all synnerhet tar den upp fler sammansättningar, som är ett typiskt drag för finskan. Att bilda sammansatta ord är

vanskligt för en utlänning, för man kan aldrig vara säker på att man lyckas bilda en korrekt sammansättning utgående från reglerna. I SKSU finns det bara två sammansättningar på *video-*, *videokamera* och *videonauhuri* '-bandspelare'. I SS finns det hela fjorton; *videokasetti*, *videosignaali*, *videoneuvottelu* '-konferens' osv.

Till slut

IL: Det är mycket trevligt och synnerligen viktigt att en finsk ordbok som uttryckligen vänder sig till utländska språkinlärare har kommit ut.

L: Jag utgår ifrån att ordboken kommer att nötas i många studenthänder, även om det av ovan anförda orsaker kan finnas vissa problem att vänja sig vid den.

IL: Den som har passerat nybörjarstadiet i sina finskstudier kommer att ha hjälp av ordboken när det gäller att lära sig språket, att uppfatta stilskillnader, att producera egna texter och att få en viss uppfattning om kulturyttringar i Finland. De som hunnit längre i sina finskstudier kan utnyttja SKSU när de skall producera egen text eller för att utvidga sitt ordförråd.

Litteratur

Nykysuomen sanakirja (I–VI) ('Nufinsk ordbok') 1951–61. Porvoo: WSOY.

SS = Nurmi, Timo & Rekiaro, Ilkka & Rekiaro, Päivi 1993: *Suomen kielen sanakirja. Suomea suomeksi*. Gummerus: Jyväskylä.

Suomen kielen perussanakirja (I – III) ('Finsk basordbok') 1990–94. Helsinki: Painatuskeskus Oy.

Vahros, I. & Scherbakoff, A. 1996: *Suomalais-venäläinen sanakirja* ('Finsk-rysk ordbok'). Tallinn: LORIS.

Jaakko Sivula

Ny finsk ordbok

Timo Nurmi: *Uusi Suomen kielen sanakirja*. Gummerus: Jyväskylä 1998. 1344 s.

Det är ingen brist på enspråkiga finska ordböcker numera. Ordböcker över nuspråket föråldras naturligtvis förhållandevis snabbt, betydligt snabbare än på en generation, men med hjälp av modern teknik kan de uppdateras betydligt lättare än förut. Den mest omfattande ordboken över finskt allmänspråk, den sexbandiga *Nykysuomen sanakirja*, blev klar 1961 och ordboken för följande generation, den trebandiga *Suomen kielen perussanakirja*, 1994. Den senare var ursprungligen avsedd att utkomma i ett enda band och ca tio år tidigare, men efter hand växte projektet ut. Vid sidan av dessa två flerbandiga ordböcker, som getts ut på uppdrag av finska staten, har förlagen producerat enbandiga ordböcker. Det nyaste tillskottet är Gummerus förlags *Uusi Suomen kielen sanakirja* ('Ny finsk ordbok') av Timo Nurmi, en reviderad och moderniserad version av *Suomen kielen sanakirja* ('Finsk ordbok') från 1992.

Boken har ett förord på ca tio rader, och också inledningen är ytterst knapphändig. Användaren informeras alltså inte om redigeringsprinciperna och tilltänkt målgrupp. Av baksidestexten framgår att ordboken omfattar 70.000 uppslagsord med förklaringar. 17.000 är främmande ord. Överraskande är att uttryck, fraser och idiom tas upp som egna lemman. Även förkortningar, kortord och initialord samt finska och utländska ortnamn ingår bland uppslagsorden. För de finska ortnamnen anges vilket lokalkasus som skall användas (även om detta många gånger är självklart) och för de utländska anges uttal.

Vad gäller lemmaselektionen fäster man sig till att börja med vid vad som ansetts vara uppslagsord. (I detta sammanhang kan för övrigt i förbigående konstateras att ordbokens definition av *hakusana* 'uppslagsord' är inexakt och också i övrigt litet märklig: 'om ord som utgör innehållet i ett verk, t.ex. en ordbok eller ett register, och som står i alfabetisk ordning.' Uppslagsord behöver ju inte alltid stå i alfabetisk ordning. Dessutom saknas betydelsen 'sökord'). Utöver ordfogningar har talesätt och annat frasmaterial lemmatiserats, vilket verkar underligt lexikografiskt sett. Sålunda utgör t.ex. uttryck som *huojentaa mieltään*

'lätta sitt hjärta', *huojentaa sydäntään* 'd:o', *huutavan ääni erämaassa* 'en ropandes röst i öknen', *huutavan ääni korvessa* 'd:o', *iloinen perhetapahtuma* 'en glad tilldragelse i familjen', *huumorin kukka kukkii* 'humorn blomstrar', *älä nuolaise ennen kuin tipahtaa* ung. 'ropa inte hej förrän du är över bäcken', *mikäli vanhat merkit pitävät paikkansa* 'om gamla tecken håller streck', *mikä on homman nimi* 'vad är det frågan om', *hauki on kala* 'gäddan är en fisk', *nyt on tosi kyseessä* 'nu är det allvar; nu gäller det', *saada kylmää vettä niskaansa* 'få sig en kalldusch', *tehdä selvää jostakusta tai jostakin* 'göra sig av med någon eller något', *tulla sinuksi jonkin asian kanssa* 'bli du med något', *tulla toinen ääni kelloon* 'bli annat ljud i skällan'. Lemmatiseringsprinciperna har inte klargjorts någonstans, men det förefaller som om frasmaterialet i högre grad än i allmänhet har placerats i anslutning till vanliga verb. Sålunda finns det 32 frasuppslagsord på *tehdä* 'göra', 26 på *tulla* 'bli' och inte mindre än 113 på *olla* 'vara' och därtill *olipa kerran* 'det var en gång', *olkoon menneeksi* 'låt gå; kör till' och *ollut ja mennyt* 'förbi (i tidsuttryck)'. Om man försöker hitta några fördelar med detta tillvägagångssätt så vore det att själva *olla*-artikeln blir bara drygt en halv spalt lång, detta att jämföra med *Suomen kielen perussanakirja* där artikeln omfattar över tre sidor. Någon inbesparing innebär det dock inte. Tvärtom, frasuppslagsorden tar i relation mer plats. Och för användaren är det knappast lättare att hitta de fraser han söker, för det är inte säkert att han förstår att t.ex. ett *hätää kärsimässä* 'illa ute; i svårigheter' skall sökas efter artikeln *olla* och inte under *hätä* 'nöd' eller *kärsiä* 'lida'. Att ta upp fasta ordfogningar som uppslagsord kan ibland vara lämpligt och lexikografiskt motiverat, men ett vidlyftigt material av fraser och talesätt o.d. är en annan sak.

I baksidestexten sägs det att ordboken innehåller rikligt med avledningarna och sammansättningar. En finsk ordbok kan inte gärna förbigå avledningarna, men sammansättningarna är ett problem för sig, eftersom de är så många och nya hela tiden tillkommer. Författaren har valt sitt eget sätt att försöka lösa problemet; han använder sig av förledsartiklar. Jag skall ge några exempel. Ordet *foto-* som förled får en egen artikel med definitionen 'som grundar sig på ljus eller hänför sig till fotografering; ljus'. I artikeln *heikko-* är ett av exemplen *heikkohermoinen ihminen* 'en människa med svaga nerver', men ordet *heikkohermoinen* förekommer också som eget uppslagsord. Man får inte klart för sig enligt vilka kriterier författaren valt ut sammansättningsförlederna. Möjligen kan det ha varit produktivitet. Medtagna är t.ex. *pää-* ('huvud-') men inte t.ex. *jalka-* ('fot-') eller *käsi-* ('hand-; arm-'). Medtagna är vidare *kala-* och *kalan-* ('fisk[e]-') men inte t.ex. *hauki-* ('gädd-') eller *lohi-* ('lax-'). Syftet torde vara klart: att gallra bort långa

räckor av sammansatta uppslagsord. Men enligt min uppfattning kunde man ha gjort det utan vidare och därtill ha utelämnat beskrivningarna på åtminstone de sammansättningsbildningar som är självklara för en finne.

Ordboken skulle naturligtvis ha ökat rejält i omfång av ett stort antal sammansättningar, eftersom en i sig klar princip tillämpas; varje uppslagsord får en egen artikel, något som underlättar användningen. Men på grund av detta kan sammansättningarna inte sammanföras i räckor, nischer, vilket är vanligt i finska ordböcker. I *Suomen kielen perussanakirja* ingår t.ex. de sammansatta uppslagsorden ofta utan några förklaringar i sådana räckor.

Artiklarna i ordboken är enkla till strukturen och lättlästa som sig bör. Vid gruppering har arabiska siffror använts och för språkexempel används kursivstil. Uppslagsordet ingår oförkortat i exemplen. Det är i viss mån en smaksak hur många olika "betydelser" man skall räkna med. Jag anser att det är att gå för långt i indelningen i numrerade grupper att så gott som genomgående hänföra den bildliga användningen till en egen grupp. Dessutom är det inte heller alltid entydigt vad som är bildligt; t.ex. *muki* ('mugg') (1) 'dryckeskärl med öra' (2) kuv. *Tehdäänpä oikein mojuvat mukit* 'nu blandar vi till riktigt rejäla drinkar' (ordagrant "mustiga muggar"). Onödigt och i det närmaste fel är det att för ordet *leikkuu* 'klippning; skärning' göra ett eget moment för en betydelse 'skörd' som är aktuell bara i sammansättningar. Och helt överflödigt noggrannhet har eftersträvats i artikeln *tiuittain* med indelningen (1) 'ett tjog åt gången' och (2) 'tjogtals'. (*Tiu* är ett gammalt mängdmått för ägg, 20 stycken, men hör väl numera närmast hemma bland korsordsorden.)

Enligt baksidestexten sägs det att "ordboken anger stilvärdet från högtidlig stil till vardaglig stil och till slang". Det har varit strävan men exaktheten kunde ha varit större. Ordet *ometta* 'ladugård' borde ha angetts vara dialektalt medan ordboken nöjer sig med att lakoniskt konstatera att *ometta* = *navetta*. Ordet *kusiluistin* 'morgontoffel' [den ordagranna översättningen vore "pinkskridsko". – övers. anm.], som i själva verket hör hemma i soldatslang, får etiketten *vardagligt*. Även *pätsi* anges vara vardagligt i betydelse (1) 'eldstad, ugn'. På den bildliga betydelsen (2) i fraser som *kuuma kuin pätsissä* 'varmt som i en bastu, stekhet' ges exempel, medan den bibliska betydelsen *tulinen pätsi* 'den brinnande ugnen' (som definitivt inte hör till vardagsspråket) förbigås. Ord ur slang, vardagsspråk och från t.ex. sportens område finns med i tillräckligt hög grad. Från volleybolljargong saknas dock t.ex. *lumierä* ('blankt set') 'set där det ena laget inte lyckas få en enda poäng' och *lentis*, vardagligt för *lentopallo* 'volleyboll'.

Vad gäller betydelsedefinitionerna har i allmänhet gängse praxis iakttagits. Vissa inexaktheter har jag dock lagt märke till. Betydelsen hos t.ex. ordet *käsiase* blir knappas klar för användaren: 'eldvapen som kan användas med en hand eller som kan användas också av en person i rörelse'. Och männe författaren har låtit sin egen uppfattning färga av sig i definitionen av *poikamiestyttö* 'ungkarlsflicka': 'energisk [!] ogift kvinna'? Ordet *rykiä* 'bröla; vara brunstig' har förklaringen 'vard. om brunst hos ren eller om brunstläte' och exemplet *porot rykivät* hänför sig till detta, men förklaringen är felaktigt 'parar sig'. Angivelsen *vardagligt*, som författaren för övrigt använder i flitigaste laget, är vilseledande. Det hade varit bättre att ange att det hör till folkligt språkbruk om någon stilangivelse över huvud taget är nödvändig.

Jag skall också ta upp ett par exempel på inexakta – och litet komiska – definitioner: *yliaassistenti* ('överassistent') 'innehavaren av den efter assistenten följande högre tjänsten i rang' och *ylijohtaja* ('överdirektör') 'medhjälpare till generaldirektören el.likn.'. Ibland är samma ord definierat på olika sätt på olika ställen i ordboken. T.ex. *ohjussiilo* ('[robot]silo') definieras under uppslagsordet *siilo* (2) som 'underjordisk rörformig avfyrningsbyggnad' medan det under *ohjussiilo* får definitionen 'avfyrningsramp för robotar insprängd i berg e.d.'. Ordet *mummonmökki* ≈ "liten stuga; torp", ordagrant "mormorsstuga" används vad jag förstår gärna av fastighetsmäklare på grund av sitt lämpligt obestämda innehåll. Ordet definieras i artikeln *mökki* som 'en typ av litet hus som man tycker är förtjusande', medan det i *mummonmökki* får förklaringen 'hemtrevlig mindre stuga'. Med hjälp av modern teknik hade det varit lätt att gallra bort den här typen av inkonsekvenser. Eftersom de redaktionella principerna inte framgår av den i det närmaste obefintliga inledningen får användaren inte veta varifrån exempelmaterialen härstammar, hur mycket som är s.k. typexempel, eller varifrån – de ibland motsägelsefulla – definitionerna av fackområdestermerna har hämtats.

Av uppslagsorden är alltså 17.000 främmande ord, vilket är väldigt mycket – hälften av antalet i *Nykysuomen sivistyssanakirja* 'Nufinsk främmandeordbok'. Orden på *q* omfattar t.ex. en halv sida, vilket är mer än i främmandeordboken. I *Suomen kielen perussanakirja*, som nämndes i början, är de bara fyra. I förordet nämns det särskilt att "den nya upplagan har kompletterats med finska och utländska ortnamn och med andra problematiska namn inklusive böjningsangivelser och vid behov även uttalsuppgifter". Syftet är onekligen gott, men resultatet ohjälpligen slumpartat. När urvalsprinciperna inte finns förklarade är det svårt att hitta någon logik i exempelvis vilka bynamn som tagits med. Jag förstår t.ex. inte på vilka grunder bara *Paimela* och just det

namnet har fått komma med av namnen på Hollola kommuns över 40 byar. En tillräcklig förklaring är knappast att också Elias Lönnrot nämner just den byn över hundra år tidigare i sitt finsk-svenska lexikon (1866–80). Lönnrot har enligt sin reseskildring låtit sig ros till Paimela längs sjön Vesijärvi. I en ordbok verkar det också tämligen onödigt att räkna upp var i Finland det finns sjöar med namnet *Pyhäjärvi* (i all synnerhet som listan är bristfällig) eller stadsdelar med namnet *Kivistö*. Att ta med *Kalkkinen*, som är namnet på en by och en kanal i Asikkala kommun, är på sin plats, men uppslagsordet *kalkkisten kanava*, som väl närmast tagits med på skämt, kunde med fördel utgå. Ordet får förklaringen 'skämtsamt eller föraktfullt om *radio ykkönen* [en av de finska radiokanalerna] (som enbart äldre personer antas lyssna till)'. Bakom ordleken ligger förmodligen en association mellan kanalnamnet [*Kalkkisten kanava* ≈ "Kalkkinenkanalen" vore i teorin en alternativ benämning på kanalen i Asikkala. – övers. anm.] och ordet *kalkkis* 'fossil (om otidsenlig person)'. I ordboken definieras ordet som 'gaggig, åderförcalkad (person)¹' och det klassificeras som vardagligt. I själva verket är det dock ett slangord.

I beskrivningen av uttalsangivelserna i inledningen finns som exempel på uttalet av det ljud som betecknats med [w] Elfenbenskustens franska namn, felaktigt skrivet *Cote d' Ivoire* (pro *Côte d'Ivoire*) (överlag är skrivfelet dock få i boken). Bland uppslagsorden finns sedan varken det finska eller det franska namnet med. Namnbeståndet och hur det skall noteras är av förståeliga skäl viktiga frågor och namnen kan självfallet också behandlas lexikografiskt, men att slumpmässigt lägga in namnartiklar bland ordartiklarna fyller enligt min åsikt inte något syfte. En namnförteckning borde hellre tas med i ordboken som bilaga. Då framgår det genast hur omfattande namnmaterialet är och hur pass väl det täcker olika typer av namn.

Uusi suomen kielen sanakirja är en kommersiell produkt, vilket också syns på det yttre. De renodlade uppslagen med tvåspaltiga sidor ser tilltalande ut och valet av teckensnitt är lyckat. Tack vare tunt papper blir boken inte för tjock trots sitt sidantal. Användarna hade dock vunnit på att onödigheter av den typ jag här har påtalat hade gallrats bort. Från lexikografisk synpunkt finns det mycket mer att anmärka på ordbokens innehåll än på den yttre formen.

(Övers. från finska av Nina Martola)

---

¹ Det finska ordet är både adjektiv och substantiv.

Litteratur

Nykysuomen sanakirja (I–VI) ('Nufinsk ordbok') 1951–61. Porvoo: WSOY.

Nykysuomen sivistyssanakirja ('Nufinsk främmandeordbok') 1973. Porvoo-Helsinki: WSOY.

Nurmi, Timo & Rekiaro, Ilkka & Rekiaro, Päivi 1993: *Suomen kielen sanakirja. Suomea suomeksi*. Gummerus: Jyväskylä.

Suomalais-Ruotsalainen sanakirja/Finsk-Svenskt Lexikon I–II 1866–80. Toim. Elias Lönnrot. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.

Suomen kielen perussanakirja (I–III) ('Finsk basordbok') 1990–94. Helsinki: Painatuskeskus Oy.

Trond Trosterud

Turid Farbregd, Sigrid Kangur og Ülle Viks 1998: *Norsk-estisk/Estisk-norsk ordbok ~Norra-eesti/Eesti-norra sõnaraamat*. Tallinn: Stiftelsen Estisk Språk/Eesti Keele Sihtasutus.

1. Innleiing

Med *Norsk-estisk/Estisk-norsk ordbok* (NEEN) tar samarbeidet mellom Noreg og Estland nok eit langt steg framover, etter at den første vesle ordboka (*Eesti-norra sõnastik/Estisk-norsk ordliste*, av Turid Farbregd og Gennadi Jagomägi) kom i 1997.

Sjølv har eg meldt dei to siste ordbøkene der Turid Farbregd har vore med (Trosterud 1996, 1998), så denne gongen ville forfattarane tydelegvis gardere seg, dei gav meg grammatikkapitla på førehand. Det blir mindre og mindre å sette fingeren på for kvar gong, og merknadene eg denne tredje gongen leverte før dei sende manus til prentestova, har forfattarane stort sett tatt omsyn til. Slikt fører til mindre underhaldande bokmeldingar, men til betre ordbøker, og eg håpar lesarane av denne bokmeldinga ber over med forfattarar og melder for at vi på dette viset snyt dykk for moroa (tenk litt på brukaren i staden!). Om denne samrøra gjer meg uskikka til å melde boka i det heile, får de som lesarar avgjera, eg aktar nemleg å prøve meg i alle fall.

Ordboka inneheld 19.000 estiske og 21.000 norske oppslag, det er altså ei stor bok vi har framfor oss (samanlikna med ordlista frå 1997, som berre gjekk frå estisk til norsk og hadde ca. 5000 ord, er det ei markant betring). Boka er symmetrisk, noko eg tidlegare har sakna i tospråklege ordbøker (med det meiner eg at brukaren finn grammatisk informasjon både for oppslagsordet og for ordet det er omsett med, slik at ho ikkje treng å slå opp to gonger (t.d. slik: først i E-N for å finne det norske ordet, deretter i N-E for å finne ut om det er hokjønn eller ikkje)). NEEN inneheld eit godt grammatisk forord for begge språka (om norsk skrive på estisk og omvendt), og der det har vore naudsynt, har oppslagsorda fått eksempelsetningar for å visa preposisjonsval, kasusbruk osv. Ordboka ber namnet sitt (*Norsk-estisk/...*) med større rett enn dei fleste ordbøkene som har "norsk" i namnet sitt, sjølv om ho har bokmål som oppslagsord: Grammatikken gir ei innføring i både nynorsk- og bokmåls morfologi, og nynorske oppslagsord er oppført med peikarar til dei tilsvarande bokmålsorda der estiske brukarar vil ha vanskar med å overføre eit nynorskord til bokmål. For dei mange

nordmennene (og svenskane!) som er interessert i Estland, og for dei sannsynlegvis enno fleire estarane som er interessert i Noreg, vil denne boka vera uunnverleg, og (for å ta konklusjonen først) ho ber børta vi her legg på henne, utan vanskar.

2. Presentasjonen av norsk grammatikk

I kapitlet om norsk grammatikk legg vi merke til dei problematiske norske vokalane *u* og *y* (som i orda *bu* og *by*). Estisk har (som finsk og tysk) berre ein fremre runda lyd (*ü*), og norsk *u* og *y* blir for lesaren presentert som å- og i-prega *ü*-ar. Sjølv finn eg den norske *u*-en så nær estisk *ü* at det nesten er for risikabelt å rote med det samsvaret, eg ville altså ha forenkla og sagt at no. *u* = est. *ü*, men viss lesaren klarer å gjera *ü* berre **litt** meir å-aktig (og ikkje overdrive!!), blir det faktisk ein fin norsk *u* ut av det. NEEN gir av forståelege grunnar ingen reglar for korleis bokstavane *u* og *o* uttalast i ulike samanhengar; det bør vera ei prioritert oppgåve for norske leksikografar å arbeide ut ei standardforklaring til ordboksbruk som gjer greie for det som kan bli gjort greie for på 4–5 linjer. Litt småpirk: *e* fell bort framfor *n* i bestemt form, seier NEEN, men gløymer å legge til at dette gjeld *berre viss lyden framfor e er ein koronal (tungespiss/tungeblad-) konsonant*. Elles er uttalekapitlet godt.

Forfattarane tar i eit eige avsnitt opp possessoruttrykk, og gir ei fin framstilling av den klitiske partikkelen *-s*. Dessverre blir avsnittet kalla "kasus" og *-s* "genitiv", sjølv om *-s* er noko heilt anna enn kasus (særleg for ein estisk lesar, som verkeleg veit kva kasus er). Derimot avslører forfattarane ikkje i dette kasusavsnittet sitt at norsk faktisk **har** ein kasusdistinksjon (nominativ/akkusativ av personlege pronomen). Pronomen i akkusativ (t.d. *meg*) er i morfologikapittelet omsett med "mind, mulle, jne.", dvs. med "eg (partitiv), eg (allativ), osb.". Ei komplett liste over omsettingar av *meg* ville ha gjeve det estiske pronomenet i alle andre kasus enn nominativ, og heller ikkje det ville ha vore nok, i og med at også nominativforma *eg* i visse konstruksjonar kan omsettast med den estiske partitivforma *mind*. Under kasusavsnittet får vi og ein gjennomgang av andre uttrykk for eigeforhold i norsk, possessoren *sin-si-sitt-sine* blir ramsa opp, med dømet *gutten sin sykkel*; her ville eg nok ha hatt ein litt meir eksplisitt tekst, særleg i og med at femininsforma av paradigmet i morfologidelen har *mi/min, di/din, si/sin*, utan at det blir sagt kva form som skal brukast med *boka* og kva med *boken* (eller at det er nokon samanheng mellom desse to vekslingane i det heile). Nokon syntaksdel inneheld grammatikken av

gode grunnar ikkje, i staden er det stappa relevante opplysningar om kongruens og ordstilling inn der dei tilsvarande morfologiske formene høyrer heime. Grammatikken har eit kort avsnitt om orddanning, noko som trengst, men ingenting om reglar for samansetting (-s, -e eller ingenting som fugeelement?). Desse reglane er alt anna enn klare, men eit par generaliseringar er det mogleg å få fram, jfr. Faarlund m.fl. (1997:70ff). Litt småplukk står nok att her og der, men alt i alt har dei aller fleste norske tospråklege ordbøker noko å lære av desse 25 sidene.

3. Presentasjonen av estisk grammatikk

For estisk har forfattarane ein meir eksplisitt grammatiske tradisjon å bygge på enn for norsk, og dei får det også fint til. Lydane blir det gjort godt greie for, men eg saknar ei presisering om at desse reglane skal takast alvorleg (ein *e* uttalast **alltid** *e*, også framfor *r*!!!), og når vi får høyre at *b*, *d*, *g* er ustemde og *p*, *t*, *k* er uaspirerte, blir vi litt i stuss om kva som eigentleg er skilnaden mellom dei. Svaret kjem (litt bortgøymt) midt på neste side (under kvantitet), det burde ha stått med ein gong. Forfattarane vik ikkje attende for ei innføring i dei mytisk berømte (såkalla) **tre ulike lengdegradene** i estisk, estisklæraren min sparte oss sarte sjeler for slik styggedom, og eg har dermed aldri heilt forstått kva dette fenomenet eigentleg er. Utstyrt med NEEN si instruktive forklaring og ein innfødd estar til disposisjon ein times tid trur eg eg ville ha vore godt hjelpen.

Grammatikken har ein god gjennomgang av dei 14 kasusformene, han avdramatiserer dei på ein fin måte (det vanskelege er ikkje at det er 14 kasus, men at det i visse spesielle tilfelle er vanskeleg å vita kva kasus ein skal bruke). Det er mykje verre å lære seg å bruke dei norske preposisjonane og bestemte artiklane rett, spør du meg. I morfologien får vi den indre strukturen i paradigmene, korleis visse kasusformer er utgangspunkt for danninga av andre. Bruken av kasusa er òg godt sett opp. Småpirk: 4 av dei estiske kasusa har ikkje full adjektivkongruens, NEEN opplyser om dette berre for 2 av dei (gløymer terminativ og essiv), og viser heller ikkje at dei fire relevante kasusendingane (-*ni*, -*na*, -*ta*, -*ga*) dannar ei naturleg gruppe (dei einaste kasussuffiksa på konsonant-vokal, der vokalen er *i* eller *a*). For verba får vi vita at det er to infinitivar, men ikkje skilnaden på dei (berre to eksempelsetningar). Elles får vi ei fin innføring i det innvikla systemet av infinitte verbformer. Ei orddanningslære er absolutt på plass i ei ordbok (som eit gjer-det-sjølv-sett). På trekvart side får vi greie på tre orddanningsreglar, og vi tørstar etter meir. I bøyingsparadigmedelen

blir vi presentert for 38 ulike bøyingsstypar, samanlikna med 594 [sic!] bøyingsstypar i Saagpakks store *Eesti-englise sõnaraamat/Estonian-English Dictionary* er dette eit stort morfologisk og leksikografisk skritt framover (bøyingsklasser-systemet er utarbeidd av ein av forfattarane; Ülle Viks, jfr. t.d. Viks 1992). Ei melding av dette systemet krev større plass enn vi har til rådvelde her, så vi får ta det for god fisk og vera glad til.

4. Typografi og grafisk utforming av ordartiklane

I oppstillinga av ordartiklane held Farbregd på praksisen med å gje kvar samansetting eit eige oppslag (**hensynsfull**, [ny line:] **hensynsløs**, i staden for å bake dei inn i same artikkel, som t.d. både Bokmålsordboka og WSOY sine storordbøker gjer. Resultatet er sjølvstekt ein lettlest og oversiktleg tekst, men skal denne boka i eit neste liv ned i ei lomme, må det sparast plass. Elles blir bøyingskodane skrivne for stort og med forstyrrende klammeparentesar, t.d. "**mahv** [-i 22e]" (der -i viser vokalen i bøyingsstammen i eintal og -e vokalen i kortforma av partitiv fleirtal) i staden for kort og greitt og i pakt med vanleg leksikografisk praksis skrivne "**mahv**^{22e} -i". Det er lettare å lesa store symbol enn små, det er sant, men flyten i ordartikkelen blir forstyrra ved at bøyingskodane "hoppar ned" i teksten. Trykkmarkeringa i norsk får vi berre viss det ikkje fell på første stavinga, ein god konvensjon. Derimot er ikkje sjølve merket så godt, eit merke ' framfor den trykksterke vokalen, slik: **keram'ikk**. Merket bryt opp ordet, og det på feil stad: midt inne i ei staving (det er lettare å lesa **kera'mikk**). Bokmålsordboka har ein akutt aksent før siste konsonant etter den trykksterke vokalen (**tata´r, keramik´k**), utan at eg veit om det er noko betre. Prikk under vokalen er ei anna løysing, kanskje vanskeleg for prentestova, typografisk sett. Akutt aksent oppå vokalen etter mønster frå Berkovs *Russisk-norsk ordbok*, som elegant sett aksent oppå samtlege vokalar, også oppå ø og å, er nok likevel beste løysinga. Berkov går enno lenger, og viser tonelangsskilnad for samtlege ord (akutt = tonelag 1 og grav = tonelag 2); her bør folk som driv med norsk og svensk som andrespråk, fortelje oss om korvidt ordbøkene våre verkeleg treng denne informasjonen. Tilvisingspilene i teksten (**lign|e Ø likne**) er for store, men elles er alt berre typografisk glede: alfabetiske leieformer øvst på kvar side, oversiktleg skilje mellom dømme og omsetting, osv., i det heile ein god ordbokstypografi.

5. Genusmarkering i norsk

Den grammatiske informasjonen i sjølve ordboka er som sagt symmetrisk, og den estiske gir bøyingsklassenummer. Den norske morfologien er skrive ut ("**nykommer -en -e**"), i staden for t.d. etter Bokmålsordboka sitt system. Med ein så minimal morfologi som den norske ville brukaren fint ha tålt å lære seg den vesle handfullen av talkodar som må til, og forfattarane ville ha spart mykje plass. Men praksisen har interessante sideeffektar: NEEN skil mellom fire kjønn: maskulin (**-en**), feminin (**-a**), nøytrum (**-et**) og felleskjønn (**-a/-en**). Feinschmeckeren er naturleg nok straks interessert i skiljet mellom feminin og felleskjønn, og blir ikkje skuffa, her ser de fordelinga av feminin og felleskjønn for ein tilfeldig bokstav (p):

feminin (merka -a i ordboka)	felleskjønn (merka -a/-en i ordboka)
peppermøy, persesynte, persianerkåpe [sic!], potte, preke, pumpe, purke	pute, padde, padling, pakt, panne, pannekake, parktante, pasning, passeringstid, peiling, pelskåpe, pensjonskasse, pepperkake, perle, personlighet, pike, pil, pine, pipe, plage, planteføde, plassering, plate, plattform, platthet, pleie, plomme, pore, pote

Vi ser at i bokmål er alle ord på *-ing* felleskjønn. Reine maskulina av norske feminina opererer ikkje NEEN med, til og med *pike* kan ha *a*-ending, sjølv om praksis vel er å la stilmarkøren for positiv/negativ vera både morfologisk og leksikalsk for dette ordet: *padden/padda*, men *piken/jenta*). Andre ifølgje NEEN heilt ut feminine ord er ikkje uventa *bu*, *budeie*, *bukt*, *bygd*, *bysse*, *bøye*, *dimme*, *drive*, *grend*, *hakke*, *hengemyr*, *hoppe*, *ku*, *myr*, *sugge*, *tispe*, *ur*, *øy*, mens derimot *kvige*, *gås*, *ugle*, *vik* av ein eller annan grunn får felleskjønn, i lag med dei fleste andre norske feminina. Slik er altså hokjønn sine vilkår i norsk bokmål, i dag som før 1938: *a*-endinga er trygg i rurale ord om særnorske fenomen med konkret tyding, mens urbane og abstrakte ord frå den dansknorske felleskulturen får *-en*. Eg ramsar ikkje opp desse orda for å henge ut forfattarane, tvert imot trur eg dei tar bokmålet på kornet; det eg etterlyser, er nettopp mindre normative og meir deskriptive ordbøker, dvs. ordbøker av same type som NEEN, heller enn ordbøker som berre kolporterer språkrådsvedtak. Utanlandske brukarar må få vita kva ord som er hokjønn i norsk, noko dei får i NEEN. Dessutan bør dei og få kjennskap til den stilistiske verdien fordelinga av **-a** og **-en** har i bokmål, noko dei kan få i det grammatiske forordet. Norske språkforskarar er av ein eller annan grunn ikkje interessert i å finne ut noko om faktisk språkbruk her (elektroniske korpora er tilgjengeleg, men blir ikkje brukt), så det måtte ein ordbokforfattars språkkjensle til for å få det fram (eit heiderleg unnatak er Martens 1985, som er basert på manuell søking). Altså: Vi treng ei

undersøking av den reelle fordelinga av **-a** og **-en**, så forfattaren kan sleppe å bruke (berre) eiga stilkjensle.

6. Reksjon i estisk

Som i dei fleste kasusspråk deler estiske verb seg opp i ulike grupper etter kva kasus dei vil ha objektet sitt i. Denne informasjonen blir i mange ordbøker systematisert, t.d. når det i ei islandsk ordbok står *líka e-m*, veit vi at *a* *líka* skal ha objektet sitt i dativ (*e-m* er forkorting for dativforma *einhverjum* 'einkvan'). I NEEN får vi tilsvarende informasjon via eksempelmaterialet, t.d. står det "**armastama** [27] elsk|e -et; *ma armastan sind* jeg elsker deg", og ut frå dette veit vi, eller bør vi komma fram til, at *armastama* vil ha objektet sitt i partitiv. Eg skulle gjerne sett ei meir systematisk handsaming av denne informasjonen. Ofte er det ikkje nominalfraser, men leddsetningar som blir brukt som objekt for verbet i eksempelsetningane, og det blir dermed umogleg å vita kva kasus objektet skal ha.

7. Sentrale ordartiklar

Så til dei einskilte ordartiklane. Her vil eg ikkje leite etter eventuelle manglande oppslagsord (i ei tid med elektronisk tilgjengelege frekvensordbøker bør vi vente at ordbøkene jamt over får betre og betre ordutval etter kvart). Derimot vil eg gå inn på eit par sentrale preposisjonar og verb, og sjå korleis NEEN gjer greie for dei.

Preposisjonane *på* og *i* er sentrale i norsk, me dei blir ikkje likt handsama i NEEN. Begge er tvitydige der estiske kasus er eintydig, *på steinen* (*kivil/kivile*) og *i skapet* (*kapis/kapisse*) kan tyde både RØRSLE og RO, og har derfor to ulike omsettingar til estisk (tydingane passar til verba *sette* (*seg*)/*sitte* og *legge*/*ligge*). Dei to ulike tydingane av *på* og *i* tilsvarende med andre ord ulike kasus i estisk. For *i* blir desse to tydingane halde frå kvarandre (som tyding **1** og **2**, dvs. dei mest sentrale tydingane for preposisjonen), mens forklaringa for *på* slår dei saman til ei tyding (**1**). Nøyaktig det same skjer for tidsuttrykk: Både *i* og *på* har to tydingar: I/PÅ TIDSPUNKTET (*i vår/på søndag*) og I/PÅ TIDSROMMET (*i fire dager/på to år*, gjerne med kvantifisering av tidsrommet). For *i* er også desse tydingane halde kvar for seg (tyding **3** og **4**), men for *på* er dei slått saman.

Til får inga inndeling i tydingstypar, i skarp kontrast til *i* og *på*, som får 8 kvar. Det er synd, i og med at vi også her har tydingsskilnader av same slag:

1. retning: kom ~ meg! hun skal ~ Oslo.
2. tidsuttrykk: ~ i morgon, ~ jul, ~ til du kommer
3. eigaruttrykk: ballen ~ jenta (spesielt på bakgrunnen av utgreiinga i grammatikkdelen saknar vi eige oppslag om dette).
4. faste uttrykk: hva skal vi ha ~ middag, for godt ~ å være sant

Av har i NEEN tre ulike tydingar, mens vi i Bokmålsordboka finn så mykje som 15. Så vidt eg kan sjå, er det ingen av dei to inndelingane som har gjennomtenkte grunnar for oppsettet sitt. NEEN fortel den estiske brukaren **1** (at *av* brukast for kasus elativ og ablativ 'ut av, frå') *gå inn ~ døra* **2** (at *av* tilsvarer estisk 'vekk frå') *reise ~ gårde* **3** (opererer med ein restkategori:) *et verk ~ Ibsen, ~ og til, fra først ~, bli ~ med noe, gå ~ (fra stillingen), komme ~ dage*. Med andre ord: NEEN sett ikkje opp nokon semantisk klassifisering. Tydingane **1** og **2** skil seg ikkje tydingsmessig frå kvarandre, dei har berre tatt ut elativ/ablativ og 'vekk frå', og samla resten i ein sekk. Bokmålsordboka gjer det motsette, og skil med sine 15 ulike "kategoriar" frå kvarandre ting som absolutt høyrer i lag. Semantisk ser det ut til at mykje av bruken av *av* ligg på aksens ABSTRAKT (UT) AV => DEL AV HEILSKAP => SLAG => HØYRE TIL. Ein ordboksartikkel om *av* bør stake ut denne aksens, og deretter ta opp eit par syntaktiske funksjonar: *av* brukast til å markere agensfraser i passiv, i eigarkonstruksjonen [NP_{ubest} *av* N] (*en god venn ~ meg, et barn av sin tid*), for så å slutte av med adverbial bruk av *av* (konstruksjonar med verb + *av*), og med faste uttrykk. Andre preposisjonar går det betre med. Både *med* og *over* har t.d. fått ei god handsaming.

Ha er eit sentralt verb i norsk, og enno viktigare blir det av at estisk ikkje har noko tilsvarande verb. Som første tyding får vi eksempel på den estiske eigarkonstruksjonen (som i finsk og russisk: *på meg er pengar* = eg har pengar), men berre med pronomen, og berre eintalsformer av det eigde. Verken her eller i grammatikkdelen får vi vita at det eigde står i partitiv ved negerte eigarkonstruksjonar (dvs. at det oppfører seg som objekt). Skilnaden mellom det NEEN sett opp som dei to første tydingane av *ha* (**1** omama (å eige) **2** saa|ma (å få)) kan utleiast direkte frå det faktum at tyding **2** (*få*-tydinga) involverer hjelpeverbet *vil* (eller *skal*): *hun vil ~ barn*. Verbet *ha* i seg sjølv kan dermed aldri bety "få", tydingsskilnaden følgjer automatisk av tillegget av hjelpeverb. Elles står det greitt og systematisk om *ha* som hjelpeverb og faste uttrykk.

Få er eit anna, etter mitt syn sentralt verb, men det er ikkje NEEN heit samd i. Nedanfor har eg lista opp ei mogleg inndeling i 6 svært ulike tydingar (pluss faste uttrykk), der dei tre første representerer *få* som hovudverb, berre den første av dei er (som einaste tyding!) representert i NEEN:

1 motta *hun fikk avisa, han fikk influensa, å få straff, fregner* **2** (imperativ) *gi få avisa!* (her ville estisk brukt verbet *andma* 'gje': *anna leht!*) **3** oppnå *klovnene fikk alle til å le* **4** måtte, tvang (her ville estisk brukt verbet *pidama* 'måtte') *nå får du ta deg sammen, du får hilse, det får være grenser,* **5** løyve *få se!, får han ta imot besøk* **6** kausativ *han fikk skrevet brevet* **7** (faste uttrykk...)

Det som her er sett opp som den femte tydinga, kan bli sett på som ei utviding av den første, men dei andre (særleg **2** og **4**) skil seg markant frå grunntydinga, noko dei estiske omsettingane og viser. Elles er og *få* det einaste hjelpeverbet som både kan ta partisipp og infinitiv, nok ein grunn til å ofre nokre liner ekstra på dette verbet.

For *sitte* har Bokmålsordboka 7 ulike tydingar, utan at eg ser at dei får sagt noko meir enn NEEN med sine 3 døme (*han ~r på en stol; foten ~r fast; slippet satt skjevt*). Det same gjeld verbet *være*: Bokmålsordboka skriv mykje, men det vesentlege blir sagt i NEEN. Verbet *måtte* presenterer NEEN i to kategoriar, *jeg må gå* og *må jeg spørre?* (dvs. 'vera nøydd til' og 'få lov til'). Meldaren saknar særleg den modale tydinga (jfr. at *han må ha møtt noen* er ein mindre kategorisk påstand enn *han har møtt noen*), oppmodinga (*du må gå!*) og ønsket (*måtte det gå deg vel!*) kunne kanskje også ha vorte tatt med.

Alt i alt er NEEN ikkje for raus med eksempelsetningane, men forfattarane har likevel ei eiga evne til å gje oss eit døme akkurat når vi treng det.

8. Oppsummering

Med *Eesti-norra sõnastik* og no med NEEN har norsk-estisk leksikografi fått ein solid start, og det berre i underkant av ti år etter at dei organiserte kulturelle kontaktane mellom Noreg og Estland tok til. Produksjonen og utgjevinga av boka er støtta av Det Norske Utanriksdepartementet, og UD kan oppsummere at dei for dette prosjektet får god og langvarig nytte ut av pengane sine.

Litteratur

- Farbregd, Turid & Gennadi Jagomägi 1997: *Eesti-norra sõnastik/Estisk-norsk ordliste*. Tartu: Kirjastus Ilmamaa.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Martens, Guri 1985: *Språket i barnebøker på bokmål etter 1938-reformen: med særlig vekt på perioden 1945–1955*. Hovudoppgåve, Universitetet i Tromsø.
- Saagpakk, Paul F. 1982: *Eesti-inglise sõnaraamat/Estonian-English Dictionary*. 2. trükk. Tallinn: Kolibri.
- Trosterud, Trond 1996: Turid Farbregd/Hannele Seppinen: Finsk-norsk ordbok. I: *LexicoNordica* 3:335–344. Uppsala.
- Trosterud, Trond 1998: Turid Farbregd/Gennadi Jagomägi Eesti-norra sõnastik/Estisk-norsk ordliste. I: *LexicoNordica* 5:275–280. Uppsala.
- Viks, Ülle 1992: *Väike vormisõnastik = Kratkij morfoloģiceskij slovar' = A Concise morphological dictionary of Estonian*. Tallinn: Eesti teaduste akadeemia, Keele ja kirjanduse instituut.

Inkomna böcker från oktober 1998 till september 1999

- Stig Toftgaard Andersen: *Talemåder i dansk – Ordbog over idiomer*. København: Munksgaard 1999. 419 s. Inb. Pris 299 DKK
- Henning Bergenholtz/Jette Pedersen/Vibeke Vrang/Richard Almind: *DanskOrdbogen*. Århus: Systime 1999. 1175 s. Pris 249 DKK
- Demo-cd-rom med ét bogstav fra hver af: Dansk-Spansk, Spansk-Dansk Ordbog 120.000 opslagsord og Engelsk-Dansk Ordbog 100.000 opslagsord. København: Munksgaard 1999. Munksgaard oplyser at man kan låne de rigtige cd-rom'er til anmeldelse, men det har desværre ikke været muligt at finde en anmelder på de vilkår.
- Fagleksikografi som speciale. Bind 1*. Red. af Sven Tarp. Med bidrag af K.P.Bentzen, S.Hvid, C.Lauridsen, H.I.Nielsen, A.G.Rasmussen, M.I.Smith. Århus: Handelshøjskolen i Århus 1999. 238 s. 100 DKK
- Nina Hauge Jensen: *Fransk fonetik*. København: Gyldendal 1999.
- Pia Jarvad: *Nye ord 1955–1998*. København: Gyldendal 1999. 1084 s. Inb. Pris 396 DKK
- Bent Jørgensen: *Storbyens Stednavne*. København: Gyldendal 1999. 352 s. Pris. 205 DKK.
- Bengt I. Lindskog: *Universitetsforlagets store medisinske ordbok..* Oslo: Universitetsforlaget 1998.
- Allan Røder: *Danske Talemåder*. København: Gads Forlag 1998. 616 s. Inb. Pris 348 DKK
- Texter emellan. Examensarbeten vid översättarutbildningen 1997–98*. (Översättningsstudier vid Göteborgs Universitet 1). Göteborg 1999. 378 s. 100 SEK.
- Pia Vater: *Dansk-Spansk Ordbog*. 6. udg. København: Gyldendal 1997.

Lars Törnqvist

En modern bildordbok

Norstedts bildordbok: Svenska, engelska, tyska, franska. Stockholm: Norstedts Förlag AB 1997.

Allmänt

Norstedts bildordbok är den svenska versionen av en internationellt samproducerad ordbok, utarbetad av Québec/Amérique International i Kanada. Ordboken uppges i förordet ha översatts till 17 språk och sålts i 3 miljoner exemplar, siffror som troligen har ökat sedan boken trycktes. Det är en bastant volym på nästan 1000 sidor i stort oktavformat med 3500 bilder helt i färg och alfabetiska register på svenska, engelska, tyska och franska. Antalet termer är ca 25 000 på varje språk. Det finns också en CD-ROM-version av boken.

Ordboken sägs i förordet vara "ett suveränt verktyg för översättaren som strävar efter precision och korrekthet, en rik inspirationskälla för den som vill vidga sitt ordförråd, ett handfast stöd i studier och skolarbete och en härlig blädderbok för alla".

Urval

Boken är tematiskt uppbyggd – något annat kommer ju knappast i fråga för en bildordbok. De första avsnitten är naturvetenskapligt inriktade och behandlar astronomi, geografi, botanik, zoologi och människans anatomi. Därefter följer alla möjliga typer av objekt som har att göra med mänsklig verksamhet, vilka upptar större delen av boken. Sport och fritid ägnas stort utrymme, medan olika hantverk behandlas ganska kortfattat på gör-det-själv-nivå. I stort sett täcker boken sådana områden som vem som helst kan komma i kontakt med, och detaljeringsgraden är i allmänhet på lekmannanivå. För att uppnå den detaljeringsgrad som en fackman behöver hade många avsnitt behövt göras minst tio gånger så omfattande, vilket hade varit orealistiskt för den här typen av bok.

Urvalet av ord är naturligtvis begränsat till vad som går att visa tydligt i bild. Nästan alla uttryck är därför substantiv eller nominalfraser, och det övervägande flertalet är termer för konkreta objekt. I

vissa fall har man dock även visat aktiviteter, rörelser, relationer och liknande.

Bilder

Bokens illustrationer är tecknade med datorstöd, enligt förordet utifrån fotografiska förlagor. Bilderna är genomgående befriade från alla detaljer som inte är absolut nödvändiga, och ibland har bristen på detaljering gått onödigt långt. På den bild som visar en bondgård ser man exempelvis tre gröna fyrkanter, kallade "fodersäd", "betesmark" och "äng". Några små detaljer, exempelvis ett betande djur på betesmarken eller ett par detaljbilder på växtligheten, hade kunnat antyda särarten hos respektive fyrkant. På samma plansch finns också två likartade byggnader, båda med vidhängande inhägnad, betecknade "svinstia" och "fårstall". Här hade en gris och ett får i respektive inhägnad gjort bilden tydligare. Ibland märker man att de alltför enkla teckningarna har misstolkats av översättaren, vilket har resulterat i missvisande termer.

En orsak till den bristande detaljeringen är säkert att man har strävat efter att göra illustrationerna så kulturellt neutrala som möjligt, och därför i möjligaste mån uteslutit detaljer som skulle kunna placera bilden i något visst land. Alltihop har följaktligen en allmänt västerländsk karaktär utan nationella drag. Bilderna på motorvägskorsningarna saknar sålunda bilar och skyltar, vilket gör att de passar lika bra för vänstertrafik som högertrafik, lika bra för Europa som Amerika. Många av bilderna har därför blivit onödigt trista och livlösa.

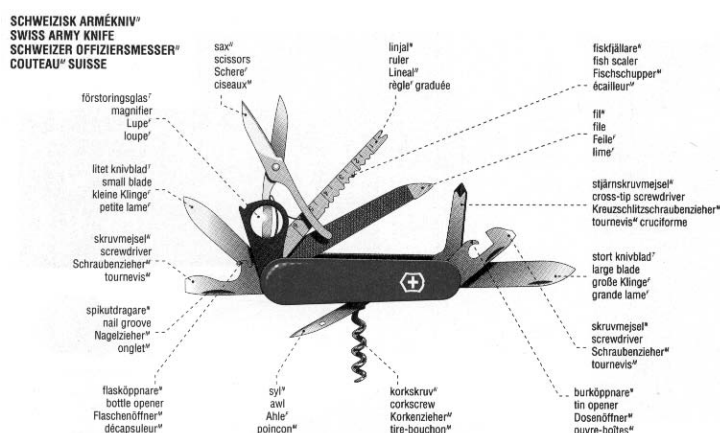
I de fall där det är omöjligt att undvika kulturella skillnader har man strävat efter att balansera olikheterna. Planschen med olika brödsorter visar således en mängd olika nationella brödsorter som fransk baguette, danskt rågröd, amerikanskt majsbröd och finskt knäckebröd. Avsnittet om järnvägar är sammansatt efter samma princip, och därför hittar man ett franskt höghastighetståg på en plansch, en engelsk järnvägsstation på en annan och amerikanska godsvagnar på en tredje.

Planscherna består i regel av en stor bild som omges av termer på de fyra språken, med pekare till respektive detalj på bilden. Bilderna på frukter har de vetenskapliga termerna på ena sidan av bilden och de vardagliga benämningarna på andra sidan, en finess som kunde ha utnyttjats på fler ställen. I många fall finns också kompletterande småbilder som visar sådana detaljer som är svåra att visa på den stora bilden, exempelvis kattens klor i infällt och utfällt läge. De flesta illustrationerna är rent avbildande, men det finns också en del schematiska bilder av exempelvis blodomlopp, uppvärmningssystem och el-distributionssystem där man inte bara finner termerna för de olika

komponenterna, utan även abstrakta termer för processer och funktionella samband.

På en del bilder finns markeringar, ofta i avvikande färg, som visar omfattningen av den detalj som termen avser. Sådana markeringar förekommer dock inte så ofta på de stora avbildande illustrationerna, där färgsättningen är mer realistisk än pedagogisk. Därför är det många gånger svårt att avgöra exakt vad termen syftar på. På bilden av ett bostadshus finns en pekare mot en punkt mitt på en vikport till ett garage, och man kan inte avgöra utifrån bilden vilket begrepp som åsyftas: *vikport*, *garageport* eller *garage*. I vissa fall blir resultatet rent missvisande, som på bilden av en hamnanläggning, där det finns en rad med silor. Det finns en pekare på en av silorna i raden från ordet *silos* (samma på alla fyra språken), men det finns ingen uppgift om att det är en pluralform, vilket gör att läsaren snarast tolkar *silos* som en singularform. Det är också uppenbart att de personer som har angett termer på de olika språken har tolkat bilderna på olika sätt, med bristande ekvivalens hos termerna som följd.

Ett par exempel på misstolkningar finns i bilden av den schweiziska armékniven (figur 1). Ett av verktygen uppges heta *stjärnskruvmejsel*. Teckningen är så pass otydlig att det är svårt att avgöra utifrån bilden vad det egentligen är för verktyg, men om det är en skruvmejsel uppfattar jag det snarare som en kryssmejsel än en stjärnmejsel, vilket också termerna på de andra språken anger. Ett svårare fel är att skåran där man sätter nageln för att dra ut knivbladet uppges heta *spikutdragare*. Uppenbarligen har den svenske översättaren blivit vilseledd av den engelska termen *nail groove*.

Figur 1. Bilden av den schweiziska armékniven är ett typiskt exempel på hur Norstedts bildordbok är uppställd.

Termer

Termerna anges alltid på fyra språk: svenska, engelska, tyska och franska. Engelskan är så vitt jag kan se genomgående brittisk, vilket dock inte sägs någonstans. Genus anges för alla substantiv på svenska, tyska och franska med upphöjda bokstäver – N och T anger n-genus respektive t-genus på svenska, medan M, F och N används för maskulinum, femininum respektive neutrum på tyska och franska. Numerus anges inte; det hade annars många gånger varit bra med en upplysning om att det angivna ordet är en pluralform, exempelvis vid det engelska ordet *scissors* som ju motsvaras av ord i singularis på de övriga språken. Det hade inte heller skadat med upplysningar om pluraländelse eller deklination på svenska och tyska.

De svenska termerna är bokens svagaste punkt. På praktiskt taget varje sida som behandlar områden där jag har tillräckliga kunskaper om terminologin hittar jag ett eller ett par exempel på felaktiga eller mindre lämpliga termer. Många gånger kan felet bero på svårigheter att tolka bilden, men i de flesta fallen har översättaren misslyckats med att hitta den rätta termen trots att bilden är rätt uppfattad. Oftast är felet inte så allvarliga – det angivna uttrycket är som regel fullt begripligt, men en fackman eller en kunnig lekman skulle inte uttrycka sig just så.

En lista över alla olämpliga svenska termer skulle fylla flera sidor, så jag nöjer mig med några exempel från avsnittet om järnvägar. Överst på bilden av höghastighetståget finns något som uppges heta *elektriska ledningar*. Visst är ledningarna elektriska, men just den här typen av ledning kallas *kontaktledning*. Under drivenheten (som kallas *lok*, vilket jag med viss tvekan kan acceptera) finns en anordning som här kallas *plogskena*, men som fackmannen skulle kalla *spårröjare*. På bilden av järnvägsstationen ser man ett tåg på ett elektrifierat dubbelspår. I många länder uppfattar man omedelbart ett sådant spår som en järnväg för lokaltrafik, eftersom bara sådana banor har eldrift. För en svensk läsare, som är van vid att alla sorters järnvägar är elektrifierade, är en sådan tolkning inte självklar. Det aktuella tåget sägs helt riktigt heta *pendeltåg*, men själva spåret påstås heta *pendeltåg i lokaltrafik* och motsvaras på tyska av *S-Bahn*. Här är det inte alldeles lätt att hitta ett korrekt svenskt uttryck, för vi har egentligen ingen vedertagen term för

den här typen av bana, men *förortsbana* skulle vara tänkbart. Taket över perrongen sägs heta *tak över perrong*, vilket i och för sig inte är fel, men den normala termen är faktiskt *perrongtak* eller *plattformstak*. En av byggnaderna på bilden har fått benämningen *dieselvekstad*, men av byggnadens form och läge att döma borde *lokstall* vara den korrekta termen. I bildens överkant korsas järnvägen av en landsväg. Denna korsning uppges heta *järnvägs korsning*, vilket är en vanlig benämning bland vägtrafikanter, men lokförare kallar samma anläggning för *vägövergång*, och den neutrala facktermen är *plankorsning*. De flesta felen är inte särskilt allvarliga, men de är störande för den som är insatt i fackområdet och dess terminologi, och man får en känsla av att man inte riktigt kan lita på uppgifterna i boken.

Sammanfattning

Norstedts bildordbok håller en något ojämn kvalitet, både i fråga om illustrering och språklig korrekthet. I sina bästa delar är den ett alldeles ypperligt pedagogiskt hjälpmedel för att förklara hur saker hänger ihop och hur de fungerar. Jag instämmer i förordets formulering att boken är "en rik inspirationskälla för den som vill vidga sitt ordförråd, ett handfast stöd i studier och skolarbete och en härlig blädderbok för alla". Men att den skulle vara "ett suveränt verktyg för översättaren som strävar efter precision och korrekthet" håller jag definitivt inte med om, för varken precisionen eller korrektheten håller den klass som en professionell översättare kräver. Att använda bildordboken vid facköversättning skulle vara ungefär som att använda en schweizisk armékniv i stället för en uppsättning proffsverktyg när man utövar ett kvalificerat hantverk. Däremot passar *Norstedts bildordbok*, liksom armékniven, alldeles utmärkt som praktiskt universalverktyg för lekmannen.

Meddelanden från Nordiska föreningen för lexikografi

Dödsfall

Den 30 juni dog projektledaren, mag. scient. Ole Norling-Christensen, endast 59 år gammal. Ole Norling-Christensen var en personlighet som i sitt livsverk kombinerade naturvetenskapligt och lingvistiskt kunnande. Som representant för Det Danske Sprog- og Litteraturselskab i STANLEX-gruppen under Dansk Standard var han med om att utarbeta en standard för informationstyper i lexikala datasamlingar. Som ledare för förlaget Gyldendals ordboksavdelning och i arbetet inom DANLEX-gruppen blev han en av förgrundsgestalterna i Norden då det gäller att utnyttja datateknologi vid utarbetandet av ordböcker och uppslagsverk. Projektet Den Danske Ordbog startades 1991 med ekonomiskt stöd av det danska Kulturministeriet och Carlsbergfonden. Ole Norling-Christensen var en av huvudkrafterna vid planeringen av projektet och medlem av dess ledningsgrupp till 1996. Projektet kommer att resultera i en omfattande ordbok över modern danska och projektplanen bär prägel av Ole Norling-Christensens nyskapande idéer inom lexikografen och de principer som DANLEX-gruppen kommit fram till. Det är fråga om en korpusbaserad ordbok i strukturerad form (SGML-kodad).

Internationellt blev Ole Norling-Christensen känd bl.a. som ordförande för EURALEX och som medlem av redaktionskommittén för International Journal of Lexicography. På den europeiska arenan arbetade han också som ledare för den danska delen av EU-projektet PAROLE med målet att skapa en gemensam standard för kodning av korpusar för en rad europeiska språk och att utarbeta tre korpusar för vart och ett av de deltagande språken. PAROLE-arbetet fortsatte 1998 med SIMPLE-projektet, vars 'Technical Manager' Ole Norling-Christensen var.

Ole Norling-Christensens kolleger minns honom som en lexikograf som alltid var i gång med något nytt, som en person med en enorm kreativitet och dessutom med en förmåga att hjälpa, stödja och inspirera dem som i arbetet kom i kontakt med honom. Nordiska föreningen för lexikografi hedrar Ole Norling-Christensens minne.

Ilse Cantell